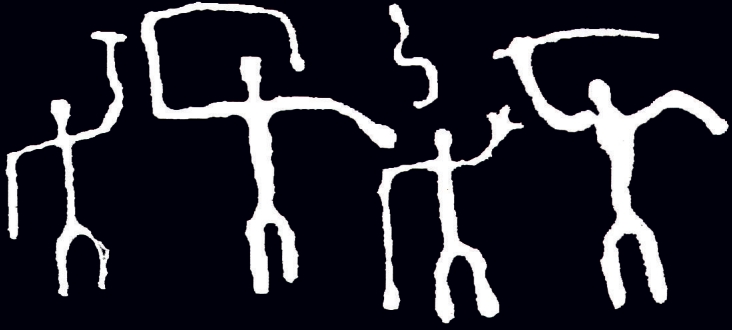

Kamran Sultan oğlu İmanov

Kamran Sultan oğlu İmanov - Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası və Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin professoru. Əqli mülkiyyət hüququ, mədəni irs və qərar qəbul etmə nəzəriyyəsinə dair yüzlərlə elmi məqalənin, nəşrlərin və kitabların müəllifidir. Əqli mülkiyyət üzrə beynəlxalq ekspertdir. Uzun müddət Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinə rəhbərlik etmişdir. 2006-2008-ci illərdə İçərişəhər Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğunun rəhbəri olmuşdur. Hazırda Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin sədridir.

K. İMANOV ERMƏNİ (YAD)EL(Lİ) NAĞILLARI

KAMRAN İMANOV

ERMƏNİ (YAD)EL(Lİ) NAĞILLARI

Kamran İmanov

ERMƏNİ (YAD)EL(Lİ) NAĞİLLARI

Elmi redaktor

İsrafil Abbaslı

Filologiya elmləri doktoru, professor

Kitab Qafqaz Universitetinin Tərcümə Mərkəzində
Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir.

Tərcüməçilər

Natiq İsayev, Araz Qurbanov, Bayram Rəsulzadə

Redaktor

Natiq İsayev

Qapaq və iç dizayn

Sahib Kazimov

Çap və cildləmə:

“Şərq-Qərb” Mətbəəsi

Aşıq Ələsgər küç., No: 17, Xətai rayonu,
Bakı, Azərbaycan; Tel: (+994 12) 374 83 43

ISBN: 978-9952-468-15-1

© Kamran İmanov, Bakı, 2013.

© Qafqaz Universiteti, Bakı, 2013.

© Kamran Иманов. "Армянские инородные сказки", Баку, 2008.

Qafqaz Universiteti Yayınları, Bakı, 2013.

ERMƏNİ (YAD)EL(Lİ) NAĞILLARI

Kamran İmanov

Müəllifdən...

Oxuculara təqdim olunan “Erməni (Yad)el(li) nağilları” (Azərbaycan mədəni ənənələrinin mənimsənilməsi erməni ənənəsi haqqında) iki mövzu toplusundan ibarətdir. “Gəldim, gördüm... mənimsədim” adlı birinci fəsildə Azərbaycan xalqına məxsus əqli mülkiyyətin ermənilər tərəfindən qavranılması, mənimsənilməsi və erməniləşdirilməsindən bəhs olunur. Bunlar dastanlarımızın, əfsanələrimizin və digər epik əsərlərimizin əqli oğurluğu, bayatılarımızın, atalar sözləri və məsəllərimizin özününküləşdirilməsi cəhdləri, nağıl və lətifələrimizin, folklor janrının və digər musiqili nümunələrimizin “erməniləşdirilməsi” faktlarıdır. “Gəldim, gördüm... mənimsədim” bölməsində göstərilən erməni plagiatçılığının müxtəlif təzahür formalarında ümumi olan nədir? Yalnız bir şeydir. Hər şeydən öncə, bu “nağilları” qətiyyən erməni mənşəli deyildir. Sadəcə və sadəcə ermənisayağı təqlidçiliyin növbəti təqdimatıdır. Bunlar yadelli nağillardır və əsərin ümumi başlığı da belə adlanır. Bununla yanaşı, bunlar “Cəfəngiyat teatri” adlı ikinci başlıqda göstərilən cəfəngiyatlar şəklində yalançı iddiaların bu terminin dolaylı mənasında “lətifələridir”.

“Təcavüzkar erməni millətçiləri xalqımıza qarşı iki yüz ilə yaxın bir müddətdə soyqırım siyasəti həyata keçirmişdir. Azərbaycanlıları tarixi torpaqlarından sıxışdırıb çıxarmaq, bu ərazilərdə mifik “böyük Ermənistan” yaratmaq məqsədi ilə Azərbaycan və türk xalqları on illər boyu müntəzəm surətdə ermənilərin ideoloji, hərbi və mədəni təcavüzünə məruz qalmışdır. Xalqımızın tarixi kobud surətdə saxtalaşdırılmış, mədəniyyətimiz, toponimlərimiz ermənilər tərəfindən özününküləşdirilmişdir.

Siyasi-ideoloji təxribat və dezinformasiya sahəsində zəngin təcrübəsi olan erməni millətçiləri bu gün də bütün dünyada ölkəmiz və xalqımız əleyhinə təbliğat müharibəsi aparır, dünya ictimaiyyətini çaşdırmağa, Azərbaycan ərazilərinin işğalını unutdurmağa çalışırlar. Dünyada sivil birgəyaşayış və əməkdaşlıq prinsiplərinin getdikcə daha çox uğur qazandığı, hərtərəfli inteqrasiya proseslərinin geniş yayıldığı bir zamanda erməni millətçilərinin saxta soyqırım təbliğatı və qonşu dövlətlərə ərazi iddiaları regionda sabitliyi və dünya düzənini pozmağa yönəlmiş dağıdıcı faktor rolunu oynayır, xalqları bir-birinə qarşı qoyur, milli və dini qarşıdurmanı təşviq edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İlham Əliyev

*(31 mart Azərbaycanlıların soyqırımı günü münasibətilə
Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan xalqına müraciətindən,
Bakı, 28 mart 2008-ci il)*

Müqəddimə əvəzi

*“Olan ləyaqət haqqında nadir hallarda danışrlar,
olmayan haqqında isə olduqca tez-tez şərh verirlər”*

Lessinq

Azərbaycan xalqının mədəni irsinin yüz illər boyunca ermənilər tərəfindən “Gəldim, gördüm,... mənimsədim” sxemi üzrə mənimsənilməsi onların torpaqlarımıza olan ərazi iddiaları ilə sıx bağlıdır. “Böyük Ermənistan” haqqında mifin reanimatorlarının niyyətləri kifayət qədər aydındır: gəlmə etnos olan ermənilər onlara məxsus olmayan torpaqlara aid ərazi iddialarının “əsaslandırılmasını” həmin torpaqların həqiqi sakinlərinə məxsus olan maddi və qeyri-maddi irsin qavranılması, mənimsənilməsi və erməniləşdirilməsi ilə əlaqələndirirlər. Ermənilərin əqli və maddi-mədəni oğurluqları tarixi-coğrafi uydurmalarla, özlərinə yalançı tarix formalaşdırmaqla və əlbəttə ki, Azərbaycanın və bütövlükdə bölgənin tarixini təhrif etməklə “dada gətirilir”.

Bütün bunlar erməni milli informasiya məşinının apardığı təbliğatın vacib, lakin yeganə hissəsi deyil. Saxtakarların niyyətinə görə, bu, “böyük erməni mədəniyyəti”nin “arqumenti” və “böyük ərazilər” və onların yerli sakinləri-ermənilər haqqında əfsanələr üçün daim qida mənbəyi kimi çıxış edirsə, təbliğatın digər tərkib hissəsini erməni “əzabkeşliyi” mövzusu təşkil edir. Din xadimləri tərəfindən kütləvi erməni şüurunda formalaşdırılmış ermənilərin “tənha qalması”, “başı bəlalər çəkməsi” kimi şovinist ideya, türklərin erməni dövlətçiliyinin qurulmasına qarşı duran qüvvə kimi düşmən obrazının yaradılması, eləcə də bütün ermənilərin başlanğıcını birləşdirən erməni qriqorian

kilsəsinin monofizitliyi, hər şeydən məhrum edilmiş xalq obrazını yaratmaqla zordan və terrordan istifadəyə milli xilas aləti kimi haqq qazandırılmalıdır. J.de Malevil erməni təbliğat məşinində marksist dialektikasının üç metodunun: tarixin yenidən yazılması, erməni xalqını əsarətdə saxlayanların gizli sövdələşməsi haqqında tezis və əxlaqi bilərəkdən hüquqla dolaşmaq salaraq, əxlaq naminə təqib edilən düşmənin təqsirləndirilməsi metodlarının hərəkətə gətirildiyini çox sərrast şəkildə qeyd edərək, siyasəti həyata keçirmək dilini – riyakarlığı mif yaradıcılığının ictimai şüura yeridilməsinin işlənmiş üsulu kimi xarakterizə etmişdir. Onu da əlavə edək ki, erməniçilik həmişə özünə xas olan niyyət və məqsədlərini böyük ustalılıqla rəqibinin ayağına yazmışdır. “Avropanın gələcəyi üçün olduqca ağır nəticələr vermək riski olan erməni təbliğatının özbaşınalığının qarşısını almaq üçün bütün sağlam düşüncəli adamların ona reaksiya göstərməsi zəruridir”.

Erməni təbliğat məşininin əsas tezislərinə uyğun olaraq, Azərbaycana qarşı formalaşdırılmış informasiya müharibəsi son illər daha həyasızlıqla həyata keçirilir və bu, Azərbaycan torpaqlarını işğal etmiş dövlətin aqressiv mahiyyətinin üstünə pərdə çəkməyə xidmət edir. Bu müharibə beynəlxalq ictimai fikri çaşdırmaq arzusundan doğmuş və erməniçilik obrazının “olduğu kimi yox, istədiyi kimi görünmək” prinsipi üzrə formalaşdırılması niyyətini güdür. Elə bu səbəbdən də, qeyd edildiyi kimi, yalan və saxtakarlıq, ikiüzlülük və riyakarlıq bizə qarşı başlanmış informasiya müharibəsinin daimi yol yoldaşları olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev informasiya və əks-təbliğat işinin qurulmasında bu amilin nəzərə alınmasına, dünya ictimaiyyətinin və siyasi dairələrin diqqətini cəlb etmək üçün daha genişmiqyaslı və müntəzəm tədbirlərin həyata keçirilməsinə çağırılmışdır. Yalnız Azərbaycan xalqının müdafiəsi naminə deyil, bütövlükdə saxta erməni təbliğatını ifşa etmək vəzifəsi qoyulmuşdur.

“Mən dəfələrlə demişəm və yenə təkrar etmək istəyirəm ki, biz təbliğat hücumuna keçməliyik” (Prezident İlham Əliyevin Azərbay-

can Respublikası diplomatik xidmət orqanları rəhbərlərinin ikinci müşavirəsindəki nitqindən, 14 avqust 2006-cı il).

“Erməni (yad)el(li) nağılları” iki tematik sərlövhədən ibarətdir. “Gəldim, gördüm,... mənimsədim” adlı birinci fəsildə Azərbaycan xalqına məxsus əqli mülkiyyətin ermənilər tərəfindən qavranılması, mənimsənilməsi və erməniləşdirilməsindən bəhs edilir. Burada dastanlarımızın, əfsanələrimizin və digər epik əsərlərimizin əqli oğurluğundan, bayatılarımızın, atalar sözləri və məsəllərimizin ələ keçirilməsi cəhdlərindən, nağıllarımızın və lətifələrimizin, folklor janrının musiqi və digər nümunələrinin erməniləşdirilməsindən danışılır. “Gəldim, gördüm, ...mənimsədim” bölməsi altında verilən erməni plagiatçılığının müxtəlif təzahür formalarındakı ümumi olan nədir? Hər şeydən öncə, bu “nağıllar” qətiyyənlə erməni mənşəli deyil, onlar ancaq ermənisayağı təqdimatdır. Bunlar yadelli nağıllardır, elə nəşr özü də ona görə belə adlandırılmışdır. Bununla yanaşı, onlar həm də “Absurd teatrı” adlı ikinci bölmədə yalançı iddialar şəklində göstərilən, bu terminin ikinci dolaylı məcazi mənasına uyğun “lətifələr”dir.

Erməni nağılları və lətifələri hələ də “inkışaf”da olduğu və yeni plagiat motivləri və növbəti absurdlarla zənginləşməsi də sonradan bu mövzuya qayıtmağa imkan verir.

M Ü N D Ə R İ C A T

I FƏSİL.

**“GƏLDİM, GÖRDÜM,... MƏNİMSƏDİM”, yaxud
“Azərbaycan mədəni ənənələrinin mənimsənilməsi
erməni ənənəsi haqqında”13**

- §1. “Gəldim,...”də, ermənilərin kütləvi şəkildə Cənubi Qafqazda məskunlaşdırılmasından danışılır15
- §2. “..., Gördüm...”də ermənilərin Cənubi Qafqaz torpaqlarında nə ilə qarşılaşdıqlarından bəhs olunur20
- §3. “..., Mənimsədim”də erməni plagiatının mənbələrindən söhbət açılır24
- §4. “..., Mənimsədim”də erməni əqli oğurluğunun ümumi fonunda erməni etiraflarından və “sübutlarından” danışılır27
- §5. “...,Mənimsədim”də Azərbaycan bayatılarının mənimsənilməsindən danışılır37
- §6. “..., Mənimsədim”də Azərbaycan rəvayətlərinin mənimsənilməsindən danışılır44
- §7. “..., Mənimsədim”də Azərbaycan dastanlarının mənimsənilməsindən danışılır51
- §8. “..., Mənimsədim”də ermənilərin “Koroğlu” dastanını necə ələ keçirmək cəhdlərindən bəhs olunur64
- §9. “..., Mənimsədim”də Azərbaycan atalar sözləri və məsəllərinin mənimsənilməsindən danışılır73
- §10. “..., Mənimsədim”də Azərbaycan nağılları və lətifələrinin mənimsənilməsindən danışılır85
- §11. “..., Mənimsədim”də erməni musiqi plagiatının mənbələri və “inkışafı” haqqında danışılır95
- §12. “..., Mənimsədim”də Azərbaycan bəstəkarlarının, ilk növbədə Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılıq nümunələrinin ermənilər tərəfindən mənimsənilməsindən danışılır111

- §13. “..., Mənimsədim”də Azərbaycan musiqisinin və Üzeyir Hacıbəyov yaradıcılığının erməni peşəkar musiqi məktəbinin təşəkkülünə böyük təsiri haqqında danışılır122
- §14. “..., Mənimsədim”də Üzeyir Hacıbəyovun “Arşın mal alan” operettasının mənimsənilməsi cəhdlərindən danışılır133
- §15. “..., Mənimsədim”də ənənəvi biliklərin və ənənəvi mədəni ifadələrin müxtəlif obyektlərinin mənimsənilməsi nümunələri göstərilir149

II FƏSİL.

Cəfəngiyat teatri165

- §1. Azıxantrop absurdu169
- §2. Qafqazda ilk xristianlıqla bağlı absurd172
- §3. Alban əlifbası və ilk erməni yazı nümunəsi barədə absurd179
- §4. Qafqaz Albaniyasının ədəbi irsinin mənimsənilməsi ilə bağlı absurd184
- §5. Qafqaz Albaniyasının maddi-mədəni irsinin mənimsənilməsi ilə bağlı absurd192
- §6. Akademik absurd və etimoloji ekvilibristika207
- §7. Çar-sülalə absurdu və erməni tarixşünaslığı haqqında214
- §8. Kürəkçay absurdu232
- §9. Aşığı absurdu239
- §10. Qəbiristanlıq absurdu248
- §11. Gəmiqaya absurdu262
- §12. Erməni atları barədə absurd275
- §13. “Dəniz” erməniləri barədə absurd292
- Yekun əvəzi324**

I. FƏSİL

“GƏLDİM, GÖRDÜM, ... MƏNİMSƏDİM”,

yaxud

“Azərbaycan mədəni ənənələrinin mənimsənilməsi erməni ənənəsi haqqında”

*“Xalqların öyrənməsinə mane olmaq mümkündür, ancaq onları
öyrəndiklərini unutmağa məcbur etmək olmaz”*

Berne

Erməni plagiati və ya mədəni oğurluğunun yüz illər boyunca işlənmiş sxemi Azərbaycan mədəni ənənələrinin və dəyərlərinin mənimsənilməsi ənənəsinə çevrilmişdir. Bu əqli oğurluq ənənələri həmişə torpaqlarımıza ərazi iddiaları ilə sıx bağlı olmuş, ilk növbədə “Böyük Ermənistan” haqqında mifi qidalandırmış və onu əsaslandırılmışdır. Azərbaycan xalqının maddi və qeyri-maddi mədəni irsinin ermənilər tərəfindən ələ keçirilməsi heç də təsadüfi deyildir. Bu, yalana və saxtakarlığa söykənən bir siyasətdir, çünki riyakarların fikrinə görə, mənimsənilmiş mədəniyyət nümunələri nəinki “böyük erməni mədəniyyətinin” dəlil və sübutları kimi çıxış edir, onun Şərqi mədəniyyətinə, ilk növbədə bir coğrafi məkanda yaşayan etnik qonşularına əvəzolunmaz təsirini göstərir, həm də guya “bu torpaqların ilk sakinləri olan cəfakeş xalqın itirilmiş əraziləri” haqqında millətçi illüziyalarına təkan verir.

O da şübhəsizdir ki, ermənilərin “böyük ərazilər” haqqında uydurmaları və burada yaradılmış dəyərlərin hər birinə iddiaları bu bölgənin mədəniyyətinin, maddi və mənəvi mədəniyyətinə aid sübutların etnik mənsubiyyətinin saxtalaşdırılması ilə sıx bağlanaraq, həmişə Azərbaycanın və bütövlükdə Qafqazın tarixinin təhrif olunması və özünün yalana söykənən uydurma tarixinin yazılması ilə müşayiət olunur.

“Böyük ərazilər” haqqında erməni mif yaradıcılığının mühüm arqumentləri və erməni təcavüzünün və torpaqların, ilk növbədə Azərbaycan ərazilərinin işğal edilməsinin belə demək mümkünsə, “əsasları” kimi Urartu və Qafqaz Albaniyasının varisi olmaq tezisi xidmət edirdi. Arxeoloji tədqiqatların heç birinin Urartu və erməni mədəniyyətlərinin oxşarlığını təsdiq etməməsinə, urartuluların dil mənsubiyyətinin aral-altay qrupuna, ermənilərin isə məlum olduğu kimi, hind-avropa qrupuna aid dildə danışmağına baxmayaraq, onlar bu günə qədər də özlərinin Urartu əsilli olduğunu təsdiq etmək üçün hansısa dəlil tapmaq şansını əldən vermirlər. “Ermənistanın şərqi əyaləti” kimi göstərilən Albaniya dövləti ilə bağlı iddialara gəlcə, uzun tarixi bir dövr ərzində Albaniyanın qüdrətli və müstəqil dövlət olmasını və azərbaycanlıların etnik cəhətdən təşəkkül tapmasında onun birbaşa əlaqəsini təsdiq edən yerli və xarici mütəxəssislərin əsərlərinə baxmayaraq, bu gün biz yenə ermənilər tərəfindən bu etnosun inkar edilməsi və onun tarixinin, ərazisinin və mədəniyyətinin saxtalaşdırılması ilə qarşılaşırıq.

Bu “konseptual əsas” çərçivəsində Albaniyanın bütün maddi və qeyri-maddi mədəniyyət abidələri erməni abidələri kimi elan edilir. Tarixi faktların onları etiraf etməyə məcbur etdiyi hallarda isə Albaniya əhalisi VII əsrə, olsa-olsa XII əsrə yaxın tamamilə erməniləşdirilmiş elan olunur və bununla da onun mədəniyyət abidələri erməni mədəniyyət abidələri kimi bəyan edilir.

Hörmətli oxucular, absurd məntiqinə əsaslanan, bir neçə oxşar residiv misal gətirməyə çalışacağıq, indi isə biz erməni dəlillərinə istinad edərək, bir az görünüşü dəyişdirilmiş “Gəldim, gördüm, ... mənimsədim” latın triadasına keçirik.

§1.

“Gəldim,...”də, ermənilərin kütləvi şəkildə Cənubi Qafqazda məskunlaşdırılmasından danışılır

“Erməni xalqının tarixi”ndə iddia edilir ki, “... bəşəriyyətin beşiyi və ən qədim vətəni məhz Ermənistan olmuşdur”. Ermənilər ən qədim xalq, ermənilərin dili isə məlum olan dillərdən ən qədimidir. Qeyri-adilik və məzlumluq haqqındakı şişirtmələrin erməni etnosu üçün çıxılmaz yol olduğu barədə Ermənistanın bəzi siyasi xadimlərinin xəbərdarlıqlarına baxmayaraq, erməni etnosunun qeyri-adiliyi və xüsusi rolu haqqında sərsəm ideyalar bu gün də qalmaqdadır. “Hamını düşmən gözündə görmək-özünü hamıya düşmən etmək deməkdir. Bu, yol deyil, bu, dərin uçurumdur” (Suren Zolyan).

Ermənilərin qeyri-adiliyi haqqında yaradılan əfsanələrin çoxsaylı tərəflərindən biri onların hər yerdə yaydığı belə bir iddiadır ki, guya onlar Qafqazın yerli sakinləri, “Dənizdən dənizə uzanan Böyük Ermənistan”ın davamçılarıdır. Ermənilərin gəlmə olmalarını, onların bugünkü və keçmiş “tranzit” yaşayış yerlərində sonradan məskunlaşmasını tarix elmi çoxdan sübut etmişdir. “Xalqlar tarixinin atası” Herodot yazır: “Fəratın yuxarı axınında yerləşən ölkəni Ermənistan adlandırdılar. Ermənilər “erməni yaylası adlandırılan yerin qərb hissəsində yaşayırdılar” (Herodot, “Tarix”, “Nauka” nəşriyyatı, Leninqrad, 1972). İndi isə məşhur tarixçi İ. Dyakonovun Ermənistanında nəşr olunmuş monoqrafiyasında əks olunmuş fikri ilə tanış olaq: “Erməni etnosu Qafqazın sərhədlərindən kənarında formalaşmışdır” (İ.Dyakonov, “Erməni xalqının əvvəlki tarixi”. Yerevan, 1958). Bu gün artıq hamıya məlumdur ki, Ermənistan, erməni etnosunun vətəni deyil. Bununla erməni alimlərinin özləri də hesablaşmaq məcburiyyətindədirlər.

Akademik M.Abeqyan yazır: “... erməni xalqının kökləri haradandır, o, buraya necə, nə vaxt, haradan, hansı yollarla gəlib... Bizdə bunun dəqiq və aydın sübutları yoxdur” (“Erməni ədəbiyyatının tarixi”, Yerevan, 1975). “Ermənilərin əcdadları Balkandan gəlmişlər”

(“Erməni xalqının tarixi”, Yerevan 1980). Hazırda erməni müəlliflərinin özləri də təsdiq edirlər ki, “ermənilərin qədim əcdadları kiçik Asiyanın şimal-şərq hissəsində yaşayan əhali olmuşdur. Bu ölkə ... Armatan, sonra isə Hayasa adlandırılmışdır. Oradan isə ermənilərin əcdadları Van gölünün cənub-şərqinə yaxın bir yerə (b.e.ə XII əsr) köçmüşlər”. Tarixdən bəllidir ki, bizim eradan əvvəl IX əsrdə Şərqi Anadoluda Van gölünün yaxınlığında Urartu (Biani) dövləti yaranmış və Hayasanı b.e.ə VII əsrin ortalarında Arme adı altında özünə birləşdirmişdir. Bununla da bugünkü Ermənistan adı “Arme”, eləcə də “Hayasa” kimi göstərilən həmin coğrafi məkanların adından törəmişdir.

Təsədüfi deyil ki, İ. Dyakonov belə hesab edir ki, “...bir halda ki, qədim erməni dili erməni yaylasının yerli sakinlərinin dili ilə qohum dil deyil, onda o, buraya xaricdən gətirilmişdir”.

Üstəlik, erkən orta və sonrakı əsrlərdə ermənilərin türk etnosunun yaşadığı ərazilərdə yayılması onların bir etnos kimi qalmasına və yaşamasına imkan vermişdir. Məşhur mütəxəssis Levon Dabeqyan yazırdı: “... ermənilər həyatdakı öz milli mövcudluqlarına görə, əslində, səlcuq və osmanlı türklərinə borcludurlar! Əgər biz bizanslıların və başqa avropalıların arasında qalsaydıq, onda erməni adına yalnız tarix kitablarında rast gəlinə bilərdi”. Bu cür erməni etirafı ilə razılaşmamaq olmaz, ona görə ki, elə ermənilərin özləri M.Abeqyan adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən hazırlanmış və 1986-cı ildə Yerevanda “Sovetan qroq” nəşriyyatında rus dilində buraxılmış kitabda orta əsr erməni tarixçisi Sebeosa istinad edərək, tarixi bir sənədi – Bizans imperatoru Mavrikinin (582-602) İran şahı Xosrova məktubunu misal göstəririlər: “xalq (ermənilər)... bizim aramızda yaşayır və ara qarışdırır”. Daha sonra deyilir ki, onları Bizans və İran torpaqlarından qovmaq lazımdır. Burada əlavə izahata yer yoxdur. Tarixi xronoloji məlumatlara əsasən, birinci minilliyin sonunda Bizans dövləti tərəfindən törədilmiş erməni qırğınından sonra erməni katolikosu millətinin xilasını üçün Səlcuq sultanı Alp-Arslandan yalvarışla kömək istəyir və Sultan erməniləri öz himayəsi altına alır. 26-cı erməni katolikosu Barsesin müraciətindən sonra erməni kilsəsinin vəziyyə-

tini yaxşılaşdıran Məlik şah haqqında onun fikrini nümunə göstəririk: “O, hər yerdə sakit və ədalətli idarəetmə şəraiti yaratmağı bacarırdı... özünün böyüklüyü ilə qətiyyətlə heç kəsə zərər vermir”. Ermənilərin türk etnosunun torpaqlarında yayılması və türklərin onlara münasibəti haqqında erməni tarixçisi Matevosdan olduğu kimi götürülən sitatı veririk: “Məlik şahın idarəçiliyi Allaha da xoş gəlir. Onun hakimiyyəti uzaq ölkələrə qədər yayılmışdır. Bu hakimiyyət ermənilərə rahatlıq gətirmişdir... Onun xristianlara olan mərhəməti aşıb-daşır. O, xalqlara atalıq qayğısı göstərirdi...” Sultan Fatehin idarəçiliyinin səciyyəvi xüsusiyyətini göstərən misal çəkəcəyimiz sonuncu sitat da ermənilərin etiraflarındandır: “Sultan Fatehin İstanbulu (Konstantinopolu) fəth etməsindən sonra demək olar ki, ermənilərin qarşısında ulduz parladı, bu tarixi həqiqəti göstərmək lazımdır”. Bütün bu göstərilən xoş münasibətin əvəzində ermənilər Osmanlı Türkiyəsində soyqırımına bağlı uydurmanı hər yerdə dünya ictimaiyyətinə zorla qəbul etdirməyə çalışırlar.

Ermənilərin Cənubi Qafqaz vilayətində kök salması daha son zamanlarla bağlıdır. Bununla yanaşı, sovet hakimiyyəti dövründə Erebuni qalasının 2750 illiyi ilə bağlı məzhəkə çıxarıldı və onun adı İrəvanla (Yerevanla) eyniləşdirildi. Mənbələrdə göstərilən kimi, Urartu dövlətinin çiçəkləndiyi illərdə urartulular bu Zaqafqaziya ərazisini düşmən torpağı kimi qəbul edir və sonralar oranı işğal edirlər. Belə çıxır ki, ermənilər Urartu dövlətinin tərkibinə vilayət kimi daxil olan illərdə Erebuninin əsası onlar tərəfindən düşmən ölkəsində qoyulmuşdur.

Ermənilər müasir İraq, İran, Türkiyə və Suriya ərazilərindən buraya soxularaq, gəlmə etnos kimi XV əsrdən başlayaraq tarixi Azərbaycan ərazilərində məskunlaşırlar. XVI əsrdə ermənilərin Azərbaycan xanlıqlarına köçmə prosesi fəallaşır, xüsusilə bu gün Ermənistan Respublikasının ərazisi hesab edilən İrəvan xanlığında onların kök salması sürətlənir. Elə bu illərdə xanlığın hökmdarı Rəvan xan məşhur Şah İsmayıl Xətaiyə yazmışdı: “...Mesopotomiyadan Van gölü sahilinə, oradan da buraya-Qafqaza 8-10 adamdan ibarət kiçik qruplar şəklində oğuz-türk torpaqlarına köçən ermənilər şərtləşdirildiyi

kimi, burada sənətkarlıqla məşğul olmaq əvəzinə, yurd salmağa səy göstərir, kilsələr tikir və bununla belə təsəvvür yaratmağa çalışırlar ki, onlar Qafqazın yerli sakinləridir, bu işə gələcəkdə bizə bir çox xoşagəlməz hallar gətirəcək. Bütün bunlar Ağ kilsədəki (Eçmiədzin) katolikosluqdan maliyyələşdirilir...”

Doğrudan da, bu, ermənilərin bizim torpaqlarda məskunlaşmasının başlanğıcını təsdiqləyən hikmətanə deyilmiş sözlər idi: əvvəlcə ayrı-ayrı ailələr, sonra kiçik qruplar və koloniyalar şəklində məskunlaşır, bununla da tarixi İrəvan xanlığında erməni dövlətçiliyi üçün zəmin yaradılırdı.

Əlbəttə, ermənilərin Qafqaza, xüsusən də Naxçıvan, İrəvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərinə-tarixi Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi Gülüstan və Türkmənçay müqavilələrindən sonra güclü təkan almışdır. Əgər XVI əsrdə İrəvan xanlığında 15 minə yaxın gəlmə erməni yaşayırdısa, eyni zamanda onların sayının kolonistlərin hesabına kəskin surətdə artmasına baxmayaraq, hətta 1828-ci ildə çar hökuməti tərəfindən İrəvan xanlığı ləğv olunaraq İrəvan vilayəti yaradıldığı dövrdə də onun əhalisinin 80 %-i azərbaycanlılardan ibarət idi.

Sovet dövrü də daxil olmaqla, son illər yerli türk elementlərinin öz tarixi torpaqlarından qovulması deportasiya xarakteri almışdı və ermənilərin buraya köçürülməsi mahiyyətcə Azərbaycan torpaqlarının işğalı demək idi. Bütün bunlar yerli Azərbaycan əhalisi ilə müqayisədə köçkün ermənilərə daha geniş hüquqların və imtiyazların verilməsi ilə müşayiət olunurdu. Xatırladaq ki, Gülüstan müqaviləsindən (1813-cü il) sonra Rusiya davamlı olaraq Azərbaycan xanlıqlarının ləğv edilməsini həyata keçirirdi və nəhayət, 1822-ci ildə Qarabağ xanlığı da ləğv olunmuşdu. Onun ləğv olunmasından bir il sonra, 1823-cü ildə “Qarabağ əyalətinin təsviri” tərtib olunur və Azərbaycanlıların buradan zorla çıxarılması tədbirlərinə baxmayaraq, bu sənəddə çar idarələri tərəfindən qeydə alınmış 18563 ailədən yalnız 8,4 %-i erməni mülklərinin payına düşürdü. Sovet hakimiyyəti illərində də azərbaycanlıların tarixi yaşayış yerlərindən çıxarılması ilə yanaşı, Azərbaycan ərazisi davamlı olaraq, Ermənistan torpaqlarına birləşdi-

rilirdi. Əgər 1920-ci ilin may ayına qədər Azərbaycan ərazisi 114 min kv. km idisə, sonralar o, 28 min kv. km kəsilərək, 86 min kv. km-ə bərabər qalmışdır. Bununla Azərbaycanın ərazisi təxminən Ermənistan ərazisi (29,8 kv.km) qədər azaldılmışdır.

İndi erməniçiliyin öz etnoslarının tarixi yaşayış yerləri kimi elan etdiyi Azərbaycan torpaqları hesabına ermənilərin Cənubi Qafqaza köçürülməsinin qısa tarixi xronologiyası belə olmuşdur. Bu proses dinc yolla gedə bilməzdi, o, yerli əhaliyə qarşı soyqırımı xarakteri alan erməni terroru, təqib, zülm etməklə həyata keçirilirdi. Həmin proses həmişə erməni köçkünlərinə vaxtilə sığınacaq verənlərə münasibətdə tarixi yalan, saxtakarlıq, təhrif etmə, riyakarlıqla ört-basdır edilmişdir və bu gün də onların bizim mədəni irsimizə iddiaları ilə yanaşı, torpaqlarımıza olan ərazi iddiaları ilə müşayiət olunur.

İndi isə “Gəldim,...” adlı birinci hissəni başa çatdıraraq, görünüşü dəyişdirilmiş latın triadasının “... Gördüm” adlı ikinci hissəsinə keçirik.

§2.

“... Gördüm...”də ermənilərin Cənubi Qafqaz torpaqlarında nə ilə qarşılaşdıqlarından bəhs olunur

Hər şeydən əvvəl, biz ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına koloniyalar şəklində köçürülməsinin başlanması ilə bağlı həmin dövrə kiçik bir ekskurs etməli olacağıq. XVI-XVII əsrlərdə Səfəvilər dövründə Azərbaycan dili (türkcə) dövlət, saray və siyasət dilinə çevrilir. Əcnəbilərin bir neçəsinin bu dil haqqında fikirlərindən misal gətirək. İtaliya səyyahı Petra della Valle: “Sarayda mənə aydın oldu ki, türkcə fars dilindən daha çox işlənir...” Fransız səyyahı Jan Batist Tavernye: “Türkcə-Şərq dillərinin ən asanıdır. Bu dilin ləyaqəti, bu dildə danışmağın gözəlliyi, onun səslənməsi ona gətirib çıxarıb ki, bu dil sarayda, bütövlükdə, imperiyada yeganə danışmaq dili olmuşdur.”

XVIII əsrdə ruslar Qafqaza gələrkən, bu bölgədə qarşılıqlı anlaşma dilinin təşəkkül tapmasına böyük tələbat yaranmışdı. Belə bir ehtiyacı isə yalnız Azərbaycan türkcəsi ödəmişdir. Təsadüfi deyil ki, I Pyotr Xəzərə səfərinin səbəb və məqsədlərini elan edərkən, bunları məhz Azərbaycan dilində xüsusi bir manifestdə ifadə etmişdi. XVIII əsr ərzində Terek və Kuban boyunca yaşayan Şimali Qafqaz xalqları Rusiya imperiyasının mərkəzi ilə yazışmanı bir qayda olaraq Azərbaycan dilində aparırdılar. Qeyd edək ki, Rusiyanın əsgəri sənədlər saxlanılan Dövlət arxivində yalnız bir beşillik dövrü (1783-1787-ci illər) əhatə edən 925 sənəddən 816-nın mətni, yəni 88%-i Azərbaycan dilində yazılmışdır. Təsadüfi deyil ki, çar hökuməti rus məktəblərində Azərbaycan dilinin öyrənilməsinə dair xüsusi qərar qəbul etmişdi. O, Transqafqaz dövlət xidmətində çalışanlar üçün 1802-ci ildən etibarən xüsusi məktəb açmışdı. Həmin məktəb 1829-cu ildə gimnaziyaya çevrilmiş və burada gələcək dövlət qulluqçuları intensiv şəkildə Azərbaycan dilini öyrənmişlər. Çar hakimiyyətinin atdığı bu addımların diqqətəlayiq əsası var idi. Xüsusilə Qafqaz canişinliyi yerli kadrların hazırlanması ilə bağlı Rusiya Maarif Nazirliyinə məlu-

mat verərkən qeyd etmişdi ki, gürcü dili yalnız Tiflis və Kutaisi quberniyalarında çalışan qulluqçular üçün yararlı ola bilərsə, Azərbaycan dili nəinki Cənubi Qafqaz bölgələrində, eləcə də bütün Qafqazda işləyənlər üçün çox vacibdir.

Bunun səbəbi Azərbaycan türkcəsinin həmin tarixi dövrdə dövletlərarası və millətlərarası ünsiyyət dilinə çevrilməsi ilə bağlı idi. Belə vəziyyət Rusiyanın Qafqazı tam istila etdiyi zamana qədər saxlanılmışdı. Şübhəsiz ki, bu, görkəmli rus ziyalılarının nümayəndələrindən də yan keçməmişdir. Bu yerlərdə olmuş M.Lermontov, A. Bestujev-Marlinski Azərbaycan dili haqqında gözəl fikirlər söyləmişlər. Onlar öz əsərlərində bilavasitə Azərbaycan dilindən də istifadə etmişlər. Bir neçə misal göstərək. M.Lermontov: “Türkcə - Asiyanın fransızcasıdır”. A. Bestujev-Marlinski “Molla-Nur” əsərində hər fəslin əvvəlində Azərbaycan dilində epigraflar verir, məsələn: “Çax daşı, çaxmaq daşı, Allah versin yağışı”, yaxud “Ocaqdan çıxan duşmən” və s.

Aşağıdakı fikir isə Qafqaza səfər etmiş məşhur alman Avqust fon Haksthauzenə məxsusdur: “Ermənilər öz mahnılarını ermənicə deyil, tatar [türk] danışq dilində qoşur və oxuyurlar, çünki məhz bu dil Cənubi Qafqaz xalqları arasında ünsiyyət, ticarət və qarşılıqlı anlaşma dilidir. Həmin nöqtəyi-nəzərdən bu dil Avropada geniş yayılmış fransız dili ilə müqayisə edilə bilər. Bununla bərabər, bu dil xüsusi poeziya dilidir. Erməni dilində şeirlərin zəif yayılma səbəblərindən biri də çox güman ki, məhz elə budur. Ən məşhur erməni şairləri öz əsərlərinin geniş yayılması üçün onları həmişə tatar [Azərbaycan] dilində yazırdılar”.

Həç də təsadüfi deyildir ki, bizim torpaqlara köçüb gələn erməni koloniyaları Azərbaycan dilinə müraciət etmiş, mədəniyyətimizi götürmüş və Azərbaycan dilində ünsiyyət qurmuşlar. Bu deyilənləri ermənilərin özləri də etiraf etmişlər. Erməni ədəbiyyatının banisi və tanınmış klassiki Xaçatur Abovyanın “Ermənistan yaraları” romanında yazdıqları da bunlara əsaslı sübutdur: “Türk dilini lənətə gəlsin, ancaq bu dil Allahın xeyir-duasını alıb... hər yerdə: bayramlarda və

toy şənliklərində biz türkcə oxuyuruq”, yaxud “... xalq (ermənilər) çoxlu sayda türk sözləri öyrənib və bu günədək onlardan istifadə edir”. X. Abovyan Azərbaycan sözlərinin erməni dilində işlənməsini tamamilə təbii sayaraq yazırdı: “Xalq bizim danışq dilində nəinki azərbaycanca olan ayrı-ayrı sözlərdən, həm də bütöv cümlələrdən istifadə edir” (X.Abovyan, seçilmiş əsərlərin külliyyatı, c.1, Yerevan, Ermənistan EA-nın nəşri,1950, erməni dilində). Erməni ədəbiyyatı klassikinin özü də əsərlərində, məsələn, yuxarıda qeyd olunan “Ermənistanın yaraları” adlı əsərində və “Ağasının nəğməsi” poemasında Azərbaycan dilindən geniş şəkildə istifadə etmişdir (yalnız “Ermənistanın yaraları” romanında yüzdən artıq Azərbaycan sözü işlənməmişdir). N.Nalbandyan bunu belə izah edir: “...Abovyan ona görə məhz belə yazmışdır ki, savadsız xalq kitab oxuduğunu düşünməsin, o, belə yazmışdı ki, xalq onunla sadəcə söhbət edildiyini düşünsün” (N.Nalbandyan, Seçilmiş əsərləri külliyyatı, c.3, Ermənistan EA-nın nəşriyyatı, 1970, erməni dilində).

Azərbaycan dilinin təsiri o qədər əhəmiyyətli idi ki, erməni akademikləri Qraç Açıryanın kitabındakı (“Yeni erməni ədəbiyyatının tarixi”, Vaqarşabat, 1906 erməni dilində) etirafına görə: “... türk [Azərbaycan] dilinin təsiri altında erməni dilinin hətta qrammatik qaydaları və qanunauyğunluqları da dəyişmişdir”. Öz yaradıcılığında Azərbaycan folklor nümunələrindən və sözlərindən geniş istifadə edən erməni ədəbiyyatının klassiki Xaçatur Abovyan birbaşa yazmışdır: “Bizim dil ən azı 50 faiz türk sözlərindən ibarətdir”, yaxud “...tatar [Azərbaycan] dili öz səslənməsinə, poetikliyinə və ahəngdarlığına görə, qrammatik nöqtəyi-nəzərdən digər dillər arasında ən yaxşısıdır” (“Ermənistanın yaraları”). X.Abovyanın özü də Azərbaycan dilinin qrammatikasını gözəl bilirdi. O, “Bütün Zaqafqaziya diyarında, Azərbaycanda və demək olar ki, bütün İranda danışq dilində işlənən türkülərə aid qısa qrammatik qaydalar” yaratmışdı. Elə erməni ədəbiyyatı klassikinin Matenadarandakı Ermənistan Qədim Əlyazmalar Mərkəzində saxlanılan əsəri də “Qısa qaydalar” adlanır. Professor Antonyanın etirafına görə, ermənilərin Azərbaycan dilini yaxşı başa düşməsi üçün o, ən yaxşı dərslük kimi arzu oluna bilər.

Yuxarıda istinad etdiyimiz N.Nalbandyan isə öz kitabında (Seçilmiş əsərləri külliyyatı, c. 3, Ermənistan EA-nın nəşriyyatı, 1970, erməni dilində) ermənilərin Azərbaycan dilini bilməsi haqqında yazırdı ki, ermənilər nəinki Azərbaycan dilindən və o dildə işlənən sözlərdən, eyni zamanda, şeir və mahnılardan da istifadə edirlər. Onun dediyinə görə, buna zəruri bir ehtiyac var idi, çünki “danışıq dilindəki sözlərin çox hissəsini Azərbaycan sözləri təşkil edirdi”.

Q. Antonyanın “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında çap olunmuş “X. Abovyanın Azərbaycan xalqına və onun mədəniyyətinə münasibəti” məqaləsindəki fikrinə görə isə “Azərbaycan dili tam bir zərurətə çevrilmişdir”. Burada heç bir şərhə ehtiyac duyulmur.

Beləliklə, hörmətli oxucular, biz “Gəldim, gördüm... mənimsədim” silsiləsindən görünüşü dəyişdirilmiş latın triadasının “...Mənimsədim” adlı hissəsinə çatdıq.

Biz bu latın kəlamının xülasəsində bir az yubanmalı olacağıq və sizə erməni oğurluğuna, bizim rəvayətlərin, dastanların, atalar sözləri və məsəllərin, bayatıların, nəğmələrin, musiqi kompozisiyalarının, aşıq yaradıcılığının təhrif edilməsinə, abidələrimizin, maddi və qeyri-maddi mədəni irsimizə aid bir çox başqa sərvətlərin mənimsənilməsinə dair çoxlu sübutlar gətirəcəyik. Bəzi xronoloji, tarixi faktlar əsasında Azərbaycan mədəni ənənələrinin ermənilər tərəfindən mənimsənilməsi ənənəsinin necə “təşəkkül tapdığını” göstərməyə çalışacağıq. Əlbəttə, ermənilərin Azərbaycan müəlliflərinin əqli mülkiyyətinin müasir oğurluqlarından da yan keçməyəcəyik.

§3. “... Mənimsədim”də erməni plagiatının mənbələrindən söhbət açılır

Hamının “xalqlar tarixinin atası” kimi tanıdığı Herodotun hələ b.e.ə V əsrdə tərtib etdiyi “Tarix”in 100-cü fəslindən 103-cü fəslinə qədər Midiyaya və massagetlərə həsr olunmuşdur və mütəxəssislərin etirafına görə, bu tarixi məlumatlar folklor nümunələri üzərində, yəni “Astiaq” və “Tomiris” rəvayətləri əsasında qurulmuşdur.

Xüsusi qeyd edək: məhz sizinlə birlikdə varisi olduğumuz tarixi torpaqlarımızda ulu babalarımızın yaratdığı rəvayətlər üzərində qurulmuşdur. Erməni tarixinin atası kimi tanınan Moisey Xorenasi min il ötəndən sonra V əsrdə özünün “Erməni tarix”ində elə həmin hadisələri başqa mənə verməklə təsvir edir və bunları hər şeydən əvvəl, erməni xalqının həyatında tarixi mərhələ və onun qonşu xalqlara qarşı qəhrəmanlıq qarşılıqlı kimi təqdim edir. Süjet oxşarlığını və orijinaldan plagiatı yaxın forma mənimsənilməsinə bir kənara qoysaq, onda şərh olunan materialın yeni mahiyyəti üzə çıxacaqdır: guya söhbət Ermənistan tarixində baş vermiş hadisələrdən gedir. Beləliklə, Astiaq haqqında süjet uydurulmuş hadisələrlə “tamamlanır” və erməni obrazları ilə təhrif edilir. Əjdaha ilə (Astiaqla) yanaşı, buraya erməni çarı Tiqran və onun bacısı da “daxil edilmişdir”. Herodotun ilk personajlarına xas olan gözəl keyfiyyətlər orijinalın əsas qəhrəmanlarının əksinə olaraq başqalarına verilir. Tomiris haqqında əfsanəyə münasibətdə də təxminən belə bir saxtakarlıq həyata keçirilir. Burada da türkdilli massagetlər başqa etnosla əvəz edilir, çar Kir isə erməni çarı Artasheslə “dəyişdirilir” və s.

Nəticədə “Astiaq” əfsanəsi erməniləşdirilmiş variantla saxtalaşdırılır və mövcud olmayan “Tiqran və Əjdaha” adlı əfsanə yaradılır. Elə bu cür də “Tomiris” əfsanəsi “Artashes və Satenik” əfsanəsi ilə dəyişdirilir və bununla məşhur “Tomiris” tarixi adı unudulmağa məruz qalır və Ermənistanın hərbi gücü şişirdilir, ən başlıcası isə yalan və təhrif yolu ilə mövcud olmayan əfsanələr “yaradılır”. Öz tarixi saxta-

karlıqlarını və erməniləşdirilmiş plagiatı həqiqətə oxşatmaq üçün Xorenasi oxuculardan soruşur: “Yəqin ki, oxucu, əjdahalar haqqında bizim bu qaranlıq əhvalatın şərhinin doğruluğuna şübhə etməyəcəksən?” Beləliklə, erməniləşdirilmiş, özü də qəsdən təhrif olunmuş əfsanələrin erməni xalqına mənsub olması barədə uydurma yazılı sübuta çevrilən bu folklor nümunələri qeydə alınmışdır. Bəs bütün bunlar həyata necə vəsiqə alır? Bu günkü legitimlik tarixi uydurmaya və plagiatla müvafiq yalançı elmi tədqiqat fonu verir. Misal üçün, Ermənistan EA-nın Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən hazırlanmış və 1986-cı ildə “Sovetkan Qrox” nəşriyyatında çapdan çıxmış “Ermənistanın orta əsrlər ədəbiyyatı” kitabında yazılır: “tarixi həqiqət axtarışında vətəndaşlıq cəsarəti və sağlam düşüncə göstərərək, müəllif [Xorenasi] İncilin nüfuzunu belə möhkəm saymır. Erməni tarixinin qədim dövrü nə qədər dərinə və diqqətlə öyrənilirsə, bir o qədər də “erməni tarixinin atası”nın elmi düzgünlüyünü təsdiq edən faktlar üzə çıxır”. Sonra: “Xalq fantaziyasının ən qiymətli incilərinin”, qədim erməni folkloru əsrlərinin, daha doğrusu, “Tiqrən və Əjdaha” haqqında və “Artaşes və Satenik” əfsanələrinin Xorenasinin bacarıqla oraya daxil etməsi bu hekayəyə təkrar olunmaz gözəllik və özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyət verir”. “Artaşes və Satenik” dastanı və şifahi xalq yaradıcılığının başqa gözəl nümunələri nəinki bizim tarixdən qabaqkı vaxtların özünəməxsus mifoloji təsəvvürləridir, onlar həm də onun yaradıcılarının incə bədii zövqə malik olduğunu göstərən sübutlardır və bu əsərlərin müstəsna gözəlliyi, ideallığı və kamilliyidir”. Bir şeyi əlavə etmək qalır ki, Xorenasidə də, Herodot kimi Midiya hökmdarının geneoloji siyahısı verilir, lakin Xorenasi oraya “erməni çarlarının” və katolikoslarının siyahısını da əlavə edir.

Baxın, “Yeni xronologiya” silsiləsindən akademik A. Fomenkonun “İmperiya” kitabında (səh.664-687 və 714-717) müasir riyazi-statistik metodlarla alınmış nəticələrin təhlili əsasında nə təsdiq olunur: “Erməni katolikoslarının siyahısı bir neçə variantın düzülüb-qoşulması yolu ilə, mahiyyət eribarilə çox kiçik bir siyahıdan alınmışdır və burada göstərilir ki, “Ermənistanın IV əsrdən IX əsrə qədər olan kilsə tarixi IX əsrdən sonrakı tarixin kompilyasiyası yolu ilə yaradılmışdır.

Qeyd edək ki, müəllifin söylədiyi fikirlər bir çox halda skandinaviyalıların qədim saqilərinə tədqiq edən məşhur rus mütəxəssisi E.A. Melnikovanın kitabında (“Qədim skandinaviya coğrafi əsərləri”, M., “Nauka”, 1986) əks olunan nəticələrlə üst-üstə düşür. İki rus müəllifinin gəldiyi ümumi fikirdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, Ermənistan Bizansın keçmiş tarixi fə-məyaləti olmuş, həm onun adını, eləcə də bütün tarixini özünə götürmüş, yəni köhnə Roma-Bizans xronikasını öz yerli tarixinin əsası kimi göstərmiş, bəzi şeyləri isə Almanyanın Müqəddəs Roma imperiyasının tarixindən götürmüşdür. Belə çıxır ki, ermənilər tərəfindən həm bu gün, həm də keçmişdə planlı şəkildə başqa xalqların tarixi keçmişi və ənənələri istifadə olunur, həmçinin erməni şəcərəsinin süni olaraq qədimləşdirilməsi, plagiat və saxtalaşdırılması aparılır. Əlbəttə, bütün bunlar mütləq şəkildə müəyyən sənədlərdə əks etdirilir ki, sonrakı dövrlərdə onlardan istifadə etmək və onlara istinad etmək mümkün olsun.

Buna görə də həmişə olduğu kimi, xalqımıza məxsus olan bu və ya digər əqli mülkiyyət nümunələrinin erməni təbliğat maşını tərəfindən “tarixi erməni” nümunələri kimi yazılı şəkildə təqdim olunmasının növbəti faktları ilə qarşılaşır və istər-istəməz əqli mülkiyyət adlanan hər şeyin zərərinə olan yazılı abidələrlə bağlı metamorfoza üzərində düşünürsən. Əflatunun “Fedra” əsərində qələmə aldığı bir əhvalat yada düşür, burada belə nağıl edilir ki, tanrılardan biri himayədarlıq etdiyi xalqı ucaltmaq üçün ona yazı yazmağı öyrətmək qərarına gəlir. Bunun cavabında tanrılar tanrısı ona izah edir ki, yazı yad-daşı əvəz edə bilməz: sözlər keçmiş hadisələri və yaradılmış surətləri izah edə bilməz, onlara yeni fikir və yeni təəssürat gətirməz. Bir sözlə, himayədarlıq etdiyi xalqın intellekt və müdrikliyini artırma bilməz... Bununla belə, qonşuların intellektinin qoyulmadığı, onların mentallığının heç bir əksi olmayan bizim mədəni irsimizin, o cümlədən müasir yaradıcılıq məhsullarımızın erməniləşdirilməsi olmuş və yenə də davam edir.

§4.

**“..., Mənimsədim”də erməni əqli oğurluğunun
ümumi fonunda erməni etirafları və
“sübutlarından” danışılır**

Hörmətli oxucular! “Gəldim, gördüm,...mənimsədim” mövzusu-
nu davam etdirərək, sizi əqli mülkiyyətimizin ermənilər tərəfindən
mənimsənilməsi faktlarının ən “parlaq” səhifələri ilə tanış etmək istə-
yirik. Əvvəlki paraqraflardan görüldüyü kimi, bunların kökü bizim
eranın əvvəlinə gedib çatır. Xahiş edirik heç nəyə təəccüblənməyəsi-
niz, yaxud qədim romalılar dediyi kimi “**nil admirani**”.

Çalışacağıq ki, öncə ermənilərin əqli oğurluqlarının, “Azərbay-
can mədəni ənənələrinin mənimsənilməsi erməni ənənəsi”nin ümumi
mənzərəsini təsvir edək.

Ondan başlayaq ki, Ermənistanın Qədim Əlyazmalar İnstitutun-
da, Matenadaranda və digər saxlanılacaq yerlərində Azərbaycan orijina-
lında, lakin erməni əlifbasında yazıya köçürülmüş çoxlu sayda yara-
dıçılıq nümunələri saxlanılır. Bu iş çoxdan - XVI-XVII əsrlərdən baş-
lamışdır. Yalnız Matenadaranda Azərbaycan folkloruna aid 55 əlyaz-
ması saxlanılır, onlardan 26-sı XIX əsrə, qalanları isə daha erkən
dövlərə aiddir. Misal üçün, Azərbaycan dastanlarının əlyazmalarını
götürsək, onlar da erməni əlifbasında yazıya köçürülərək saxlanıl-
mağa ötürülmüşdür. Bu dastanlar, bir qayda olaraq, Azərbaycan dilin-
də səsələnir. Elə əlyazmalar var ki, nəsr hissəsi Azərbaycan dilində,
nəzm hissəsi isə tərcümədə, ya da bunun əksinədir. Nəhayət, çoxlu
sayda əlyazmalar Azərbaycan dilində və tərcüməsi ilə birlikdə saxlanılır.
Bunlar, necə deyirlər, mənimsənilmə və erməniləşdirmənin
yazılı sübutlarının əsaslarıdır. Erməni əhalisinin Azərbaycan dilini
bilməsi, həmin dildə danışması, erməni mədəniyyət xadimlərinin bi-
zim folklor nümunələrini geniş şəkildə istifadə etməsi, bu nümunələ-
rin ermənilər arasında geniş yayılması və nüfuzu, bir az bundan əvvəl
qeyd etdiyimiz kimi, öz növbəsində plagiat və erməniləşdirilməyə
imkan yaratmışdır.

Bəli, hörmətli oxucular, söhbət əlyazmalar saxlanılan digər yer-
lərdən deyil, məhz Azərbaycan xalqının mədəni irsinə aid, o cümlə-
dən orijinalın dilində olan qalın kitabların saxlandığı Matenadaran-
dan gedəcək. Yeri gəlmişkən, lap bu yaxınlarda Minnesota ştatının
Universiteti ilə məhz Matenadaranın bağladığı müqavilə Ermənistan
Milli Elmlər Akademiyasında çaxnaşma predmeti olmuşdur. Erməni
akademiklərinin narahatlığının səbəbi də mənasız deyilmiş. Məlum
olur ki, qədim əlyazmaların surətləri ilə tanışlığa icazə alan Amerika
alimləri, elmi dairələrdə qəbul edildiyi kimi, qədim əlyazmaları açıq
müzakirə etməyə başlayacaqlar, onda Allah eləməsin ki, birdən onları
“düşmən əli”nə verərlər. Beləliklə, qədim əlyazmalara erməni milli
təhlükəsizlik prizmasından baxılmalıdır və buna görə də onlar “gizli”
qrifi ilə istifadə olunmalıdır. Hörmətli oxucular, yuxarıda şərh olu-
nanlara təəccüblənməyin. Bütün bunlar, yəqin ki, erməni absurdları
sirasında layiqli yer tuta bilər, lakin bir halda ki, söhbət Azərbaycan
xalqının mədəni irsinin mənimsənilmiş nümunələrinin saxlandığı
Matenarandan gedir, onda qonşu alimlərin həyəcanını başa düşmək
olur. Üstəlik də, bu cür qədim əlyazmalara istinadlar ermənilərin
özgə torpaqlarına tarixi iddialarının az qala başlıca dəlilidir. Son hal-
da əgər qədim əlyazmalarda olmayan nəyəsə istinad olunursa, yaxud
onlarda olanlar gizlədilsə, onda doğrudan da, yad əqli mülkiyyəti
mənimsəyən və tarixi saxtalaşdıran ermənilər üçün Matenadaran əl-
yazmaları çox təhlükəli ola bilər. Bax, yəqin elə buna görə onlar yad
gözlərdən gizlədilməlidir ki, özlərinin mədəni irsini mənimsəmək
üzrə erməni ənənəsinə uyğun iddia ermənilərin “Böyük Ermənistan”
sayıqlaması və özgə torpaqlarına ərazi iddiaları ilə birlikdə zamanına
uyğun və “əsaslı” olan qədim əlyazmalara istinadlarla təmin edilsin.

Lakin yenə mövzuya qayıdaq və əziz oxucular, özünüz müha-
kimə edin.

Ermənistanın məşhur mədəniyyət xadimləri hələ XIX əsrdə öz
əsərlərində Azərbaycan folkloru nümunələrindən geniş istifadə edir-
dilər. X.Abovyan, N.Nalbandyan, Q.Ağayan, P.Proşyan, R.Patkan-
yan, Q.Sundukyan və başqaları onların sırasındadır. Konkret misal
gətirək. X. Abovyanın yalnız “Ermənistanın yaraları” və “Ağasının

nəğməsi” adlı iki əsərində istifadə olunmuş söz nümunələri əsasında Q.Qasparyan tərəfindən lüğət tərtib edilmiş və nəşr edilmişdir. Həmin lüğətdə dilimizdən alınmış ifadələr “dialekt” adlandırılmışdır (Q.Qasparyan, Əsərləri, c.IV, Yerevan, EA-nın nəşriyyatı, 1947, erməni dilində). Hörmətli oxucuların diqqətini bir şeyə cəlb etmək istəyirəm, hələ türkcədən birbaşa köçürülən atalar sözlərindən danışmadan X.Abovyanın “Ermənistanın yaraları” romanında işlətdiyi “plov”, “çalma”, “qarapapax”, “xurcun”, “təndir” və s. kimi Azərbaycan sözlərini “dialekt” adlandırmaq olarmı? Bu təsadüfi deyil, ona görə ki, erməni ədəbiyyatının klassiki X. Abovyanın özü kəndləri və şəhərləri gəzərək Azərbaycan əhalisindən eşitdiyi Azərbaycan folkloru nümunələrini toplayan və yazıya köçürənlərdən biri olmuşdur. Görün o, nə yazırdı: “Mən bir arzu ilə yaşayırdım: xanın ayağına düşüm ki, acından ölməmək üçün o, mənə bir tikə çörək versin, mən isə gecə və gündüz yaşayış məntəqələrini gəzə bilim... və xalqın danışdıqlarını toplayıb yazıya köçürə bilim” (Abovyan, “Seçilmiş əsərləri” Yerevan, 1939, erməni dilində). X. Abovyana haqq qazandırmaq olar – o, çox şeyi, o cümlədən mahnıları və əfsanələri, tarixi rəvayətləri, atalar sözləri və məsəlləri, bayatıları və lətifələri, aşıq söyləmələrini və dastanları və bir çox başqa nümunələri toplamağa nail olmuşdur. Topladıklarının hamısı Azərbaycan dilində erməni əlifbası ilə yazıya köçürülmüşdür. Təəssüf ki, onun sonrakı acı nəticələri o zaman da özünü göstərmiş, indi də göstərməkdədir. Bütün bunlar XIX əsrin birinci yarısında baş vermişdir. Məhz həmin illərdə Azərbaycan folkloru nümunələri X. Abovyan tərəfindən latın əlifbasında Azərbaycanda yaxşı tanınan F. Bodenştedə verilmiş, o isə bu nümunələri erməni folkloru kimi nəşr etdirmişdir. Bəli, hörmətli oxucular, məhz X. Abovyan Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrini həddən artıq səylə toplayır, onları çox diqqətlə öyrənir, erməni transkripsiyasına keçirir və bu mədəni mənbələrdən tam şəkildə öz əsərlərində istifadə edirdi. X.Abovyan bununla kifayətlənməyərək, öz saxta əlyazmaları əsasında 1850-ci ildə Berlində F. Bodenşted tərəfindən üçcildlik “Şərqdə min bir gecə” kitabının nəşr olunmasına imkan yaratmış və həmin kitabda Azərbaycan folkloru nümunələri Avropa oxucusuna erməni, bəzi hallarda isə fars folkloru nümunələri kimi

təqdim olunmuşdur. Azərbaycan folkloru incələrinin uydurma yolla ermənilərinki kimi göstərildiyi və hətta məşhur Azərbaycan dastanı “Əsli və Kərəm”in erməni mədəni irsi kimi təqdim olunduğu A. fon Hakstauzenin “Qafqaz ölkəsi” (1855) kitabının nəşrinə kömək edən də məhz həmin X. Abovyan olmuşdur. Həmin dövrün əqli mülkiyyət qaraçıları sırasında layiqli yerlərdən biri də Gevorq Haqverdyana verilməlidir, çünki o, Azərbaycan folkloru nümunəsi “Aşıq Qərib və Şahsənəm” nağılını tam şəkildə öz əsərinə köçürmüşdür. Əqli mülkiyyətimizi mənimsəyən ermənilərin səyləri nəticəsində bu kədərli tale “Şah İsmayıl” və “Koroğlu” kimi gözəl dastanlarımızın da başına gəlmişdir. Azərbaycan mədəni ənənələrinin qaraçıların nəzəri kredo, onların öz etiraflarına əsasən, erməni dilində parlaq milli xalq dastanlarının olmaması ilə (Q. Ağayan) bağlıdır. Azərbaycan folklorunun mədəni “yayıcları”nın fikrinə görə, erməni “aşığıları” adlandırılan şəxslərin mahnı yaradıcılığında dastanların istisnasız olaraq türk (Azərbaycan) motivli, xüsusən də Azərbaycan dilində olması onların köhnə tarixlə “erməniləşdirilməsi”ni “əsaslandırmışdır”.

Elə həmin Q. Ağayan öz fəaliyyətinin çox hissəsini Azərbaycan folkloru nümunəsi olan “Koroğlu” dastanının “erməniləşdirilməsi”nə həsr etmişdir. Onun “yaradıcılığının” bəhrəsi olan “Dəyirmançı Koroğlu” (1887), “Koroğlunun qılıncı” (1893), “Koroğlu həbsdə” (1893) və nəhayət, 1898-ci ildə oğurluq materiallardan ibarət ayrıca nəşr olunmuş kitab öz-özlüyündə hər şeyi söyləyir. Azərbaycan xalqının ermənilər tərəfindən oğurlanmış həmin əqli mülkiyyəti “Koroğlu” eposunun erməniləşdirilməsinin guya “nəzəri” əsası olmuşdur, üstəlik də, elə həmin Q.Ağayan tərəfindən dastanın qəhrəmanı Koroğlunun erməni əsilli olması barədə iddianın izahı isə demək olar ki, absurd səviyyəsinə çatdırılmışdır. Bu “nəzəri araşdırma” tam şəkildə 1962-ci ildə erməni dilində nəşr olunmuş əsərlər toplusunda istifadə (c.2, səh.:100) olunmuş və belə bir fikir irəli sürülmüşdür ki, Koroğlunun atası kor yox, xor olmuşdur, yəni erməni tayfası xorxoruyanlardan törəmişdir. Guya onun əsl adını zaman təhrif edərək “kor” etmiş və tarixdə də bu ad qalmışdır. Ermənilər xalqımızın folklor nümunəsi olan “Koroğlu” dastanını Avropa oxucusuna məhz belə təq-

dim etməyə çalışmışlar. Biz “Koroğlu”nun erməniləşdirilməsinə parlaq erməni cəfəngiyatı nümunəsi kimi ayrıca materialda yenə qayıdacağıq. Əsas hissəsi Azərbaycan xalq melodiylarından ibarət olan “Erməni xalq havaları” (toplayanı Q.Boyaçyan, nəşrə hazırlayanı A.Serpeks) kitabı da Parisdə elə bu cür nəşr olunmuşdur. Yeri gəlmişkən, S.P.Ağayanın dediyinə əsaslansaq, onun 1961-ci ildə Yerevanda nəşr etdirdiyi “Erməni və Azərbaycan xalqlarının tarixi dostluğu” kitabından belə çıxır ki, X.Abovyan Mirzə Şəfi Vazehin poeziyasının alman dilinə “tərcümə” olunmasında da iştirak etmişdir.

Məşhur erməni mədəniyyət xadimlərinin əsərlərinə qayıdaq və Azərbaycan folkloru nümunələrinin ermənilər tərəfindən geniş istifadə olunmasını nümayiş etdirən bəzi atalar sözləri üzərində dayanacaq. Bizim xalqdan oğurlanmış aşağıda göstərilən atalar sözlərinin hamısı görkəmli erməni müəllifləri tərəfindən istifadə olunur və erməni dilində səslənir.

X.Abovyan: “Deyirlər dəli dənizə bir daş atdı, yüz ağıllı üstünə töküldü, çıxarda bilmədi” (Azərbaycan orijinalı: “Bir dəli quyuya bir daş atdı, min ağıllı çıxarda bilmədi”).

Q.Ağayan: “Dost dostun üzünə baxar, ancaq yad adam başayağına” (Azərbaycan orijinalı: “Dost başa baxar, düşmən ayağa”).

P.Proşyan: “Çörəyi çörəkçiyə ver, birini də üstəlik” (Azərbaycan orijinalı: “Çörəyi ver çörəkçiyə, bir çörək də üstəlik”).

Q.Sundukyan: “Yüz yol ölç, bir yol biç” (Azərbaycan orijinalı: “Yüz kərə ölç, bir kərə biç”).

Erməni dilinə sözbəsöz tərcümə olunmuş alınma atalar sözləri ilə yanaşı, müəyyən qədər dəyişdirilmiş atalar sözlərinə də rast gəlinir, eyni zamanda analogiya, yaxud antiteza prinsipi əsasında, Azərbaycan orijinalından düzəldilənlər də vardır”. Onlardan bir neçə nümunə verək:

X.Abovyan: “Mən ağa, sən ağa, bəs bizim dənimizi kim uyutsun” (Azərbaycan orijinalı: “Mən ağa, sən ağa, inəkləri kim sağa”).

P.Proşyan: “Bir çiçəklə bahar olmaz”, Q.Sundukyan: “Bir çiçəklə yay olmaz” (Azərbaycan orijinalı: “Bir güllə bahar olmaz”).

X.Abovyan: “Köhnə malın qiyməti olmaz” (Azərbaycan orijinalı: “Ucuz ətin şorbası olmaz”).

X.Abovyan: “Çıraq öz dibinə işıq salar” (Azərbaycan orijinalı: “Çıraq öz dibinə işıq salmaz”).

Ola bilsin ki, aşağıda misal gətirilən erməni etirafları, bu cür mənimsəmələrin mahiyyətinə işıq salsın, lakin bu, heç cür belə kütləvi plagiata əsas verə bilməz. Ermənistan EA-nın akademiki Terteryan “Abovyanın yaradıcılığı” kitabında bunu belə şərh edir: “Ermənilər ünsiyyətdə və danışq dilində həmişə Azərbaycan atalar sözləri və məsəllərinə müraciət edirdilər”, çünki Abovyanın özü də belə hesab edirdi ki: “[bizim] xalq çoxlu miqdarda türk sözləri öyrənib və onlardan bu günədək istifadə edir”. Onun başqa bir gözəl etirafı da vardır: “Türkcə (Azərbaycan dili) dilimizə o qədər daxil olub ki, bizdə mahnılar, şeirlər, atalar sözləri türkcə (azərbaycanca) səslənir”.

Erməni ədəbiyyatının başqa bir klassiki - X.Abovyanın xələfi Q.Ağayan: “Erməni xalqı və onun aşığı türkcə danışmaqda heç bir çətinlik çəkmirlər, bu dil ermənilər üçün doğma kimidir... ona görə biz türkcə (azərbaycanca) oxuyuruq”. N.Nalbandyan öz fikrini daha aydın ifadə etmişdir: “Onlar (ermənilər) sağlıq deyəndə belə, azərbaycanca deyirlər: “yaxşı yol”. Proşyana gəlincə, o, erməni plagiatını və ya belə demək mümkünsə, folklor nümunələrinin yaranmasındakı “ümumiliyi” bununla izah etmişdir ki, “biz etiqada görə bölünmüş qardaşlarıq”. Bu deyilənləri şərhə qoyaraq, həqiqətə daha yaxın olan bir fikri misal çəkək. Adını Ermənistan EA-nın Ədəbiyyat İnstitutunun daşdığı M. Abeqyan (keçən paraqrafda bu institutun bir qrup müəllifinin “Orta əsrlər erməni ədəbiyyatı” kitabına istinad etmişdik) belə yazmışdır: “Bədbəxtlikdən bizim dilimiz çoxmənalı sözlər, oxşar mənə daşıyan söz və ifadələr baxımından çox kasıbdır və buna görə də biz yaxşı bildiyimiz türk (Azərbaycan) dilinə müraciət edirik” (M.Abeqyan, “Xalq mahnıları”).

Hörmətli oxucular! Gətirilən faktlardan məlum olur ki, erməni plagiatının təşəkkül tapmasına, Azərbaycan mədəni ənənələrinin mənimlənməsi erməni ənənəsinin formalaşmasına imkan yaradan şərtlər Azərbaycan dilinin erməni əhalisi arasında geniş yayılması, folklor nümunələrimizin toplanması və erməni əlifbasında yazıya köçürülməsi, onların erməni dilinə tərcümə olunması və əlbəttə, müəyyən erməni arxivlərinə və fondlarına verilməsi olmuşdur. Folklor nümunələrinin kütləvi şəkildə yayılmasında “erməni ifaçıları” – “aşuqların” rolu da böyükdür. Bir vaxtlar məşhur erməni xadimləri Azərbaycan xalq yaradıcılığı nümunələrindən plagiatı həmin nümunələrin erməni əhalisi arasında böyük nüfuza malik olması və ermənilərin Azərbaycan dilinə xüsusi münasibəti ilə izah edirdilər. Bu, məşhur erməni xadimlərinin yuxarıda göstərilən etiraflarından da aydın görünür.

Sonralar folklor nümunələrinin “oxşarlığı”na apellyasiya verən, məsələn, E.Arustamyanda (“Azərbaycan və erməni atalar sözləri və məsəllərinin oxşar əlamətləri”) olduğu kimi arqumentlər meydana çıxdı. Təqdimat formasının ümumiliyi və məzmun yaxınlığı tarixi, ictimai və iqtisadi əlaqələr və eyni zamanda coğrafi yaşayış arealının ümumiliyi ilə izah edilirdi. Üstəlik, qeyd etməyi də unutmurdular ki, folklor nümunələrimizin çoxunun ermənilər tərəfindən ilkin formada, orijinalda istifadə olunmasının səbəbi onların erməni dilinə tərcümə edilməsinə imkan verməyən dərin fəlsəfi mahiyyətinin saxlanması cəhdləri ilə əlaqədardır. Heç də təsadüfi deyildir ki, XIX əsrin sonlarından başlayaraq, “Erməni mahnıları”, “Tiflisin mədəni həyatı”, SMOMPK və digər nəşrlərin səhifələrində Azərbaycan folkloru ifadələri Azərbaycan və paralel olaraq erməni dilində çap olunur və beləcə də arxivlərə ötürülürdü. Buna baxmayaraq, yuxarıda göstərdiyimiz kimi, folklor nümunələrimiz bir çox hallarda xarici dillərdə erməni xalqının yaradıcılıq sərəvəti kimi verilirdi. Bu, XIX əsrin ikinci yarısında planlı şəkildə həyata keçirilirdi. Sonralar Azərbaycan nümunələrinin ermənilərə mənsub olmasını “əsaslandırmaq” üçün müxtəlif üsullar ortaya çıxmağa başlayır və geniş vüsət alırdı. Hətta ermənilərin bu nümunələri niyə Azərbaycan dilində işlətdiklərinə izahlar da tapılırdı. Məsələn üçün, erməni “aşuqları” tərəfindən Azər-

baycan əsərlərinin orijinalda ifa edilməsi necə “əsaslandırılırdı”. O. Tatevosyan görkəmli erməni aşuqlarından biri sayılan Quçağın bu cür ifasını onunla izah (“N.Quçağın şeirləri”, Tiflis, 1903, erməni dilində) edirdi ki, guya erməni ifaçısı Azərbaycan dilindən deyil, xüsusi erməni dialekti - “xayeren”dən istifadə etmişdir. Həmin müəllifdən sitat gətiririk: “...Keçmişdə (hələ indi də) müxtəlif tarixi səbəblərdən erməni xalqı öz mahnılarını türkcə oxuyurdu. Bununla belə, o (xalq) öz sırasından çıxmış ifaçıların erməni dilində ifalarını da sevirdi. Onları forma və mahiyyətini türkcədən fərqləndirmək üçün “xayeren” adlandırılırdılar”.

Sonrası daha maraqlıdır! Akademik M. Abeqyan “Qusanların qədim xalq mahnıları” əsərində “sübut edir” ki, qusanlar, yəni “erməni aşuqları” “xayeren” dialektindən savayı, “antuni” adlanan daha qədim formadan da istifadə etmişlər. Ən başlıcası isə odur ki, türklərin də “xayeren” və “antuni” nümunələrinə oxşar qədim və orta əsrlərə aid “türkü” və “şərqi” adlanan mahnı nümunələri mövcud olmuşdur. Belə çıxır ki, “xayeren” və “antuni” “türkü” və “şərqi”nin prototipləridir. Başqa cür də yox!

Əlbəttə, oxucular başa düşürlər ki, “xayeren” və “antuni” ən yaxşı halda Azərbaycan motivlərinin erməni dilinə Azərbaycan sözləri ilə qarışdırılmış tərcüməsi, əksər hallarda isə Azərbaycan xalqının orijinalda olan nümunələridir.

Ortaya çıxan bu suallar da çox təbiidir: özlərinin “xayeren” və “antuni”si ola-ola, qusanlar nəyə görə “türkü” və “şərqi” ifa edirdilər, Azərbaycan aşuqları isə ermənilərin heç nəyini ifa etmirdilər və nəhayət, erməni dilində qoşulmuş “xayeren”lər niyə Azərbaycan dilində ifa olunurdu? Bunların cavabını bir sözlə ifadə etmək olar: Plagiat və yenə plagiat. Növbəti paraqraflarda da biz Azərbaycan xalqının müxtəlif yaradıcılıq nümunələrinin mənimlənməsi və erməniləşdirilməsi həqiqətlərini nümayiş etdirmək niyyətindəyik.

Yekun olaraq, xalqımızın əqli mülkiyyətinin ermənilər tərəfindən oğurlanmasının ümumi mərhələlərini göstərməyi vacib hesab edirik. “Erməniləşdirmə” prosesi, bir qayda olaraq, işlənmiş müəyyən sxem

üzrə: yiyələnmək məqsədi ilə qavramaq, mənimsəmək və sonda “erməniləşdirmək” mərhələləri vasitəsi ilə aparılırdı.

Görünür, mədəni sərvətlərimizi mənimsəmək, üstəlik də, bütün dünyaya ermənilərinki kimi təqdim etmək (“erməniləşdirmək”) üçün ilk öncə onları qavramaq lazım idi. Erməni mühiti buna hər cür hazırlanmış və bu mərhələ onunla nəticələndi ki, Azərbaycan dilini bilən və az-çox ifaçılıq məharəti olan ermənilər mahnılarımızı orijinalda ifa edir və geniş istifadə edirdilər. Onlar bu mərhələdə çalışırdılar ki, əhalinin daha çox hissəsini buraya cəlb etsinlər və buna görə də folklor nümunələrimizin erməni əlifbasında yazıya köçürülməsi həyata keçirilirdi. Bunun ardınca əsərlərimizin erməni dilinə tərcüməsi başlayırdı, özü də imkan daxilində burada şərait, məişət, personajların adları erməni tərzinə uyğun dəyişdirilib erməniləşdirilirdi. Yerlərin orijinal coğrafi adları ermənilərin kompakt yaşayış yerlərinin adları ilə dəyişdirilir və digər təhriflər edilirdi. Beləliklə, haqqında danışdığımız yiyələnmək məqsədi ilə qavramaq mərhələsi bizim nümunələrin qəsb edilməsi, plagiatı, saxtalaşdırılması və dəyişdirilməsi ilə müşayiət olunan geniş istifadə və yayılma mərhələsi olmuşdur və yad əqli mülkiyyətin kütləvi erməni şüurunda özününkü kimi qavranılmasına istiqamətləndirilmişdir.

Müəyyən müddət keçəndən və ictimai şüurda erməni variantı möhkəmlənəndən sonra mənimsəmək mərhələsi başlamışdı və bunu da həmin və digər (o cümlədən maddi, “tarixi” və elmdən uzaq) üsullarla “əsaslandırmağa” cəhd göstərilirdi. Bu məqsədlə Azərbaycan orijinallarının mənimsənilmiş nümunələri erməni variantında maddi daşıyıcılara köçürülür, süni şəkildə “qədimləşdirilir”, arxivlərə və fondlara verilir, hökmən, əksər hallarda isə xarici dillərdə nəşr olunurdu. Paralel olaraq, artıq oğurlanmış sərvətlərin uydurma sübutlar, yalan faktlar, “qədimlik” və s. əsasında erməni mənşəli olmasının əsaslandırılmasına və izahına yönəldilən “elmi” işlər yazılırdı.

Bununla da mənimsəmə mərhələsi həyata keçirilən əqli oğurluğun saxtalaşdırılmış “dayaqlarının” və maddi sübutlarının formalaşdırılması mərhələsi olmuşdur.

Yekun mərhələnin - erməniləşdirmə mərhələsinin səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, qəsdən təhrif edilmiş “sübut və dəlillər”dən istifadə etməklə, informasiya - təbliğat metodları vasitəsi ilə beynəlxalq ictimaiyyəti öz tərəfinə çəkməyə çalışmaq və bununla paralel olaraq, saxta dəlillərə istinad edən geniş informasiya mənbələri yaratmaq (ardıcıl “istinadlar” sistemi yaradılır) ermənilər əqli mülkiyyətin mənşəyi və ona sahibliklə bağlı bu əqli mülkiyyətin əsl sahibləri ilə müzakirələr açmağa cəhdlər göstərilir. Beləliklə, bu mərhələnin mahiyyəti “yalançılıqda ifşa edilməmək üçün özün daha ucadan ifşa etməlisən” məntiqinə əsaslanan riyakarlıq və ikiüzlülük üstündə qurulmuşdu.

Qeyd olunan sxem çərçivəsində nəyin və necə “özününküləşdirilməsi”ni isə aşağıda göstərməyə çalışacağıq.

§5.

“..., Mənimsədim”də Azərbaycan bayatılarının mənimsənilməsindən danışılır.

Hörmətli oxucular! Biz “Gəldim, gördüm,...mənimsədim” materialının şərhini “... mənimsədim” hissəsində davam etdiririk. Biz bu paraqrafda bayatılarımızın geniş şəkildə istifadə olunması və “erməniləşdirilməsi” faktları üzərində dayanmağı məqsəduyğun hesab etdik. Xalqımızın zəngin folklor irsindən məhz bu janrın seçilməsi təsadüfi deyil: ənənəvi Azərbaycan mədəniyyətinin bu təkrarolunmaz ifadələri poetika və musiqini birləşdirir. Məhz buna görə dərin fəlsəfi mənə kəsb edən, xalqımıza məxsus mentallığı və əxlaqı, poetikliyi və ahəngdarlığı lakonik formada ifadə edən bayatılar haqqında tamamilə aydın bir şəkildə demək olar ki, bu nadir folklor janrı yalnız bizə məxsusdur.

Bu deyilənlər öz təsdiqini hələ 1959-cu ildə çıxan “Ensiklopedik musiqi lüğəti”ndə tapmışdır. Burada verilən izahata görə, “bayatı-Azərbaycan xalq mahnı janrıdır” və mövzu genişliyinə (məhəbbət, toy, qəhrəmanlıq, mərsiyə və s.) baxmayaraq, onların hamısı “lakonikliyi ilə fərqlənir” və “bayatılar 4 misradan və hər misrası yeddi hecadan ibarət olur”, bunlardan 1-ci, 2-ci və 4-cü misralar həm qafiyə olur. Sonra doğru olaraq qeyd edilir ki, bayatı, “əsasən, səsin yüksək registrində oxunur, zəngin vokal rəngarəngliyinə malikdir”. Bu yerdə lüğətin müəllifləri gözlənilməz bir haşiyə çıxırlar: *“Bayatılar peşəkar Şərq ifaçıları (qusanlar, aşıqlar və başqaları) tərəfindən oxunur”* (kursiv bizimdir).

Bu nadir Azərbaycan janrının istifadə olunmasında və yayılmasında bizim aşıqlarla müqayisədə erməni “aşıqları” kimi adlandırılan qusanların rolunun nəzərə çarpdırılması tam aydındır. Lüğətin tərtib olunmasında iştirak edən müəlliflərin tərkibinə baxmaq kifayət edər ki, orada “vurğu sistemi”nə görə məsul işçi kimi M. Terterovun göstərilməsinin şahidi olasan... Bununla belə, ziddiyyət qalmaqdadır: Azərbaycan folkloru janrı hansı səbəbdən ilk növbədə ermənilər tərə-

findən ifa edilir? Biz artıq sizə müraciət etmişdik: **“Nil admirani”** – heç nəyə təəccüblənməmək? Ermənilər bayatılarımızın “erməniləşdirilmiş” variantlarını özlərinin yaradıcılıq nümunələri kimi göstərərək, onlara iddia etməyə cəhd göstərirlər. Belə səmərəsiz cəhdlər, nə qədər cəfəngiyat olsa da, onlar müxtəlif erməni opuslarında yazılı şəkildə qeydə alınmaqla qalır. Daha doğrusu, latın kəlamında lakonik formada ifadə olunmuş qaydadan istifadə olunur: **“Verva valant, scripta manent”**, yaxud “sözlər uçur, yazılanlar isə qalır.”

İndi biz Azərbaycan mədəni ənənələrinin mənimsənilməsi erməni ənənəsi haqqında mövzunu davam etdirərək, ermənilərin öz yazılı dəlillərindən istifadə etməklə elə həmin qaydaya əsaslanacağıq.

Qədim şeir formalarını, musiqi havalarını və nəğmələri çox səylə tədqiq edən məşhur erməni mütəxəssisi N. Nalbandyanın dediklərini şərh etməkdən başlayaq. Görün o, nə yazır: “...Bununla belə, nəğmələrin çoxunu biz türklərdən (azərbaycanlılardan) mənimsəmişik. Mən ermənilərin yaşadığı çox yerdə olmuşam. Həmişə təmiz ermənicə olan bir şey eşitməyə çalışmışam. Təəssüf ki, bu günədək mən buna nail olmamışam!” (N.Nalbandyan, “Qədim şeirlər və nəğmələr haqqında”, Seçilmiş əsərləri külliyyatı, c.1). Doğrudan da, erməni əhalisinə böyük təsir göstərən qədim Azərbaycan şeir-musiqi forması olan bayatılar artıq erməni orta əsrlər mənbələrinin erkən yazılarında, sonralar isə çap olunmuş erməni nümunələrində rast gəlinir. Qeyd edək ki, onların hamısı tamamilə Azərbaycan dilində olmuş və təbii ki, erməni əlifbasında yazıya köçürülmüşdür. Bir sözlə, ermənilərin Azərbaycan bayatılarından istifadə etməsi qədim tarixə malikdir. Bayatıların təsirini S.Palasan yana məxsus başqa bir etiraf da (“Erməni nəğmələri”, S.Peterburq, 1868, erməni dilində) təsdiq edir: “bizim mahnıların motivləri fərqlənir... və ümumiyyətlə, biz hansı xalqın təsiri altında oluruqsa, onun mahnılarını da özümüzünkü hesab edirik”.

Bunu erməni arxivlərində saxlanılan yüzlərlə bayatılar da təsdiq edir. Xüsusən Matedaranda çoxlu sayda bayatılar saxlanılır, üstəlik də, onların böyük əksəriyyəti Azərbaycan dilində erməni əlifbası ilə yazıya köçürülmüşdür. Artıq bir neçə əsrdir ki, ermənilər bizim baya-

tilardan istifadə edirlər və hələ 1721-ci ildə nəşr etdirdiyi “Nəğmələr” kitabında erməni Elyas Azərbaycan dilində çoxlu sayda bayatılar toplamışdı. Ermənilər Azərbaycan bayatılarının ermənilər tərəfindən geniş şəkildə məhz Azərbaycan dilində istifadə olunmasını belə izah edirdilər. Manuk Abeqyan: “Bizim əlimizdə bayatıların 1700-dən artıq müxtəlif variantı vardır. Təəssüf ki, bizim dilimiz sözün çoxmənalılığı baxımından çox kasıbdır, oxşar mənə daşıyan ifadələr olduqca azdır və ona görə biz yaxşı tanıdığımız türkcəyə (Azərbaycan dilinə) müraciət edirik” (“Xalq mahnıları”).

Azərbaycan bayatıları o dərəcədə geniş yayılmışdı ki, hətta ermənilərin baş daşlarında istifadə etdikləri bayatılarımızın əlyazmaları bu gün də Matenadaranda saxlanılır. Matenadaranda saxlanılan əlyazmaların başlığı da elə belə adlanır: “Baş daşlarında istifadə olunan bayatılar...” Məsələn, dünyasını dəyişənləri ağlamaq üçün istifadə olunan Azərbaycan bayatısına diqqət yetirin:

Aşıq haralar gəzər,
Ovçu dərələr gəzər,
Can burda, cəsəd burda
Könül haralar gəzər.

İndi isə bayatılarımızın erməniləşdirilməsinə aid konkret faktlar gətirək. Hər şeydən öncə qeyd edək ki, erməni yazıçıları, ilk növbədə klassik X. Abovyan öz yaradıcılığında Azərbaycan bayatılarından geniş şəkildə istifadə etmişlər. Görün o, Azərbaycan bayatılarının möcüzəvi təsiri barədə nə yazırdı: “Hər kəs bilir ki, insanın ürəyi qanla qaynayanda nə xəncər, nə dərman, nə də yuxu ona söz və söhbət, ilahi mahnı və bayatılar kimi faydalı deyil” (X. Abovyan, Seçilmiş əsərləri külliyyatı, c.3). Onun yaradıcılığını tədqiq edən erməni mütəxəssislərin fikrinə görə, xalqın səsini əks etdirən bayatılardan istifadə etmək məharəti erməni ədəbiyyatı klassikinə gözəlləşdirirdi. X.Abovyanın yaradıcılığında bayatılara verdiyi böyük əhəmiyyəti, Azərbaycan yaradıcılıq sərəvətinin psixoloji təsirini əks etdirən yalnız bir misala diqqət yetirək. O, “İlk məhəbbət” povestində öz qəhrəmanını təsvir edərkən, bunu söyləyir: “Onun ürəyi yanmış, gözləri qaralmış, ayaqları qurumuş, əlləri qüvvəsini itirmiş kimi idi. Çə-

rəsizlikdən o, yüyəni götürüb, daşın üstündə oturdu və əllərini sinəsinin üstünə qoyub bayatı deməyə başladı (X.Abovyan, Seç. əsər. külliyyatı, Ermənistan EA-nın nəşri, 1947, erməni dilində). Hələ üstəlik, o, Azərbaycan bayatılarının stil, forma və məzmunundan istifadə etməklə 80-ə yaxın “öz” bayatısını yazmışdır. Görün o, “İstirahət saatlarında” kitabının girişində nə yazır: “Mən bayatıları o məqsədlə yazmışam ki, ermənilər məclislərdə, süfrə başında bu türk (Azərbaycan) ifadələrini erməni dilində istifadə edərək öz dillərini şirinləşdirsinlər. Ona görə ki, dili heç nə şeir misraları və mahnılar kimi gözəlləşdirmir...”

Onun yaradıcılığını tədqiq edən B.Partuzini 1952-ci ildə Yerevanda Xaypetrat nəşriyyatında erməni dilində nəşr olunan “X. Abovyanın həyatı və yaradıcılığı” kitabında birbaşa yazır ki, “[Abovyan] Azərbaycan folkloru ilə yaxşı tanış olub və ondan istifadə edərək, xalqın [Azərbaycan] yaratdığı rübailər əsasında həmin ruhda onlara oxşar bayatılar yaratmışdır”. A.Terteryan adlı başqa bir tədqiqatçı 1941-ci ildə Yerevan Dövlət Universiteti tərəfindən erməni dilində nəşr edilmiş “Abovyanın yaradıcılığı” kitabında göstərir: “Abovyan xalqın (Azərbaycan xalqı) dilindən eşitdiklərini istifadə edirdi”. Xaçatur Abovyan ənənələrinin tanınmış davamçısı Qazaros Ağayan da ermənilərin əzbər öyrəndikləri Azərbaycan bayatılarını təsvir edərək belə demişdir: “Türk (Azərbaycan) bayatılarını istifadə etməyimizin səbəbi məhz bu dildə istədiyiniz qədər iki və daha çox mənaya malik olan sözlərin olmasıdır”. Doğrudan da, bayatılar Q. Ağayanın yaratdığı surətlərin dilindən düşmürdü: onun ədəbi qəhrəmanları istər toqquşma vəziyyətində, istərsə də özləri ilə tək qalanda bayatılardan ayrılımlar (Əsərləri c.B).

O hətta bayatıların mahiyyətini və forma quruluşunu başa düşərək və onların daha geniş şəkildə yayılması məqsədini güdürək yazırdı: “Bayatılar həmişə dörd misradan ibarət olur və əsas fikir son iki misrada ifadə olunur... Birinci iki sətir köməkçi xarakter daşıyır və əsas fikir dördüncü sətirdə qafiyələnir... Birinci, ikinci və dördüncü misralar eyni sözlə qurtarır. Bu söz birinci sətirdə müəyyən olunmur, ancaq ikinci və dördüncü misralarda çoxmənalı olur”.

Q.Ağayanın Azərbaycan dilində topladığı bayatılardan birini misal gətirək. Bu bayatı Tiflisdə olan (Xoçi kilsəsi) qəbir daşından köçürülmüşdür:

Bir quş çıxdı dərədən,
Xəbər aldı dünyadan,
Mən ki öləcəydim,
Niyə doğdum anadan.

(Q. Ağayan, c.1).

Q.Ağayan bayatılara o qədər böyük əhəmiyyət verirdi ki, hətta “Hələ bir az da, bir az da” nağılını bayatılarla tamamlamışdı. Bununla da onun yazdığı nağılın ideya və mənasını məhz bayatılar özündə daşıyır. Q.Ağayanın “Arutyun və Manvel” və ya elə həmin “Hələ bir az da, bir az da” nağılı kimi əsərləri ilə tanışlıq da onun Azərbaycan bayatılarından necə geniş istifadə etdiyinə əmin olmağa kifayət edir. O, 1940-cı ildə Yerevan dövlət nəşriyyatı tərəfindən (erməni dilində) nəşr olunmuş əsərlərində ermənilərin bayatılara “bağlılığı”nı və bu nümunələrin geniş yayılmasını belə izah etmişdir: “...Ən çox yayılan bayatılardır... Hər kəs onları bilir. Qoca da, cavan da, qadın da, kişi də... bütün arzu-diləklərini bayatılar vasitəsi ilə ifadə edə bilirdilər”. Doğrudan da, hörmətli oxucular, görün, Q. Ağayan öz məşhur “Arutyun və Manvel” əsərində “aşıq” məclisini necə təsvir edir. Burada məğlub olmuş Şahlan öz sazını Arutyuna verir və “sonuncu sevincindən bilmir ki, nə desin: nə isə Koroğludanmı, yoxsa hər hansı bir xalq mahnısını oxusun. Birdən onun yadına bayatılar düşür və o oxumağa başlayır.” Buna, necə deyərlər, nə isə əlavə etmək çətindir. Qeyd edək ki, bayatılardan həm məşhur erməni naşiri P.Proşyan, həm də məşhur dramaturq Q. Sundukyan da geniş istifadə etmişlər. Hələ biz onların aşıq yaradıcılığında istifadə olunmasından danışırıq.

Baxın, bu da P. Proşyandan bir misal. Onun “Sos və Vartiter” (Seç. əsər., I cild, Yerevan, Xaypetrat, 1953, erməni dilində) əsərində bayatılar ruhunda çoxlu rübailər vardır. Burada həmçinin bizim adət və ənənələrin, mərasim və ayinlərin mənimsənilmiş bariz nümunələri ilə də rastlaşırıq. Xahiş edirik, diqqət yetirin, görün, müəllif Ambar-

sumun mərasimini necə təsvir edir: onlar mərhumun adını anır, kədərlə bölüşərək, onu ağlayırlar. Sitat gətiririk: “Onlar türkcə üstündə ağlayır, bayatılardan istifadə edir və aram-aram hönkürürlər, digər qadınlar isə öz ah-zarları ilə onları dəstəkləyirlər”. Erməni nasiri insan qəlbini sakitləşdirən və kədərini söndürən Azərbaycan bayatılarının məna dərinliyini məhz bu cür izah edir. Başqa bir yerdə P. Proşyan göstərir ki, bayatı ifa olunduqda, zurnaçılar və dəfçilər “son dərəcə cuşa gəlirlər”.

Təsadüfi deyil ki, o, “Seçilmiş əsərləri”nin ikinci cildində öz qəhrəmanı usta Simon haqqında yazırdı: “*onun qohumları və yaxınları işdən sonra, boş vaxtlarında yemək-içmək və şənlanmək, başlıcası isə onun [Simonun] yüksək notlarda oxuduğu sevimli mahnı və bayatılara qulaq asmaq üçün ora toplaşardılar*” (kursiv bizimdir). Növbəti misal isə onun “Quno” povestindəndir: “Səs Nəsir bəyin çadırından gəlirdi. Bu, ev sahibinin xanımının səsi idi:

Əzizim, ağam gəl,
Ölməmişəm, ağam gəl,
Boynumda qəm zənciri
Qapında dustağam, gəl”.

Erməni müəllifləri tərəfindən orijinalda verilən bu Azərbaycan bayatısında öz sevgilisinin həsrətində olan insanın üzücü kədərindən danışılır.

Azərbaycan bayatıları o illərdə nəinki erməni nəsr əsərlərinə yol “tapır”, həm də ermənilərin səhnə, dramaturgiya sənətinə daxil olmağı “bacarır”. Sundukyanın səhnə personajları da bayatılardan geniş şəkildə istifadə edirlər. Aşağıdakı nümunələr “Pepo” əsərindən (Sundukyan, Əsər. tam külliyyatı, cild III, Yerevan, Ermənistan EA-nın nəşriyyatı, 1951, erməni dilində) gətirilmişdir:

“Əzizim, naçar ağlama,
Gün də keçər, ağlama.
Bu qapını tərs bağlayan

Sonra Pepo başını tərpedərək, incə səslə:

Bir gün açar, ağlama.
Qaquli isə bayatını tamamlayır:
Bir gün açar, ağlama”.

Erməni müəlliflərinin orijinalda işlətdiyi Azərbaycan bayatısında belə nağıl edilir ki, sonsuz qəm çəkmək olmaz, gec-tez və ya tez yaxşı günlər gələcək.

Düşünürük ki, hər hansı şərhlə ehtiyac yoxdur.

Daha bir şərhə nəzər gətirək. Bizim bayatılar nəinki qədim əlyazmaların səhifələrində saxlanılır, nəinki geniş istifadə olunur, onlar həm də bir çox hallarda guya erməni “aşığı”nın əlyazmaları kimi tapılırdı. Məsələn, XIX əsrin birinci yarısında yaşamış məşhur erməni xalq şairi Miskin Burcunun əlyazması şeirlər dəftərində bayatılar da tapılmışdır. Burada onun şeirləri və öz əli ilə yazıya köçürdüyü bayatılarla yanaşı, əksər hissəsi sonralar kiminsə tərəfindən yazıya köçürülmüş müəllifliyi göstərilməyən xeyli bayatılar da saxlanılır. Sonradan buraya köçürülmüş həmin bayatıların əksəriyyəti XVII əsrdə yaşamış və bu növdə çoxlu əsər nümunələri yaratmış Sarı aşığın bayatıları ilə həddən artıq oxşardır. Deməli, bizim bayatıların geniş istifadə olunması ənənələri həm əvvəlki illərdə, həm də bu gün çox az istisnalarla, onların erməni folklor nümunəsi kimi “əlan olunması” arzusuna çevrilir.

Hörmətli oxucular! Yuxarıda söhbət açdığımız bənzərsiz bayatılar Azərbaycan aşıq yaradıcılığı və musiqi irsi ilə sıx bağlıdır ki, bunlar da ermənilərin “özünüküləşdirilməsi”nə yönəlmiş bütün mümkün təcavüzünə məruz qalır. Bu isə başqa mövzunun söhbətidir. Azərbaycan əqli mülkiyyətinin vicdansızcasına istifadə olunması və mənimsənilməsinin bu və bir çox digər faktları üzərində aşağıda dayanacağıq. Bu paraqrafı isə parodokslar həddində qeyri-adi fikirlər qurmaqda fəvqəladə xüsusiyyətlərə və fenomenal biliyə malik olan məşhur fransız yazıçısı Anatol Fransın gözəl sözləri ilə bitirmək istərdik. Plagiat həsr olunmuş məqalələrinin birində A.Frans belə yazmışdır: “Plagiat axtarışı həmişə düşündüyümdən və istədiyimdən daha uzaqlara gedir”. Bu fikri biz belə başa düşürük ki, erməni plagiatının arxasında həmişə torpaqlarımıza olan iddialar görünür...

§6. “..., Mənimsədim”də Azərbaycan rəvayətlərinin mənimsənilməsindən danışılır

Hörmətli oxucular! “Gəldim, gördüm,... mənimsədim” mövzunu davam etdiririk və onun “...mənimsədim” hissəsinə riayət edərək, istərdik ki, sizi Azərbaycan rəvayətlərinin necə mənimsənilməsi ilə tanış edək. Məlum olduğu kimi, rəvayətlər ən qədim əsrlərin dərinliklərindən gələn bir dastan yaddaşdır, bu keçmişdir, onsuz bu günün gələcəyi yoxdur. Yəqin, “rəvayət” sözü qədimliyin müjdəçisi kimi son dərəcə heyranedicili bir səslənməyə malikdir. Rəvayətlər etnosun həm dərkətmə, həm də ibrətəmə xüsusiyyətlər daşıyan nadir folklor nümunələridir. Onlar folkloristikada xüsusi yer tutur və “Ensiklopedik lüğət”ə (1985-ci il) əsaslanaraq, “rəvayət” termininin mənası “tarixi şəxslər, hadisələr, yerlər haqqında nəsil-dən-nəslə ötürülən məlumatları özündə saxlayan folklor janrı, şifahi hekayə” kimi izah edilir. Hətta hadisənin şahidi tərəfindən ilk dəfə söylənmiş rəvayət də vaxt keçdikcə, təbii şəkildə ötürülərkən xalq dilində olan deyimlərlə ötürülür və sərbəst şərh olunur. Ojeqovun “Rus dilinin izahlı lüğəti”ndə doğru olaraq, qeyd olunduğu kimi, “olmuş həqiqət haqqında nağıl”na çevrilir. Doğrudan da, 1968-ci ildə buraxılan “Rus dilinin sinonimlər lüğəti “əfsanə” (*leqenda*), “mif” (*mif*), “nağıl” (*skazanie*), “rəvayət” (*predanie*) sözlərini birlikdə verir və sinonim hesab edir, ona görə ki, onlar oxşar anlayışları ifadə edir və “mənalara görə oxşar və eyniyyət təşkil edərək, ancaq incə tonlarına və stilistik çalarlarına görə fərqlənir”. Müəyyən mənada “rəvayət” digər folklor janrı olan “əfsanə” ilə qohumdur, çünki onlar tarixi və əfsanəvi xarakterli folklor nümunələri olan “*rəvayət*”i, “*əfsanə*ni və “*dastan*”ı özündə birləşdirən daha ümumi anlayışın-nağılın tərkib hissələridir. Bununla belə, “rəvayət”, “əfsanə” və elə “mif” özü də fərqlənir. Təsədüfi deyil ki, “Xarici sözlər lüğəti”ndə (Moskva, 1985-ci il) göstərilir ki, “əfsanə” (*leqenda*) sözünün kökü latıncadır və birbaşa mənası “oxumaq üçün lazım olandır”. Əfsanə ilkin halda dini-tərbiyəvi mənəni, sonralar isə “qeyri-adi və mötəbər olmayan tarix”i əks etdi-

rirdi, bir sözlə, hansısa möcüzə haqqında onu danışan və dinləyən tərəfindən həqiqət kimi qavranılan ənənəvi xalq nağılı idi. Yeri gəlmişkən, məhz buna görə, “əfsanə” sözü məcazi, adi mənada “xəyali, uydurma, nə isə inanılmaz olan şey” kimi başa düşülür.

Qeyd etmək istərdik ki, “rəvayət” həmişə tarixi-coğrafi əsas olan hadisələrlə bağlı olur, onun üçün konkret etnosun yaşadığı hadisələr səciyyəvidir və həmin etnosun tarixi şəxsləri və coğrafi yaşayış arealı ilə birlikdə tarixini əks etdirir. V. Dalın “İzahlı lüğəti” “rəvayət” (“*predaniye*”) və “əfsanə” (“*legenda*”) terminlərinin mənalarını çox aydın şəkildə izah edir, rəvayəti (“*predaniye*”) “*hekayə, nağıl etmə, hadisə haqqında xatirə*”, *əfsanəni* (“*legenda*”) isə “*hadisənin olmasına inam*” kimi təqdim edir (kursiv bizindir). Əgər söhbət rəvayətlərin etnik mənsubiyyətinin dəyişməsindən, qeyri-ənənəvi aqli mülkiyyətin çox vacib növü olan folklorun bütövlükdə və cümlədən də rəvayətin mənimsənilməsi məsələsindən getməse idi, onda yəqin ki, folkloristikanın bu incəlikləri o qədər də prinsipial rol oynamazdı.

Arximandrit Marko Orbininin 1601-ci ildə çıxmış “Slavyan xalqının yayılması” kitabında onun qələminə məxsus gözəl bir fikir vardır. Həmin elm xadimi lap çoxdan müşahidə etmişdi ki, “bəziləri vuruşur, digərləri isə tarix yazır”, bəziləri tarix yaradır, digərləri isə onu istədikləri sərfəli şəkildə təsvir edirlər. Elə bu cür də bəziləri bu rəvayətlərin əsasını təşkil edən hadisələrin yaradıcıları, digərləri isə daha sonralar onları istədikləri kimi söyləyən, dəyişdirən və özününkü kimi yazıya alanlardır. Bir sözlə, rəvayətlərin və dastanların əsasını təşkil edən tarixi xronikalar, tarixi hadisələr siyasi reklamlar və daha uzaqlara gedən digər məqsədlər üçün bacarıqla istifadə olunurdu.

Beləliklə, biz növbəti sualı qoyuruq.

Rəvayəti konkret hansı millətin nümayəndəsinin danışması və ya yazıya köçürməsi əsasında onun etnik mənşəyini və mənsubiyyətini təyin etmək olarmı? İlk baxışda bu, qəliz məsələdir, ancaq mövcuddur. Buna təəccüblənməmək də olar, çünki bizim bir çoxumuz hələ məktəb illərindən rus binaları ilə çox gözəl tanış və hələ ola bilsin ki, bunlara aid ifadə də yazmışıq. Elə bu qaydada da, əziz oxu-

cular, bizim bir çoxumuz başqa xalqların rəvayətləri və ya süjetinin əsasında yenə elə rəvayətin durduğu eposla tanış olmuşuq. Lakin çətin ki, kimdəsə yunan eposunu, yaxud almanların “Nibelunqlar haqqında nəğmə”sini və ya fransız eposu “Roland haqqında nəğmə”ni mənimsəmək fikri oyansın. Onlar haqqında danışmağımız o demək deyildir ki, bu eposlar onları danışan və ya təsvir edən hər birimizin ayrılıqda mənsub olduğumuz etnik kökdən yaranmışdır. Əvvəlki paraqraflarda başqa etnosa məxsus olan və ermənilərə heç bir aidiyyəti olmayan rəvayətlərin necə saxtalaşdırılması, erməniləşdirilməsi və M.Xorenskinin “Ermənistan tarixi” kitabının əsasını necə təşkil etməsi barədə söylədiklərimizi yada salın. Ola bilər, deyilənin ermənilərə aidiyyəti yoxdur, ona görə ki, onlar üçün rəvayət heç əfsanə də deyil, təzəcə meydana çıxmış mifdir və bax bunlara görə...

Biz erməni rəvayətlərinin əksini tapdığı mötəbər toplulardan birinə nəzər salaq. Qarşımızdakı məşhur erməni ədəbiyyatşünası və folklor mütəxəssisi Aram Qanalanyanın 1969-cu ildə Ermənistan EA tərəfindən buraxılmış “Erməni rəvayətləri” (erməni dilində) kitabıdır. Rəvayətlərin bəzilərinin adları ilə tanış olaq: “Gəmiqaya”, “İlandağ”, “Şuşa”, “Qaraköpək”, “Qaravolçu”, “Şahgəldi”, “Qanlı zəmi”, “Şirvan rahibxanası”, “Sultan Murad daşı”, “Minkənd”, “Yarımça”, “Səlimin karvansarayı”, “Qarnıyapıx” və başqaları. Türk (Azərbaycan) dilində səslənən belə rəvayətlərin sayı 25-dən çoxdur. Türk toponimini, etnonimini və tarixi süjet əsasını saxlayan həmin rəvayətlər ermənilərə aid edilmişdir. Hörmətli oxucular! İndi biz onların coğrafi məkanını və erməni mənbəsindəki səhifələrini göstərməklə bəzilərinin qısa məzmununu verəcəyik.

“Gəmiqaya” (Naxçıvan Muxtar Respublikası):

“Nuhun gəmisi dağın zirvəsinə toxunur... Dağ peyğəmbərdən soruşur: Mən ucayam, yoxsa Ağrıdağ?” Bundan sonra dağın adı Gəmiqaya kimi qalır” (səh.12).

“İlandağ” (Naxçıvan Muxtar Respublikası):

Böyük tufan zamanı gecə Nuhun gəmisi bu dağa toxunur. Zərbə o qədər qüvvətli olur ki, dağ iki yerə bölünür. Nuhun qarğışının nə-

ticəsi olaraq, ilanlar və əjdahalar bu dağa toplaşirlar. Ona görə də dağ İlandağ adlanır” (səh.11).

“Qaraköpək” (Cəbrayıl rayonunun Qarabulaq kəndi):

“Nə vaxtsa padşah öz qoşununun başında buradan keçirmiş. Döyüşlərin birində onun həyatını xilas edən iti də onunla imiş. Çayı keçərkən it qəflətən xəstələnir və ölür. Padşah onu dəfn edir, döyüşçülərə əmr edir ki, hər bir döyüşçü bir ovuc torpaq gətirib qəbrin üstünə töksün. Nəticədə böyük bir dağ yaranır. Padşah öz itinin xatirəsi naminə bu yerin adını Qaraköpək qoyur” (səh. 32-33).

“Sultan Murad daşı” (Malatya yaxınlığında, Türkiyə):

“Qız bu daşla Sultan Muradın qarşısına çıxır. Onun qəhrəmanlığı şərəfinə Sultan ona heykəl qoydurur və onun başını qızılla bəzədir. Bağdaddan qayıdandan sonra qızılın heç kəs tərəfindən toxunulmadığını görür. O təəccüblənir və malatyalıların bu hərəkətinə heyran olur, çünki onların arasında başqasının əmlakına toxunan bir adam - dilənçi olmamışdı...” (səh.76).

“Səlimin karvansarayı” (Dəryalaz, indiki Ermənistan Respublikası):

“Bir dəfə yerli hökmdarın oğlu bir dərədən keçməyə məcbur olur. Gözlənilmədən qar yağır və çovğun başlayır. Nicat yolunu tapmayan hökmdarın oğlu dəstəsi ilə birlikdə həlak olur. Hökmdarın xanımı oğlunun xatirəsini əbədləşdirmək üçün qışda buradan keçən karvanların daldalanması üçün karvansaray tikdirir. Bu tikilini hökmdarın oğlunun şərəfinə Səlimin karvansarayını adlandırırlar” (səh.384).

“Şuşa” (Qarabağ):

“Nə vaxtsa Qarabağın hökmdarı Pənah xan Bərdə xanına qonaq gəlir. Sonuncu şərəfli qonağa öz hörmətini bildirmək üçün ov təşkil edir. Onlar öz xidmətçiləri ilə məşhur Qarabağ atlarına minərək, dağlara və yaxınlıqdakı sıx meşələrə ova çıxırlar.

Pənah xan qarşısındakı mənzərəyə heyran olaraq ucadan deyir: “Nə gözəl diyardır! Nə təmiz havadır! Elə bil şüşədir; uzaqdan hər

şey şüşədəki kimi, şəffaf görünür. Burada gözəl şəhər salmaq lazımdır. Elə də edirlər. Qarabağda, yüksəkliklərdə şüşə kimi şəffaf və təmiz hava olan yerdə Şuşa salınır” (səh.158).

“Şahgəldi” (Türkiyə):

“Şah Vanı almağa gedəndə, onu uzaqdan gören kənd sakinləri qışqırırlar: “Şah gəldi”. O vaxtdan kəndin adı da elə “Şahgəldi” adlanır” (səh.193).

“Şirvan rahibxanası” (Şamaxının yanında)

“Deyilənə görə, rahibxananı padşahın qızı tikdirmişdir. Atası qızını türk xanına verməyə hazırlamış. Bu taledən qaçmaq üçün qız monastır tikdirmək qərarına gəlir və rahibliyə gedir” (səh.236).

“Minkənd” (Laçın rayonu):

“Teymurləng öz qoşunu ilə bura gələrkən hamını məğlub edib, Zəngəzurun kəndlərindən birinə çatır. Oranı da tutandan sonra neçə kənd fəth etdiyini saymaq qərarına gəlir. O, min rəqəminə çatanda ucadan deyir: “Minkənd!” Elə o vaxtdan da kəndin adı Minkənd qalır” (səh.172).

Hörmətli oxucular! Sizi yormamaq üçün misal gətirilən rəvayətlərin tərcümələrindən parçalarla kifayətlənəcəyik. Hətta erməni rəvayətlərində onların orijinalı olan bizim folklor nümunələrimizlə müqayisədə plagiatın necə “həyata keçirildiyi” barədə sual qoymadan belə görünür ki, bu rəvayətlərdən bir çoxunun adı nəinki Azərbaycan dilində səslənir, həm də onlar sadəcə olaraq Azərbaycan, Türkiyə, İran və Gürcüstan ərazilərində olan müasir coğrafi yer adlarıdır.

Tam təbii olaraq, ortaya belə bir sual çıxır: bir çox rəvayətlərin erməni mənşəli olması fikri nə ilə əsaslandırılır? Yuxarıda misal gətirilən monoqrafiyadakı rəvayətlərin mənbələrinin siyahısına diqqət yetirərkən möcüzələrin şahidi olursan! Sən demə, “Gəmiqaya” rəvayəti onu 1904-cü ildə Tiflisdə “Etnoqrafiya məcmuəsi”ndə çap etdirən Yervand Lalayan adlı birisinə “məxsusdur”. Elə həmin Lalayan 1897-ci il tarixli “Etnoqrafik məcmuə”də “Qaraköpək” rəvayətini

“erməniləşdirmiş”, CMOMPK-ın 28-ci buraxılışında isə M. Poqosov tərəfindən “Zaqafaziya erməni xalq ədəbiyyatı” adlı yazıda müdafiə edilmişdir.

“İlandağ” hələ CMOMPK-ın ikinci buraxılışında “İrəvan quberniyasının Naxçıvan qəzasında xalq rəvayətləri” başlığı altında “erməniləşdirilmişdir”, guya keçmiş Naxçıvan qəzası və keçmiş İrəvan xanlığı da ermənilərə məxsus imiş və onların ərazisi kimi adlandırılır.

Sonrası daha ağılaşmazdır. Belə məlum olur ki, “Şuşa” rəvayətini guya 70 yaşlı şuşalı Arşak Petrosyan danışmış, 1952-ci ildə isə Qriqoryan-Spandaryan tərəfindən toplanmış və qələmə alınmışdır.

Burada düşünməyə başlayırsan: rəvayət nəinki “əfsanə”yə, sözün həqiqi mənasında, əsl “erməni uydurması”na və “erməni mifi”nə çevrilir. Özünüz fikirləşin, “Minkənd” rəvayətini Gorusdan Norik danışmışdır. O da bunu anasından eşitmişdir və bunları 1965-ci ildə M. Arakelyan qələmə almışdır.

“Sultan Murad daşı” rəvayəti isə “Toros Axbar”dan (xaricdən gələn erməni köçkün - “qardaşlarını” belə adlandırırdılar) olan Q. Srvantzyan tərəfindən hələ 1897-ci ildə “erməniləşdirilmişdir.” “Şirvan rahibxanası”na gəlinəcə isə belə çıxır ki, o da Leonun “Erməni tarixi”ndən götürülmüşdür (Leo (1946-cı il, c.3).

Erməni uydurmalarının mənzərəsi aydın göründüyünə görə, belə düşünürük ki, istinad etdiyimiz mənbələrlə kifayətlənə bilərik. Canlı və ya çap edilmiş erməni mənbələri Azərbaycan (türk) rəvayətlərini “danışır” və bu, kifayət edir ki, erməni əlifbasına “geyindirilmiş” həmin rəvayətlər “erməniləşdirisin”. Belə “erməni” rəvayətlərinin coğrafiyası olduqca genişdir və erməni etnosu ilə əlaqəsi etnosların yaşadığı arealları əhatə edir və bir sıra müstəqil dövlətlərin ərazilərini də buraya daxil edir. Bununla belə, kitabda erməni rəvayətlərinin yayılma arealını əks etdirən erməni dilində olan xəritə ilə tanış olarkən, belə bir təsəvvür yaranır ki, burada göstərilən bütün coğrafi məkanlar müstəsna olaraq ermənilərin yaşayış yerləridir. Hörmətli oxucular, biz bu xəritəni ona görə misal gətiririk ki, onun şimalda - Azərbaycanın şimal-qərb rayonlarını, Tiflisi, Axalkalakini, Batum (adlar xəritədə

erməni dilində göstəriləni kimi verilir) daxil olmaqla Gürcüstanı əhatə etdiyini özünüz əyani şəkildə görə bilərsiniz. Cənubda isə “erməni” rəvayətlərinin yayılma arealı Bolu, Diyarbəkir və s. daxil olmaqla Türkiyənin ərazisini, eləcə də İran ərazisini - Urmiya gölünün ətrafı daxil olmaqla, Təbrizə qədər olan böyük bir ərazini (Cənubi Azərbaycan əyalətlərini) əhatə edir. Erməni rəvayətlərinin şərq arealı kimi isə - Azərbaycan (Kür-Araz çaylarının arası, Naxçıvan, Qarabağ) və nəhayət, qərbdə - yenidən Türkiyənin Trabzondan Malatyaya qədər ərazisi göstərilir. Bir sözlə, “erməni rəvayətləri” “dənizdən-dənizə” - Qara dənizdən-Xəzər dənizinə qədər olan arealda yayılmışdır. Həmin xəritədə “Böyük Ermənistan” ərazisi məhz bu cür uydurulmuşdur.

Biz oxucuların diqqətini ona yönəltmək istəyirik ki, söhbət ümumi fikrə görə, uzaq keçmişin canlı mənbələri sayılan rəvayətlərdən gedir, özü də bu “erməniləşdirilmiş” rəvayətlərin “daşıyıcıları” kimi ermənilər çıxış etdiklərinə görə, deməli, belə çıxır ki, bu yerlərin əsil, yerli sakinləri ermənilər olmuş və rəvayətlər də onlardan toplanmışdır. Beləliklə, yerli sakinlərin torpaqlarına açıq şəkildə iddialarla sıx bağlı olan, onların folklor nümunələrinin mənimsənilməsi və əqli mülkiyyətinə iddiaların nümunələri gözüünüz önündədir. Burada bir daha əmin oluruq ki, ermənilər rəvayətlər hesabına hər şeyi edirlər ki, “Böyük Ermənistan” xülyasından unudulmasın. Biz də bu paraqrafi Qriboyedovun “Ağıldan bəla” əsərindəki Çatskinin dilindən verilmiş məşhur ifadə ilə tamamlayırıq: “Rəvayət çox təzədir, çətin ki, inanılsın”.

§7.

“...Mənimsədim”də Azərbaycan dastanlarının mənimsənilməsindən

Hörmətli oxucular! “Gəldim, gördüm...mənimsədim” materialını davam etdirərək, şəkli dəyişdirilmiş latın ifadəsinin yekununda, yəni “...Mənimsədim” adlı son hissəsində biz Azərbaycan dastanlarının mənimsənilməsi və “erməniləşdirilməsi” faktlarını göstərmək fikrinə deyik.

Azərbaycanın dastan fenomeni sözün həqiqi mənasında nadir miqyaslı bir hadisədir və o hətta eposa, epik əsərlərə aid edilsə belə, bu cür təqdimata tam adekvat deyil. Bu, şübhəsiz ki, müvafiq ümumşərq folklor janrı ilə sıx bağlı olan müstəqil və özünəməxsus Azərbaycan folkloru janrıdır. 1978-ci ilin “Ensiklopedik lüğəti”ndə dastan “folklorda və “Şərq xalqları ədəbiyyatında böyükhəcmli qəhrəmanlıq və ya romantik poema” kimi izah edilir. Dastanın xüsusiyyəti onun qarışıq poetik-nəsr janrı olmasıdır: dastan nəzm, nəsr, eyni zamanda şeir-nəsr şəklində də ola bilər. Dastanın digər bir xüsusiyyəti isə ondan ibarətdir ki, onun deklamasiyası, bir qayda olaraq, musiqili əlavələrlə növbələşir.

“Azərbaycanca-rusca lüğət” (Bakı, Azərənşr, 1985-ci il) “dastan termininə uyğun oxşar leksik mənalı söz axtararaq, “*epos*”, “*legenda*”, “*bilina*”, “*ballada*”, “*skazanie*” kimi sözləri işlədir. Bu, yəqin ki, düzdür, ona görə ki, “dastan” sözünün dəqiq tərcüməsi yoxdur. Həqiqətən, “dastan” eposun müstəqil hissəsidir, dastanın əsasında “əfsanə” də ola bilər. Onu nağıllarla da əlaqələndirmək olar, çünki bu termin folklorda rəvayət, əfsanə, bilinalar kimi tarixi və əfsanəvi xarakterli hekayələri ümumi başlıq altında birləşdirir.

Bir sözlə, dastan eposa aid edilirsə də, bu, yalnız müstəsna olaraq S.Ojeqovun “Rus dili lüğəti” (M., “Rus dili”, 1982) çərçivəsində müəyyən edilmiş “qəhrəmanlıq nağılları, mahnılar və s. kimi xalq yaradıcılığı əsərlərinin məcmusu” anlamında və eyni zamanda Azərbaycan xalq ədəbiyyatının xüsusi, müstəqil folklor janrıdır.

Bununla belə, hörmətli oxucular, qonşularımız bu janra da iddia irəli sürürlər.

İndi isə hər şeydən öncə, Azərbaycan dastanlarının mənimsənilməsi və “erməniləşdirilməsi” mənbələri üzərində dayanacaq.

İlkin mərhələdə hələ XVI əsrdən başlayaraq, bu əsərlər əvvəlcə erməni əlifbasında yazıya köçürülərək, arxivə - Matenadarana, indiki Ermənistan Qədim Əlyazmalar İnstitutuna verilir. Erməni ədəbiyyatşünası Babken Çuvaşyan da bunu etiraf edir: “Aşıq Qərib” və digər türk-Azərbaycan dastanları burada (Matenadaranda) saxlanılır”. Onlar çoxdan saxlanılır, ancaq XVI əsrdən sonra Azərbaycan dastanlarının “erməniləşdirilmə” prosesi intensivləşdirilir, çünki 1721-ci ildə İlyas Muşeqyan özünün “Mahnılar kitabı”nda Azərbaycan dastanlarını “Koroğlu”, “Kərəm”, “Qərib” adları altında nəşr etdirir. O, bunların hamısını Təbrizdə toplamışdı. Erməni professorları Antonyan və Torosyanın etiraflarına əsasən, XI-XII əsrlərdən başlayaraq, “Aşıq Qərib”, “Əsli və Kərəm”, “Şah İsmayıl Xətai”, “Fərhad və Şirin”, “Leyli və Məcnun” kimi məşhur Azərbaycan nağılları və məhəbbət dastanları, sonralar isə “Koroğlu” qəhrəmanlıq eposu erməni dilinə tərcümə olunmuş, dəyişikliyə məruz qalmış, daha doğrusu, “erməniləşdirilmişdir.” Misal üçün, “Koroğlu”nu götürək. Erməni mütəxəssislərinin məlumatına görə, Koroğlunun 13 mahnısı İ.Muşeqyan tərəfindən “erməni hərfləri ilə türk dilində” yazılmış və onlar 1954-cü ildə Yerevanda nəşr edilmişdir (A.Abramyan, D.Qabrielyan, “Koroğlunun çap olunmamış mahnıları” Ermənistan EA-nın nəşri, Yerevan, 1954). “Koroğlu”nun XIX əsrə aid üç qolunun əlyazması 55 bənddən ibarət şeirlə birlikdə Matenadaranda saxlanılır. “Koroğlu”-nun toplanmış və erməni dilində yazıya köçürülmüş 7 qolu da daxil olmaqla, onun ayrı-ayrı hissələri M.Qaraxyanın “erməniləşdirilmiş” süjetlərlə hələ 1908-1909-cu illərdə Eçmiədzinə saxlanılmağa verilmişdir.

“Koroğlu” isə tamamilə və başqa bir mövzudur və bu qəhrəmanlıq dastanının “erməniləşdirilməsi” üçün göstərilən çox böyük cəhdlər haqqında ayrıca danışacağıq.

Azərbaycan dastanlarının ideya zənginliyi və dərin məzmunu, süjetlərin gözəlliyi və epizodların rəngarəngliyi, surətlərin parlaqlığı - bütün bunlar erməni əhalisinin diqqətini cəlb etmiş və bunlar, öz növbəsində, erməni ifaçılarının ifasında xalqa çatdırılmışdır. Onları daha çox cəlb etmək məqsədi ilə növbəti mərhələdə dastanlar tərcümə olunmağa, dəyişdirilməyə və “erməniləşdirilmə”yə, həmçinin erməni və xarici dillərdə çap olunmağa başlanmışdır. Qeyd edək ki, XIX əsrin sonundan XX əsrin əvvəlinə kimi olan müddətdə, daha doğrusu, 30 il ərzində müxtəlif nəşriyyatlarda erməni dilində 10-dan artıq Azərbaycan dastanı nəşr olunmuşdur. Azərbaycan dastanlarının nəşr edilməsinin əsas təşəbbüskarları Azərbaycan dilini gözəl bilən erməni aşıq poeziyasının nümayəndələri: Civani, Sazai, Camali, Həyat, eləcə də A.Mxitaryan kimi təbliğatçılar və başqaları olmuşlar. Məsələn, Civani “Aşıq Qərib”, “Əsli və Kərəm”, “Şah İsmayıl”, “Leyli və Məcnun” və s. dastanları dəyişdirmiş, “erməniləşdirmiş”, tərcümə etmiş və erməni dilində nəşr etdirmişdir. Eyni ilə A. Mxitaryan “Aşıq Qərib”, “Tahir və Zöhrə”, “Şah İsmayıl”, “Fərhad və Şirin”, “Leyli və Məcnun” dastanlarını tərcümə etmiş, dəyişdirmiş, “erməniləşdirmiş” və nəşr etdirmişdir.

Qeyd etmək kifayətdir ki, erməni nəşriyyatları 1897, 1990 və 1904-cü illərdə yalnız olan “Koroğlu” qəhrəmanlıq eposumuzun müvafiq qollarını ayrı-ayrı kitablar şəklində buraxmışdır. Jurnal və məcmuə kimi çap və dövri nəşrlərdə Azərbaycan dastanlarının dəyişdirilmiş tərcümələri, “Leyli və Məcnun”, “Aşıq Qərib” və digərlərinin “erməniləşdirilmiş” variantları çap olunmuşdu. Hətta dastanların motivləri, Azərbaycan aşıq poeziyasının-xalq dastançılarının ənənələri erməni bənzərlərinin, məsələn, Sazainin “Qarnik haqqında dastan”, Q. Balaseyansın “Rüstəm və Salman”, Q.Ovsepyanın “Rüstəm Zal” kimi nümunələrinin yaradılmasında və nəşr olunmasında istifadə olunmuşdur. Onların hamısı quruluşuna və məzmununa görə bizim dastan yaradıcılığının çox böyük təsiri altında olmuşdur. Lakin hörmətli oxucular, bir daha qeyd etmək istərdik ki, bütün bu nəşr olunmuş tərcümələr, işlənmələr “erməniləşdirilmiş” variantlar, Azərbaycan dastanlarının kompilyasiyaları üçün əsas hər şeydən

əvvəl, dastanlarımızın Azərbaycan dilində toplanmış orijinallarının erməni əlifbasında çap olunması olmuşdur. Məsələn, Azərbaycan dilində erməni əlifbasında yazıya köçürülmüş və 1871-ci ildə İstanbulda Kafafyan mətbəəsində nəşr olunmuş “Şah İsmayıl – Gülzar xanım” dastanı ilk belə dastan olmuşdur. Bir il keçəndən sonra elə həmin nəşir “Leyli və Məcnun” və “Koroğlu” dastanlarını da nəşr edir. 1875-ci il-də isə “Aşıq Qərib” və digərləri nəşr olunur və s.

Burada da müəyyən bir məqsəd var idi: ərəb qrafikasını bilməyən əhalini nəinki bu dastanlarla tanış etmək, həm də bizim dastanları erməni əlifbasında nəşr etməklə onların tərcüməsi, işlənməsi və sonrakı “erməniləşdirmə”si üçün şərait yaratmaq idi.

Qeyd edək ki, bizim “erməniləşdirilmiş” dastanları sadəcə erməni əlifbasında və ya erməni dilinə tərcümədə saxlanmırdı, onlar həm də geniş şəkildə ifa olunurdu. Dastanlar ermənilərin yaradıcılıq məhsulu kimi xarici nəşirlərə təklif olunurdu, onlar da əvvəlcədən aldandıqlarından həmin nümunələri öz nəşrlərində ermənilərin kimi təqdim edirdilər.

Beləliklə, Azərbaycan dastanlarının “erməniləşdirmə” prosesi əvvəlki paraqraflarda göstərilmiş xüsusi “hazırlanmış” sxem üzrə gəldirdi. Əvvəlcə toplamaq, sonra Azərbaycan dilində erməni əlifbası ilə yazıya köçürmək, daha sonra tərcümə etmək və sonda, təxminən XIX əsrin 60-cı illərində onları nəşr etdirmək. Üstəlik də, bizim dastanları orijinalın ruhuna yad olan şəkildə işləməklə və süjetin “erməniləşdirilməsi” ilə yanaşı, bu dastanlar həm də ermənilər tərəfindən geniş ifa olunurdu. Xahiş edirəm, diqqət yetirin, sadalanan guya erməni aşıqlarının təxəllüslərinin mahiyyəti də türkçə, Azərbaycancadır.

Yenə dastanlara qayıdaq və nümunə kimi “Aşıq Qərib” dastanını götürək. Onun Ermənistanda saxlanılan ilkin variantları erməni əlifbasında yazıya köçürülmüş Azərbaycan mətnləri idi. Elə Lermontovun “Aşıq Qərib” nağılının süjetinin əsasını da məhz bu dastan təşkil etmişdir. Dastanın motivləri əsasında erməni rejissoru S. Paradjanov Azərbaycan dilində eyniadlı film çəkmişdir. Təbii ki, erməni ifaçıları –qusanlar tərəfindən geniş istifadə olunan Azərbaycan dastanları ye-

nidən işlənir, ora erməni elementləri, o cümlədən onların məişəti, coğrafi adları və s. daxil edilirdi. Elə düşünməyin ki, bütün bunlar erməni dilində həyata keçirilirdi. Əksinə, onlar çox vaxt Azərbaycan dilində, lakin təkrar edirik, erməni əlifbasında yazıya köçürülərək, erməni yaradıcılıq əsərləri kimi arxivlərə saxlanılmağa verilirdi. Sonrakı mərhələdə onların “erməniləşdirilmiş” tərcümələri ortaya çıxırdı. Nəticədə arxivlərdə saxlanılan Azərbaycan dastanları ya tam şəkildə Azərbaycan dilində səslənirdi, ya da nəsr hissəsi Azərbaycan, mənzum hissəsi isə erməni dilinə tərcümədə və ya əksinə olurdu. Nəhayət, onlar həm Azərbaycan, həm də erməni dilinə tərcümədə arxivlərdə saxlanılırdı.

Azərbaycan dastanları çox vaxt Azərbaycan dilində ifa olunurdu, başqa cür də ola bilməzdi, ona görə ki, “erməniləşdirilmiş” redaksiyada Azərbaycan əsərləri öz mənasını heç də tam şəkildə ifadə etmirdi. Digər tərəfdən, hətta Azərbaycan dilində ifa olunanda belə poetik sətirlərin Azərbaycan dilindəki bədii çoxmənalılığının fəlsəfi mahiyyəti erməni ifaçılarına çatmırdı və bu da məqsədyönlü “erməniləşdirmə” ilə yanaşı, ifa olunan mətnlərdə semantik dəyişmələrə səbəb olur və onlara müvafiq zərər vururdu.

Bununla belə, Azərbaycan dastanlarının poetik gücü o qədər böyük, aşıq poeziyasının təsiri o qədər əhəmiyyətli idi ki, hətta bir sıra yüksək dini təhsil və rütbə almış erməni xadimləri bizim etnosun təsiri altında aşıq olmuşlar. Məsələn, Tlkuransi (XIV-XV əsrlər) əvvəlcə din xadimi olmuşdur. K.Qostanyanın (“Ovanes Tlkuransi və onun şeirləri”, Tiflis, 1892, erməni dilində) qeyd edirdi ki: “Tlkuransi gənc yaşlarından peşəsinə görə yox, ancaq istəyinə görə aşıq olmuşdur... O, türk (Azərbaycan”) dilini mükəmməl bilirdi, fars dili ilə tanış idi...”

Məhz Azərbaycan epik əsərləri erməni mühitində qusan adlandırılan aşıq hadisəsini yaratdı. Baxmayaraq ki, ermənilərin ozan-aşıq yaradıcılığını mənimsəməsi ayrıca mövzunun söhbətidir, lakin bu məsələnin dastan oğurluqları ilə bağlı olduğunu nəzərə alaraq, bu gün onu qısaca da olsa işıqlandıracağıq. K.Qostanyanın (Tiflis, 1898, er-

məni dilində) etirafına əsaslanaraq qeyd edək ki, adətən, dastanlar üzərində qurulmuş ozan-aşıq yaradıcılığının ermənilər tərəfindən qavranılması, onun forma və metodlarının mənimsənilməsi elə səviyyədə idi ki, o, belə yazırdı: “qusanları erməni adlandırmaq düzgün deyil, onlar yalnız ona görə ermənidirlər ki, erməni ailələrində doğulmuşlar”... Erməni xadimi Leonun (“Erməni tarixi”, III c) verdiyi izahata görə, erməni aşıqları “K.Yerzinkatsi, Ovan. Tlkuransi, Mik. Naqaş, Krik. Axtamaretsi və başqaları yalnız o səbəbdən aşıq idilər ki, onlar məşhur əsərlərini özləri üçün anlaşılan dildə”, yəni Azərbaycan dilində ifa edirdilər. Q.Levonyanın (“Erməni aşıqları”, Aleksandropol, 1892, erməni dilində) açıqlamasına görə, erməni aşıqlarının qəbul etdikləri adlar kimi, onların şeirlərinin və mahnılarının adları da Azərbaycan dilindədir. Düşünürəm ki, erməni aşıq yaradıcılığının qısa xarakteristikasını əqli mülkiyyət dəyərlərimizin mənimsənilməsində “xüsusi” payı olan Qazaros Ağanyanın etirafı ilə yekunlaşdırmaq olar. Görün o, Azərbaycan dilində aşıq sənətinə yiyələnməsi barədə (1893-cü il tarixli Xatirələr, əsərləri, c.3, erməni dilində) nə yazır: “Mən əvvəlcə şeirləri əzbərləyirdim, əlifbanı öyrəndikdən sonra isə onları qələmə almağa başladım... Yazdıqlarımın mənasını tam olmasa da, müəyyən qədər başa düşürdüm... Aşıqlar erməni dilində deyil, türk dilində oxuyurdular. Bizim aşıqlar arasında erməni dilində oxumaq haqqında hələ təsəvvür yox idi... Bizim aşıqların erməni dilində olan şeirlərlə dastanları yoxdur, onların hamısı yalnız türk dilindədir”. Yəqin ki, başqa cür də ola bilməzdi! Nəhayət, Aşıq yaradıcılığının təcrübə və ənənələrini öyrənmiş erməni folklorçusu Ter-Sərqisyan sonuncu beytdə yaradıcısının əsl, yaxud poetik adı göstərilməklə müəlliflik hüququ təsbit edilən məşhur Azərbaycan “tapşırma”sı haqqında yazmışdır: “Tapşırmanın çıxarılması, yaxud dəyişdirilməsi plagiatın qanunla cəzalandırılmasından da ciddi olaraq, adətlə qorunur və ictimai nifrətlə qarşılır.”

Üstəlik, qeyd olunurdu ki, erməni qusanları bu ənənəni də götürmüşlər. (S.Ter-Sərqisyan, “Erməni aşıqları”, “Şərq” toplusu, 1924).

Hörmətli oxucular! Biz qondarma erməni aşıqları haqqında qısaca olaraq danışdıq, baxmayaraq ki, erməni mənbələrinin bu qusan-

aşıqlara dastan yaradıcılığının daşıyıcıları kimi, çox tez-tez müraciət etmələri ilə əlaqədar bu, erməni plagiatının ayrıca bir mövzudur.

İndi isə Azərbaycan dastanlarının süjetlərinin erməniləşdirilməsinə aid konkret misallar gətirək və məşhur məhəbbət dastanlarından, o cümlədən “Aşıq Qərib”dən başlayaq. Bu dastan hələ XIX əsrin əvvəllərində erməni əlifbasında yazıya köçürülmüş, onun ən məşhur erməni variantı isə Qars sakini erməni yazıçısı Atrpet tərəfindən hazırlanmışdır. Burada orijinalın əsas süjeti saxlanılmışdır, belə ki, tərcümə ilə yanaşı, şeirlərin əsli də göstərilmişdir. Keçən əsrin ortalarından başlayaraq, bu dastan bir neçə dəfə erməni dilində nəşr olunmuşdur. Dastanın qısa məzmunu əvvəlki fəsillərdə xatırlanan məşhur Haqverdyan tərəfindən 1852-ci ildə Tiflisdə “Sayat-Nova” kitabında verilmiş, elə həmin ildə oradaca dastan Q.Ter-Aleksandryanın “Tiflislilərin mənəvi həyatı” adlı kitabında erməni dilində nəşr olunmuşdur. “Aşıq” Civani tərəfindən yenidən işlənmiş “Aşıq Qərib nağılı” (mahnıları ilə birlikdə) 1887-ci ildə Aleksandropolda işıq üzü görmüşdür. Buradaca A.Mxitaryanın tərcüməsində həmin dastanın 1904-cü il nəşrini də xatırlatmaq yerinə düşər. Nəticədə Azərbaycan dastanları ilə bağlı qəribə metamorfozalar baş verirdi. Məsələn, erməni “aşığı” Civaninin “işləməsində” “Aşıq Qərib” dastanını götürək. Burada Qəribin adı Arşak adı ilə dəyişdirilir, erməni həyatının və məişətinin elementləri geniş şəkildə istifadə olunur, əhvalatın baş verdiyi coğrafi məkanlar (Yerevan, Salk, Şirak və s.) saxtalaşdırılır. Əgər orijinalda Qərib çətinliyə düşəndə müsəlmanların müqəddəs qüvvələrinə müraciət edirsə, erməni plagiatında ermənilərə: Mkrıçə, Tatevosa, Qriqora, Gevorka, Movsesə və başqalarına müraciət olunur. “Erməniləşdirilmiş” plagiatın sərhədi olmadığı üçün iş o yerə çatır ki, Qərib ermənilərin Sərkis kilsəsində Şahsənəmlə evlənilir. Dastanın “erməniləşdirilmiş” variantında şəhərlərin və kəndlərin təsvirinə, ən əsası onların əhalisinin (oxu: erməni) milli mənsubiyyətinə və hansı məzhəbə (oxu: qriqorian məzhəbinə) qulluq etməsinə daha çox diqqət yetirilir. Qəribin, guya Arşakın atası-Məlik Abramdır, onun anası-Arusik, Şahsənəmin atası –Hacı Saak, anası –Zarundur, bir sözlə, baş qəhrəmanlar və digərləri erməni millətinin nümayəndələri kimi təqdim olunmuşdur.

Dastana erməni mifologiyası, məsələn, Gözəl Ara haqqında və s. əfsanə daxil edilmişdir. Azərbaycanda və Türkiyədə yaranmış bu dastan türk süjeti və motivi ilə erməni haşiyəsində bütün dünyaya bax beləcə yayılmışdır.

İndi isə “Əsli və Kərəm” Azərbaycan məhəbbət dastanının mənimlənməsi və “erməniləşdirilməsi” üzərində dayanacaq. Bu dastanı hələ erməni əlifbasında yazıya köçürmüş Atrpet yazırdı: “Biz [ermənilər] Kərəmi türklərlə (azərbaycanlılarla) və türkmənlərlə bərabər sevirik. Atrpatakanın (Azərbaycanın) əyalətlərində, əsasən də, Xoy və Urmiya sakinləri arasında, çətin ki, bu dastanın üç-dörd variantını bilməyən türk (azərbaycanlı) tapılsın. Hamıda onun həm çap, həm də əlyazma nüsxəsi vardır ...”. Daha sonra o qeyd edir ki, dastanı nəşrə hazırlayarkən 1911-ci il türk (Azərbaycan) variantından, A.Mxitaryanın tərcüməsindən və aşıqların söyləmələrindən - ifasından istifadə etmişdir. “*Biz Polisdə nəşr olunmuş dastanın türk variantındakı şeirlərin təhrif olunmuş hissələrini düzəlttik...*” və “*biz Atrpatakanın [Azərbaycanın] türk dilini onun şifahi formasında saxladıq, erməni tərcüməsində isə Ararat dialektini əsas götürdük*” (kursiv bizimdir).

Görək dastanın başına sonralar nələr gəldi. Beləliklə, dastanın Civani (1888) tərəfindən tərcüməsi və nəşri vipasanların, yəni erməni nağılçılarının anılmasından başlayır və bununla aydın şəkildə göstərilir ki, dastanın motivləri ermənilərə uzaq keçmişdən məlum imiş, çünki guya onlar vipasanların repertuarına daxil olub.

Nəşr olunmuş tərcümədə yerlərin adları “erməniləşdirilir”, əhvalatlar erməni yaşayış yerlərinə köçürülür və orijinal toponimlərin əvəzinə erməni ekvivalentləri daxil edilir. Ermənilərə xas olan milli xüsusiyyətlərin təsvirinə xüsusi diqqət yetirilir və Yerevan, Sebastiya erməni şəhərləri kimi təsvir olunur. Dastan erməni mifologiyası, məsələn, Van şəhəri ilə qatışdırılır, “erməniləşdirilmiş” Gəmiqaya dağı Navameçk kimi verilir. Heç də təsadüfi olmayan Astxiq adı daxil edilir. Baxmayaraq ki, bu ad assuriyalılara gedib çıxır, o, guya təmiz erməni adı kimi Məryəmi əvəz etməli idi. Axı erməni mifologiyasında Astxiq Nuh peyğəmbərin qızıdır, həm də gözəllik və məhəbbət ilahəsi kimi tanınır.

Bir sözlə, təhriflər nəticəsində ən məşhur dastanlardan biri elə bir görünüş alır ki, yayılarkən onu çox asanlıqla erməni folklor nümunəsi kimi təqdim etmək olur. Digər dastanlar da yenidən işlənməyə, mənimsənilməyə və “erməniləşdirmə”yə məruz qalmışdır.

Misal üçün, Civani və Mxitaryanın təqdimatında verilən “Şah İsmayıl” dastanından o faktı göstərmək kifayətdir ki, şahın yenicə doğulmuş oğlu tərbiyə olunmaq üçün Daniil Varjapetə verilir, o isə uşağın adını Şah İsmayıl qoyur. Civani Şah İsmayılı erməni ilahəsi Astxiqlə əlaqələndirir. Bunlara oxşar çoxlu digər absurdlar da vardır...

Sazainin səyi nəticəsində “Əmrah-Səlmı” qəhrəmanlıq dastanı tamamilə “erməniləşdirilmişdir”. Biz yalnız qəhrəmanların adlarını - Minas, Karapet, Sro və əhvalatların baş verdiyi bəzi coğrafi yerlərin adlarını - Baxeş, Erçiş, Akans və s. göstərəcəyik, şübhəsiz ki, bütün şərait və mühit erməni kökləri ilə bağlıdır. Belə bir “erməniləşdirilmiş” metamorfoza əfsanəvi “Məlik Şah” və “Tahir və Zöhrə xanım” türk dastanlarını da gözləyirdi.

Bir sözlə, mədəni sərvətlərimizin mənimsənilməsi ardıcıl və mərhələli şəkildə aparılırdı. Bu, praktiki olaraq, bütün dastanlarla baş verirdi. Buna baxmayaraq, hörmətli oxucular, “Fərhad və Şirin” və “Leyli və Məcnun” dastanlarının mənimsənilməsindən danışmaq istərdik. İş burasındadır ki, bu dastanlar xüsusi növə aiddir - onlar yazılı ədəbiyyatla və klassik irslə bağlıdır və məlum olduğu kimi, onların ermənilərə heç bir aidiyyəti yoxdur. Hörmətli oxucular, hər şeydən əvvəl bir neçə söz “Leyli və Məcnun” haqqında demək istərdik. Onun tərcümə - işlənməsi, daha dəqiq desək, “erməniləşdirilməsi” dastanın türk - Azərbaycan variantı əsasında A.Mxitaryanın cəhdlərinin nəticəsidir. Məlum olduğu kimi, bu dastanın kökləri Şərqdə geniş yayılmış eyni adlı əfsanə ilə bağlıdır və əlbəttə ki, klassik ədəbi poemalarla ilk növbədə, dahi Nizaminin “Leyli və Məcnun” əsəri ilə zənginləşdirilmişdir. “Leyli və Məcnun” süjetinin başlanğıcı qədim ərəb mənbələrindən götürülmüşdür və islamın yayılması ilə əlaqədar, bu mövzu ərəb, türk və iran ədəbiyyatında, həmçinin bu

xalqların dastan folklor yaradıcılığı formasında geniş yayılmışdır. Ancaq yenə təkrar edirəm, bu mövzunun erməni yaradıcılığı ilə heç bir əlaqəsi olmamışdır.

Məşhur şərqşünas Y. Bertelsə əsaslansaq, Nizami öz poemasını yazarkən, yazılı mənbələrdən, yəni ədəbi ənənələrdən və dastançıların şifahi xalq ədəbiyyatından geniş istifadə etmişdir. Bununla da dastan mövzusu böyük şairin irsi ilə sıx bağlıdır. Buna baxmayaraq ermənilər bu dastanın da mənimsənilməsi və “erməniləşdirilməsi”nə “yol” tapmışlar. Bəs necə? İş burasındadır ki, erməni tərcümələri-yenidən işlənmələrin çoxunda “erməniləşdirmə”yə dünyagörmüş, təcrübəli qoca Surp Sarkis adlı erməni obrazının daxil edilməsi ilə nail olunur. Belə ki, Surp Sarkis “erməniləşdirilmiş” tərcümədə aşiqlərə bir-birindən məktub daşıyan vasitəçi rolunu oynayır. Ona öz faciəvi məhəbbətinin qəm və kədərini və s. izhar edə bilərsiniz. Bununla da heç bir erməni kökü olmayan dastana erməni başlanğıcının pərçim edilməsinə nail olunur.

İndi isə “Fərhad və Şirin” dastanı haqqında. Məlum olduğu kimi “Fərhad və Şirin” dastanı Cənubi Qafqazda və Yaxın Şərqdə çox geniş yayılmışdır. Dastan hələ 1910-cu ildə A. Mxitaryanın tərcüməsində nəşr edilmişdir. Sonra növbəti nəşr olmuşdur, lakin bu artıq tərcümə yox, yenidən işlənmə idi, daha dəqiq desək, obrazların, coğrafi yerlərin adlarını dəyişdirməklə, bir sözlə, bu artıq işlənilmiş vasitələrdən istifadə etməklə onu guya erməni başlanğıcına gətirib çıxaran “erməniləşdirmə” idi. Bu nəşr CMA, yəni təxəllüs altında nəşr olunmuşdur.

Xahiş edirəm, tərcüməçinin qısa çıxışının mahiyyətinə diqqət yetirəsiniz: *«Vaxt gələcək, rəvayətlərin dastanlarda necə saxlanılması araşdırılacaq. Qeyd etmək lazımdır ki, beş əsr boyunca türklərin öz xalq xanəndələri olmamışdır, erməni aşiqləri isə onlara şairlər, eləcə də müğənnilər kimi əhəmiyyətli xidmət göstərmişlər. Məhz bu səbəbdən erməni aşiqlərinin oxuduqlarının çoxu türklərin həyatı ilə heç bir əlaqəsi olmayan qədim rəvayətlərin və dastanların tərcümələridir (kursiv bizimdir).*

Beləliklə, nə çox, nə az: aşıqları olan ermənilərin sayəsində türklərə aid olmayan rəvayətlər əlavə edilmiş dastanlar bu günümüzdə gəlib çatmışdır. Bu cəfəngiyatı yadda saxlayaq, çünki buna oxşar mənasız sözlərə və digər bu kimi erməni hay-küyülərinə yenə rast gələcəyik.

Bu qəbil mənasızlıqdan sonra son ifadə ilə ermənisayağı alicənablıq nümayiş etdirilir: “kəndlilərin və zəhmətkeşlərin bu rəvayətləri sevdiklərini, onların bu nümunələrə xüsusi hörmət və ehtiramını nəzərə alaraq, bu tərcüməni onların öhdəsinə buraxırıq” (“Fərhad və Şirin” türk və fars dillərindən olan müqayisəli tərcümədə, CMA, Tiflis, “Kultura” mətbəəsi, 1913.

“Erməniləşdirilmiş” tərcümədə nə şərh olunur?

Birincisi, bütün hadisələr Tosp vadisinin Vaspurakan şəhərində vaxt edir. Oxuculara xatırladaq ki, ermənilərin iddialarına görə, “Vaspurakan özündə 37 vilayəti birləşdirən” uydurma “Böyük Ermənistan”ın ən böyük əyalətlərindən biri olmuşdur və bunların arasında Van şəhəri rayonunda hələ Urartu dövləti dövründən Tosp adlanan ərazi də var imiş. İkincisi, Vaspurakanın mədh olunmasını və hadisələrin süjetinin tam “erməniləşdirilməsi”ni bir kənara qoyaraq qeyd edək ki, “tərcümə”də Fərhadın dilindən iddia olunur ki, onun vətəni - Ermənistandır, eləcə də Şirin - “Vaspurakan sakinidir”. Bundan sonra giriş sözü tamamilə ermənilər tərəfindən mənimsənilmiş dastanın məzmunu ilə tam uyğunlaşır. Əlbəttə ki, dastanın əsasını təşkil edən əfsanə də məhz “ermənilərinkidir”.

Beləliklə, dastan “erməniləşdirilərkən” nəinki erməni kökləri ilə bağlanaraq yalnız qədimləşdirilir, həm də guya erməni xalqının həyatında baş verən hadisələri əks etdirməklə ermənilər tərəfindən tam “milliləşdirilir”. İş o yerə çatır ki, “Fərhad və Şirin” mövzusu az qalır ki, Hörmüz şahın sarayının Vaspurakanı ələ keçirmək fars planının alətinə çevrilsin... Bəs bu tərcümə hansı mənbədən götürülür? Əsasını böyük Nizaminin ölməz “Xosrov və Şirin” poeması təşkil edən Azərbaycan orijinalından. Böyük Azərbaycan şairi Nizami isə məşhur şərqşünas Bertelsin fikirlərinə və onun öz yazdıqlarına əsas-

lansaq, deyə bilərik ki, qədim rəvayəti və Firdovsinin “Şahnamə” əsərində təsvir olunmuş qısa bölməni əsas kimi götürmüşdür. Üstəlik də Bertelsin fikrinə görə: “...Nizami Firdovsinin hekayətinin demək olar bir hissəsini də təkrar etməmişdir...” Qeyd etmək lazımdır ki, “Fərhad və Şirin” dastanının “erməniləşdirilmiş” variantı tamamilə Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsəri ilə üst-üstə düşür.

Şübhəsiz ki, “Fərhad və Şirin” rəvayəti hələ VI əsrdən mövcud idi və Ön və Orta Şərq, Hindistan, Orta Asiya və Cənubi Qafqaz xalqlarının folklorunda geniş yayılmışdı. Ancaq bunun ermənilərə heç bir aidiyyəti olmamışdır.

Fərhadın etnik mənsubiyyətinin ermənilərə aid olması barədə iddianın mütəxəssislər tərəfindən heç vaxt ciddi qəbul edilmədiyinə baxmayaraq, erməni saxtakarlığı olan tərcümələrdə Şirinin erməni mənşəli olmasına dair iddialar müəyyən reaksiyalara səbəb olmuşdur.

Hörmətli oxucular, xatırladaq ki, böyük Nizami Şirini şairin qıpçaq tayfasından çıxmış arvadına oxşayan türk qadını kimi təqdim etmişdir: “o, mənim Afaqıma oxşayırdı”. Şirinin İran mənşəli olması barədə fikir də vardır, onun xristian məzhəbli olması fikri də müzakirələr obyektinə olmuşdur.

Burada Nizaminin poemasına aid bir detallı qeyd etmək lazımdır. Nizaminin əsərində Şirinin bibisi Məhinbanu (Şamir) Arran, Ermənistan və Abxaziyanın hökmdarı kimi təqdim olunur, Fərhad və Şirinin görüşləri isə Cənubi Qafqazda cərəyan edir. Coğrafi adlar sırasında tarixi Azərbaycan ərazisi olan Amasiya göstərilir. Ona görə də Şirin ola bilər ki, xristian Alban mənşəli olsun, ancaq heç cür erməni mənşəli ola bilməzdi. Bununla belə, Şirinin erməni mənşəli olmasına dair o dövrdə yaşamış erməni tarixçilərinə bir dənə də təsdiq olmasına baxmayaraq, Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsəri yaradıldıqdan sonra bu rəvayətin motivləri əsasında yazılmış bir sıra poemalarda Şirinin erməni mənşəli olması barədə yalan təsəvvür yaranır, bunu da bəzən Suriya salnaməsindən alınmış məlumatla izah edirlər. Burada Şirinin aramey mənşəli olması göstərilir ki, guya bu səhvən erməni mənşəli kimi oxunmuşdur.

Biz bu detallar üzərində ona görə dayanırıq ki, ermənilər dastan yaradıcılığımızı mənimsəməklə yanaşı, məqsədyönlü və ardıcıl şəkildə böyük Nizami Gəncəvinin yaradıcılığını bütün mümkün uydurmalarla saxtalaşdırırlar. Məsəl üçün, Orbeli Ermitajın direktoru olarkən özünün “Bəhram və Azadə” (1940) əsərində böyük Nizaminin yaradıcılığında erməni folklor köklərini “tapa bilmişdir”. Məşhur şərqşünas Bertelsin nüfuzu ilə hesablaşmayaraq, Nizaminin öz yazdıqlarına əhəmiyyət vermədən o qeyd edirdi ki, “Yeddi gözəl” əsərindəki Bəhram Gur surətinin kökü Sasanilərə yox, erməni folklor pəhləvanı Vahanqa gedib çatır. Yaxud 1967-ci ildə Ab. Şahsuvaryan “Şahnamə” və erməni mənəbləri” (Yerevan, “Ayastan” nəşriyyatı) kitabında sübut etməyə çalışmışdır ki, Şirin nə iranlı, nə də türkdür, o daha çox erməni olmuşdur. Artıq XX əsrin 80-ci illərində növbəti addım atılır: tədqiqatlar “aparılır” və dissertasiyalar müdafiə olunur və bunlarda iddia olunur ki, nə az, nə çox, Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərindəki Şirin erməni şahzadəsi olmuşdur, Xosrov Pərvizin sarayında olan xanəndələrin rəhbəri Sarkeş isə erməni Sərkis elan olunmuşdur. Bununla da erməni musiqi mədəniyyətinin Şərq xalqları mədəniyyətinə müstəsna təsiri haqqında çoxmənalı nəticələr çıxarılır və əlbəttə ki, “ilk mədəniyyət ocağı” olan Ermənistan haqqında və s. nağıllar yayılır. Nizami ətrafında gedən bütün bu başağrısına cavab kimi böyük şairin öz sözləri tamamilə yerinə düşür:

“Məni talayan əvəzində hələ bir məni söyür də.
Halbuki bu, bir oğrunun çıxırtısıdır.
Axı küçədə oğrunu tutanda

Oğrular küçə böyünca qaçır və “Oğru!”, “Oğru!”- deyər qışqırırlar”

Saxtakarlara Marietta Şaqinyanın “Nizami haqqında etüdlər” əsərini oxumağı da məsləhət görmək pis olmazdı.

Beləliklə, hörmətli oxucular, Azərbaycan mədəni ənənələrinin mənimsənilməsi “erməni” ənənəsinin mahiyyətini açaraq, sizinlə nadir Azərbaycan dastan yaradıcılığının “erməniləşdirilməsi” haqqında söhbət etdik. Bu da təsadüf deyil, çünki “saxtakarlıqları təsadüf yox, niyyət yaradır.”

§8. “...Mənimsədim”də “Koroğlu” dastanını ermənilərin necə ələ keçirmək cəhdlərindən bəhs olunur

Hörmətli oxucular! Şəkli dəyişdirilmiş latın ifadəsinin üçüncü hissəsi çərçivəsində “Gəldim, gördüm,...mənimsədim” mövzunu davam etdirərək “...Mənimsədim” hissəsində “Koroğlu” dastanımızın “erməniləşdirilməsi” üçün aparılan “fədakar cəhdlər”i işıqlandırmaq niyyətindəyik.

“Koroğlu” ədəbiyyatımızın sərbəst və nadir janrı olan Azərbaycan epik dastan yaradıcılığının incilərindən biridir. Bu qəhrəmanlıq hekayətidir və buna görə ona həmişə xüsusi münasibət bəslənilmişdir.

Şərh olunan material tamamilə absurdlar rubrikasına düşə bilər, çünki absurd orasındadır ki, “erməniçilik” nəinki dastan yaradılmasında birinciliyi öz adına yazmağa cəhd göstərir, hətta dastanın süjetinin “erməniləşdirilməsi” barədə absurdu demirik, hətta dastanın yaranması və onun əsasını təşkil edən hadisələri absurd şəkildə “ermənicəsinə” izah etməyə çalışır.

Ondan başlayaq ki, mütəxəssislər “Koroğlu”nu şərti olaraq, tarixi dastan adlandırırlar, ona görə ki, bu eposda XVI-XVII əsrlərdə olmuş hadisələr öz əksini tapmışdır. Üstəlik, belə güman edirlər ki, Koroğlu haqqında dastanın son orta əsrlərə aid tarixi özəyi, dəqiq desək, Cənubi Azərbaycan əsası mif yaradıcılığı elementləri ilə mövcud epik folklor ənənəsi üzərində yaranmışdır. Bu qəhrəmanlıq dastanı əsl Azərbaycan variantında Şah Abbasın hakimiyyəti dövründə olan xalq üsyanları ilə bağlı olan hadisələri əks etdirir. Deməli, bu hadisələr xalqımız tərəfindən yaşanmışdır, buna görə də “*tarixi ədalət məhkəməsinin qılıncının qını olmamalıdır*”.

“Koroğlu” dastanı bütün dünyada məşhurdur. Azərbaycan torpaqlarında çar rejimi tərəfindən yaradılan Ermənistan vilayətində vaxtilə işləmiş N.Şopenin sayəsində rus dilində verilmiş yazılı infor-

masiya bu eposla tanışlığa çox kömək etmişdir. O, bütün Azərbaycanı gəzmiş, bu dastanla maraqlanmış və onu 1804-cü ildə “Müasir maarifin və təhsilin məşəli” icmalında “Koroğlu” haqqında əfsanə” başlığı altında çap etdirmişdir. Onun 44 hissədən və müfəssəl izahatdan ibarət olan nəşrində dastanın tarixi xüsusiyyətlərindən başqa, eposun süjeti ilə əlaqəsi olmayan çox şey var idi, elə Şopenin özü də qeyd etmişdir ki, tərcümənin bədiiliyinə cavabdeh deyil, ona görə ki, mənbələrə heç də həmişə inamı olmamışdır. B. Jirmundskinin qeyd etdiyi kimi, bu nəşrin elmi əhəmiyyəti olmamışdır, mütəxəssislərin fikrinə görə, orada eposun finalında Koroğlunun xristianlığı qəbul etməsi və s. olmaqla çoxlu uydurmalar vardır.

“Koroğlu” dastanının yayılmasında və avropalı oxucunun onunla tanış edilməsində polyak şərqsünası A.Xodzkonun qeydləri və onun əsasında 1842-ci ildə Londonda ingilis dilində nəşr olunmuş kitabın əvəzsiz rolu olmuşdur. Bu qeydlərin əlyazması Paris Milli Əlyazmalar fondunda saxlanılır. A.Xodzko Gilanda Rusiyanın səfiri olarkən onu Azərbaycan aşığılarının dilindən yazıya köçürmüşdür. Bəzi nöqsanlarına baxmayaraq, kitabın dəyərini müəyyən etmək çətindir. O, 1856-cı ildə rus dilinə tərcümə edilərək, hissə-hissə “Qafqaz” qəzetində çap olunmuşdur. Mütəxəssislər bir fikirdə yekdildirlər: Xodzkonun qeydləri və nəşri Koroğlu haqqında olan nağılların ən köhnə qatlarını əks etdirir, Azərbaycan variantına əsaslanan ən dolğun və tam variantdır və forma və məzmununa görə bu gün xalq arasında Koroğlu haqqında oxunan mahnılardan az fərqlənir. Bu səbəbdən, hörmətli oxucular, bəzi nöqsanlarına baxmayaraq, məhz bu variant elmdə eposun digər tarixi milli (gürcü, erməni, türkmən və s.) variantlarının əsası kimi tanınır. Bu bərdə rus alimi, Peterburq və Kazan universitetlərinin professoru İ.Beryozinin dəqiq mühakimələri vardır. Eposun tədqiqatçılarının çoxu, o cümlədən A.Borovikov, İ.Braqinski, B.Jirmundski, B.Çiçerov da elə bu qaydada hesab edirdilər ki, Koroğlu haqqında olan çoxsaylı variantlar iki qolu əmələ gətirmişdir: Azərbaycan - buraya erməni, kürd, gürcü, türk, türkmən və Orta Asiya – buraya isə özbək, tacik, qazax və digər variantlar daxildir. Erməni iddialarının olduğu şəraitdə “Koroğlu” dastanına aid gətirilən

tarixi faktlar çox mühüm rol oynayır. Qeyd edək ki, 1913-cü ildən başlayaraq, R.Zəki və Orucovlar tərəfindən “Koroğlu”nun Azərbaycan nəşrləri olmuşdur, 1927-ci ildə dastanın ilk Sovet nəşri çıxmış, sonrakı illərdə yeni nəşrləri işıq üzü görmüşdür.

İndi isə bu qısa şərhədən sonra “Koroğlu” dastanını ermənilərin necə ələ keçirməyə girişdiklərinə baxaq. Əvvəlcə dastanın Ermənistanında saxlanılan əlyazmaları barədə. “Koroğlu” haqqında məlumata hələ 1662-ci ildə erməni tarixçisi Təbrizli Arakeldə rast gəlmək mümkündür, XVIII əsrdə isə təbrizli tacir Elyas Muşeqyan (1722-ci il) bu eposdan bəzi mahnıları yazıyazıya köçürüb. Cəmi 13 mahnı yazılıb ki, onlar da sonralar 1954-cü ildə Yerevanda çap olunmuşdur (A. Arayan, D.Qabrielyan, “Koroğlunun nəşr olunmamış nəğmələri”. Matenadaranda da “Koroğlu”nun üç qolunu - “Koroğlu - Alı kişi-Rövşən”, “Giziroğlu Mustafa bəy” və “Bolubəy”, əhatə edən və vahid bir süjet ətrafında birləşdirilən 55 mahnıdan ibarət XIX əsrə aid əlyazması saxlanılır. Elə bu qaydada da “Koroğlu” eposunun ayrı-ayrı hissələri toplanıb yazıya alınmış və 1908-1909-cu illərdə onun yeddi qolu, o cümlədən “Eyvaz bolu” daxil olmaqla, M.Qaraxyan tərəfindən qismən tərcümə edilmiş və Eçmiədzinə saxlanılmağa verilmişdir. Elə bu cür iş 1908-ci ildə Q.Kalantaryan tərəfindən də görülmüşdür. Xatırladaq ki, “Koroğlu” dastanının bütün bu variantları Azərbaycan dilində erməni əlifbasında yazıya alınmışdır.

M. Qaraxyanın yazılarından başlayaraq, dastandakı əhvalatların süjetinin Ermənistanına bağlanması, məişət aspektlərinin “erməniləşdirilməsi” və s. möhkəmləndirilir. Artıq bu yazılarda “Eyvaz bolu” hissəsinin “erməniləşdirilmiş” redaksiyasında süjetə qəsdən erməni mühitinin elementləri daxil edilir və Koroğlunun Aniyə səfəri, onun erməni pəhləvanı Vaqanla döyüşü və s. kimi uydurulmuş epizodlar daxil edilir. Elə bu prinsip üzrə də Kalantaryan tərəfindən Həsən paşa və Koroğlu nağılı”nın əlyazma hissəsinə təhriflər daxil edilir və yenə də həmin sxemə uyğun şəkildə süjet bu uydurmalarla qatışdırılır.

1913-cü ildən saxlanılan əlyazma isə nə az, nə çox, “Arşak B” adlanır. Süjetin təhrif olunmasına “Koroğlunun ölümü” adlı əlavə

olunmuş hissədəki uydurmalar hesabına nail olunur ki, burada Koroğlu qocalığa doğru öz mübarizəsini dayandırır, Xosrov şahın himayədarlığı altına getmək qərarına gəlir, ancaq onu yolda öldürürlər. Bütün bunlar nəinki eposun ruhuna yaddır, həm də onun qəhrəmanlıq motivinə dağdır.

Bununla belə, bütün bu deyilənlər - “erməniləşdirmə” prosesi üçün hazırlıq funksiyalarına aparan təhriflərin və mənimsəmələrin yalnız mənbələridir. Qeyd edək ki, dastanın mətnləri həmçinin Azərbaycan dilində erməni əlifbası ilə, məsələn, 1872-ci ildə “Hekayəti Koroğlu” - “Koroğlu haqqında nağıl” adı altında nəşr olunmuşdur. Bununla da dastanın təxminən XIX əsrin 60-cı illərindən başlanan sonrakı tərcümələri, yenidən işlənmələri, həmçinin “erməniləşdirməsi” və nəşri üçün şərait yaradılırdı. Xatırladaq ki, biz bundan əvvəlki paraqrafda “erməni aşiq məktəbinin” nümayəndələri tərəfindən (Civani, Sazai, Camali, Həyat və başqaları) “Koroğlu” dastanı özgəninkiləşdirilməyə məruz qalmış və onun, eləcə də xalqımızın dastan yaradıcılığının digər nümunələri üzərində ciddi metamorfozalar baş vermişdir. Qeyd etmək kifayətdir ki, dastanın “Giziroğlu və Bolubəy macərəsi”, “Dəmirçi oğlu və Xəmsə bəy macərəsi”, “Bolu bəy” qolları bu cür təhrif olunmuş və “erməniləşdirilmiş” redaksiyada 1897, 1900, 1904-cü illərdə bir-birinin ardınca ayrı-ayrı kitablar şəklində nəşr olunmuşdur. Məsələn, “Koroğlu haqqında nağıl, Giziroğlu və Bolu bəylə bağlı baş verən hadisələr” Camalinin “cəhdləri” hesabına nəşr olunmuşdur. Təhrif edilmiş- yenidən işlənmiş tərcümənin Camali tərəfindən əsaslandırılması da çox maraqlıdır: “...bu nağılların tərcümə olunmasında məqsəd ondan ibarətdir ki, xalqın kitab oxumağa meyli artsın, çünki sonuncuların vəziyyəti əyani olaraq onu göstərir ki, digər lazımsız və tarixi kitablardan daha çox bunlar oxunur.” Ermənilərə hansı lazımsız və tarixi nəşrlərlə mənəvi qida verdiklərini demək çətindi, ancaq sonra çıxarılmış nəticə çox əhəmiyyətlidir: *“Erməni zəhmətkeşləri uşaqlıqdan başlayaraq türk aşıqlarının dilindən eşitdikləri müxtəlif dastanların təsiri altında olurdular. Buna görə müasir cəmiyyət bu dastanları erməni dilində oxumağı arzu edir”* (kursiv bizimdir) (Tiflis, Vartanyans nəşriyyatı, 1897).

Dastanın süjeti ilə bağlı metamorfozalar daha maraqlıdır. Epos tamamilə erməni xalqının həyatına yaxınlaşdırılmış, erməni coğrafi adları ilə doldurulmuşdur, Koroğlunun Qıratı Pisak adlandırılmış, “Eyvaz Bolu”ya erməni taciri obrazı daxil edilmişdir. Tərcümədə “şərabı və arağı su kimi içirdilər”, yaxud “Koroğlunun dəliləri içərisində müsəlmanlar və xristianlar var idi” kimi eposa yad olan çoxlu sətirlər vardır. Belə yad nəfəs “Koroğlu haqqında nağıl, Dəmirçi bəy və Həmsə bəylə baş verən əhvalat”ın tərcüməsinə də daxil edilmişdir.

Nəticədə təhriflər nəticəsində bizim gözümüz qarşısında “Koroğlu”ya az qala heç oxşarı olmayan, oğurlanmış süjetlər və erməni pərdəsi çəkilməmiş ordan-burdan götürülmüş obrazlarla doldurulmuş orijinaldan uzaq hansısa bir əsər canlanır.

Hətta Camalinin və Həyatın “erməniləşdirilmiş” tərcümələrinin Azərbaycanın orijinalına əsaslanan ən yaxşı nümunələrdən olan Xodzko variantı ilə öləri müqayisəsi dastanın təhrif olunması mexanizmini və məqsədyönlü transformasiyasını əyani şəkildə təsdiq edir. Bütün bunlar nəinki “ağla xilaf olaraq, mühitin ziddinə çıxaraq”, Azərbaycan dastanını Azərbaycan xalqından qopartmaq məqsədinə xidmət edən dərindən düşünülmüş və işlənmiş sxemə uyğun olaraq aparılırdı.

Qeyd edək ki, ermənilərin “canfəşanlıığı” ilə Şopenə ötürülmüş “Koroğlu” dastanının hələ birinci nəşrində gələcək saxtalaşdırmalar üçün zəmin yaradılırdı. Şopen öz yazılarına aid qeydlərində göstərirdi ki, Çamçıyan “Erməni tarixi” kitabında söyləyir ki, özünü könüllü şəkildə Azərbaycan əmiri Yusifə təslim olan çar Sumbat-Baqratid 914-cü ildə Dvin şəhərində Şərq xalqlarının adəti üzrə edam edilmiş və gözləri çıxardılmışdır. Onun oğlu Aşot rəiyyətə başçılıq edərək atasının qisasını almağa başlamışdır. Beləliklə, Aşot adı altında ermənilərdən türklərə keçmiş və beləcə Koroğlu haqqında hekayələrin əsası qoyulmuşdur.

Burada, göründüyü kimi, hörmətli oxucular, iddialar “Koroğlu” süjetinin ermənilər tərəfindən “ilk dəfə yaradılmasına” və təsvir olunan hadisələrin “kökünün” onlarla bağlı olmasına yönəldilmişdir.

Gəlin görək, daha sonra Xodzkonun bu məşhur variantının başına nə oyun açılır. Bəlli olur ki, müxtəlif elmdənkənar araşdırmalar və yalançı elmi mühakimələr işə düşür. Xüsusən Fransada yaşayan şərqsünas Q.Berberyan Xodzkonun “Koroğlu” dastanının əslini erməni “variantları ilə” (onların sayı 40-dan az deyil!) müqayisə edir və öz “tədqiqatında” Koroğlunun “arşak” kökünü inkişaf etdirir (Q.Berberyan, “Arşak və Koroğlu”, Paris, X. Matikunyan nəşriyyatı, 1938. “Tiran -Arşak” (Tiran-Arşakın atası) əlaqəsi “təhlil olunur” və ... aydınlaşdırılır ki, V əsr erməni tarixçisi F.Buzandın verdiyi məlumatlara əsasən, Atrpatakanın (Azərbaycanın) hökmdarı Varaz Şapux İrənin adından erməni çarı Tiranla (339-350-ci illər) danışıqlar aparıb. Bu danışıqlarda Tiranın adından iştirak edən Pisak öz hökmdarına xəyanət edərək, gizləncə Varaz Şapuxa deyir ki, o, hədiyyə kimi Tiranın gözəl atını tələb etsin. Tiran hiyləgərlik edir və ona başqa bir at verir. Yenə Pisakın çuğulluğu nəticəsində erməni çarı tutulur və onun gözləri çıxardılıb kor edilir... Başa düşmək olmur ki, burada hansı ideya əsasdır: Pisakın satqınlığı və xəyanəti, yoxsa Tiranın hiyləgərliyi və ikiüzlülüüyü? Əvəzində, at artıq erməni atıdır! Bunun ardınca Tiranın yerinə onun oğlu Arşak hakimiyyətə gəlir, indi artıq o, kor oğludur! Düşünürük ki, hadisələrin belə təsvirinin məqsədlərini şərh etməyə ehtiyac yoxdur. Üstəlik də, buna bənzər fikirləri “Erməni tarixi”nin atası M.Xorenskidə də tapmaq olur, əvvəlki paraqraflarda Herodotun mətnlərinin onun tərəfindən oğurlanması, təhrif edilməsi, mənimsənilməsi və “erməniləşdirilməsi” haqqında danışmışdıq. Bir sözlə, M. Xorenskidə də yenə həmin fabuladır: “Tiranın atı”- “Tiran Arşakın kor edilməsi atasıdır, Arşak isə kor oğludur.”

Dastanla tanış olan Avropa alimləri də ermənilərin eposun bu cür başa düşülməsini təsdiq etmək cəhdlərini kənara qoymamışlar.

Berberyanın araşdırmalarına müdaxilə edən fransız alimi D. Dyumezil Koroğlu haqqında xalq rəvayəti və nağılı müqayisəli şəkildə öyrənərək, bir neçə son dərəcə aydın nəticələr çıxarmışdır. Birincisi, “Koroğlu” eposu ilə Arşak haqqında rəvayət arasında heç bir genezis yoxdur, ancaq “Koroğlu” dastanının Arşak haqqında rəvayətə böyük təsiri ilə əlaqədar müəyyən uyğunluq vardır. İkincisi, “kor

oğlu”nun ən erkən süjetinin “Tiran-Arşak” mövzusunda təsiri tam hiss olunur! Ancaq necə olursa olsun “Koroğlu” dastanının meydana gəlməsini “erməni” kökləri ilə bağlamaq cəhdləri ona gətirib çıxarır ki, Berberyan fransız aliminin gəldiyi nəticələri təftiş edərək, ondan yapışır ki, türk nəşrlərində və oxuculara yaxşı tanış olan Q.Ağayanın işlərində Koroğlu hökmdar kimi təqdim olunmuşdur. Axı Arşak da hökmdar olmuşdur. Berberyan görə, Koroğlunun atası da Tiran kimi hökmdar olmuşdur!? Bu kimi məntiqi fikirlərə söykənərək, belə nəticə çıxarılır ki, Koroğlunun Çənlibeli elə Arşakın - Arşakavanıdır. Arşakavanda oğrular və quldurlar yaşamışlar, Çənlibelin dəliləri niyə soyğunçu olmasınlar və s. və i. a.

Hörmətli oxucular, bir anlığa bu cür şübhəli, daha dəqiq desək, cəfəng “dəlilləri” bir yana qoyaraq, hələ Herodotda (b.e.ə V əsr) “Kor oğulları haqqında” qədim əfsanənin, daha dorusu, “Koroğlu” dastanı ilə süjet paralelliyinin öz əksini tapdığını xatırlayaq. Yeri gəlmişkən, burada söhbət skiflərə gedib çatan qədim əfsanədən gedir. Skiflər isə yalnız rusdilli ədəbiyyatda “skiflər” adlanır. Yunanlar onları “skuzay” (cəm şəkildə), assuriya və babil mənbələri “aşquzay”, “işquzay” adlandırırlar. Bu adların kök hissələrində bir eynilik vardır: “uz-kuzquz” (xahiş edirik “oğuz” sözü ilə müqayisə edin).

Koroğlunun erməni köklərinin meydana gəlməsi haqqında Berberyanın “dəlilləri”nə qayıdaraq qeyd edək ki, o, gətirdiyi dəlilin lax vəziyyətdə olduğunu bildiyinə görə, başqa bir sübut da gətirir. Sən demə, Koroğlu kor oğlu deyilmiş, yeniyetmə çağında o, öz təxəllüsü ilə deyil, Rövşən (daha doğrusu “ışıqlı”) adı ilə çağırılmış. Koroğlu adını isə atasının kor edildiyi andan, onun qisasını almaq qərarından sonra daşımağa başlamışdır. Daha sonra Berberyan görə, əgər xalq qəhrəmanının adında onun igidliyini, mərdliyini və qəhrəmanlığını xüsusi olaraq nəzərə çarpdırmaq istəyirsə, onda ona bu keyfiyyətləri özündə təcəssüm etdirən ad verərdi. Buradan da belə bir nəticə çıxarmaq olur ki... Koroğlu nəsilə bağlı soyadıdır. Beləliklə, “ələvə” sübutda “Koroğlu” sözünün sülalə etimologiyası, özü işıqla bağlı, təbliğ olunur. Beləliklə gəlib çatdıq Q.Ağayana, çox əvvəllər o, erməni rəvayətinə əsaslanaraq, “sübut etməyə” çalışırdı ki, Rövşənin atası kor

yox, erməni, özü də “Xor” olmuş və “Xorxarunidilər” knyaz nəslinə mənsub olmuşdur. “Xor” isə zaman keçdikcə “kor”a çevrilmişdir (Q. Ağayan, “Koroğlunun həyatından macəralar“, İstanbul, “Purat” kitabxanası, 1924, erməni dilində). Bu cəfəngiyatın dərinliyinə varmadan qeyd edək ki, öz zamanında Baratov bu uydurmanı dəqiq öz yerinə qoymuş və göstərmişdir ki, şeirlərdə “Mən Koroğlu yox, xoroğluyam” formasında türk dillərində hərflərin təbii əvəzlənməsi səbəbindən özbək- türkmən variantına gedib çıxan hərf yerdəyişməsi vardır.

Koroğlunun “erməniləşdirilməsi” ilə bağlı daha bir maraqlı məqamla tanış olaq. İş burasındadır ki, Çənlibelin yerinin “erməni sayacağı” müəyyən edilməsi və onun eposun meydana gəldiyi yerdən çox uzaqlara aparılması üçün həqiqətən var qüvvə ilə tədbirlər görmüşlər. Burada Camaliyə görə, Baz da, Arşakavan da Sebastianın yanında olmuşdur. Ayat isə Çənlibeli gah İranda, Salmastın yanında, gah da Camali kimi Türkiyədə, Sebastiya yaxınlığında göstərirdi. Hələ Muşeqyan da Çənlibelin Qars yaxınlığında olduğunu sübut etməyə çalışmışdır. Bir sözlə, Çənlibeli, daha doğrusu, dastanın yaranma yerini Azərbaycandan, yaxud Şərqi Anadoludan “qopartmaq” cəhdi aydın şəkildə “həyata keçirilirdi.”

“Koroğlu” dastanına olan erməni iddiaları ilə bağlı olan bu paragrafi yekunlaşdıraraq, qeyd edək ki, nəinki bu dastanın erməni tərcümələri və yenidən işlənmələri, eləcə də “Koroğlu əsirlikdə”, “Dəyirmançı Koroğlu”, “Koroğlunun qılıncı” kimi “erməniləşdirilmiş” nümunələr də dastanın Azərbaycan variantına əsaslanan Xodzko variantına gedib çıxır. Koroğlu”nun Azərbaycan variantından kompilyasiya edilmiş və Samuelyanın müqəddiməsi ilə 1941-ci ildə Yerevanda nəşr olunmuş ən məşhur erməni variantı da belədir. Burada Samuelyanın aşağıdakı etiraflarını görmək olar. Birincisi, onun fikrinə görə, Koroğlunun mahnıları erməni aşuqlarının-qusanlarının repertuarında əsas yer tutur. İkincisi, “erməni variantlarının xeyli hissəsini Azərbaycan aşuqlarının ifalarından götürülmüş erməni tərcümələri təşkil edir, Azərbaycan eposu tam erməniləşdirilir, Koroğlunun özü isə erməni qəhrəmanı olur”.

Çətin ki, buna nə isə əlavə etmək mümkün olsun. Yəqin yalnız bunu demək lazımdır ki, 1856-cı ildə “Koroğlu” adı ilə nəzmlə dastan yazan və onu 1893-cü ildə Peterburqda nəşr etdirən XIX əsr erməni şairi R.Patkanyan açıq şəkildə etiraf edərək bildirmişdir ki, onun yaradıcılığı “Koroğlu”nun Azərbaycan variantı ilə bağlı olmuşdur. Böyük Höte də belə demişdir: “Mühüm iş üzərində düşünmək heç vaxt gərəksiz deyildir.”

§ 9.

“...Mənimsədim”də Azərbaycan atalar sözləri və məsəllərinin mənimsənilməsindən danışılır

Hörmətli oxucular! “Gəldim, gördüm,...mənimsədim” materialı çərçivəsində “Azərbaycan mədəni ənənələrinin mənimsənilməsi erməni ənənəsi haqqında” danışmağı davam etdirərək, (“... Mənimsədim”, yaxud şəkli dəyişdirilmiş latın ifadəsinin üçüncü hissəsi) biz imkanlarımız sayəsində Azərbaycan xalqının mənimsənilmiş və “erməniləşdirilmiş” əqli mülkiyyətinin bəzi “ardıcılıqları”nı sizin nəzərinizə çatdırmağa çalışacağıq. İndi biz sizə atalar sözü və məsəllərimizin necə erməni iddialarının obyektlərinə çevrildiyini göstərəcəyik. Bu geniş yayılmış folklor janrı hər bir xalqa xasdır və bununla yanaşı, onun milli xüsusiyyətlərini əks etdirir. Atalar sözü “xalqın canlı ağı” və “xalqın səsi”dir. Əbəs yerə deyilməmişdir: “Yaxşı atalar sözü yerində deyilmiş sərrast ifadədir.”

A.Proxorovun redaktəsi ilə çıxan “Ensiklopedik lüğət” (1985) “atalar sözlərini hikmətli mənaya malik, qrammatik və məntiqi cəhətdən tamamlanmış yığcam ritmik formada yaradılmış folklor janrı” kimi izah edir.

“Məsəllər” atalar sözlərindən fərqli olaraq, ümümləşdirici hikmətli mənaya daşımır, kimisə və hansısa “həyat hadisəsini dəqiq müəyyən edən bədii ifadə, nitq tərzii” kimi şərh olunur.

V. Dalın “Böyük rus xalqının canlı izahlı lüğəti”ndə (1907-ci il) çox yığcam şəkildə göstərilir ki, “atalar sözləri” qısa kəlam və nəsihətdir...”. O, daha çox ibrətamiz, eyham şəkliyədir, yaxud həyatın hökmüdür”. Sonra daha incə izah verilir: “*atalar sözləri dilin, xalq danışığının xüsusi növüdür, o düzəldilmir, onun özü yaranır*” (kursiv bizimdir). V.Dala görə isə, məsəl, hər şeydən əvvəl, “*xalq arasında çox işlənən rəvan qısa nitqdır, ancaq onlar tam atalar sözləri, canlı ifadələrdə qəbul edilmiş nəsihət deyildir*” (kursiv bizimdir).

S.Ojeqovun “Rus dilinin lüğəti”ndə (1952-ci il) “atalar sözü” anlayışı kifayət qədər oxşar, ancaq daha qısa: “ibrətamiz mənalı xalq

kəlamı” kimi izah edilir, “məsəl” termininə isə “atalar sözü”ndən fərqli olaraq, bütöv ifadə kimi işləmə bilməyən bədii ifadə” baxılır.

Azərbaycan xalqı sayısız-hesabsız atalar sözlərinə və məsəllərinə malikdir. Onların milli xüsusiyyəti və etnik rəngarəngliyi elədir ki, heç də həmişə rus dilinin izahlı lüğətlərində verilən izahatlara uyğun gəlmir. Bu da təbiidir, çünki göstərilən lüğətlər, ilk növbədə, rus atalar sözləri və məsəlləri irsində söykənir. Təsadüfi deyildir ki, A.Orucovun redaktəsi ilə çıxan “Rusca-azərbaycanca lüğəti”də (1975-ci il) “atalar sözü” və “məsəl” terminlərini aşağıdakı kimi tərcümə etmişdir:

“poslovitsa”- “atalar sözü”, “zərbi-məsəl”

“poqovorka”- “məsəl”, “zərbi-məsəl”, “atalar sözü”

Başqa sözlə desək, “atalar sözü” və “məsəl” bir-birini qarşılıqlı olaraq müəyyən edir və bununla da müəyyən qədər rus lüğətlərində verilmiş izahatlara uyğun gəlmir. Üstəlik də, belə çıxır ki, Azərbaycan dilində “atalar sözü” və “məsəl” arasında elə də xüsusi fərq yoxdur. Ancaq iş elə bunda yox, hər şeydən əvvəl, dilin spesifik xüsusiyyətindədir. Azərbaycan dilində “atalar sözü” deyilərkən nəinki atalar sözü, eyni zamanda məsəllər, aforizmlər-hikmətlər, nəsihətlər, zərb-məsəllər və s., bir sözlə, xalq müdrikliyi aforizmlərinə aid edilən hər şey başa düşülür. Bütün bunlara baxmayaraq, rus dilində olduğu kimi Azərbaycan dilində də “atalar sözü” və “məsəl” terminləri müxtəlif anlayışlardır. Onlar eyni mənaya daşımır, mənalarına və mənşəyinə görə də fərqlənirlər. Azərbaycan məsəlləri atalar sözlərindən fərqli olaraq, verilən fikrin daha çox bitkinliyinə malik olur, başlıcası isə konkret məqsəd bildirir. Atalar sözü isə konkret məqsədi deyil, daha ümumi fikri bildirir. Bununla yanaşı, adətən, hər bir məsəlin arxasında hər hansı bir hadisə, hekayət, əfsanə, nağıl və s. durur. Təsadüfi deyildir ki, ümumiləşmiş tam cümlələr kimi təqdim olunan məsəllər atalar sözlərinə, ifadələr isə idioma çevrilir.

Beləliklə, hörmətli oxucular əbəs yerə “atalar sözləri” demirlər, onların “ruhu və canı xəlqilikdən yoğrulmuşdur”, elə onun həyatı müdrikliyinə və mentallığına da qoşularımız iddia irəli sürürlər.

Hələ K.Korş və A.Kirpiçnikov 1892-ci ildə çıxan “Ədəbiyyatın ümumi tarixi” “kitabında Azərbaycan folklorunda olan atalar sözləri və məsəllərini xüsusi qeyd edərək onlara çox yüksək qiymət vermişlər. Azərbaycan atalar sözü və məsəlləri zəngin folklorumuzun digər janrlarına - nağıllara, hekayətlərə, əfsanələrə, rəvayətlərə, lətifələrə bəslənir. Tarixən bizim xalqımız üçün təbii olan bu gözəl folklor janrına bu gün də erməni danışığı dilində tez-tez rast gəlinir.

Azərbaycan atalar sözlərinin və məsəllərinin erməni dilinə və ədəbiyyatına “köç etməsi” nə bu günün, nə də dünənin işidir. Bu prosesin böyük tarixi və əhəmiyyəti vardır. Erməni ədəbiyyatının klassikləri erməni xalqının istifadə etdiyi əksər atalar sözlərinin Azərbaycan dilində səsləndiyini dərk edərək, nəinki onları orijinaldan tərcümə etməyə, həm də bu atalar sözləri və məsəllər əsasında “erməniləşdirilmiş” variantlar yaratmaqla, erməni atalar sözləri irsini zənginləşdirməyə can atırdılar.

Qeyd etmək lazımdır ki, X.Abovyan, Q.Ağayan, P.Proşyan, Q.Sundukyan, M.Nalbaldyan bunun üçün çox iş görmüşlər.

Bununla yanaşı, erməni arxivlərində, o cümlədən Matenadaranda xalqımıza məxsus böyük həcmdə yaradıcılıq sərvəti hələ də saxlanılmaqdadır. Belə ki, saxlanılan həmin əlyazmalardan biri elə “Türk atalar sözləri” adlanır. Nəzərə alaraq ki, onlar adətən Azərbaycan dilində səslənir və erməni əlifbasında yazıya alınblar, bir neçəsini misal gətirək:

- “Aş bişirənin, iş bacaranın”;
- “Qaş ayırarkən, gözü çıxartdın”;
- “Bir əl ilə iki qarpız tutulmaz”;
- “Gün var ayı bəslər, ay var günü bəslər”;
- “Gördün yemək, daha nə demək” və s.

Hörmətli oxucular, başqa xalqların atalar sözlərini erməni köklərinə bağlanması üçün çox işlər görmüş A.Qanalanyanın etirafına diqqət yetirməyinizi xahiş edirik. Bu akademiklərin dediklərinə əsasən, onun üzərində tədqiqat apardığı 500 erməni atalar sözündən 83-ü gürcü, 30-u isə ingilis dilindən tərcümə olunmuşdur. Ancaq burada

qəsdən onlardan nə qədərini Azərbaycan mənşəli atalar sözləri olması barədə məsələ müzakirə olunmur. Bu da aydındır. Onlar böyük əksəriyyəti təşkil edir. Həmin nümunələrdən erməni dilində səslənən bəziləri bunlardır:

“Bir ı lı u, pır ı lı”, yaxud “Kefi qon e, kendi kiöv xanı”, ermənicə səslənməsinə görə çox asanlıqla tanınır ki, bu, Azərbaycan atalar sözlərinin orijinallarıdır: “Bir olsun, pır olsun” və “Kef sənindir, kənd kovxanın”.

Hələ “Xasan keçəl, keçəl Xasan”ı (“Həsən keçəl, keçəl Həsən”) haqqında heç nə demirik. Əgər bunlara Azərbaycan dilindən tərcümə olunmuş, həmçinin bilavasitə Azərbaycan dilində səslənən atalar sözlərini əlavə etsək, onda istənilən qədər misal çəkmək olar. Ola bilsin ki, “erməni” atalar sözlərinin bu cür səslənməsi A.Qanalanyanı etiraf etməyə məcbur etmişdir ki, yuxarıda misal göstərilən üç atalar sözü Azərbaycan atalar sözlərinin “erməniləşdirilmiş” variantlarıdır. Azərbaycan atalar sözləri ilə oxşar səslənməsi Burada, necə deyirlər, başqa yol da yoxdur: erməni dilində “kənd”, “bir”, “pır” sözləri sadəcə olaraq yoxdur. Akademik Ter-Teryanın “Abovyanın yaradıcılığı” kitabındakı təsdiqi təsadüfi deyil: “Ermənilər ünsiyyətdə və danışığı dilində həmişə Azərbaycan atalar sözü və məsəllərinə müraciət edirdilər...”

İndi isə erməni ədəbiyyatı klassiklərinin Azərbaycan atalar sözlərini necə istifadə etmələrinə qayıdaq və əvvəlki paraqraflarda gətirilən misallar seriyasını davam etdirək.

X.Abovyan: “El ağzı, çuval ağzı” (Azərbaycan orijinalı ilə eynidir);

“Pul ki var pasdır, əl çirkidir” (Azərbaycan orijinalı: “Pul əl çirkidir”);

Q.Ağayan: “Başqası üçün quyu qazan özü içinə düşər” (Azərbaycan orijinalı: “Özgəyə quyu qazan özü düşər”);

“Bir görəndə yoldaş, ikincidə qardaş” (Azərbaycan orijinalı: “Bir dəfə gələn yoldaşdır, iki dəfə gələn qardaş”);

P.Proşyan: “İlanın qarasına da lənət, ağına da” (Azərbaycan orijinalı: “İlanın ağına da lənət, qarasına da”);

“Dünyanın malı dünyada qalacaq” (Azərbaycan orijinalı: “Dünya malı dünyada qalar”);

Q.Sundukyan: “Nə əkərsən, onu biçərsən” (Azərbaycan orijinalı: “Nə əkərsən, onu da biçərsən”).

Buradan görüldüyü kimi, erməni klassiklərinin istifadə etdikləri guya erməni dilində səslənən atalar sözlərinin mahiyyəti Azərbaycan atalar sözlərinin tərcümələrindən ibarətdir.

İndi isə erməni klassiklərinin Azərbaycan atalar sözlərinə əsaslanaraq və onlara cüzi dəyişiklik etməklə yaratdıqları “yeni” atalar sözləri üzərində dayanaq.

X.Abovyan: “Dava bilirsən, öz başına elə” (Azərbaycan orijinalı: “Keçəl dərman bilsə, öz başına eylər”);

“Doğru danışanın papağı deşik olar” (Azərbaycan orijinalı: “Doğru danışanın papağı yırtıq olar” və “Doğru deyənin başı keçəl olar”);

Q.Ağayan: “İgidin malı gözünün qabağında gərək” (Azərbaycan orijinalı: “Kişinin malı göz qabağında olar”);

“Göz sevən çirkin olmaz” (Azərbaycan orijinalı: “Könül sevən göyçək olar”);

P.Proşyan: “Yaxşılıq elə, at suya” (Azərbaycan orijinalı: “Yaxşılıq elə, at dəryaya”);

Erməni klassiklərinin öz əsərlərinə daxil etdikləri bu atalar sözləri isə antiteza və ya Azərbaycan orijinallarına bənzətmə prinsipinə söykənir.

X.Abovyan: “Köhnə malın qiyməti olmaz” (Azərbaycan orijinalı: “Ucuz ətin şorbası olmaz”);

“Siçan deşiyini min tümənə alırlar” (Azərbaycan orijinalı: “Siçan deşiyini satın alır”);

“Çıraq öz dibinə işıq salar” (Azərbaycan orijinalı: “Çıraq öz dibinə işıq salmaz”).

Erməni atalar sözlərinin sırasına daxil edilmənin digər prinsipi isə Azərbaycan prototiplərinin sayının artırılması olmuşdur.

X.Abovyan: “Dəli bir gün qırdı, yüz ağıllı töküldü düzəldə bilmədi”;

“Məsəldir ki, dəli dənizə bir daş atdı, min ağıllı töküldü çıxarda bilmədi” (Azərbaycan orijinalı: “Bir dəli quyuya bir daş atdı, min ağıllı çıxarda bilmədi”).

Yaxud Q.Ağayanın birbaşa “erməniləşdirdiyi” “Dağ dağa rast gəlməz, insan insana rast gələr” Azərbaycan atalar sözü P.Proşyan tərəfindən “Dağ dağa qovuşmaz, insan insana qovuşar” şəklində erməni dilinə uyğunlaşdırılmışdır (bunun da səbəbi ondan ibarətdir ki, erməni leksikasında “rast gəlmək” – “görüşmək” sözü iki dəfə işlənir).

X.Abovyan öz yaradıcılığında çoxlu sayda, onun davamçısı Q.Ağayan isə cəmi-cümlətani 163 “erməniləşdirilmiş” Azərbaycan atalar sözlərindən istifadə etmişdir! A.Qanalanyan X.Abovyanın yaradıcılığını təhlil edərək, onun istifadə etdiyi Azərbaycan atalar sözlərini ayrıca qrupda seçmişdir (A.Qanalanyan, “X.Abovyan və şifahi ədəbiyyat”, Yerevan, 1941, erməni dilində).

Maraqlı bir misala fikir verin. Əgər X. Abovyan çox gözəl bir Azərbaycan atalar sözünü - “Bilənə bir, bilməyənin min” birbaşa tərcümə variantında verirsə, sonradan Q.Ağayanın tərcüməsi onu başqa bir şəkllə salır: “Başa düşənə bir, başa düşməyənin min”.

Nəticədə qısa müddət ərzində Azərbaycan atalar sözü erməni dilinə “orijinal” kimi köç edir və danışılacaq dilində işlənməyə başlayır. Əlbəttə, bu onun plagiat mahiyyətini itirmir. P. Proşyan “Sos və Vartiter” əsərində öz qəhrəmanının dili ilə belə deyir: “Elə o gedəndir ki, getdi” və bu Azərbaycan aforizmi Azərbaycan dilində səslənir. Yəni həmin əsərdə başqa bir epizoddə deyilir: “Bablı babını tapmasa, dünya ah-vaynan keçər”. Bu folklor nümunəsi başqa bir variantda bu

cür səslənir: “Türk demişkən, yoldaş yoldaşını tapmasa, dünya ah-vayla keçər”. (P.Proşyan, “Seç. əsər”, c. 2).

P.Proşyan bizim məsəllərə və atalar sözlərinə tez-tez bu şəkildə müraciət edir: “Türkün bir məsəli var” və ya “Türk demişkən”. Məsələn, “Türk deyir ki, kənd dəli olanda mollaya müraciət edir, molla dəli olsa kimə müraciət edəcək”.

Q.Ağayan bizim məsəllərdən geniş şəkildə istifadə edən P.Proşyanın obrazlarının dilinə heyran olaraq yazırdı: “İlahi, Vartiter hələ uşaqdır, onun hələ on dörd yaşı var. Buna baxmayaraq o, yaşına görə çox şey bilir, nəinki tək uşaq kimi danışır, hətta danışığında “Zər qədrini zərgər bilər” kimi türk (Azərbaycan) atalar sözünü işlədir (Q. Ağayan, “Əsərləri”, c.3).

A.Qanalanyan isə P. Proşyanın əsərlərində 600-ə qədər Azərbaycan, yaxud “erməniləşdirilmiş” atalar sözü və məsəllərin olduğunu saymışdır. (A.Qanalanyan, “P.Proşyan və şifahi ədəbiyyat”, Yerevan, 1938, erməni dilində).

Bu nümunə isə dramaturq Q.Sundukyanın “Məhəbbət və azadlıq” pyesinin ikinci pərdəsində müdrik bir insan olan Şikaronun dilindən Azərbaycan xalq müdriklisinə aid aforizmlər verilir:

“Adam var ki, adamların naxşıdır,
Adam var ki, qeyri ondan yaxşıdır,
Adam var ki, heyvan ondan yaxşıdır,
Adam var ki, dindirməsən yaxşıdır.

(Q.Sundukyan, seç., əsər. külliyyatı, c.3).

Hörmətli oxucular ! Siz başa düşdüyünüz kimi, söhbətin açıldığı hər şeyin bir izahı olmalıdır. Erməni akademiki M.Nalbandyan (“Seç. əsər. külliyyatı”, c. 3) P.Proşyanın timsalında bir xalqın klassiklərinin başqalarının xalq yaradıcılığına hədsiz müraciətini belə izah edir: *“Hörmətli müəllif, (Proşyan) Abovyanın yolunu davam etdirərək, öz əsərində milli atalar sözləri və məsəllərdən geniş istifadə edir. Buna görə biz ona minnətdarıq... Məlumdur ki, onun müəyyən hissəsi türklərə (azərbaycanlılara) məxsusdur”* (kursiv bizimidir).

Bax buradaca demək istəyirsən ki, ədəbiyyatda və mənəviyyatda düzlük, riyaziyyatda olduğu kimi, həqiqətə və düzgünlüyə doğru ən qısa yoldur. Doğrudan da, yaxın keçmişdə erməni elm adamının bu cür etirafı mümkün idi. Elə bu cür də erməni mənbələrində paralel olaraq iki dildə - Azərbaycan dilində erməni əlifbası ilə və Azərbaycan atalar sözləri və məsəllərin erməni tərcüməsində çap olunması mümkün idi və qəbahət sayılmırdı.

Daha sonralar, yəni XX əsrin ikinci yarısına yaxın vəziyyət dəyişməyə başladı. Azərbaycan xalq yaradıcılığı nümunələrinin erməni mənşəli olmasının “əsaslandırılması” üçün hər cür üsullar işə salındı. Erməni millətinin hər hansı bir nümayəndəsi tərəfindən atalar sözü və məsəlin təkrar olunması kifayət edirdi ki, onlar təcili surətdə erməni yaradıcılıq nümunələrinə aid edilirdi.

Atalar sözünün plagiatını “əsaslandırmaq” cəhdləri tez-tez cəfəngiyat həddinə çatır. Məsələn, hamıya yaxşı məlum olan “xəncər yarası sağalar, dil yarası sağalmaz” Azərbaycan atalar sözünü götürək. Ermənilər bu atalar sözünə öz iddialarını başqa cür yox, bu sözün həqiqi və məcazi mənasında nağıllar vasitəsi ilə “əsaslandırır-lar”. Deyilənləri təsdiq etmək üçün əvvəlki paraqraflarda Azərbaycan rəvayətlərini mənimsəməsi haqqında söz açdığımız məşhur erməni ədəbiyyatşünası və folklorşünası A.Qanalanyana (A.Qanalanyan, “Erməni şifahi ədəbiyyatı”, 9-cu buraxılış, Atalar sözləri və məsələləri. Yerevan, 1946, erməni dilində) müraciət edək.

Sən demə, ayı güclü yağışa düşmüş ovçunu öz mağarasına dəvət edir. Yağış kəsəndən sonra ovçu ayıya təşəkkür edir və üstəlik də ondan pis iy gəldiyini əlavə edir. Bunun cavabında ayı ovçudan tələb edir ki, ona xəncərlə bir yara yetirsin. Müəyyən vaxt keçəndən sonra görüş zamanı ovçu ayının yarasının sağalması ilə maraqlanır. Ayı yaranın yerini göstərər deyir ki, xəncərin yarası sağalıb, ancaq dil yarası hələ də sağalmamışdır. Biz gətirilən erməni “izahı”nı şərh etmirik, belə hesab esək ki, bu, həqiqətən nağıldır. Folklor nümunələrimizin “erməniləşdirilməsi”nin bu cür “əsaslandırılması” bizi təəcübləndirmədiyinə görə daha bir misal çəkək. Bu halda söhbət “dağ dağa rast gəlməz, insan insana rast gələr” Azərbaycan atalar sözünün

özəlləşdirilməsindən gedəcək. Bu atalar sözünün erməni mənşəli olmasının yeganə arqumenti kimi A. Qanalanyanın “Ermənistan dağ ölkəsidir” fikrinin əsas göstərilməsidir. Elə bu cür “məntiqi” sxemə uyğun olaraq, ancaq Ermənistanın iqlim şəraitinə və faunasına istinad etməklə “Ayı meşədən kəsib, meşənin xəbəri yoxdur”, yaxud “İlan hər yeri əyri gəzsə də, öz yuvasına girərkən düzəlir” Azərbaycan məsəllərinin mənimsənilməsi “əsaslandırılır”. Belə arqumentlərə nə isə əlavə etmək çətindir, buna baxmayaraq qeyd edək ki, Azərbaycan coğrafi və iqlim şəraitinə görə Ermənistanla kifayət qədər oxşardır, üstəlik də söhbət indiki Ermənistanın yerləşdiyi Qərbi Azərbaycandan gedir. Folklorumuzu “mənimsəyənlər”in bu cür yararsız arqumentləri yumşaq “əsaslandırma”la müşayiət olunur, bunlara uyğun olaraq, atalar sözlərinin məzmun oxşarlığı və təqdimat formasının ümumiliyi tarixi, iqtisadi, ictimai və başqa əlaqələrlə, eyni zamanda Azərbaycan və erməni xalqlarının coğrafi yaşayış arealının ümumiliyi ilə izah olunur. Misal üçün, E.Arustamyan “Erməni və Azərbaycan atalar sözləri və məsəllərinin ümumi əlamətləri” əsərində onların oxşarlığını məhz belə əsaslandırır. Aşağıdakı açıqlama da ona məxsusdur: *Azərbaycan atalar sözü və məsəllərinin çoxu ermənilər tərəfindən ilkin halda, yəni erməni dilinə tərcümə olunmadan istifadə olunur, çünki onların dərin fəlsəfi mahiyyətinin saxlanması bu cür tərcüməyə yol vermir* (kursiv bizimdir).

Bu barədə biz əvvəlki paragraflarda yazmışdıq, ancaq burada qeyd etmək lazımdır ki, azərbaycanlılar heç bir erməni atalar sözünü işlətmir, ermənilər isə bizim folklor sərəvətlərindən geniş istifadə edirlər. Oxşarlıq həmişə ikitərəfli hərəkətdir və əgər bu belə deyilsə, onda oxşarlığı olduğu kimi adlandırmaq yerinə düşər, yəni o, başqa dildən alınmadır. Əvvəllər qeyd etdiyimiz kimi, bu cür alınmanın stimullaşdırılması, onun sonrakı “erməniləşdirilməsi” heç də təsadüfi deyildir. “Erməni mahnıları” və digər dövrü nəşrlərin səhifələrində XIX əsrin axırlarından başlayaraq uzun müddət müntəzəm olaraq Azərbaycan atalar sözləri və məsəlləri Azərbaycan dilində, eyni zamanda paralel olaraq, erməni dilində çap olunurdu və sonra onlar saxlanılmaq üçün erməni arxivlərinə ötürülürdü.

Başqa bir misalda Molla Nəsrəddin lətifələrindən “Eşşəyə inanır, mənə isə yox” “erməni məsəli” baxın necə “əsaslandırılır”. Bunun üçün əvvəlcə ermənilərlə əlaqəsi olmayan bir lətifə söylənilir. Kimsə Nəsrəddindən dəyirmanı dən aparmaq üçün onun eşşəyini istəyir. O isə cavab verir ki, onun eşşəyi yoxdur. Elə bu vaxt heyvan arxasından eşşəyin “i-a” anqırtısı eşidilir. Eşşəyi istəyən adam bu diqqətçəkən səsi eşidəndə deyir ki, Molla onu aldadır və onun eşşəyi vardır. Onda Molla Nəsrəddin cavab verir: “Eşşəyə inanırsan, mənə yox”.

Bax beləcə, hörmətli oxucu, “Buanıx, yaxud xarq qavar” ifadəsinə istinad etsək (toplayanı Beneses, redaktə və nəşr edənə Yer. Malayan, Q.Martinosyan mətbəsi, Tiflis, 1901, erməni dilində), bu erməni məsəli də belə yaranmışdır.

Yalnız təəccüb etmək, ya da təəssüflənmək: necə olub ki, Molla Nəsrəddin, yaxud Xoca Nəsrəddin haqqında belə gözəl lətifələri yarananların ağına gəlməyib ki, “eşşəyə inanırsan, mənə yox” kəlamını məsələ çevirsinlər. Və necə oldu ki, məşhur lətifələrin dolacağı və bunların müəllif-qəhrəmanlarının doğulduğu etnik mühitdə bu cür məsəl uyğunlaşmış qalmadı?

Ermənilər isə bunu bacarmışlar...

İndi isə son dövrlərə aid misallara baxaq, bu zaman erməni atalar sözlərinin sayı Azərbaycanın “erməniləşdirilmiş” plagiat surətləri hesabına “gen-bol” çoxalmışdır.

Akademik A.Qanalanyanın 1960-cı ildə Ermənistan EA tərəfindən nəşr olunmuş “Erməni atalar sözləri” kitabı (“Armyanskie poslo-vitsı” İzd. AN Armenii, 396 str. na arm. yazıke) qarşımızdadır. Bu kitabdən seçilmiş və erməni dilindən tərcümə edilmiş atalar sözlərindən 233-ü mahiyyətcə Azərbaycan atalar sözləridir.

Onlardan bəzilərini veririk:

“Bir var minə dəyər, min var birə dəyməz” (səh.5);

“Meyvəli ağac başını aşağı salır” (səh.5);

“Aşağıda otur ki, yuxarıda sənə yer versinlər” (səh.5);

“Çox bil, az danış” (səh.5);

“Üz verdilər, astar istədi” (səh.21);
 “Nə etsən, qarşına çıxacaq” (səh.122);
 “Qızım sənə deyim, gəlinim sən bil” (səh.143).

Çox maraqlıdır ki, bir çox “erməniləşdirilmiş” atalar sözlərində açar sözlər tərcümə olunmamış, ilkin Azərbaycan orijinalında olduğu kimi saxlanılmışdır (kursiv bizim dir).

“Düz danışanın papağı deşik olar” (səh.8);
 “Yeməyənin malı yeyənə halaldır” (səh.27);
 “Gah nala vurur, gah mıxa” (səh.103);
 “Allah sağ əli sol ələ möhtac eləməsin” (səh.142);
 “Aşığın sözü qurtaranda neylim-neylim deyir” (səh.158);
 “Dəlləkliyi mənim başımda öyrənir” (səh.163);
 “Zərin qədrini zərgər bilər” (səh.170);
 “Para var, çarə var” (səh.243);
 “Qonaq Allah qonağıdır” (səh.278);
 “Meşə çaqqalsız olmaz” (səh.231).

Aydın səbəbə görə biz mənimsənilmiş atalar sözlərinin hamısını misal çəkmirik və onların şərhini oxucuların öhdəsinə buraxırıq...

Ancaq bir neçə il keçir və SSRİ EA, “Nauka” nəşriyyatı, Şərqi ədəbiyyatı baş redaksiyası (1967-ci il) rus dilində “Erməni folkloru” (ermənicədən tərcümə) kitabını buraxır. Bu nəşrin tirajı 100 min nüsxə təşkil edir. Paradoksal faktdır ki, göstərilən nəşriyyat L. Qumilevin, yaxud akademik Baskakovun hətta ən məşhur kitablarını 5-10 min nüsxə tirajla buraxmışdır. Bəs bu nəşrin belə kütləvi olmasının səbəbi nədədir? Sən demə, əvvəllər Qanalanyanın erməniləşdirdiyi atalar sözlərimiz rus dilinə tərcümə olunmuş, eyni zamanda yeni plagiat nümunələri: “Can de, can eşit”, “Elə et ki, nə kabab yansın, nə də şiş”, “Həsən keçəl və yaxud keçəl Həsən, hamısı bir çey deyilmə?” “Əyri oturaq, düz danışaq”, “Aşığı evə buraxmırıq, o isə soruşur: “Sazı hara qoyum”, “Yağışdan qaçdı-dolunun altına düşdü” və s. hesabına onların sayı artırılmışdır.

Əvəzində A.Salaxyanın bu tirajlanmış plagiatı yazdığı müqəddimədə göstərilir ki, “erməni xalqının tarixi iki min ildən artıqdır,”

həmçinin xüsusi olaraq qeyd olunur ki, ermənilər bu mənəvi sərvətə görə “müasirləri və gələcək nəsillər qarşısında böyük cavabdehlik və ruh yüksəkliyi ilə öz əsərlərini yaradan insanlara”: “xalq nağıllarına və erməni aşıq-qusanlara borcludurlar və qəlbləri onlara qarşı dərin rəğbət hissi ilə aşıb-daşır...”

Bax beləcə. Biz də bu paragrafi məsuliyyət hissi ilə başa vurmağa çalışdıq, müdrik xalq kəlamında deyildiyi kimi, “Qarğadan bülbul olmaz, tülküdən aslan”.

§10.

“...Mənimsədim”də Azərbaycan nağılları və lətifələrinin mənimsənilməsindən danışılır

Azərbaycan nağıllarında bəzən milli süjetlər “Min bir gecə” nağılının məşhur motivləri ilə qarışır və hətta qədim hind ənənəvi süjetlərindən də xallar vardır. Bunlar heyvanlar haqqında adətən alleqorik formada olan nağıllar, eləcə də nağılçılarımızın yüksək və misilsiz ustalıqı haqqında olan “sehrli nağıllardır”, həmçinin düzlüyü və haqiqəti, vətənə məhəbbəti, ədaləti və fədakarlığı təbliğ edən sadə insanların məişətindən götürülmüş nağıllardır.

Bir sözlə, Azərbaycan xalqının nağıl eposu onun yüksək mənəvi-əxlaqi xüsusiyyətlərinin və dərin vətənpərvərliyinin parlaq təsdiqidir. Yığcam məna və böyük xalq fantaziyası - bizim nağılları şöhrətləndirən tükənməz mənbələrdir.

“Lətifə” (“*anekdot*”) termini S.Ojeqovun “Rus dii iüğəti”ndə “əyləncəli kiçik gülməli hekayə” və “gülməli hadisə” kimi izah olunur. A.Orucovun redaktəsi ilə çıxan “Rusca-azərbaycanca lüğət”də “lətifə” özünün əsas mənasından başqa, “gülməli hadisə” ilə yanaşı “uydurma” kimi də tərcümə olunmuşdur.

Lətifə həmişə kiçikhəcmli, tərbiyəvi xarakter daşıyan hekayə olmaqla yanaşı, həm də xalq zəkasını bədii şəkildə əks etdirmişdir. Onlar işlənərək, cilalanaraq və təkmilləşərək, əsl kollektiv yaradıcılıq nümunələri kimi çıxış etmişlər.

Bir qayda olaraq, folklorşünaslar lətifələri nağılın növlərindən birinə aid edir və nağılların təsnifatında onlara xüsusi yer ayırırlar. Şübhəsiz ki, lətifələri nağıllarla yaxınlaşdıran bir cəhət də onların ümumi başlanğıcıdır, ancaq bununla belə lətifələr öz əsas əlamətlərinə görə nağıllardan fərqlənir. Əgər nağıl nağılçının, sahəsinə aiddirsə, lətifə istənilən adam tərəfindən söylənilə bilər. “Lətifə qəhrəmanları” hər bir xalqda vardır, lətifələrin özü isə yerli və əyalət xarakterli ola bilər, hansı bölgədəsə daha geniş yayıla və eləcə də məşhurluğuna

görə bu və ya digər xalqın yaşadığı ərazidən çıxıb uzaqlara da yayıla bilər. Daha məşhur Azərbaycan lətifələri Bəhlul Danəndənin, daha yüksək səviyyədə isə Molla Nəsrəddinin adı ilə bağlıdır. Əgər Molla Nəsrəddin lətifələrinə yüngül yumor, həmişə yerinə düşən dostluq ahəngi və lakoniklik xasdırsa, Bəhlul haqqında olan hekayələr ifşaedici, kəskin satiraya malikdir və bir qayda olaraq, onlar geniş yayılmış süjetlərə söykənir. Məşhur türkoloq V.Qordlevski yazdığı kimi: “*Türkiyədə, Aralıq dənizi ərazilərində, Rumuniyada, Serbiyada, Krimda, Zaqafqaziyada, Çeçenistanda - hər yerdə Xoca Nəsrəddini tanıyırlar. Dağlılarda, ermənilərdə, ərəblərdə, dağ yəhudilərində, uyuğurlarda və s. Nəsrəddin məşhur şəxsiyyətdir*” (*kursiv bizimdir*), V. Qordlevskiy, “Anekdoti o Xodja Nasreddine”, İVL M., 1957). Xalq isə Nəsrəddini Molla və ya Xoca adlandırmaqla onun elmliliyini, nüfuzunu, sanki müəllimlik mənsəbini nəzərə çarpdırırdı.

Hörmətli oxucular! Ermənilərin Azərbaycanın nağıl irsini mənimsəmələrindən danışarkən, biz mütləq nağılların belə bir xüsusiyyətini nəzərdə tuturuq ki, onların süjetləri bir çox xalqlarda uyğun gəlir və onların oxşarlığı bizə hələ plagiat deməyə əsas vermir. Müəllif hüququ dili ilə desək, onda formalarda, açar sözlərdə, istifadə olunan sloqanlarda, nağılların adlarında olan oxşarlığın və şübhəsiz ki, onları öz mədəni irsi kimi təqdim edənlərin tərcümələrinin başqasından götürülmə olduğunu iddia etmək üçün əsas olacaq.

Ondan başlayaq ki, digər folklor nümunələrimizlə yanaşı, Azərbaycan nağılları da orijinalda və həmişə olduğu kimi erməni əlifbasında, Ermənistan arxivlərində saxlanılır. Azərbaycan nağıllarını toplayan ermənilər əlyazmalara nəinki erməni tərcümələrinə, həm də onların şeir parçalarına çoxlu sayda izahlar əlavə edirlər. Bu ilk növbədə, onların daha geniş şəkildə “istifadə olunması” və sonradan cüzi şəkli dəyişikliklə erməni orijinalı kimi tirajlanması məqsədi ilə edilir. Buna görə də nağılların şeir hissələri Azərbaycan folklorunun əsas mənimsənilmə predmetinə çevrilir. Misal üçün, buraxılışı hələ 1959-cu ildə başlanan on cildlik “Erməni xalq nağılları”nın (Yerevan, Ermənistan EA-nın nəşriyyatı) “Kolxoçunun nağılı” adlanan cildində göstərilir ki, bir komsomolçu qıza vurulan gənc onun təkidi ilə kolxo-

za daxil olur. Qəhrəmanın müraciətinin şeir hissəsi tamamilə “Aşiq Qərib” Azərbaycan dastanının məşhur şeirləri ilə üst-üstə düşür. Əvvəlki paraqraflarda biz ermənilərin həmin dastanı mənimsəməsi cəhdlərindən söz açmışdıq. Yaxud “Əsli və Kərəm” Azərbaycan dastanının motivlərinin və şeir orijinallarının ermənilər tərəfindən istifadəsini götürək. Burada erməniləşdirilmiş “keşişin qızı-mollanın oğlu” mövzusu, yaxud əksinə, hələ əslən Ərzincandan olan keşiş O. Yerzenkatsiyə, üstəlik, onu ilk mənimsəyənlərdən olan “aşığa” aid mövzu erməni nağıllarına geniş şəkildə daxil olmuşdur. Onu demək kifayətdir ki, bu mövzu K.Şarensin (“Vandan olan saz”, c.B,Tiflis, 1899, erməni dilində) “Səlcum Paşa” nağlında, bütövlükdə isə 10-dan çox erməni mahnısında öz əksini tapmışdır.

Daha sonrakı nəşrləri, misal üçün, hörmətli oxucular, sizə yaxşı tanış olan SSRİ EA tərəfindən 1967-ci ildə buraxılmış “Erməni folkloru”nu götürək. Xahiş edirik, “Azaran Blbul” nağılının adına diqqət yetirin. Nağılda hökmdarın üç oğlu üç ünvanda sehirlı bülbül axtarışına çıxır. Yolun biri Yerevana, digəri Tiflisə, o birisi isə “gedən gəlməz” istiqamətə gedirmiş. Səhifənin altında verilən qeyddə tərtibatçı tərəfindən “gedən qayıtmayacaq” şəkildə tərcümə olunmuşdur.

Yaxud “Çöpçü” nağlında “çöpçü” – “çırpı yığan” kimi izah olunur. “Bədəxan və Xan Allahı”ndakı adların türk mənşəli olduğunu şərh etməyə lüzum yoxdur. Əvəzində “Başqasına quyu qazma, özün düşərsən” nağılının adı vaxtilə Q.Ağayan tərəfindən “Başqası üçün quyu qazan özü içinə düşər” şəkildə mənimsənilmiş “Özgəyə quyu qazan özü düşər” Azərbaycan atalar sözünün birbaşa tərcüməsidir (bunlar haqqında keçən paraqraflarda danışmışdıq).

İndi isə bir neçə kəlmə erməni lətifələri haqqında.

“Erməni lətifəsi” ifadəsi, üstəlik də “erməni radiosu”nun təqdimatında keçmiş SSRİ-də xüsusi şöhrət qazanmışdı və çətin ki, bu keçmiş ölkənin vətəndaşlarından kimsə bu lətifələri təbəssümlə qəbul etməsin... Ancaq indi sizə başqa lətifələr, daha dəqiq desək, 1967-ci ildə rus dilində çapdan çıxmış plagiat üzrə məşhur olan “Erməni folkloru” kitabında olan erməni lətifələri barədə danışacağıq. Bu

nəşrin tərtibçiləri rusdilli oxucunu erməni lətifələri ilə bilavasitə yox, “Qarabağ zarafatçılı Pulu - Puqi”nin Q.Karapetyanın tərcüməsində verilmiş (“Karabaxskiy balaqur Puli – Puqi”) lətifələri ilə tanış etməyə üstünlük vermişlər. Burada söhbət erməni lətifələrinin çatışmazlığından deyil, elə əvvəldən bu folklor janrının siyasiləşdirilmiş təqdimatından gedir. Burada təqdim olunan ondan artıq əhvalat ermənilərin Qarabağda yaşamasına şahidlik etməli idi. Pulu-Puqi hazırcavab və zarafatçı insan, Qarabağ folklorunun məşhur qəhrəmanı kimi təqdim olunur. O, hətta “məşhur Molla Nəsrəddinlə qohumdur”, - folklor məcmuəsinin giriş hissəsində A.Salahyan onu məhz belə təsvir edirdi (kursiv bizimdir). Pulu-Puqi Qarabağ məliki Məlik-Şahnazarın yanında qalan, onu “şən hekayələrlə, zərbi-məsəllərlə, ibrətamiz hekayələrlə, hazırcavab lətifələrlə” əyləndirən təlxək olmuşdur. Məlum olduğu kimi, hörmətli oxucular, Qarabağ məliklərinin ermənilərə aidiyyəti yoxdur, onlar Həsən Cəlali nəslindən çıxmış albanlar olmuşlar. Materialın bax belə rakursda, xüsusən də, SSRİ Elmlər Akademiyasının nəşri (“Şərq redaksiyası”) vasitəsi ilə təqdim olunması başqa məqsəd - erməni məliklərinin soykökünün Qarabağdan olmasını “təsdiq etmək”, ermənilərin qədim zamanlardan bu yerlərdə yaşamasını, öz əraziləri ilə burada hakim nəsil olmalarını göstərmək məqsədi güdürdü...

Buna mətndəki izahla tanış olandan sonra da bir daha əmin olursan, burada göstərilir ki, “Qarabağ – indi DQMV” Azərbaycan SSR, erməni – Azərbaycan əhalisinin qarışıq yaşadığı yerdir”. *Burada, təbii olaraq, belə bir sual meydana çıxır. İndiki DQMV yaranmamışdan əvvəl Qarabağ hansı dövlətin tərkibinə daxil idi və onun etnik tərkibi tərtibçilərin qeyd etdiyi “indiki” mərhələyə qədər necə idi?* (kursiv bizimdir).

İndi isə, gəlin görək Pulu-Puqi nə haqqında qaravəlli danışırıdı.

Misal üçün, “Pulu-Puqi və oğrular” nağılını götürək.

Nağılın məzmunundan aydın olur ki, oğrular evə girəndə, əsərin qəhrəmanı gizlənir. Evdə heç nə tapmayan oğrular tərəfindən yaxalanan qəhrəman onlara cavab verir ki, o utandığından gizlənməmişdir.

Əgər bunu Molla Nəsrəddinin məşhur “Molla və oğru” lətifəsi ilə müqayisə etsək, onların çox oxşar olduğunu görürük.

İndi isə Molla Nəsrəddinin “Ya eşşək ölər, ya da Teymur” adlı daha bir məşhur lətifəsəni götürək. Lətifənin məzmununa görə Molla böyük əməkhaqqı alaraq, beş il müddətində eşşəyə danışmaq öyrətməyə söz verir. Arvadının: Bu mümkündürmü?- sualına o belə cavab verir: “Bu beş il müddətində ya eşşək ölər, ya da Teymur!” Pulu-Puqidən: “Pulu-Puqi Məlik-Şahnazarın eşşəyinə savad öyrədir” lətifəsinin süjeti Molla Nəsrəddinin lətifəsinin orijinalının tam təkrarıdır. “Fərq” yalnız orasındadır ki, orijinaldan fərqli olaraq, “Pulu-Puqi bu illər ərzində üçündən birinin öləcəyini deyir: ya eşşək, ya Məlik-Şahnazar, ya da onun özü”. Təxminən belə bir mənimşəmə nümunəsini Pulu-Puqida “Axmaqların və dəlilərin siyahısı” lətifəsinin süjetində görmək olar, mahiyyətcə o, Molla Nəsrəddinin “Axmaqların siyahısı” lətifəsini təkrar edir.

Nəticədə aydın olur ki, Pulu-Puqi “Erməni folkloru” toplusunun müəlliflərinin təqdim etdikləri kimi məşhurluğuna görə yox, daha çox kompilyasiya edilmiş süjetlərin oxşarlığına görə Molla Nəsrəddinə yaxındır.

Baxın, həqiqətən də, şair V.Solouxin dediyi kimi, “lətifə danışmaq”- yumoru kirayəyə götürməkdir”. Oxuculara xatırladaq ki, Azərbaycan ədəbiyyatına onlarla məzəli və dərinmənalı lətifələr verən Qarabağ kəndlərinin və şəhərlərinin bütöv bir siyahısını tərtib etmək olar. Məsəl üçün, Abdal Qasım, şuşalı Abbasqulu və bir çoxları “Qarabağın Nəsrəddinləri” olmuşlar.

Məhz Azərbaycan xalq lətifələri ermənilər arasında geniş yayılmışdı. Burada Molla Nəsrəddin lətifələri ilə yanaşı, Bəhlul Danəndənin lətifələrini də görmək olardı. Bunların hamısı erməni arxivlərində saxlanılır. Əlbəttə, daha tez-tez arxiv materiallarında, çap nəşrlərində və nəhayət, erməni klassiklərinin əsərlərində də Molla Nəsrəddinin adına rast gəlinir. Molla Nəsrəddin lətifələrini erməni folklorunun toplayıcılarında da tapmaq olar. Məsəl üçün, Sənəkərim Şalçyanın dəftərini göstərmək olar.

Əfsanəvi, hazırcavab, iti ağıllı, dəqiq və gözlənilməz Molla Nəsrəddin həmişə ermənilərin dilindən düşməmiş və Azərbaycan dilini yaxşı bilən ermənilər həmişə bu xalq müdrikliyi nümunələrini orijinalda istifadə etmişlər.

X.Abovyan bu və buna bənzər lətifələri toplayıb öz “Gülməli və qısa hekayələr” kitabında göstərirdi ki, yumor və məzhəkə qədimdən, antik dövrlərdən çox böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir (X.Abovyan, seç. əsər. külliyyatı, c. 4). Ermənilər XIX əsrin üçüncü rübündən başlayaraq, ciddi-cəhdlə lətifələri və oxşar hekayələri erməni dilində nəşr edir və yayırdılar. Məsəl üçün, İ.Qaqdanın erməni dilinə tərcüməsi əsasında 1858-ci ildə İzmirdə Dedeyan nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuş “Molla Nəsrəddin lətifələri”ni göstərmək olar. XIX əsrin sonlarına doğru nəşrlərin sayı o qədər çox (1876, 1877, 1883-cü illərin nəşrləri) olmuşdur ki, tərcümələr lətifələrin “erməniləşdirilməsi”nə yönəldilmiş dəyişikliklər və işlənmələrlə müşayiət olunurdu. Hətta xüsusi olaraq, üçcildlik “Lətifələr” kitabı nəşr olunmuşdu. Onun sonuncu cildində dərc olunmuş material milli və xarici lətifələrə bölünmüşdü. Xarici lətifələr adı altında Molla Nəsrəddin lətifələri başa düşülürdü. Lətifələrin məşhurluq səviyyəsi elə dərəcədə idi ki, erməni tədqiqatçıları, hətta o cümlədən yüksək ruhani rütbəsi olanlar bu işlə əsaslı surətdə məşğul olurdular. Məsəl üçün, arxiyepiskop Qabriyel Ayvazyan Polisdə nəşr etdirdiyi kitabın müqəddiməsində yazırdı ki, *bizim [ermənilərin] xalqın arasında gülməli və yumoristik hekayə bilənlər çoxdur. Bununla yanaşı, türk dilini yaxşı bilən və türklərlə bir ərazidə yaşayan ermənilər tərəfindən tərcümə olunmuş nümunələr geniş yayılmışdır (kursiv bizimdir)*. Daha vacibi isə o idi ki, Molla Nəsrəddin lətifələri Azərbaycan orijinalında erməni yazılı ədəbiyyatına da daxil olmuşdu. Xüsusi qeyd edirik: söhbət erməni lətifələrindən yox, məhz Azərbaycan lətifələrindən gedir. Bu lətifələrdən hamıdan çox erməni ədəbiyyatının klassiki X.Abovyan istifadə etmişdir. Onun həm “İstirahət vaxtı əyləncə” toplusunda, həm də “Naxaşaviç” əlifbasında Molla Nəsrəddin lətifələrinin əksər kolleksiyası toplanmışdır.

Abovyan “Molla Nəsrəddinin qazanı”, “Molla Nəsrəddinin naharı”, “Molla Nəsrəddinin eşşəyinin itməsi” və s. nəzm formasına salmışdır və onlar bu günə qədər də xalq arasında çox məşhurdur (X.Abovyan, Əsərlərinin tam külliyyatı, 1948, c. 1, 1950, c. 5). Əlbəttə, buraya lətifələr “Molla Nəsrəddindən deyil”, “kimdənsə” və s. formada daxil edilmişdir. Belə lətifələrdən xarakterik bir misal: “Bir nəfər savadlı adam qohumu gilə gəlir. O, qapını döyəndə, onun qohumu xidmətçiyə deyir: “Ona de ki, ev sahibi evdə yoxdur.” Qonaq vəziyyəti başa düşür, heç nə demədən çıxıb gedir. Bir neçə gün keçəndən sonra indi də qohumu onlara gəlir və ev sahibinin özü qapının dalından cavab verir ki, o, evdə yoxdur. Gələn adama elə gəlir ki, onunla zarafat edirlər və o, yenidən qapını döyür. Yenə həmin cavabı eşidəndə, o, təəccüblə soruşur: “Qulaq as, axı sən özün deyirsən ki, ev sahibi evdə yoxdur”. Onda ev sahibi ona cavab verir: “Mən sən xidmətçinə inandım, sən isə mənə inanmırsan”. Bu lətifəni Molla Nəsrəddinin “Eşşəyə inanırsan, mənə isə yox” lətifəsi ilə müqayisə etməyə ehtiyac yoxdur,” ona görə ki, mənimsəmə göz qabağındadır və hələ Abovyanın özü də buna belə cavab verir: “... Molla Nəsrəddinin müvafiq lətifəsi ilə tanış olanlar bunu bilirlər.”

Q.Ağayan da Molla Nəsrəddinin lətifələrini nəzmə çevirmişdir. Onun Xoca Nəsrəddin haqqında verdiyi lətifələrin birində Xoca Nəsrəddin ətrafdakıları aldatmaq məqsədi ilə yalandan xəzinənin harada olduğunu deyir. Sonra isə öz yalanına özü də inanaraq onu axtarmağa başlayır (Q.Ağayan, əsər., c. 1).

Məşhur erməni nasiri P.Proşyan da lətifələrdən tez-tez kiçik məsəllər kimi istifadə etmişdir. Təsvir olunan mövzunun daha dərinləndən qavranılması üçün o, "Molla Nəsrəddin lətifələrinin əsas tezislərinə istifadə etməklə yumoristik formada verər, yaxud danışılan fikir haqqında nəticəni Molla Nəsrəddin lətifəsindən məsəl şəklində təqdim edər. Məsələn, “Bəli, kədərini bölüşürəm. Bədbəxtlik bizə də, sənə də məlumdur. Qəlbindən daşı at. Elə olmasın, əgər bundan Molla Nəsrəddindəki kimi küpədən yağ əvəzinə şor çıxmasın...” (P.Proşyan, “Seç. əsər., c.2). Molla Nəsrəddin lətifəsindən götürülmüş lətifənin, daha doğrusu, ifadənin mətnə istifadə edilməsi danışı-

lan hadisə haqqında tam təsəvvür yaratmağa imkan verir, ona görə ki, oxuculardan elə birini də tapmaq olmaz ki, o, bu lətifə ilə və ondan çıxan “Səhv yağ küpəsindədir” məsəli ilə tanış olmasın.

Hörmətli oxucular! “Gəldim, gördüm...mənimsədim” tematik sərlövhəsinin bir neçə paragrafi boyunca Azərbaycan xalqına məxsus əqli mülkiyyətin qavranılması, mənimsənilməsi və erməniləşdirilməsi barədə danışmışıq. Bu həm dastanlarımızın, rəvayətlərimizin və digər epik əsərlərimizin intellektual oğurluğuna, həm bayatlarımızın, atalar sözləri və məsəllərimizin ələ keçirilməsi cəhdlərinə, həm də nağıllarımızın, lətifələrimizin və folklor janrımızın digər nümunələrinin “erməniləşdirilməsi”nə aiddir

Bununla yanaşı, bəllidir ki, folklor ədəbiyyatı qidalandırır, milli ədəbiyyat və yazılı yaradıcılığa aid edilənlərin hamısı nə qədər çox şifahi xalq yaradıcılığına əsaslansa, o qədər zəngin olur.

Bir sözlə, milli folklor bütün dövrlərdə bədii ədəbiyyatın nəzm və nəsr formalarının motivləri, süjetləri və obrazları üçün tükənməz mənbəsi, dil təsviri vasitələri və kompozisiya üsullarının zəngin xəzinəsi olmuşdur. Oxucuların da diqqət yetirdikləri kimi, erməni ədəbiyyatı klassikləri erməni folklor yaradıcılığından daha çox Azərbaycan folklor yaradıcılığına müraciət etmişlər. Onlar həm də yalnız tək öz şəxsi yaradıcılıqlarını zənginləşdirməmişlər. X.Abovyan, Q.Ağayan, P.Proşyan, Sundukyan Azərbaycan folklor orijinallarından istifadə edərək, həm də öz xalqının yeni “erməniləşdirilmiş” folklor nümunələrini yaratmışlar. Elə folklor daşıyıcıları, nağılçılar-erməni aşıqları da bu cür hərəkət edirdilər. Azərbaycan dilində şeir qoşan və onları Azərbaycan dilində oxuyan aşıqların ümumi sayı 400-dən artıq idi. Əsərlərinin böyük hissəsini Azərbaycan dilində yaratmış Sayat Novanın yaradıcılığından müəyyən hissəni çıxarsaq, onda erməni xalq mahnılarının böyük əksəriyyətinin Azərbaycan mahnılarından götürüldüyü üzə çıxar.

Bu da Azərbaycan (türk) dilinin XIX əsrdə Zaqafqaziyanın ümumfolklor dilinə çevrilməsini təsdiq etməyə kifayətdir. Bunlar dil əlaqələri və qarşılıqlı təsir tarixində nadir fakt idi.

Təsadüfi deyil ki, erməni ədəbiyyatının klassiki X.Abovyan, onun ardınca məşhur erməni ədəbiyyatşünası M.Nalbandyan da belə hesab edirdilər ki, “yeni erməni dilinin sistemi türk-tatar (Azərbaycan) dilinin təsiri altında yaranmışdır”. Yəqin elə bu səbəbdən Q. Antonyan yazırdı: *“dili ayrı-ayrı adamlar yaratmışlar, ancaq bu, bütün xalqın milli təlabatının ifadəsidir”* (kursiv bizimdir) (Q.Antonyan, “Erməni və Azərbaycan xalqlarının ədəbi əlaqələri”, 1955).

Ancaq bunlar yaxın keçmişdə olmuşdur. Bəs indi? Hörmətli oxucular, sizə S.Ayvazyanın bu yaxınlarda nəşr olunmuş “Rusiyanın tarixi. Erməni izi” (Moskva, 1998) kitabından bir misal gətirəcəyik.

Beləliklə, təqdimatın adından çıxarılanlardan başqa, müəllif sübut edir ki, *...şifahi xalq yaradıcılığının (folklorun) təşəkkül tapmasına, eposun meydana gəlməsinə, məbədlərin yüksəlməsinə, xalçaçılığa və atçılığa, onlarla birgə metallurgiyanın yaranmasına, dəmirin əridilməsinə, Kainat modelinin yaranmasına, işığın kəşf edilməsinə görə biz ermənilərə borclu yuq!”* (kursiv bizimdir).

Bəşəriyyətə əlifbanın iltifat edilməsi, dənli bitkilərin, üzümün, narın, əriyin və bir çox başqalarının mədəniləşdirilməsi də yaddan çıxmamışdır. Rostan əbəs yerə deməmişdir: “Başqa dildə danışanlarla anlaşmaq olar, ancaq həmin sözlərə başqa mənə verənlərlə yox”. Elə buna görə də Tövrət kəlamına əməl edərək: “Hansı ölçü ilə ölçsəniz, sizi də həmin ölçü ilə ölçəcəklər”, İ.K.Kapadpevin “Zaqafqaziya həyatından oçerklər” kitabındakı cavabına da diqqət yetirək: “Mədəniyyət erməni millətinə 37 il bundan əvvəl toxunmuşdur (söhbət 1901-ci ildə olmuşdur).

Hörmətli oxucular! Biz sizi erməni mənimsəmələrinin geniş dairəsi və sadəcə, Azərbaycan folklorunun qarət edilməsi faktları ilə tanış etdik. Yaxın keçmişdə məşhur erməni müəlliflərinin bu faktlarla bağlı səslənmiş və erməni dilində çap olunmuş kitablarında çap olunmuş kifayət qədər etirafları və aşığılamaları misal çəkildi. Və siz başa düşdüyünüz kimi, bütün bu materiallar tərcümə olunmalı, işlənəməli və elmi şəkildə təqdim olunmalıdır. Biz vaxtilə bu missiyanı yerinə yetirmiş professor İ. Abbasova öz minnətdarlığımızı bildirir və

onun “Azərbaycan folkloru XIX əsr erməni mənbələrində” (Bakı, “Elm”, 1977) və “Azərbaycan dastanlarının yayılması və təsir məsələləri” (Bakı, AMEA, Folklor İnstitutu, 2007) adlı kitablarını oxucuların öhdəsinə buraxırıq.

§11.

“...Mənimsədim”də erməni musiqi plagiatının mənbələri və “inkışafı” haqqında danışılır

Hörmətli oxucular! “Gəldim, gördüm,...mənimsədim” silsiləsini davam etdirərək, bu dəfə sizə erməni musiqi plagiatından danışmaq istərdik. Erməni musiqi plagiatı folklor yaradıcılığımızın digər növlərinin və Azərbaycan müəllif əsərlərinin mənimsənilməsində olduğu kimi, Azərbaycan torpaqlarına olan iddialarla (bu barədə dəfələrlə qeyd olunmuşdur) sıx şəkildə əlaqəlidir.

Hörmətli oxucular, musiqi, bütün zamanlarda bizim mənəvi və cismani həyatımız arasında əlaqəni canlandıran xüsusi bir aləm olmuşdur. O, qəlbədən gəlib qəlbə dolmalıdır. Musiqi “düşüncələri təcəssüm etdirmişdir” (Vaqner) və “bəlağətli təfəkkürü oyatmışdır” (Emerson), “fəlsəfədəki müdriklikdən daha yüksək kəşf” gətirmişdir (Bethoven) və “ümumbəşəri dil olmuşdur” (Veber). “Söz qurtardı – musiqi başladı”. Musiqi və poeziya həmişə Azərbaycan mədəniyyətinin canı olmuşdur. Qofmillerin çox dəqiq ifadəsinə görə: “mədəniyyətin canı – canın mədəniyyətidir” və biz azərbaycanlılar da təsadüfi deyildir ki, bizi ruhlandıran nə varsa, ona qəlb adı veririk. Musiqinin bilavasitə emosional təsirinin böyük gücünü dəyərləndirmək mümkün deyildir. Əlbəttə ki, hər xalqın musiqisi özünəməxsus milli xüsusiyyətləri ilə fərqlənir.

Azərbaycan, kökləri əsrlərin dərinliyinə gedib çıxan son dərəcə zəngin folklor ənənələrinə malik olan ölkədir. Və bunların içərisində bəlkə də ən vacib yeri musiqili ənənələrimiz tutur, o ənənələr ki, onlarsız bu günümüzün gələcəyi də yoxdur. Buna görə də bizim üçün musiqi həm mədəniyyət abidəsi, həm də milli bəstəkar sənətinin yeniləşməsi üçün zəngin əsasdır. İstər qədim mahnı və nəğmələrimiz, lirik bayatılarımız, mərsiyələrimiz, ağılarımız və s., istərsə də son dərəcə gözəl aşıq mahnıları, musiqili-oyun folklorumuz və şübhəsiz ki, xalq musiqimizin zirvəsi olan muğam- bütün bunlar Azərbaycan xalqının zəngin xəzinəsidir. Folklorumuzun instrumental-vokal nü-

munələrinin mətn əsasını xalq poeziyası-bayatı, qoşma, bəzən də gəraylı üçün xarakterik olan şeir mətnləri təşkil edir. Muğamların poetik mətnləri kimi daha çox Şərqi ədəbiyyatı klassiklərinin – Nizami, Füzuli, Nəsimi, Xaqani, Vidadi, Vaqif, Vahid, Vurğun, Şəhriyarın və başqalarının qəzəlləri və qəsidələri çıxış edir.

Instrumental- vokal və musiqili - rəqs folklorunun - rast, şur, şüş-tər, bayatı – şirazin ahəng əsası da çox gözəldir. Əlbəttə, mahnılarımızın xüsusi lirikliyinə görə ən çox oxunanı segahdır.

Azərbaycan rəqs musiqisi olduqca rəngarəngdir. Bunlara həm lirik “Vağzalı” və “Uzundərə” qadın rəqslərini, həm “Qazağı”, “Qaytağı” və “Xançobanı” cəld hərəkətli kişi rəqslərini, həm kollektiv- xor üçün “Yallı” rəqsini, mübariz “Cəngi” rəqsini, həm də ağır “Mirzəyi” və bir çox başqa rəqsləri göstərmək olar.

Mahnılarımız kimi rəqslərimiz də xalq bədii təfəkküründə daha çox məşhur olan ahənglərdə: şur, segah, rast və bəzən şüş-tər və cahargah üstündə səslənir.

Beləliklə, hörmətli oxucular, ermənilər Azərbaycan xalqının məhz bu musiqi- folklor ənənəsinə də iddia irəli sürməyə çalışırlar. Biz də məhz həmin musiqi oğurluqları barədə söhbət açacağıq.

Ondan başlayaq ki, Azərbaycan musiqi folklorunun qavranılması və mənimsənilməsi üzrə iş necə hazırlanır. Xatırladaq ki, Azərbaycan dili XVIII-XIX əsrlərdə millətlər və dövlətlərarası ünsiyyət vasitəsi olduğu kimi, o illərin Azərbaycan musiqisi də Qafqazda əsas təyin edici mədəni amil olmuşdur.

Qeyd edirik, XIX əsrin Azərbaycan dili və musiqisi Cənubi Qafqazın ümum-folkloruna çevrilmişdi ki, bu da öz-özlüyündə əlaqələr və qarşılıqlı təsirlər tarixində nadir bir fakt olmuşdur. Bu, Azərbaycana gələn və öz təəssüratlarını gündəliklərində və mətbuat səhifələrində bölüşən səyyahların Azərbaycan musiqi incəsənəti ilə geniş tanışlıq dövrü idi. Məsələn, rus şərqsünası M. Beryozin 1824-cü ildəki səyahəti zamanı Bakıda və Abşeron kəndlərində olarkən Azərbaycan musiqisini necə qavraması barədə təəssüratları ilə “Zaqafqa-

ziya xəbərləri” (N 21) məcmuəsində bölüşmüşdü. Buzovna bəyi Əliyar bəyin qonağı olarkən nağara, saz, balaban və qavaldan ibarət ansambl haqqında yazırdı: *“Orkestri ton verən saz və sazda çalan musiqiçi idarə edirdi, onunla birlikdə prima tenora var idi... Sonralar da Tehrandə, Qahirədə, İstambulda mənə ən yaxşı müsəlman artistlərinə qulaq asmaq nəsb olmuşdur, ancaq Abşeron yarımadasında Əliyar bəyin evində eşitdiyim musiqi mənə həmişə daha xoş gəlirdi”*(kursiv bizimdir).

Bununla birlikdə, məhz XIX əsrin əvvəllərindən Azərbaycan musiqisinin nota alınması və nəşri tarixi başlanır. Xatırlatmağa ehtiyac yoxdur ki, o illərdə musiqinin maddi daşıyıcıda fiksasiyası üçün notdan başqa bir vasitə yox idi. Aydın ki, bunu yalnız not savadı olanlar bacara bilərdilər. Azərbaycan musiqi folklorunun nəşri, adətən, bu musiqi irsinin daha geniş yayılması, tanışlıq və istifadə olunması məqsədi güdüdü. Lakin ermənilərin yazılmaları və nəşrləri tam başqa cür izah olunurdu: müəllif hüququ analogiyası üzrə - ilkin nəşr hüququ almaq üçün musiqi folklor nümunəsini not formasında yazmaq və sonradan onu özünün, erməni musiqisi kimi elan etmək... 1817-ci ildə İ.Dobrovolskinin Həştərxanda nəşr etdirdiyi “Asiya musiqi jurnalı”nda başqa Şərq mahnıları içərisində “Fətəli Dərbəndskinin İran mahnısı” adı altında Azərbaycan xalq mahnısının da not yazısı verilmişdi. Eləcə də 1861-ci ildə Peterburqda P.Sielski tərəfindən “İllüstrasiya” jurnalında “Qaladan-qalaya” Azərbaycan xalq mahnısını çap edilmişdi. Bu mahnını məşhur rus bəstəkarı M.Qlinka daha əvvəl, 1829-cu ilin payızında Peterburq salonlarının birində eşitmişdi. Bununla bağlı o, yazmışdır: *“Mən həmin ilin payızında Steriçin yanında xarici işlər nazirinin katibi Xozrev Mirzənin oxuduğu iran [Azərbaycan] mahnısını eşitdim. Bu motiv “Ruslan və Lyudmila” operasında “Gecənin zülməti tarlaya çökdü” xorunda istifadə etmək üçün mənə lazım oldu”* (kursiv bizimdir). (M.Qlinka, “Ədəbi irs”, c. 1, L-M, Muzqiz, 1952). Söhbət “Ruslan və Lyudmila” operasındakı “İran xoru”nun əsasını təşkil edən “Qalanın dibində” Azərbaycan mahnısından gedir ki, bunun da haqqında böyük bəstəkarlara xas olan qaydada məşhur bəstəkarın özü yazmışdır. Xahiş edirik, hörmətli oxu-

cular, bu faktı unutmayın, ona görə ki, erməni plagiatı ilə əlaqədar ona bir də qayıdacağıq. 1834-cü ildə Moskvada A.Alyabyev tərəfindən kadril kimi nəşr olunur və “Altı nömrə” və “Darçını” havalarına yaxın “Azərbaycan” xalq melodiyası adı qoyulur.

Musiqimizin o dövrə aid not yazıları və sonrakı bəstəkar işləmələri rus musiqisi incəsənətinin şanlı nəslinin nümayəndələrinə xalqımızın musiqi ənənələrini öyrənməyə və istifadə etməyə imkan verirdi. Təsədüfi deyil biz M.Balakirevdə, N.Rimski-Korsakovda, M.Musorqskidə, M.Qlinkada, A.Borodində, P.Çaykovskidə Azərbaycan xalq musiqisi ənənələrinin melodiyası və intonasiyası ilə əsrarəngiz Şərq nişanələrini görürük.

Hörmətli oxucular! Qeyd etmək istərdik ki, folklor orijinalının yaradıcı şəkildə yenidən işlənməsi, musiqi nümunəsindəki melodiya kanvasının yeni əsərə daxil edilməsi, bir sözlə, folklor (o cümlədən musiqi) ifadələrinin yeni müəllif əsərinin yaradılması məqsədi ilə istifadə olunması plagiat deyildir. Bu öz əksini bir neçə il bundan əvvəl qəbul edilmiş Avropa və MDB məkanında ilk qanun olan “Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında” qanunda da tapmışdır. Ancaq folklor nümunəsinin orijinalının mənimlənməsi, onun tarixi mənşəyinin inkar edilməsi və öz şəxsi yaradıcılıq məhsulu kimi verilməsi plagiat, daha dəqiq desək, mədəni oğurluq sayılır.

Biz R.Qliyerin onlarla Azərbaycan melodiyasının motivlərinin səsləndiyi “Şahsənəm”i, adını çəkilən Qlinkanın “Ruslan və Lyudmila” əsərini, S.Raxmaninovun “çahargah” muğamımızın intonasiya tonundan istifadə edilmiş “Mənim yanımda oxuma, gözəl” romanısını, A.Qlazunovun “Şərq romansı”nı və başqa əsərləri böyük ruh yüksəkliyi ilə dinləyirik.

Hörmətli oxucular, “Azərbaycan mədəni ənənələrinin mənimlənməsi erməni ənənəsinə”nə qayıdaq və musiqi ilə bağlı məşhur erməni xadimlərinin yaxın keçmişdə (XIX əsr) səslənən açıqlamalarından başlayaq.

M.Nalbandyan: "...Ancaq melodiya və havaların çoxu türklərdən [azərbaycanlılardan] götürülmüşdür. Mən ermənilərin yaşadığı çox yerlərdə olmuşam. Həmişə təmiz ermənicə olan bir şey eşitmək istəmişəm. Təəssüf ki, bu günədək mən buna nail olmamışam!" Düşünürəm ki, "bizim musiqi alətlərinin adları: saz, santur, kaman-hamısı türkcədir" ("Qədim şeirlər və mahnılar haqqında", Əsər. tam külliyatı, c. 1). Məşhur ədəbiyyatşünas S. Palasanyanın 1868-ci ildə özünün "Erməni melodiyaları" kitabında verdiyi açıqlama da təsadüfi deyil: "Bizim mahnıların motivləri çox fərqlənir...və ümumiyyətlə, biz hansı xalqın təsiri altında oluruqsa, onun mahnılarını da özümü-zünkü hesab edirik..."

Bu isə Q.Ağayanın məşhur fikridir: "...Bu dil [Azərbaycan] ermənilər üçün doğma kimidir... Məhz buna görə də biz azərbaycanca oxuyuruq."

Biz X. Abovyanın sözlərini də təkrar etməməyi bilmərik: "...ermənilər ancaq türkcə (azərbaycanca) oxuyurlar", çünki "ermənilərin mahnı ilə dastanları yoxdur" və s. A. Brutyan isə bütün bunlara əlavə etmişdir ki, "ən məşhur erməni muğam ifaçıları Bakıdan və Şuşadan çıxmışlar."

Biz də, öz növbəsində, əlavə edək ki, hələ məşhur mütəxəssis A.Koroşsenko özünə "Şərq, daha çox Qafqaz musiqisi üzərində müşahidələr" əsərində yazırdı: "...ermənilərin özlərinin xalq musiqisi yoxdur" (kursiv bizimdir) ("Moskva xəbərləri",1896). Sovet dövründə xalq musiqisinin toplanması və yazıya köçürülməsi ilə çox məşğul olmuş erməni bəstəkarı və musiqişünası Sp.Məlikyan da onun nöqtəyi-nəzəri ilə həmfikir idi. M.Muradyan və Q. Tiqrانovun da redaksiya heyətinə daxil olduğu "SSRİ xalqları musiqisinin tarixi"-ndə (M., 1970) də bu barədə belə yazılmışdı: "*O, [xalq musiqisini toplamaq və yazmaq məqsədi ilə], ekspedisiya işlərində müntəzəm iştirak edərək, əsl xalq mahnılarını aşkar edib qələmə alarkən erməni xalq musiqisinin orijinallığını, özünəməxsusluğunu inkar etdi*" (kursiv bizimdir). Məhz, bu səbəbdən M.Muradyan "XIX-XX əsrlərdə erməni-rus musiqi əlaqələri tarixindən" əsərində Sp.Məlikyanın fik-

rini əsaslandıran "təsir nəzəriyyəsi"ni kəskin tənqid etmişdir, çünki bu nəzəriyyəyə əsasən, "erməni musiqisi müxtəlif mədəniyyətlərin təsirinə nizamsız yığılmından ibarətdir" (kursiv bizimdir).

Buna nə isə əlavə etmək çətindir, ancaq onu qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistanda xalq mahnıları və rəqslərinin toplanması və yazıya alınması ilə məşğul olan Sp. Məlikyan onların köklərinin haradan gəlməsini, hansı mənşəyə malik olmasını və nəyə görə erməni xalq musiqisinin bütövlükdə mənimsənilmiş, xüsusən də azərbaycanlılardan götürülmüş nümunələrdən ibarət olduğunu bilməmiş deyildi.

Üstəlik də, qədim Azərbaycan mahnıları çoxdan "erməni qalpağının"ın altında idi. İstəyirik, biləsiniz, hörmətli oxucular, XVII-XVIII əsrlərin, daha çox da XIX əsrin elə bir erməni əlyazmasına rast gəlmək çətindir ki, onlarda qədim Azərbaycan mahnıları və havaları olmasın. Onların mətnlərinin çoxu Matenadaranda və Ermənistanın digər arxivlərində saxlanılır. Nəğmələr daha geniş yayılmışdır və qeyd etdiyimiz kimi, erməni xalq mahnıları və havalarının tam əksəriyyəti (90%-ə yaxın) Azərbaycan xalq mahnılarına əsaslanır. Qədim Azərbaycan nəğmələri nəinki erməni mühitində geniş istifadə edilir, nəinki toplanaraq arxivlərdə saxlanılır və imkan daxilində tərcümə olunur, həm də onlar digər folklor nümunələrimiz kimi, ermənilər tərəfindən nəşr olunurdu. Bir qayda olaraq, Azərbaycan yaradıcılıq nümunələri xarici mənbələrdə erməni yaradıcılıq məhsulları kimi təqdim olunurdu. R.Boyaçyan tərəfindən toplanmış və A.Seriyeks tərəfindən çapa hazırlanmış "Erməni xalq nəğmələri" kitabının Paris nəşrini misal kimi göstərmək olar. Bu kitabda nəşr olunanların əksər hissəsini orijinal mətnləri ilə verilmiş Azərbaycan xalq melodiyaları təşkil edirdi.

Mahnı və havalarımızın mətnləri də geniş şəkildə erməni ədəbiyyatına və peşəkar musiqisinə daxil olmuş və erməni aşiq-qusanları tərəfindən geniş yayılmışdır.

İstər instrumental-vokal, istərsə də musiqili-rəqs nümunələrimizin erşənilər tərəfindən not nəşrləri isə, qeyd etdiyimiz kimi, mahiyyət etibarlı ilə, mənimsəmənin və plagiatın başlanğıcını qoymuşdu.

Misal üçün, XIX əsrin axırlarında nəşr olunmuş “Uzundərə” və “Ceyranı” Azərbaycan folklor rəqsləri bir neçə ildən sonra tam mənası ilə qədim erməni rəqsləri elan olunmuşdur. Elə bu cür də məşhur Azərbaycan rəqsi “Şalaxo” ermənilər tərəfindən mənimsənilmiş və 1959-cu ildə nəşr olunmuş “Musiqili ensiklopedik lüğət” də “erməni solo kişi rəqsi” kimi təqdim olunmuşdur. Baxmayaraq ki, bu sözün etimologiyası “şələ yüküm” (ağır yük) sözündən gəlir. Yəqin ki, “Şalaxo” sözünün belə təqdimatı bu lüğətin vurğu sistemi üçün məsul olan M. Ter-Terovun köməyi olmadan mümkün olmazdı. Azərbaycan mahnı və havalarının erməni səhnəsinə yol tapdığını da deməmək olmaz. O cümlədən Sundukyanın “Xatabala” (Azərbaycan sözü) pyesinin (1886-1867) üçüncü hissəsində nökrər Sərkis tamamilə bizim qədim nəğmələrimizə əsaslanan monoloqlar soyləyir (Sundukyan, seç.əsr. külliyyatı, c.1).

Xalq musiqi folkloru haqqında biliklərin dərinləşdirilməsi, zaman göstərdiyi kimi, gələcək plagiatın “inkışafı” məqsədilə sovet dövründə, 1925-ci ildə Yerevanda Elm və İncəsənət İnstitutu yanında vəzifəsi xalq musiqisi və folklorunun toplanması və öyrənilməsi olan xüsusi bölmə yaradıldı. Bu bölməyə çoxsəsli klassik erməni musiqisinin banisi S.Komitasın (Soqomonyanın) şagirdi S.Məlikyan rəhbərlik edirdi. Çoxsaylı erməni tədqiqatlarında “Erməni musiqisinin dahisi” kimi təqdim olunan S.Komitasın özü isə 1959-cu ildə çapdan çıxmış “Ensiklopedik musiqili lüğət”ə uyğun olaraq, dini musiqi ilə aludəçilikdən savayı, üç mindən artıq mahnını yazıya köçürmüşdür ki, hazırda onlardan 500-ə yaxını saxlanılır. Yazıya köçürülmüş həmin xalq musiqisindən biri “Yes keza tesa” adı altında erməni xalq mahnısı kimi verilmiş çox gözəl qədim Azərbaycan mahnısı “Sarı gəlin”dir (“Etnoqrafik toplu”, c. 1, № 56). Başqa mahnılar sırasında o da S.Məlikyan tərəfindən Komitasın “Etnoqrafik toplusu”nda şərhlə nəşr olunmuşdur. Bu kompilyasiya “SSRİ xalqları musiqisi tarixi”ndə (c. 1, 1970) qeyd edildiyi kimi, sonralar bəstəkar K.Zaxaryanın işləməsində (təxminən ötən əsrin 30-cu illərində) verilmişdir. Bu musiqi oğurluğunun təkrarlanması ilə indi də qarşılaşırıq: həm müxtəlif xarici televiziya kanallarında, həm də xarici mətbuatda arabir sezdiri-

lir ki, bu, “erməni xalq mahnısı”dır. Misal üçün, bu yaxınlarda “Avropa musiqi toplusu” tərtib olunarkən ermənilər bu musiqi incisini növbəti dəfə erməni mahnısı kimi keçirməyə nail olmuşlar. İnanılmazdır, ancaq faktdır ki, nə tərtibçilər və nəşirlər, nə də bu mahnını təqdim edən ermənilər “Sarı gəlin” anlayışının etimologiyası ilə tanış olmamışlar. “Sarı gəlin” sadəcə sarışın saçlı, nurlu, parlaq gəlin deyil, həm də onun gizli mənası vardır. Azərbaycan dilində “gəlin” “gəlmək” felindən yaranmışdır, “sarı” isə “bizə doğru”, deməli, “bizə doğru gələn gəlin” deməkdir. Beləliklə də, “Avropa musiqi toplusu”nda erməniləşdirilmiş “Sarı gəlin” “Sarı rəngli gəlin” kimi qalmışdır. Hələ onu demirik ki, bənzərsiz “neylim-neylim” nəqarəti (“mən nə edim?” mənasında) bu nəşrdə latın hərflərində Azərbaycan dilində saxlanmışdır. Hər bir azərbaycanlıya aydın olan bu sözlərin mənası erməni plaqiatçıları üçün əlçatmaz olmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, erməni musiqisinin banisi Komitasın bu mahnının adını erməniləşdirmək cəhdləri əbəs olmuşdur. Ermənilər bu mahnını Azərbaycan orijinalında olduğu kimi “Sarı gəlin” adı ilə təqdim edir və oxuyurlar.

Hörmətli oxucular, qeyd edək ki, “erməni musiqisi xəzinəsi” və “erməni kənd musiqisi ensiklopediyası” adlandırılan “Etnoqrafik toplu”nun özündə Komitasın vaxtilə topladığı Azərbaycan xalq mahnılarından ibarət bir yox, çoxlu not kompilyasiyaları vardır. O ki qaldı minə yaxın folklor mahnısını yazıya köçürmüş, “Şirak mahnıları” toplularını və “Van mahnıları”nın iki buraxılışını çap etdirmiş S.Məlikyana, onun fikri, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, çox qətidir *erməni musiqisi orijinal deyil, Komitas isə yalnız musiqi üzrə etnoqrafıdır* (kursiv bizimdir). İndi isə musiqişünas M.Muradyanın yuxarıda istinad etdiyimiz əsərindən bunun tam əksi olan S.Məlikyanı lənətləməsinə aid bir misal gətirək. O yazırdı: “Məlumdur ki, Qlinka “Ruslan və Lyudmila” operasında üçüncü pərdənin İran xorunda məşhur marinist N.Ayvazovskinin ona verdiyi erməni mahnısından istifadə etmişdir”. Hörmətli oxucular, bu yalanı Qlinkanın yuxarıda göstərilən fikirləri ilə müqayisə edin və görün saxtakarlığa əsaslanan cəfəngiyatı əsaslandırmaq üçün rəssam Ayvazovskinin nüfuzundan necə istifadə edilmişdir. Yaxud Komitas irsinin tədqiqatçılarından

biri olan erməni musiqişünası N.Təhməzyandan başqa bir misal. O yazırdı: “Komitas nəinki yeni milli bəstəkar məktəbinin, eləcə də qədim erməni musiqi mədəniyyəti haqqında elmin banisi olmuş, qədim erməni mahnı yaradıcılığı haqqında yeni erməni elminin əsasını qoymuş, demək olar ki, bu elmin sonrakı inkişaf yolunu müəyyən etmişdir” (“Komitas və Qriqor Narekatsinin taqiləri”, “Komitas və erməni xazlarının oxunması problemi”, “Komitas və erməni dini mahnı yaradıcılığının tədqiqi məsələləri”).

Bəli, hörmətli oxucular, siz səhv etməmişsiniz. Bu həmin Təhməzyandır ki, “Komitasın müəyyən etdiyi sonrakı yolla” gedərək, böyük Nizaminin yaradıcılığını, məhz “Xosrov və Şirin” əsərini təftiş edərək, 80-ci illərdə “sübut etdi” ki, saray musiqiçilərinin başçısı Sarkeş erməni, Şirin isə erməni şahzadəsidir və ümumiyyətlə, erməni musiqi mədəniyyəti bütün Şərq musiqi mədəniyyətinə böyük təsiri olan birinci mədəniyyət ocağı olmuşdur. Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, “Kitabi-Dədə-Qorqud” dastanının müəyyən hissəsinin... ermənilər tərəfindən yazılması” barədə Təhməzyanın gəldiyi “nəticəni” onun yaradıcılığının “zirvəsi” kimi qəbul etmək lazımdır. O, bu “nəticə”yə erməni aşıqları adlandırılan - qusanların yaradıcılığını tədqiq edərəkən gəlmişdir (N.Təhməzyan, “Qədimdə erməni-iran-tacik qarşılıqlı əlaqələri haqqında”, Düşənbə, “Doniş”, 1989).

Erməni musiqi mədəniyyətinin süni şəkildə qədimləşdirilməsində Təhməzyana Tsiksyan, Yercanyan və başqaları kimi erməni mütəxəssisləri çox böyük “dəstək” göstərmişlər.

Hörmətli oxucular, “SSRİ xalqlarının musiqi tarixi”nin Ermənistan SSR-ə həsr olunmuş müvafiq bölmələrində keçən yüzilliyin 20-40-cı illərində Ermənistanın musiqi sahəsində qazandığı daha böyük nailiyyətlər qeyd edilmişdir. Onları təqdim edirik:

N.Tiqranyan: “Bayatı-Şiraz” (işlənmə);

A.Spendiyarov- “Yerevan etüdləri; süita”, 1-ci hissə, “Ənzəli” rəqsi, “Qərib - blbul”, Sayat Novanın mahnılarının simfonik işlənməsi.

Bütün bu əsərlər Azərbaycan musiqi folklor köklərinə söykənir. Böyük Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığının təsirinin danılmaz olduğu A.Spendiyarovun “Almas” operası, A.Xaçaturyanın “Spartak” və “Qayane” baletləri, A.Tiqranyanın “Anuş”, A.Mailyanın “Səfa” operaları və erməni bəstəkarlarının digər əsərləri haqqında hələ danışmırıq. Bu, ayrıca bir mövzudur. Bununla belə, A.Babacanyanın “Vaqarşabat rəqsi”nin Üzeyir Hacıbəyovun “O olmasın, bu olsun” musiqili operettasına gedib çıxan plagiat kökləri barədə qeyd etməməyi bilmərik. Özü də ona görə ki, çox sonralar A.Babacanyan mərkəzi radio və televiziya veirilişlərinin birində çıxış edərəkən Üzeyir Hacıbəyovun məşhur “Arşın mal alan” operettasının “kökləri”ni Qarabağın hansısa erməni kəndlərindən birində oxunan melodiyalarda “tapmış” və bununla dolayısı yolla böyük Azərbaycan bəstəkarını plagiatçılıqda günahlandırmağa cəhd göstərmişdir.

Hörmətli oxucular, musiqi folkllorumuzla bağlı erməni plagiatı haqqında mövzunu davam etdirərək, Heydər Əliyev Fondunun və onun Prezidenti, birinci ledi Mehriban xanım Əliyevanın böyük xidməti sayəsində indi YUNESKO-ya, dünya mədəniyyəti xəzinəsinə daxil edilmiş Azərbaycan muğamı musiqi incəsənətində öz “iz”lərini qoymaq üçün ermənilərin hansı hiylələrə əl atdıqları barədə deməmək mümkün deyildir.

Burada erməni musiqişünası A.Şaverdyanın muğamın fortepiano, simli kvartet və orkestr üçün işləmələri ilə bağlı bir fikrini qeyd etmək yerinə düşərdi. Belə ki, Şaverdyan belə bəyan etməyi lazım bilməmişdi ki, “muğamlara guya ən mükəmməl, ən yüksək, klassik incəsənət kimi apoloqetik münasibət yolverilməzdir”. Bu həm də erməni xalq mahnılarının və Azərbaycan xalq mahnıları və muğamlarının toplanması və tədqiqinə çox vaxt ayıran Ermənistanın məşhur bəstəkarı N.Tiqranyanın ünvanına da daş atmaq idi.

Yəqin ki, “muğam”ın “Ensiklopedik musiqi lüğət”də “Azərbaycan xalq musiqisində bir məqam olduğu, eləcə də özündə süita və rapsodiyanın xüsusiyyətlərini birləşdirən vokal-instrumental dövrü pyes” şəklində xalq və ənənəvi peşəkar musiqi janrı kimi xarakter

rizə edilməsi də bunun sonuncu səbəbi deyildi. Deməli, musiqi folklorunun bu növünü “erməniləşdirmək” mümkün olmamışdır. Bunun səbəbləri çox dərinidir. Muğam - dilin poetikasının rezonansından, muğam musiqisi ilə ahəngdarlığından yaranmış xüsusi bir incəsənətdir. Muğamı qəzəl, qəsidə, rubai, bir sözlə, Şərq poeziyası olmadan oxumaq mümkün deyildir. Məhz buna görə ermənilərin onu yalnız instrumental səviyyədə mənimsəməsi mümkün olmuşdur. Ancaq son zamanlar ermənilər “erməni muğamı”nın olduğunu və üstəlik, “erməni muğam sənətinin inkişaf etdiyini” də iddia edirlər.

Misal üçün, M.Brutyen erməni muğam ifaçılarının əslən Bakı və Şuşadan olduqlarını təsdiqləməsinə və muğamın Ermənistanda olsa-olsa, instrumental səviyyədə ifa olunması faktını etiraf etməsinə baxmayaraq, bununla birlikdə, bir fikri sırımağa çalışır ki, ermənilər “erməni-fars” və vokal-instrumental musiqisindən ibarət konsert verirlər, əslində isə o, “Bayatı-Şiraz” Azərbaycan muğamını nəzərdə tutur. Üstəlik də, onun fikrinə görə, erməni muğamı ümumiyyətlə muğamat mədəniyyətindən ayrılaraq, Ermənistanda milli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla inkişaf edə bilmişdir. Bununla yanaşı, o, təəssüflə qeyd edir ki, ermənilər orta əsrlərdə muğamatın inkişafında daha fəal iştirak edirdilər (M.Brutyen, “Muğamatın Ermənistanda yaşaması”; Kn. “Makomlar, muğamlar və müasir bəstəkarlıq sənəti”, Daşkənd, 1978). Hörmətli oxucular, göründüyü kimi, Şaverdyan vaxtilə “Bayatı-Şiraz”ı işləmiş bəstəkar N.Tiqranyanla bağlı qərarında tələsmişdir, ona görə ki, erməni plagiatının imkanları həqiqətən, sərhədsizdir. Oxucular başa düşdükləri kimi, bu cür mühakimələr və nəticələr üçün hansısa əsaslar lazımdır. Bunlar isə tapılır və həmişə olduğu kimi saxta. Sən demə, yuxarıda haqqında söhbət açdığımız Təhməzyan əvvəllər, hələ 1968-ci ildə “Şərq musiqisi dərslisi”ni öz şərhləri ilə birlikdə buraxır, müəllif kimi isə XVIII əsr erməni nağaraçısı Arutini göstərir. Kitab elə “Nağaraçı Arutin” (Türk dilindən tərcümə və şərh N.Təhməzyanıdır, Yerevan, Erm. EA, 1968) adlanır. Bəlli olur ki, bu nağaraçının dərslisi hansı səbəbdənsə, Azərbaycan dilində, ancaq erməni əlifbası ilə yazılmışdır. Hörmətli oxucular, gördüyünüz kimi, bu artıq sizə bəlli üsuldur. Üstəlik də, Təhməzyan

inandırmağa çalışır ki, bu kitab fars musiqi mənbələri əsasında yazılmışdır. Beləliklə, muğamatın dərk edilməsi üçün Azərbaycan dilində fars mənbələri əsasında erməni əlifbası ilə dərslik yazılmışdır. Hər necə olsa da, bu əsərə istinad etmək və Ermənistanda muğamatın inkişafı haqqında nəticə çıxarmaq imkanı yaranmışdır, bunu da digərləri, məsələn, L.Yernəkçyan, “Ənənəvi monodiya janrı Erməni-İran musiqi əlaqələrində” (M., Sovetskiy kompozitor, 1987) edir. Bununla birlikdə, məsələ aydınlaşır, sən demə, nağaraçı Arutinin “yaratdıqları” məşhur Azərbaycan muğamatçıları - azərbaycanlılar Həşim bəy və Zakir bəyin yaratdıqlarının elə surəti imiş. Bunlar isə fars mənbələrinə yox, məhz Azərbaycan mənbələrinə - S.Urməvi və A.Marağayiyə əsaslanaraq yazılmışdır. Uydurulmuş keçmişlə əsaslandırılan erməni muğam yalanının qısa tarixi belədir.

“Muğamatın inkişafı”na dair başqa bir misal. Biz bəstəkar N. Tiqranyanın muğamatı işləməsinə görə musiqişünas Şaverdyanın gözündən düşməsi barədə artıq danışırdıq. Belə ki, N.Tiqranyan hələ 1884-1904-cü illərdə 12 Azərbaycan muğamının not variantının üzünü fortepianoda çalmaq üçün köçürmüşdü. Buraya həm “Bayatı-kürd”, həm “Bayatı-Şiraz”, həm də “Segah-Zabul” və başqaları daxil idi. Bunları isə onun üçün erməni tarzəni Ağamal Məlik-Ağamalyan ifa etmişdi. Məhz bu not toplusunu N.Tiqranyan “Fars muğamları” adı altında çap etdirmişdi. Sonuncu fakt, adətən olduğu kimi məlumatsızlara, bəlkə də, bilmək istəməyən mütəxəssislərə həmin not mətnlərini “erməni muğamları” kimi təhlil etməyə imkan vermişdir. Beləliklə muğamla məşğul olmasına görə N. Tiqranyanın bağışlanması bu cür olmuşdur. Adıçəkilən Təhməzyan yazırdı ki, Komitas “fars mahnıları”ni not yazılarına köçürməyi bacarmışdısa, onun müasiri N.Tiqranyan bir çox klassik (fars) muğamlarını dərinədən öyrənən və onları not variantında, özü də “yaxşılaşdırılmış” şəkildə təsvir etməyi bacaran ilk Şərq bəstəkarı olmuşdur və nəhayət, A.Spendiyarov muğam melosunu simfoniyalaşdırmaqla yekun mərhələdə çox böyük zirvələr fəth etmişdir. Təqdim və təsvir edərkən “Azərbaycan” sözünü işlətməkdən bacardıqca uzaq qaçdıqları erməni muğamatı bax, elə belədir.

İndi isə, ötən illərdə qazanılmış ənənələri layiqincə inkişaf etdir-məklə, mahnılarımızın müasir texniki vasitələrlə rəqəmli yazısının həyata keçirildiyi erməni oğurluqları haqqında danışaq. “Ani-Rekords” və “Full Xauz” adlı səsyazma studiyalarının nümunəsində həyata keçirilən musiqi oğurluqlarından başlayaq. Özü də ona görə ki, Azərbaycanın onlarla musiqi nümunələrini mənimsəmiş və pirat məhsullarına görə hazırda lisenziyadan məhrum edilmiş “Ani-Rekords” studiyasının “fəaliyyəti” mətbuat səhifələrində çox işıqlandırılmışdır. “Erməni musiqisi”, “erməni rəqsləri”ni ştamplayan, üstəlik də riyakar pərdə altında “guya bütün istiqamətlərdə erməni musiqi mədəniyyətinin ən yaxşı nümunələri”ni “seçmiş” bu studiyanın “xidməti siyahısında” mənimsənilmiş “Vağzalı”, “Tərəkəmə”, “Yallı”, “Uzundərə”, “Qazağı” folklor rəqslərimiz, “Xan bacı”, “Dəli ceyran”, “Ay Leyli”, “Sarı köynək” mahnılarımız və B. Nəsimovun “Ay qız”, O. Kazımovun “İndi məni tanımadı”, Ə. Tağıyevin “Mənim dünyam”, “Olmaz-olmaz”, P. Bülbüloğlunun “Dilim can incidəndir” və s. bir çox müəllif əsərləri olmuşdur. Bu piratların lisenziyaları yalnız onlar Rostov vilayəti, Çıltır kəndi, Myasnikyan küçəsi, 90 ünvanda qeydiyyatla alınaraq öz fəaliyyətlərini leqallaşdırdıqdan sonra RF-nın müvafiq orqanları tərəfindən əllərindən alınmışdır. Bunu ona görə xatırladırdıq ki, həmin studiyanın fəaliyyəti dayandırıldıqdan sonra onun rəsmi rəhbəri X.Avedyanın Rostovda çıxan “Yeddinci paytaxt” qəzetində çap olunmuş “izahatı”ni misal gətirək: “...Azərbaycan musiqisinə gəlincə, mən haradan bilim ki, o, erməni musiqisi deyil, onu həmişə bizdə çalırırlar.” Təhlil göstərmişdir ki, bu studiyanın işləyən başlıca prinsipi: musiqinin mənbəyini göstərmədən erməni ifaçılarını iri planda nəzərə çarpdırmaqdır. Hazırda bu studiya “Full Xauz” studiyasının təmsalında özünün layiqli “davamçısı”ni tapmışdır, Rusiya səlahiyyətli orqanlarının fikrinə görə, həmin studiya heç bir yerdə qeydiyyatla alınmadan qeyri-qanuni fəaliyyət göstərir. Onun “Şərqi instrumental xitləri. Sehrli tütək -1” adlı pirat serialındakı 15 musiqi kompozisiyasından 7-si Azərbaycan bəstəkarlarına məxsusdur, lakin heç birində onların müəllifliyi göstərilməmişdir, əvəzində isə, duduk ifaçısı D.Qasparyan və qədim “erməni” aləti duduk haq-

qında zəngin məlumat verilmişdir. Bu topluda oğurlanmış əsərlərin siyahısında T. Quliyevin “Sənə də qalmaz”, R. Hacıyevin “Saçlarına gül düzüm”, C. Cahangirovun “Ay qız”, E. Sabitoğlunun “Neyləyim”, Ə. Tağıyevin “Sən gəlməz oldun”, E. Mansurovun “Melodiya” və “Gecə zəngləri” kimi məşhur musiqi əsərləri vardır.

Erməni musiqi plagiatı MDB hüdudlarını çoxdan aşmışdır. Misal üçün, ABŞ-ın Los-Anceles şəhərində “Parseqyan-Rekords” tərəfindən buraxılmış “Klarnet və zurna” erməni SD-ni göstərmək olar. Erməni plagiatının sxemi ənənəvidir: klarnet və tütəkdə ifa olunan 14 kompozisiyada ön planda erməni ifaçılarının adları çəkilir, Azərbaycanın 12 müəllif əsərindən və folklor musiqisindən ibarət kompozisiyanın mənşəyi haqqında isə susurlar. “Şərur yallısı”, “Köçəri”, “Bə-növşə”, “Fuadi”, Zəbul rəngi”, İbrahim Topçubaşovun “Söz olmasaydı” və başqaları bunların sırasındadır. Plagiatçılar öz “oğurluqlar”ını “Armenians Best...” ümumi adı altında, yəni ən yaxşı erməni nümunələri kimi “möhkəmləndirmişlər.”

Bax “erməni musiqi yaradıcılığı” barədə məlumatı olmayanları beləcə inandırmağa çalışırlar. Bütün bunlarda ən qəribəsi odur ki, ermənilər plagiatçılığa o dərəcədə aludə olmuşlar ki, ermənilərin çoxu ifa olunan Azərbaycan musiqisinin erməni mənşəli olmasına heç təəccüb də etmir. Misal üçün, yuxarıda xatırladığımız lisenziyadan məhrum edilmiş “Ani Rekords” studiyasının rəhbərinin gülməli fikri ilə Azərbaycan musiqi folkloru nümunələrindən ibarət “Vokaliz” kompozisiyasının ermənilər tərəfindən oğurlanması ilə bağlı hadisə çox yaxındır. Erməni millətinin nümayəndələri İnternetdə belə izah edirlər ki, “Baqdaguli” “qədim erməni” kompozisiyasını hələ uşaq ikən eşitmişlər. Maraqlı faktdır, ona görə ki, ermənilər mənimsədikləri Azərbaycan mahnısının adının “bağda gül” mənasını ifadə edən etimologiyası üzərində heç düşünmürlər də. B. Dadaşovanın “Vokaliz”i ilə yanaşı, A.Səmədžadənin məşhur “Məktəb illəri” müəllif mahnısı, eləcə də V.Şahbazovun yazdığı və ifa etdiyi “Leyla” mahnısı da ermənilər tərəfindən oğurlanmış və mənimsənilmişdir.

İndi isə, hörmətli oxucular, görün İnternetdə nələr baş verir?

Erməni plagiatının həmin o prinsipləri, elə burada Rusiya internet–mağazaları tərəfindən təklif olunan disklərdə də öz əksini tapmışdır. D.Qasparyanın, S.Asaduryanın və başqalarının tütəkdə ifalarının müxtəlif kolleksiyaları və bunların arasında “Ermənistanın göz yaşı: tütək səsi” və “Erməni tütəyinin sehri” və s. disklər də vardır. Yəqin ki, oxucu “qədim erməni aləti”nin, üstəlik də S.Saduryanın ifasında hansı musiqinin sehrini yaydığını yaxşı başa düşür. Biz pirat SD-də göstərilmiş 8 kompozisiyanın adlarını orada olduğu kimi veririk: “Qayıqçı”, “Günüm, günəşim olarsan sən”, “Uca dağlar”, “Tutam yar əlindən, tutam”, “Bir çiçək gibi”, “Allı durnam”, “Yelli yaş”, “Qırmızı gülüm soldu”. Azərbaycan və ya türk musiqi nümunələri olan bu mahnıların heç birinin mənşəyi göstərilməmişdir.

Əvəzində elə həmin lisenziyasız toplularda məşhur Azərbaycan balabançısı Əlixan Səmədovun çox gözəl albomu, həmişə olduğu kimi “yaxşı erməni musiqisi” adı altında təklif olunur. Kompozisiyaların rus dilində göstərilmiş adları: “Tı ne prişla”, “Svetlovolosaya nevesta”, “Ne prişla”, “Lirika”, “Ayvoviy tsvetok” ermənilər tərəfindən qoyulmuş elə həmin kiçik yaradıcılıq elementidir. Axı, söhbət elə Ə.Tağıyevin “Sən gəlməz oldun” mahnısından, “Sarı gəlin”, “Gəlmədin” Azərbaycan xalq mahnılarından, “Mirzeyi” və “Heyva gülü” Azərbaycan rəqs havalarından gədir. Təbii ki, plagiatçılar nə kompozisiyalarının mənşəyini, nə də onun əsil ifaçılarını göstərmirlər.

Şəbəkədə bircə dəfə “erməni xalq musiqisi”nə “müraciət etmək” kifayətdir ki, istinad etmək üçün on minlərlə internet ünvanı alasan. Onların çoxu, bir qayda olaraq, erməni saytları erməni xalq musiqisinin mənbələrini ləzzətlə bizim eradan əvvəl VI-IV əsrlərə aid edirlər. Azərbaycan köklü erməni xalq musiqisi, bax beləcə təqdim olunur. Buradaca, “Erməni musiqisi antologiyası”nda (c.4) qədim erməni musiqi aləti “düdük” haqqında ətraflı məlumat almaq olar. Məlum olur ki, Orta Asiya xalqlarında, Gürcüstanda, Rusiyada, Belorusda, Bolqarıstanda, Yuqoslaviyada və Türkiyədə “quruluşuna və səslənməsinə görə oxşar olan nəfəsli alətlər vardır”. Əlbəttə, bu siyahıda Azərbaycana yer yoxdur, ona görə ki, Azərbaycan milli balabanında Azərbaycan mahnılarını ifa edən Azərbaycan ifaçıları erməni düdü-

yündə erməni musiqisini ifa edən erməni ifaçıları kimi təqdim olunmuşdur. “Düdük” sözünün kökünü xatırlatmaq da yerinə düşər. O, türk və Azərbaycan dillərində “tütək” kimi səslənir. Antologiyada (c.7) diqqətlə seçilmiş və nəşirlərin təqdim etdikləri kimi, “erməni xalq musiqisinin nadir arxiv yazıları əsasında Ermənistanın folklor kollektivləri tərəfindən qayğı ilə bərpa olunmuş “Erməni folkloru” nümunələri gülüş doğurmaya bilmir. Qədimlərdən gələn həmin “erməni musiqi incilərindən” bir neçəsinin adına baxın, onlar latın hərfləri ilə verilmişdir, biz onları elə belə təqdim edirik: **“Kele kele”, “Aliagyaz”, “Tsolako”** və s. Şərhi sizin öz öhdənizə buraxırıq, hörmətli oxucular. “Çalır Qəribyanın triosu” (Antologiyanın 3-cü cildi) adlı erməni diasporunun musiqisinə qulaq asmaq istəyənlərə isə nəinki Ermənistanda, eləcə də ermənilərin yayıldığı başqa ərazilərdə yaranmış “müasir erməni musiqi dili”ni tövsiyə edirik: **“Mirzeyi”, “Tərəkəmə”, “Otaramaci”** və bir çox başqaları.

Biz yekuna yaxınlaşırıq, ancaq bir şeyi qeyd etmək istəyirik ki, Azərbaycan xalqının çox gözəl musiqi folklor ənənələri və o qədər də gözəl müasir musiqi incəsənəti vardır. Gözəl musiqi yazmaq - eyni zamanda gözəl düşünmək, gözəl duymaq və duyğularını gözəl ifadə etmək deməkdir. Bir sözlə, eyni dərəcədə ağıla, qəlbə və zövqə malik olmaqdır.

Hörmətli oxucular! Erməni musiqi oğurluqları haqqında danışğımızın birinci hissəsini yekunlaşdıraraq, onu Valerinin gözəl bir fikri ilə tamamlamaq istərdik: “Tapmaq asandır, tapılanı canına hopdurmaq isə çətindir”.

§12.

**“...Mənimsədim”də Azərbaycan bəstəkarlarının,
ilk növbədə Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılıq
nümunələrinin ermənilər tərəfindən
mənimsənilməsindən danışılır**

Hörmətli oxucular! Biz latın aforizminin müəyyən qədər dəyişdirilmiş “Gəldim, gördüm, ...mənimsədim” silsiləsinin “...mənimsədim” hissəsini davam etdiririk və bu bölmədə sizi azərbaycanlıların əqli mülkiyyətinin ermənilər tərəfindən mənimsənilməsi ilə tanış edəcəyik ki, bu da həmin mədəni sərvətlərin yaradıcıları və sahibləri olan azərbaycanlıların ərazilərinə olan iddialarla sıx bağlıdır. Əvvəlki paraqrafda ermənilərin musiqi oğurluqları və mənimsəmələri, o cümlədən instrumental-musiqili, musiqili-rəqs folklor nümunələrinin, xalq havalarının mənimsənilməsi və erməniləşdirilməsi, həmçinin onların erməni peşəkar-bəstəkar yaradıcılığında istifadə olunması haqqında başladığımız hekayəni davam etdirərək, istərdik ki, Azərbaycan bəstəkarlarının və ilk növbədə dahi Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılıq nümunələrinin ermənilər tərəfindən mənimsənilməsi hallarını nəzərdən keçirək.

Məlumdur ki, peşəkar bəstəkar musiqisi həmişə folklor musiqi ənənələrinin təməlinə söykənmişdir. Bu ənənə nə qədər parlaq və zəngin olarsa, bəstəkarlar tərəfindən daha dərinə istifadə olunur və yenidən işlənər və bununla daha əhəmiyyətli əsərlər yaradılırdı.

Azərbaycan musiqi mədəniyyəti birbaşa üç ənənəvi nəhəng amilə - mahnı və rəqs folkloruna, aşıq sənətinə və muğamata əsaslanırdı. Xalqımızın bütün bu şifahi musiqi ənənəsinin iki nəhəng təbəqəsi vardır. Hər şeydən öncə, xalq mahnıları, havaları və rəqsləri şəklində yazılı forması olmayan şifahi musiqi folkloru və əlbəttə, peşəkar şifahi ənənə musiqisi: muğam sənəti və musiqili-poetik aşıq yaradıcılığı.

Azərbaycan bəstəkar məktəbinin banisi Üzeyir Hacıbəyovun böyük rolunu onda olmuşdur ki, ona qarşı yol verilən bütün yanlış hərəkətlərə baxmayaraq, bu dahi bəstəkar Azərbaycan musiqisini həmin musiqi ənənələrinə əsaslanaraq yaratmışdır. Bu ənənələr Üzeyir bəy tərəfindən nəinki dahiyənə şəkildə şərh olunmuş, o həm də onların istifadəsinin nəzəri əsasını yaratmışdır. Və bu, Azərbaycan musiqi məqamlarının həmahəng bir sistemi idi. Məhz Ü.Hacıbəyov Şərq və Qərb melodiya ahənglərini sintez edən nadir musiqi üslubunun banisi olmuşdur. Görün “Koroğlu” operası ilə bağlı böyük bəstəkarımız nə yazırdı. O qeyd edirdi ki, yaradıcılıq xalqın hazır melodiyalarını götürmək deyil, “*vacibdir ki, operaya xalq musiqisinin ruhunu verə-sən*” (kursiv bizimdir). Bu, dahi bəstəkarın böyük əqidəsi idi: mənimsəmək yox, milli melosu yaradıcı şəkildə yenidən işləmək və çox qayğı ilə öz şəxsi musiqi aləminə daxil etməklə əsl müəllif əsəri yaratmaqdır.

Bunu onun müasirləri də etiraf edirdilər. Y.Qroşeva 1938-ci ildə “Sovetskoe iskusstvo” jurnalında yazırdı: “...əbədi gözəllik, əsl realizm və xəlqilik “Arşın mal alan”ı musiqili komediyanın ən yaxşı klassik nümunələri ilə bir sərəya qoyur”. Üzeyir Hacıbəyov yaradıcılığına daha konkret və dərin qiymət məşhur “Operniye libretto” (M., “Muzizdat”, 1962) kitabında verilmişdir: “*Bəstəkar Azərbaycan musiqisinin milli özünəxas olan formasını klassik opera formalarına [“Leyli və Məcnun”] mümkün qədər yaxınlaşdırmağa çalışmışdır*”... *Əsərdə ənənəvi opera formaları üstünlük təşkil edir: bununla yanaşı, bəstəkar Azərbaycan xalq musiqisinin, xüsusən də, aşıq musiqi üslubunun melodiya, ahəng və ritmikanın xarakterik inkişaf prinsiplərindən, melodiya xüsusiyyətlərindən və digər ifadə vasitələrindən istifadə edir* [“Koroğlu” haqqında] (kursiv bizimdir).

Deyilənləri erməni tədqiqatçıları da etiraf etmiş və bunu qeyd etmişlər. Məsələn, N.Şahnazarova “Leyli və Məcnun” operasının böyük əhəmiyyətindən *danışaraq* (“Muzika Vostoka i Zapada”, M., “Sovetskiy kompozitor”, 1983) *qeyd etmişdir*: “*Muğam operası kimi özünəməxsus bir yanın yaranması öz milli ənənələrində sərbəst yaşayan peşəkar Şərq musiqisinin bilicisinin səhsiz intuisiyası ilə tərənnüm edilmişdir... Hacıbəyov dərhal musiqi peşəkarlığının iki müxtəlif növünü: Avropa operası və Azərbaycan muğamını sintez etmək yolunu tutdu*” (kursiv bizimdir).

Hörmətli oxucular, hər hansı bir şişirtmə olmadan təsdiq edə bilərək ki, Üzeyir Hacıbəyovun bu yeniliyi Avropa və Şərq musiqisi arasında əsrlərlə toplanmış inkişaf ənənələrinin “sərhədləri”ni dağıdan bir kəşf olmuşdur. O, ilk dəfə olaraq Şərq və Qərb musiqi mədəniyyətləri arasındakı elə bil sarsılmaz olan bir divarı dağıtmışdır. Lakin sonralar erməni müəllif-tənqidçiləri Üzeyir bəyin musiqi sahəsində qazandığı ilkinliyi öz həmvətənlərinə- məşhur erməni bəstəkarı A.Xaçaturyanın adına yazmışlar. Diqqət yetirin, görün D.Arutyunov özünün “A.Xaçaturyan” (M., “Muzika”, 1983) kitabında A.Xaçaturyanın “bu bədii kəşfini” necə təqdim edir: *“Prinsipial cəhətdən müxtəlif musiqi ənənələrinin üzvi şəkildə birləşməsi və Şərq musiqi mədəniyyətinin spesifik xüsusiyyətlərinin, onun melodiyalarının Avropa klassikasının janrları, formaları və ifadə vasitələrinin qanunauyğunluqları ilə sintezi”*(kursiv bizimdir). Üstəlik, Ü.Hacıbəyova istinad olmadan qeyd edilir ki, Xaçaturyanın kəşfi - “onun yaradıcılığına muğamatın və aşiq sənətinin”, bir sözlə, böyük Üzeyir bəyin yenidən işlədiyi həmin Azərbaycan mənbələrinin təsirinin nəticəsidir.

İndi isə, hörmətli oxucular, bilavasitə A. Xaçaturyanın özünü və onun xalq musiqisinin istifadəsi və Avropa klassikası ilə sintezi ilə bağlı fikirlərinə müraciət edək. Beləliklə, A.Xaçaturyan necə qeyd etmişdir ki, “müasir musiqidə plaqiat yoxdur, müasir musiqidə kollaj vardır.” Burada aydınlaşdırmaq vacibdir, kollaj altında, nə başa düşülür və məşhur erməni bəstəkarının bu fikrində nə nəzərdə tutula bilərdi. Əgər biz “Xarici sözlər lüğəti”nə müraciət etsək, “kollaj” sözünün fransız mənşəli olduğunu və bilavasitə “yapışdırma” mənası verdiyini görürük. İstinad gətirilən lüğət göstərir ki, bu, “təsviri incəsənətdə texniki üsuldur”, yəni hər hansı bir özülə ondan rənginə və fiquruna görə fərqlənən materialların yapışdırılması, həmçinin bütünlüklə bu üsulla yaradılmış əsər”. Oxşar izahat 1985-ci ildə nəşr olunmuş “Ensiklopedik lüğətdə” də verilir. İndi isə, hörmətli oxucular, “musiqidə kollaj” anlayışını aydınlaşdırmaq üçün bir haşiyə çıxmalıyıq ki, musiqi əsərlərində plaqiat və mənimsəmə problemlərini düzgün təsəvvür edə bilək.

Musiqi əsərində bədii obrazlar səslər vasitəsi ilə ifadə olunur. Səslər isə sözün konkret mənasını olduğu kimi verə və rəssamlıqda olduğu kimi, dünyanın təsbit edilmiş görünən mənzərəsini canlandırma bilmir. Xüsusi şəkildə düzülüş və təşkil edilmiş səslər intonasiya təbiətinə malik olur və bununla da onlar səslə ifadə olunan incəsənətə çevrilir. Beləliklə, musiqi nə qədər gözəl olsa da, o qədər asan mənimsənilə bilir və bir o qədər də plaqiatın müəyyən edilməsi çətin olur. Əgər biz ədəbi əsərlərdə məzmunu (süjeti, fabulanı) formadan (obrazlar, dil) asan ayıra biliriksə, musiqi əsərində bu daha mürəkkəbdir, ona görə ki, musiqidə ifadəliliyin başlıca komponenti olan melodiya musiqinin həm formasını, həm də məzmununu müəyyən edir. İş burasındadır ki, melodiya elə əslində bir səslə ifadə olunan musiqili fikirdir. Polifoniya, harmoniya, ritm və s. – bütün bunlar musiqili formanın əlavə vasitə və komponentləridir. Biz burada əsas mətləbə gəlirik. Müəllif hüququ əsərin formasını qoruyur. Əsərin məzmunu isə onun qorunan əsərin formasına daxil edilədi səviyyədə qorunur. Elə məsələnin kəskinliyi də bundadır: əsərin melodiyası müəllif hüququ ilə qorunurmu? Qorunursa, deməli, onda melodiyanın təkrar edilməsi plaqiatdır, qorunmursa, onda bu iqtibas onu edən yaradıcılıq məqsədinə uyğundur. Hazırda müəllif hüququ sahəsinin müasir peşəkarları birmənalı şəkildə etiraf edirlər ki, baxmayaraq ki, melodiya, musiqi əsərinin müstəqil obyekt deyil, bununla belə, o, müəllif hüququ çərçivəsində qorunmalıdır. Bu birmənalı fikrin səbəbi də ondadır ki, melodiya musiqi əsərinin başqa elementləri cəlb edilmədən sərbəst şəkildə təkrar oluna bilər. Musiqi əsərinin harmoniya, yəni eyni vaxtda səslənən notların birləşməsi, eləcə də ritm - yüksək və alçaq səslərin ardıcıl səslənməsi və s. kimi digər komponentləri isə müəllif hüququ ilə qorunmur. Razılıq ki, nə harmoniya, nə də ritm öz-özlüyündə mənimsənilə bilməz. Onlar yalnız melodiya ilə birlikdə müəllif hüququ ilə qorunma əldə edə bilər. Ancaq bu hələ hamısı deyil: axı musiqi əsəri uyğunlaşdırıla, məsələn bir səsdən, yaxud bir alətdən digərinə uyğunlaşdırıla bilər. Bu elə aranjirovkadır. Onun bir növü də orkestrə uyğunlaşdırılır.

Oxucuların nəzərinə! Əgər sovet dövründə aranjirovka və orkestrrovka müəllif hüququ ilə qorunmurdusa, indi onların nəticəsində yaradılmış musiqi əsərləri, baxmayaraq ki, onlar müstəqil deyil, orijinaldan asılıdır, bununla belə, onlara müəllif hüququ ilə qorunma verilir. Bu, varyasiyalara da aiddir, burada ilkin orijinalın əsas musiqi mövzusu tanınan şəkildə qalır. Burada ritm və taktın dəyişməsi sayəsində, yəni manera və tonallıq varyasiya edilərək, melodiya düzümünə və harmoniyaya təsir edilir və bununla da müstəqil olmayan, lakin müəllif hüququ ilə qorunan əsər yaranır. Hörmətli oxucular, bütün bu sadalananlar: aranjirovka, orkestrrovka, variasiya-bunlar əsərin yenidən işlənməsidir. Yenidən işlənmə yenidən işləyəne yaradıcılıq fəaliyyətində böyük varyasiyalığa imkan verir. Belə ki, bu paydan asılı olaraq yenidən işlənmiş əsər orijinaldan tam asılı da ola bilər, tam sərbəst də. Birinci halda mahiyyətcə, orijinalın əsas obrazı kimi melodiyanın surəti çıxarılır və onun ifadə vasitəsi olan dil musiqi pərdəsi cüzi şəkildə dəyişdirilir. İkinci halda isə yalnız ayrı-ayrı obraz elementləri istifadə olunur və ifadə vasitələri tamamilə dəyişdirilir. Bu qıraq formalar arasında yenidən işlənmənin aralıq forması mövcuddur.

Gördüyümüz kimi, musiqinin yenidən işlənməsi plagiat (birinci hal) və ya qeyri-plagiat, yəni tam müstəqil, yaxud orijinaldan zəif asılı olan iqtibas ola bilər.

Nəhayət, məsələ ilə bağlı əhəmiyyətinə görə yox, şərh edilmə mənasında sonuncu qeydimiz. Müəllif hüququnda toplu anlayışı, dəqiq desək, elementləri digər əsərlərdən ibarət olan tərtib edilmiş əsər anlayışı vardır. Məsələn, mahnılar, havalar kimi mövcud olan bir sıra kiçik formalar əsasında böyük formalı musiqi əsərinin yaradılmasını misal çəkmək olar. Belə ki, müəllif-hüquq qanunvericiliyində belə tərtib olunmuş əsərə daxil edilmiş komponentlərin seçiminə, ardıcılığına və bağlılığına görə yeni əsər kimi baxılır və müəllifinə qorunma hüququ verilir. Təkrar edirik: yalnız orijinal ilkin materialın seçilməsi və düzülməsi üzrə yaradıcılıq əməyinə görə. Özü də yenidən yaranmış əsərə onun elementləri kimi daxil edilmiş orijinalların müəllifləri öz müəlliflik hüquqlarını qoruyub saxlayırlar.

Hörmətli oxucuların, başa düşdükləri kimi, bu, elementlər qismində ayrı-ayrı mahnılar, yaxud başqa müəlliflərin əsərlərindən parçalar olan iri musiqi əsərləri üçün qəbul edilməzdir. İş ondadır ki, belə mürəkkəb əsəri yaradan bəstəkar ona bütövlükdə müəllifi olduğuna iddia edir və əsər tam şəkildə onun adı ilə bağlanır. Axı bəstəkar - yeni bütöv musiqi əsərinin yaradıcısıdır, başqa əsərlərdən öz fikrinə uyğun konqlomerat və kollaj etmiş tərtibçi deyil. Həm də yadda saxlamaq lazımdır ki, folklor musiqisi, eləcə də şifahi xalq yaradıcılığının digər janrları müəllif hüququ ilə qorunmur və onların götürülməsi və plagiatına, üstəlik də, mənşəyinin mənimsənilməsinə görə məsuliyyət hələlik əxlaqi səciyyə daşıyır və yaradıcılıq etikasının predmeti olaraq qalır.

Hörmətli oxucular, əsas mövzuya qayıdaq və qeyd edək ki, Üzeyir Hacıbəyovun bədii kəşfi bütün Cənubi Qafqazın peşəkar musiqisinin inkişafına çox böyük təsir göstərmişdir. Qlinkanın rus opera sənətində tutduğu yeri Üzeyir bəy Azərbaycan opera sənətində tutmuşdur. Onun yeni janrın yaranmasındakı nailiyyətləri, şübhəsiz ki, dərin öyrənilmə predmeti olmuşdur. Üstəlik, Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılıq metodunun inkişafı öz əksini “Leyli və Məcnun”dan sonra “Koroğlu” (1937) operasında tapmışdır. “Leyli və Məcnun” milli ənənələrin Avropa musiqi kompozisiyasının qanunları ilə üzvi şəkildə birləşdiyi, muğamların ahəngdarlığı vasitəsi ilə isə Füzulu poemalarının lirizminin musiqili ifadə imkanlarının əldə olunduğu muğam operası idisə, “Koroğlu” operası aşıq ahəngdarlığı şəklində milli musiqi ənənələrinin Avropa harmoniyası ilə ayrılmaz vəhdəti oldu.

Hörmətli oxucular, bu, Avropa operalarının ən təkmil standart nümunəsi idi. Ü.Hacıbəyov yazırdı: “Mən Çaykovski yaradıcılığının coşqun pərəstişkarlarından biriyəm. Mən Çaykovskidən xalq - mahnı ənənələrini sərbəst yaradıcılıq şəklində həyata keçirmə prinsipini mənimsəmişəm...”. Hacıbəyovun bədii kəşfi böyük əhəmiyyət kəsb edən yeni amildə də - böyük bəstəkarın poetik sözə münasibətində, onun incə bədii zövqündə, parlaq biliyində və bədii materialı anlamasında öz əksini tapmışdır. Puşkin-Çaykovski tandeminə xas olan harmoniya Füzuli-Hacıbəyova da aiddir. Hacıbəyovun Çaykovskiyə

olan böyük məhəbbəti də əsassız deyil: biz Çaykovskinin “Onegin” əsərini dinləyərkən Puşkini duyuruqsa, Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun” operasını dinləyəndə Füzulini hiss edirik. Hacıbəyovun vokal əsərləri də belədir. Bütün vokal yaradıcılığını Heyne və Hötenin poetik mətnləri üzərində quran Şubert kimi, Hacıbəyov də vokal yaradıcılığında öz ilham mənbəyini Nizaminin lirikasında tapmışdır. 1937-ci ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan incəsənəti dekadasından sonra erməni bəstəkarı X.Qara-Murza yazmışdı: “Azərbaycan musiqisinin, o cümlədən onun yaradıcılarından biri olan Sizin qazandığınız uğur münasibəti ilə mənim ən səmimi təbriklərimi qəbul etməyinizi xahiş edirəm ... Moskvadakı musiqili çıxışlarınız zamanı üzə çıxan Azərbaycan xalqının musiqi mədəniyyətindəki böyük inkişafın şahidi olmaqdan hədsiz dərəcədə sevindim.” Yadımda deyil bunu kim deyib, ancaq çox gözəl deyib: “Gözəlliyi görəndə onu yarananın yoldaşdır”. Elə deyilən kimi də olmuşdur, hörmətli oxucular. Hacıbəyovun yaradıcılıq metodunun diqqətlə öyrənilməsi, dərk edilməsi də erməni bəstəkarları tərəfindən əldə silah edilmişdir.

A.Tiqranyan Q. Xubovun tənqidinə əməl edərək, “Anuş” operasında “klassik Azərbaycan muğamları”nı təkrar etmişdir. Dəfələrlə yenidən əl gəzdirilən, daha dəqiq desək, opera sənətinin o dövrdəki səviyyəsinə uyğunlaşdırılması üçün səy göstərilən “Safa” operasında Azərbaycan xalq mahnılarından və melodiylarından uğurla istifadə etmək A.Mailyana nəsb olmamışdır. Onun uğurlu tapıntısı yalnız “Yallı” rəqsini istifadə etməsi olmuşdur. Burada Rollanın söylədiyi bir fikri yada salmaq yerinə düşür: “Kiçik çaylar da böyük çayların axdığı həmin yamaqdan axır”.

“Almast” ilk erməni operasının müəllifi A.Spendiyarov həm “Novruz ərəbi”, “Heydəri” Azərbaycan xalq melodiylarından, həm də Ü.Hacıbəyovun “O olmasın, bu olsun” musiqili komediyasının mövzusunda istifadə etmişdir. Özü də “SSRİ xalqlarının musiqi tarixi”nə (c. 1, M., 1985) görə, məhz “Almast” operası “bu vaxta qədər erməni opera sənətinin əlçatmaz nümunəsi kimi” qalır. “100 opera” adlı məşhur topluda “Almast” operası da “Koroğlu” operası ilə yanaşı bu nüfuzlu siyahıya (“100 opera”, “Muzika”, L-d, 1964) düşmüş-

dür. “Almast” operası Babayevin “Arsvəberd”, Tiqranyanın “Anuş”, Çuxaçyanın “II Arşak” operaları ilə birlikdə 1962-ci ildə Moskvada nəşr olunmuş heç də az məşhur olmayan “Operne libretto” toplusuna da daxil edilmişdir. Bu toplusunun tərtibatçıları siyahısında N.Məlik-Şahnazarov və M.Teroqanyan da olmuşdur. Hörmətli oxucular, “Almast” operasının yaranma tarixinə yuxarıda göstərilən toplularda əks olunan redaksiyadan fərqli bir şəkildə yenə qayıdacağıq.

A.Xaçaturyana gəlincə, o, məşhur bir bəstəkar kimi muğamatın spesifik xüsusiyyətini qavramağı bacarmışdı. “SSRİ xalqlarının musiqi tarixi”ndən (c.3, M.,1972) gətirdiyimiz bir sitatda çox dəqiq göstərilir ki: “*Qayane*”də xalq musiqisi yalnız folklordan alınmış mövzularda səslənmir. O, baletin bütün partiturasına, bəstəkarın bütün şəxsi orijinal mövzularına daxil olmuşdur. Məsələn, xalq nümunələrinə çox yaxın olan “*Armenin rəqsi*”, “*Karen və Nunenin rəqsi*”, “*Erməni-kürd rəqsi*”, “*Qılınclarla rəqs*”, “*Ləzginka*” kişi rəqsləri; *adajio və Qayane beşik mahnılarını göstərmək olar...*” (kursiv bizimdir). Əvvəllər yazılmış “Xoşbəxtlik” baletindəki ən yaxşı nömrələr “Qayane”yə daxil edilmişdir. “Sovet musiqi mədəniyyəti” (“Muzika”, 1987) dərsliyində İ.Proxorov və Q.Skudinanın qeyd etdikləri kimi, buradakı “xalq intonasiyasına və havalarına əsaslanan melodik mövzuların zənginliyi”dir. Məhz burada əvvəlki paragrafda haqqında danışdığımız erməniləşdirilmiş “Şalaxo” və “Uzundərə” Azərbaycan rəqsləri istifadə olunmuşdur.

A.Xaçaturyan: “Mən aşığam”,- deyirdi və bununla öz musiqisinin mənbəyi qismində xalq musiqisini qeyd edirdi. Məsələn üçün, onun skripka üçün konsertinin (1940) şöbələrinin adları: “Köçəri” rəqsi, yaxud “Gələ-gələ” mahnısı da şübhəsiz ki, bunu təsdiq edir. Q. Xubov görün nə yazırdı: “Xaçaturyan da hamı kimi, sadə oxşatmadan başlamışdır” (Q. Xubov “Aram Xaçaturyan”, M., “Sovetskiy kompozitor”, 1983). Elə həmin müəllif qeyd edirdi ki, bu bənzətmədə Xaçaturyan “aşıqların musiqi və poeziyasının bədii aləmi”ni təkrar etmişdir. Əslən Tiflisdən olan A.Xaçaturyanın bu aləmi İ. Proxorov və Q. Skudinanın “Sovet musiqi mədəniyyəti”, (M., “Muzika”, 1987) dərsliyində bu şəkildə səciyyələndirilir: “[Uşaqlıq və gənclik] çağlarında

ifalarında Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan mahnıları səslənən xalq müğənni və aşuqlarının sənəti unudulmaz təəssurat qoymuşdur... Sazın və ya tarın müşayiəti altında onlar [aşuqlar] qəhrəmanlar və aşuqlar haqqında özlərinin sonsuz nağıllarını danışdılar... Fərhad və Şirinin sadıq, fədakar məhəbbəti ... nəinki mahnılarda, eləcə də şeir və poemalarda tərənnüm edilirdi.” Gənc Xaçaturyanın aldığı təəssürat o qədər güclü imiş ki, o, çardağa qalxaraq, “xoşuna gələn ritmləri saatlarla mis ləyənin üstündə taqqıldadarmış”. A. Xaçaturyanın özünün etirafına görə, bu, “onun musiqi sahəsində ilk fəaliyyəti olmuşdur”. O qeyd edirdi: *“Mən erkən uşaq yaşlarımdan çoxlu sayda erməni və Azərbaycan mahnılarını bilən anamın oxumağını eşitmişdim. Sonralar mənim musiqi zövqüm və biliklərim nə qədər dəyişsə və təkmilləşsə də, uşaqlıq dövrümdə xalq incəsənəti ilə canlı ünsiyyətimdən qavradığım ilkin milli əsas sonrakı yaradıcılığım üçün təbii bir mənbə olaraq qalmışdır* (kursiv bizimdir). Hörmətli oxucuların başa düşdüləri kimi, bu, ilk növbədə, Azərbaycan tarı və sazında Azərbaycan aşuqlarının çatdırdığı Azərbaycan milli musiqi aləmi idi. Məhz buna görə 200-din çox ad olan A.Xaçaturyan haqqında bibliografiyada həmin işin müəllifləri tez-tez “Azərbaycan muğamları”, “Azərbaycan xalq musiqisi” və s. terminləri işlətməmişlər. Elə buna görə də böyük erməni bəstəkarı özünün məşhur Yerevan haqqına mahnı-himnində (“Yerevan haqqında mahnı”,1948) həmin musiqi zövqünə sadıq qalmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, not savadına malik ermənilər tərəfindən “erməniləşdirilmiş” Azərbaycan folkloru sonradan erməni mahnıları və rəqsləri qiyafəsində artıq peşəkar erməni musiqisinin melodiya əsasını təşkil etmişdi. Heç də təsadüfi deyil ki, erməni bəstəkarlarının “böyük dəstəsi” Komitasın göstərdiyi yolla gedərək, Azərbaycan şifahi ənənələrinin orijinallarını aktiv şəkildə not mətnlərinə köçürüdürlər. Misal üçün, T.Çuxaçyan Milanda kompozisiya kursu keçmiş, M.Yemelyan Peterburq konservatoriyasında təhsil almış, N.Tiqranyan Vyana və Peterburqda, Komitas Berlində, A. Spendiaryov isə Peterburqda Rimski-Korsakovun yanında təhsil almışdılar (N.Şahnazarova, “Muzıka Vostoka i muzika Zapada”, M., “Sovetskiy kompozitor”, 1983). Mənimsəmək və nota köçürmək üçün çox şey vardı. Erməni musiqisi və A. Xaçaturyan haqqında

çox yazmış Q.Xubov nəşr etdirdiyi “Azərbaycan xalqının incəsənəti” (“Kultura azerbaydjanskoqo naroda”, “Sovetskaya muzıka”, N4, 1938) əsərində təsdiq edir ki, Azərbaycan aşuqlarının musiqili poetik yaradıcılığı, əcnəbilərin fikrincə, nəinki Ermənistanda və Gürcüstanda, həm də Orta Asiyada mahnı yaradıcılığının tacı olmuşdur: “Azərbaycanı yüksək sivilizasiyanın mərkəzi hesab edirlər. Əgər baxşidən (xalq xanəndəsindən) yaxşı bir şey oxumağı xahiş edirlərsə, bu, səhnədə mütləq Azərbaycan mahnıları olacaq”.

Lakin musiqi irsimizin “not şəklində erməniləşdirilməsi” və sonradan erməni peşəkar bəstəkar musiqisində istifadə olunması üçün mənimsənilməsi bəzən paradokslara çevrilirdi. Məlum olduğu kimi, “Ensiklopedik musiqi lüğəti”ndə “İlk erməni operası “Almast”ın müəllifi görkəmli erməni bəstəkarı və dirijoru” kimi xarakterizə olunan S.Spendiyarov Krımda Xersonşində anadan olmuş və uşaq yaşlarından türk musiqisi ilə əhatə olunmuşdur. Onun Azərbaycan musiqi folkloruna olan tükənməz marağı da elə bundandır. Rimski-Korsakovun yanında təhsil alıb peşəkar bəstəkar olandan sonra o, öz tərcümeyi-halında yazmışdı: “Məm özümü Qlinka, Balakirev, Borodin, Rimski-Korsakov və başqaları tərəfindən yaradılmış rus məktəbinə aid edirəm”. Bununla belə, türk-Azərbaycan melodiya əsasının onun yaradıcılığında üstünlük təşkil edirdi. İncəsənətdən əvvəlki dövrdə o, iki “Krım eskizləri” süitasının və “Üç palma” simfonik əsərinin müəllifi olmuşdur. Onun “Şərq beşiyi” və “Tatar mahnısı” vokal əsərlərinin özü də bəstəkarın bədii meyilləri barədə danışır. Təsadüfi deyildir ki, Krım tatarlarının iki beşik və rəqs mahnısının işlənməsi onun yaradıcılığında ən yaxşılardan hesab olunur. Bununla belə, o, erməniləri çox sevindirərək, İrəvana gələndən sonra burada “İrəvan etüdləri”ni nəşr etdirir. Etüdlər “Ənzəli” və “Hincas” hissələrindən ibarət idi. Partitüraya yazılmış qısa müqəddiməsində müəllif göstərirdi ki, “etüdlər üçün mövzu İrəvanda xalq musiqiçilərinin ifa etdikləri erməni və ərəb mahnıları olmuşdur”. Ancaq “SSRİ xalqlarının musiqi ədəbiyyatı”nda S.Qinzburqun qeyd etdiyi kimi, bunun ərəblərdən alındığını hesab edən və “Hincas” mahnısının melodik əsasının ərəb mənşəli” olmasını düşünən Spendiaryovun səhvi idi, ola bil-

sin ki, bu ahəngin Ərəbistandan gəlmiş adı Spəndiyarovu çaşdır-
mışdır, baxmayaraq ki, Zaqafqaziyada bu terminlə tamamilə başqa
quruluşa malik ahəng ifadə olunurdu”. Ancaq hörmətli oxucular başa
düşürlər ki, “Ənzəli”nin melodiya əsasını xalq mahnısı və məşhur
“Ənzəli” Azərbaycan rəqsi təşkil edirdi. Eləcə də geniş yayılmış
“Hincas”ın əsasında ermənilərə heç bir aidiyyəti olmayan populyar
“Hincas” muğam ahəngi durur. Deməli, söhbət muğamların simfoni-
yalaşdırma təcrübəsindən getmişdir. Spəndiyarovun Azərbaycan mu-
siqi ənənələrinə marağı o qədər böyük idi ki, İrəvana köçəndən sonra
o, həddən artıq həvəslə mahnılarımıza göz yetirirdi. Avetis İsaakyan
öz xatirələrində belə yazırdı: “Biz [Spəndiyarovla] birlikdə yerli və
kənardan gəlmə Azərbaycan aşıqlarının bir-biri ilə yarışaraq, çoxsim-
li uzunqollu sazlarda Koroğludan, “Aşiq Qərib”dən, “Əsli və Kərəm”
dən və başqalarından mahnılar ifa etdikləri çayxanalarda olurduq”.
Azərbaycan musiqisininin və böyük Ü.Hacıbəyov yaradıcılığının erməni
musiqi məktəbinin banilərini peşəkar musiqisinə təsir qüvvəsi
bax belə idi.

§13.

“... Mənimsədim”də Azərbaycan musiqisinin və Üzeyir Hacıbəyov yaradıcılığının peşəkar erməni musiqi məktəbinin təşəkkülünə böyük təsiri haqqında danışılır

Öncə qeyd etdiyimiz kimi, oxucuların diqqətini Ü. Hacıbəyov
yaradıcılığının və bütövlükdə Azərbaycan musiqisinin peşəkar
erməni musiqi məktəbinin təşəkkül tapmasına göstədiyi böyük təsire
yönəltmək istəyirik.

Hörmətli oxucular! XX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqaz həqiqə-
tən Ü. Hacıbəyovun bənzərsiz musiqisi ilə yaşayırdı. Onun 1907-ci
ildə yazılmış və ilk dəfə 1908-ci ildə səhnəyə qoyulmuş “Leyli və
Məcnun” muğam operası böyük müvəffəqiyyət qazanmışdı. Bu,
Şərqdə ilk opera idi. Üzeyir bəyin “O olmasın, bu olsun” (1911) və
xüsusən də 1913-cü ildə ilk dəfə tamaşaya qoyulmuş “Arşın mal
alan” musiqili operettaları çox məşhur idi. A. Tiqranyanın 1912-ci
ildə yazılmış və həvəskar truppenin səyi ilə Aleksandropolda tama-
şaya qoyulmuş “Anuş” operasını nəzərə almasaq, ermənilərin həmin
illərdə musiqili-səhnə əsərləri olmamışdır. Bax buna görə, 1959-cu
ildə nəşr olunmuş “Ensiklopedik musiqi lüğəti”ndə qeyd edilir ki, ilk
erməni operası “xalq-məişət” operası olmuşdur, daha dəqiq desək, o,
ilkin variantında ənənəvi anlamda olan opera yox, O. Tumanyanın
“Anuş” süjeti əsasında yaradılmış və bir necə xalq mahnısı ilə bəzə-
dilmiş bir tamaşa idi. Baxmayaraq ki, 1962-ci ildə nəşr olunmuş
“Opera librettoları”nda bu əsərin yaradılmasının A. Tiqranyanın çox-
dankı arzusu olduğu göstərilir, ancaq bu faktı da qeyd etmək lazımdır
ki, erməni klassik musiqisinin banisi Komitas da bu süjet üzərində
uzun müddət işləmişdir. Ancaq o, niyyətdən irəli bir addım ata bilmə-
mişdir. Üstəlik, sonralar həmin süjet O. Tumanyanın özü tərəfindən
məşhur peşəkar bəstəkar Spəndiyarova təklif edilmiş, lakin bəstəkar
bu təklifi rədd etmişdir. Bir sözlə, hörmətli oxucular başa düşürlər ki,
“Anuş” süjetinin musiqi tərtibatına dəfələrlə qaydılması A. Tiqran-

yanın “Anuş” ilkin “xalq-məişət operası”nın səviyyəsinin əyani təsdiqidir. İndi erməni musiqi ənənəsinin formalaşması ilə bağlı problemi, eləcə də bu ənənəni erməni birsəsli-monodiyası əsasında görən erməni kilsə xadimlərinin qarşıdurmasını şərh etməyəcəyik. Biz yalnız onu təsdiq edirik ki, o illərdə Komitasın, N. Tiqranyanın, M. Yermalyanın, X.Qara-Murzanın və digər erməni bəstəkarlarının böyük formalı əsər yaratmaq səyləri xoş arzu olaraq qalmışdı. Bax elə buna görə də Bakıda, Tbilisidə və başqa şəhərlərdə yaradılmış erməni musiqi cəmiyyətləri gözlərini, əvvəlki paraqrafda qeyd olunduğu kimi, türk musiqisi üzərində qurulan əsərləri ilə Avropa dairələrində də tanınan bəstəkar- A. Spendiyarova dikmişdilər. S. Ginzburqun “Sovet musiqi ədəbiyyatı”nda (M., “Muzıka”, 1970) qeyd edildiyi kimi: *“Oktyabr inqilabından əvvəlki mərhələdə Spendiyarovun əsas nailiyyəti musiqidə Şərq obrazlarının təcəssümü üçün yeni təsirli vasitələri tapması idi”. Əsasən türk-Azərbaycan musiqi ənənələrinin əksini tapdığı “Kırım eskizləri”, “Üç palma”, “Şərq beşiyi”, “Tatar mahnısı” və Spendiyarovun digər əsərləri Lyadova israr etməyə imkan verdi ki, “onun (Spendiyarovun) Şərqi bizim yaradıcılarımız tərəfindən istifadə olunmayana qədər yeni idi” (С.Гинзбург, «Советская музыкальная литература», М., «Музыка», 1970).*

Rus klassik musiqi məktəbinin tələbəsi, N. Rimski-Korsakovun şagirdi A.Spendiyarov müəyyən müddət heç erməni bəstəkarı da sayılmırdı. Bununla belə, o, 1916-cı ildə Tbilisiyə gələndən sonra “erməni ədəbi-bədii dairələri tərəfindən fərəhlə qarşılanmışdır”. Tbilisidə o, xalq xanəndələrinə və çalğıcılarla diqqətlə qulaq asır və Azərbaycan musiqisindən vəcdə gələrək, “Almast” operası üzərində işləməyə başlayır. *“SSRİ xalqları musiqisinin tarixi”ndə (c.1, M., 1970) göstərilir ki, “bəstəkar onun (əsərin) üzərində ömrünün sonuna, daha doğrusu, 1928-ci ilə qədər işləmişdir”. Bu, sadə iş deyildi, “Spendiyarov erməni operasının yaradılmasına doğru özünün xüsusi yolu ilə getmişdir. Onun erməni bəstəkarlarının bu sahədə hər hansı bir təcrübəsinə əsaslanmaq imkanı yox idi” (kursiv bizimdir).* Bu etiraf məşhur erməni musiqişünaslarından birinin - Q. Tiqranovun “A.A. Spendiyarov” (“Muzıka”, M., 1971“) adlı monoqrafiyasındandır. Deməli,

Tiqranyanın “ilk xalq-məişət operası” adlandırılan “Anuş” operasının təcrübəsi, eləcə də guya erməni operalarının hələ XIX əsrin ortalarında yaradılması barədə çap nəşrlərində rast gəlinən təcrübəsiz insanları inandırmaq məqsədi ilə edilən erməni cəhdləri həqiqətə uyğun olmayan iddialardan başqa bir şey deyildir. Onun qızı belə xatırlayır ki, bəstəkar hələ Kırıda olarkən tar və kamança xalq musiqi alətlərində çalmağı bacaran marinist İ. Ayvazovskidən türk melodiyalarını ifa etməyi xahiş edərdi. İ. Ayvazovski böyük həvəslə erməni, tatar və başqa motivləri çalır, Spendiyarov isə acgözlüklə onları yazıya köçürürdü. Bəstəkar olarkən o, xalq melodiyalarında əks olunmuş türk musiqisinin necə dərin köklərə malik olduğunu başa düşürdü. Qeyd edək ki, operanın yazılması ideyası N. Rimski-Korsakov tərəfindən verilmişdi. Özü də söhbət Şərq operasının yaradılmasından gedirdi. Bu da təsadüfi deyildi. Məşhur rus bəstəkarı öz şagirdinin musiqi zövqlərini və türk musiqisini bilməsini hamıdan yaxşı bilirdi. Spendiyarovun əvvəllər türk motivləri əsasında yaradılmış və geniş şöhrət qazanmış simfonik əsərləri də onun sonrakı fəalliyəti üçün uğurlu bir təminat idi. Bununla birlikdə, Spendiyarov peşəkar musiqiçi kimi öz operası üçün mövzu seçimində çox vasvası idi. Ona müxtəlif mövzular təklif olunurdu və hətta bəstəkarı ədəbi materiallarla təchiz etmək üçün ona kömək göstərilərək, qrupa oxşar bir şey yaradılmışdı və o, gələcək opera üçün süjet seçimi ilə məşğul olurdu. Bu səbəbdən opera yazmaq üçün Spendiyarova müxtəlif süjetlər, o cümlədən L.Yeqizaryan “Gözəl Ara və Semiramida” əfsanəsinin, 1911-ci ildə isə S. Merkurov Babayanın “Semiramida” dramının süjetini və bir çox başqalarını təklif etməyə başladılar. T. Tiqranov özünün “A. A. Spendiyarov” kitabında yazırdı ki, bütün bu süjetlər bəstəkar tərəfindən, *“həqiqətdən uzaq, şərti və bufator ekzotik süjetlər “təngə gətirdiyi üçün”* rədd olunmuşdu (kursiv bizimdir). Və bunu “ilk erməni xalq-məişət operası”nın müəllifi Spendiyarovun özü bəstəkar A.Tiqranyana yazmışdı. O, seçilmiş ən yaxşı erməni süjetləri barədə bir sadə səbəbdən yazırdı ki, onlar həyatilikdən uzaq idi və heç cür ermənilərin keçdiyi yolu təcəssüm etdirmirdi. Hətta rəssam M.Saryanın yazdığına görə, Spendiyarovun zəif damarından tutmaq cəhdi, yəni “Anuş“ operasının yazılmasının rus bəstəkarı Qreçaninova sifariş

edilməsi barədə xəbər onə çatdırılması belə son nəticədə Spəndayarovun mövqeyini dəyişmədi. Bu barədə bəstəkarın qızı M.Spendayarovanın “Məşhur adamların həyatı” (“Molodaya qvardiya”, M., 1964) seriyasından olan müəllifi olduğu “A. Spəndayarov” kitabında oxumaq olar. Nəhayət, O.Tumanyan özünün “Tmkabertin alınması” poemasını A.Spendiyarova təklif edəndə bəstəkar buna razılaşmışdı. Bu süjetin də yalnız bədii xəyal olmasına və heç cür real hadisələrə əsaslanmadığına baxmayaraq, hətta əvvəlcə o, bu süjeti də rədd etmişdi (Ş.A. Şevardyan “A.Spendiarov”, M., “Musiqi nəşriyyatı”, 1939). Nadir şah heç vaxt erməni knyazı Tatul ilə vuruşmamışdır. İdeyaya görə bu, ermənilərin XVIII əsrdə xalq-azadlıq mübarizəsində real olmayan epizodlardan biridir. Baxın, M. Muradyan “SSRİ xalqları musiqisi tarixi”nin “Ermənistan” bölməsində nə yazırdı: “*S. Parnokun librettosu çox şeydə O.Tumanyanın poemasından kənara çıxır. Onda Almastın psixoloji dramı mürəkkəb və ziddiyətli daxili aləmi ilə gücləndirilmiş və nəzərə çarpdırılmışdır. Buradan da operanın qəhrəmanlıq-vətənpərvərlik və fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərini birləşdirən dramaturgiyanın məşhur ikililiyi meydana çıxmışdır*” (kursiv bizimdir). Yuxarıda sitat gətirilən mənbəyə əsasən, operanın məzmununu açacağıq, yeri gəlmişkən, əvvəllər sitat gətirdiyimiz məşhur erməni musiqişünası T.Tiqrənov da bu kitabın redaksiya heyətinə daxil olmuşdur. Siz isə hörmətli oxucular, sitat gətirilən mənbədə yazıldığı kimi bu əsərin “ikili dramaturgiyana” münasibətdə öz nəticələrinizi çıxarın.

“Tmuk erməni qalasını mühasirəyə almış İran qoşunu əbəs yerə onun müdafiəçilərinin müqavimətini qırmağa çalışır. Başda knyaz Tatul olmaqla erməni döyüşçüləri Nadir şahı bir-birinin ardınca məğlubiyətə uğradırlar. Yalnız çarlıq tacı haqqında Nadir şahın yalan vədlərinə aldanan knyaginya Almastın xəyanəti nəticəsində iranlılar gecə qalaya girməyə müvəffəq olurlar. Tatul öldürülür, onun bütün silahdaşları məhv edilir. Xain Almastın həyatı faciəli sonluqla bitir. Onu çar tacı yox, gələcəkdə şahın hərəmxanasında kənz yeri gözləyirdi. Öz şöhrətpərəst arzularında aldanan Almast Nadir şahı öldürməyə cəhd edir. Ancaq şahın döyüşçüləri onu tərksilah edir və cəlladın əlinə verirlər”.

Belə çıxır ki, ermənilərin azadlıq hərəkatı knyaz Tatulun arvadının – Almastın xəyanəti nəticəsində heç olmuşdur. O.Tumanyanın fikrinə əsasən, Almast xalq satqınıdır. Deməli, bu obraz heç vaxt O.Tumanyanın əsas qəhrəmanı ola bilməzdi. Onda sual doğur, bəs nə üçün librettonun müəllifi şair S. Parnok orijinalın müəllifi O.Tumanyanın variantının əksinə olaraq, Almastın psixoloji dramını dərinləşdirir, onun obrazını gücləndirir? İş burasındadır ki, bunu S.Parnokdan elə A.Spendiyarovun özü xahiş etmişdir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, öz yaradıcılıq başlanğıcına sadıq qalan Spəndiyarov belə hesab edirdi ki, Almastın şəxsi dramında güclü obraz uydurulmuş azadlıq mübarizəsinin qondarma qəhrəmanlarından daha əhəmiyyətliyədir. Üstəlik, Almast nəinki vətənə xəyanət etmişdir, o həm də qoca şeyxin sözü ilə Nadir şah tərəfindən Almastın yanına göndərilmiş onu tərənüm edən aşiq vasitəsi ilə bu işə təhrik edilmiş satqın bir qadın olmuşdur.

Bax belə, hörmətli oxucular, erməni qəhrəmanlıq operası qaliblərin... satqın kimi edam etdikləri erməni knyaginyası tərəfindən satılmış qəhrəman erməni müdafiəçilərin məğlubiyəti ilə bitməli idi. Ancaq opera tamaşaya qoyularkən (bu, 1933-ci ildə Yerevanın xalq evində olmuşdur) Spəndiyarovun niyyəti həyata keçmədi. Məsələ ondadır ki, Spəndiyarov 1928-ci ildə vəfat etdi və operasını başa çatdırma bilmədi. Musiqini bəstəkar M. Şteynberq tamamlayır. “Almast” operası tamaşaya qoyularkən sonuncu-dördüncü pərdə tamamilə dəyişdirilir: üsyan etmiş xalq başda Tatulun silahdaşı Ruben olmaqla qalaya soxulur. Nadir şah və onun qoşunu geri çəkilir, xalq satqını cəzalandırır”. Bu variantın mətni T.Axumanyan, musiqi və orkeströvkası isə M.Şteynberq tərəfindən yazılmışdır. Bir halda ki, “Almast” operası “bu günə qədər erməni opera sənətinin misilsiz nümunəsi kimi qalmaqdadır”, onda Spəndiyarovun çox sevdiyi və öz operasında istifadə etdiyi Azərbaycan musiqi nümunələrini: “Rast”, “Çahargah”, “Şüştər”, “Hicaz”, “Şahnaz”, “Mahur Hindi” muğamları, “Novruz ərəbi”, “Heydəri”, “Kəndirbaz”, “İnnabı” xalq musiqi folkloru nümunələrini də göstərmək məqsədəuyğundur. Klassik rus musiqi məktəbi ənənələrinə sadıq olan A.Spendiyarov, biz bunu qeyd etməliyik, Bakıya

böyük Ü. Hacıbəyovun yanına gəlir və “O olmasın, bu olsun” operetasının musiqi fraqmentindən öz operasında istifadə etməyə icazə alır. A.Spendiyarovun “Almast” operasındakı məşhur “İran marşı” və operadakı bir sox başqa məqamlar məhz belə meydana gəlmişdir. İndi isə A.Spendiyarovun özünün etirafına müraciət edək: *“Opera üçün musiqi materialı qismində mənə xalq havaları lazım idi. Bəzi şeyləri şəxsən özüm qələmə aldım, mənə lazım olan nəğmələrin yazıldığı çoxlu qrammofon valları və onların işlənmiş, həmçinin N.F. Tiqranovun əsərlərindən ibarət nəşr olunmuş toplularını əldə etdim. Bu böyük materialda N.F.Tiqranovun yazıları parlaq surətdə fərqlənirdi, öz operamda onların üzərində bir neçə orkestr epizodları qurdum. Beləliklə, birinci tamaşadakı fars marşı üçün “Heydəri”ni və “Novruz ərəbi”ndən parçaları, Almastın böyük rəqsi üçün tamamilə “Kəndirbaz” nəğmələrini tam istifadə etdim* (kursiv bizimdir), (Qumretsi “N. F. Tiqranov və Şərq musiqisi”, L., 1927). Oxucuların nəzərinə çatdırmaq istəyirik ki, söhbət burada ömrünün çox hissəsini folklorun, ilk növbədə Azərbaycan folklorunun, eləcə də muğamlarımızın toplanması və işlənməsinə həsr etmiş erməni musiqi xadimi və folklorşünası Nikoqayoz Tiqranovdan gedir. Biz isə bir daha N. Tiqranova qayıdaq və onun növbəti dəlili nəzərdən keçirək: *“A. Spendiaryovun not yazılmış kitabçasında çoxlu qeydlər... bir sıra muğamların yazısı var: “Mahur”, “Rast”, “Çahargah”, “Şüştər”, “Kürd Şahnaz”. Bu yazıların əksəriyyətindən Spendiaryov öz əsərlərində istifadə etmişdir”* (kursiv bizimdir), (Q. Tiqranov, “A.Spendiyarov”, M., “Muzika”, 1971).

Bax belə, A.Spendiyarovun simfonik istedadı əhəmiyyətli dərəcədə türk-Azərbaycan musiqi ənənəsinə söykənərək və Ü. Hacıbəyovun musiqisinin təsiri altında ən yaxşı erməni operası olan “Almast”ı yaratmışdır ki, bu da indiyə qədər erməni səhnəsindən düşməmişdir.

Görün, məşhur erməni şairi Avetik İsaakyan öz memuarlarında A. Spendiaryovu xatırlayaraq nə yazırdı: “onun bizə əbədi qoyduqları gələcək nəslin yaradıcılığına təsiri səbəbindən ölməzdir, unudulmazdır və misli-bərabəri yoxdur”. “Almast” operasının məşhur müəllifinin xatirəsinə ünvanlanmış bu sözlərlə razılaşmaq çətindir.

İndi isə, hörmətli oxucular, biz “Almast” operasının yazıldığı vaxta qayıtmalı və erməni musiqi dairələrində olan vəziyyəti “bərpa etməli” olacağıq. Əsrin əvvəlində erməni musiqisində nə baş verdiyini təsəvvür etmək üçün, hörmətli oxucular, bizə XIX əsrin son dövrünə müraciət etmək lazım gələcək. Məhz bu dövrdə erməni musiqisində dərk etmə prosesi baş verir, onun inkişaf yolları formalaşdı. Burada erməni musiqi mədəniyyətinə iki yanaşma, iki müxtəlif dərk etmə forması toqquşur. Birinci kosepsiya yığcam şəkildə belə ifadə oluna bilərdi: erməni musiqisinin qədim kökləri və mənbələri vardır. Bir halda ki, S.Palasyanın fikrinə görə, “bizim mahnıların motivləri fərqlidir, (ermənilərin yaşadığı yerlərdən asılı olaraq) və ümumiyyətlə, biz hansı xalqın təsiri altında oluruqsa, onların mahnılarını da özümüzünkə hesab edirik”, onda bu sahənin mütəxəssisləri hesab edirdilər ki, qarşıda xalqın musiqi yaradıcılığına söykənməklə erməni musiqi ənənələrinin sistemləşdirilməsi üzrə iş durur. Belə yanaşmanın lideri kimi erməni çoxsəsli klassik musiqisinin banisi Komitas çıxış edirdi. Bəstəkar X. Qara-Murza da buna meylli idi. “Ensiklopedik musiqi lüğəti”nə görə, Komitas öz yanaşmasını həyata keçirmək üçün 3 mindən artıq mahnı və rəqsi yazıya köçürməyə nail olmuşdur, X. Qara-Mirzənin payı isə az, cəmi 300 xalq musiqi nümunəsinin işlənməsindən ibarət olmuşdur. Onu da deyək ki, Komitas Anadoluda doğulmuş Türkiyə sakini, Qara-Mirzə isə Kırımdan olmuşdur. Və tamamilə təbiidir ki, onlar türk musiqisinə can atır və erməni xalq havalarında və rəqslərində uşaqlıqdan onların yaxşı tanıdıqları və qəlblərinə yaxın olan türk melodiyalarını və motivlərini götürürdülər. Bəli, onlar tarixi Azərbaycanın ərazisində, qismən də Türkiyədə “erməni musiqi folkloru”nu toplayırdılar. Məhz, bu əsasda da onlar tərəfindən erməni klassik musiqisinin imkişafı təqdim edilmişdir. Bəs ikinci yanaşma prinsipi nədən ibarət idi? Bu, erməni monodiyası - birsəsli musiqisinə yad olan Azərbaycan-türk, bütövlükdə türk musiqisinin ora daxil edilməsinə qarşı çıxan klerikalların, erməni kilsə xadimlərinin mövqeyi idi. Bu yanaşmanın nümayəndələri belə hesab edirdilər ki, şarakanlar, meqedlər, voxblar və taqilər müstəsna erməni musiqi ənənələridir və onlar müasir klassik erməni musiqisinin əsasını təşkil etməlidir. Erməni klassik musiqisinin bu şəkildə formalaş-

ması və inkişafı Komitasa və onun tərəfdarlarına dalana dirənmə kimi gəlirdi. Beləliklə, hörmətli oxucular, burada mürəkkəb bir vəziyyət yaranmışdı: ya müstəsna olaraq özünün kilsə monodiya köklərinə əsaslanan klassik erməni musiqisinin dalana aparən yolla formalaşdırılması, ya da türk-Azərbaycan melodiyalarından ibarət olan erməni xalq musiqisinə istinad edilməsi. Komitasa məhz bu səbəbdən tez-tez böyük etnoqraf kimi təqdim edirdilər, çünki o, öz həyatını xalq musiqisinin toplanmasına, işlənməsinə və nota köçürülməsinə həsr etmişdir. Yazılı erməni musiqi plagiatçılığının kökləri də elə buradan başlayır. Axı erməni musiqi mütəxəssislərinin özlərinin etiraf etdiklərinə görə, (əvvəlki paragraflara bax) erməni şifahi musiqi ənənəsi türk-Azərbaycan musiqisinə əsaslanırdı, çox vaxt isə orijinal Azərbaycan variantları ifa olunurdu. Bu mənada yazılı (not) musiqi plagiatçılığı yazılı ədəbi plagiatçılıqdan çox da fərqlənmirdi. Bu, özünü xüsusən, Azərbaycan rəvayətləri, bayatıları, atalar sözləri, yaxud dastanları “erməniləşdirilərək” yazılı mətnlərə çevrilib erməni əsərləri kimi nəşr olunanda göstərirdi. “Vikipediya” saytında (“Azad ensiklopediya”) qeyd edildiyi kimi, Komitasa 12 yaşında Eçmiədzinə gəlidiyi zaman, hələ erməni dilində danışmağı bacarmırdı, IV Qevorkun salamına cavab olaraq o demişdir: “Mən ermənicə danışmıram, əgər istəyirsinizsə, mahnı oxuyum.” Elə buradaca qeyd olunur ki, Komitasa Bakı neft maqnatı Mantaşevin pulu hesabına Berlində öz təhsilini başa vurub qayıtdıqdan sonra “Ermənistanın müxtəlif rayonlarını gəzir, minlərlə erməni, kürd, iran və türk mahnılarını toplayır və mahnıların işlənməsini yaradır”. Türk motivlərinə əsaslanan xalq musiqisinə Komitasinin münasibətindən danışarkən, biz heç də onun erməni dini musiqisinə diqqətini, kilsə nəğmələrinin oxunması sahəsindəki tədqiqatlarını və bəstəkarın yaratdığı dini əsərləri istisna etmirik. Bir daha onun xalq musiqisinə olan xüsusi münasibətini qeyd edirik. Təsadüfi deyildir ki, Komitasa Eçmiədzinin dindarları ilə əlaqəni pozub İstanbula qayıdaraq, burada konsert programında xalq mahnıları üstünlük təşkil edən “Qusan” xorunu yaradır. Katolikos I Vazgenin Komitasa haqqında dediyi: “Erməni xalqı öz ürəyini Komitasinin mahnısında tapmış və tanımışdır...” sözlərlə biz də razıyıq.

S. Ginzburqun “SSRİ xalqlarının musiqi ədəbiyyatı”nda isə Komitasa belə təqdim olunmuşdur: “Yüksək vətənpərvərlik hissi ilə hərəkətə gətirilən Komitasa özünün həyatı vəzifəsi kimi qarşısına qoymuşdu ki, erməni xalqının öz musiqi ənənəsinin olduğunu sübut etsin, onun milli özünəməxsusluğunu göstərsin və əsaslandırсын...” deyirdi: Komitasa, -gedin, ondan (xalqdan) öyrənin...- deyirdi. Təbii ki, vətənə qayıdandan sonra Komitasinin diqqət mərkəzində xalq mahnılarının dərinədən tədqiq edilməsi dururdu... “Komitasinin qeydləri və məqalələri erməni xalq musiqisini düzgün başa düşmək üçün yolu təmizlədi”. “Kırım erməniləri” elektron soraq kitabçasında onun silahdaşı X. Qara-Mirzə belə təqdim olunur: “Erməni milli musiqisinin inkişafında X. Qara-Mirzənin xidmətləri şübhəsizdir... Qara-Mirzə nəinki erməni dini və xalq mahnılarını toplayır, onları notlara köçürür, həm də onların ifalarını təşkil edirdi.” Oxucuların başa düşdüyü kimi, erməni klassik musiqisinin formalaşdırılmasında Komitasa musiqi kredo qələbə çaldı və bu, türk və Azərbaycan xalq musiqisinin hesabına baş verdi.

Özünü mühakimə yürüdün, hörmətli oxucular, erməni bəstəkarları və musiqişünasları tərəfindən yazıya köçürülmüş və işlənmiş folklor musiqisi nümunələrinin hesabına 200-dən artıq Azərbaycan kompozisiyaları “erməniləşdirilmiş” və not redaksiyasında Rusiyanın Moskva, Sankt-Peterburq və digər şəhərlərində nəşr edilmişdir. “Türk başlanğıclı” erməni musiqisinə can yandıranlar Komitasadən başqa, həm Qara-Mirzə, həm T.Çuxaçıyan, həm N. Tiqranyan, Yemelyan, Nalbandyan, S. Melikyan və bir çox digərləridir. “Mənimsəməçilik” vakxanalıyası o dərəcədə vüsət tapmışdı ki, əsl qədim erməni, daha doğusu, kilsə musiqisi tərəfdarlarının hər hansı fikri süngü ilə qarşılanırdı. Misal üçün, erməni klassik musiqisinin kilsə mahnıları əsasında yaradılmasını müdafiə edən və Azərbaycan-türk musiqisinin “erməniləşdirilməsi”nin əleyhinə olan musiqişünas Tirakyan xain kimi lənətlənmişdi. Erməni klassik musiqisinin inkişafına dair öz nöqtəyi-nəzərinə münasibətdə bu cür nihilizm təzahürünə qarşı barışmaz mövqe tutan Komitasa indi, Q.Gedokyanın “Komitasinin üslubu və XX əsr musiqisi” monoqrafiyasında və “Erməni musiqisinin da-

hisi” və digər məqalələrində yazdığı kimi: “xalq sənətinə yeni şəkildə yanaşdı..., Komitasın novator prinsipləri... təzahürünü nəinki tək erməni milli musiqisi çərçivəsində, həm də daha geniş planda: dünya musiqi incəsənətinin inkişaf perspektivində tapır”. Daha sonra: “Komitas yaradıcılıq meydanına musiqi incəsənətinin çox çətin bir dövründə - böhran və dəyərlərin yenidən qiymətləndirilməsi dövründə çıxmışdı. Belə bir şəraitdə yenilik heç də həmişə qabaqcılığın sinonimi olmurdu, yenilik axtarışı isə daha çox formal-səthi xarakter daşıyır və musiqi sənətini çıxılmaz vəziyyətə sürükləyirdi...” Bir sözlə, Gedokyana görə, “Komitas” təzahürü dar milli musiqi incəsənəti çərçivəsindən kənara çıxır və XX əsr dünya mədəniyyəti kontekstində Debyussi, Bartok, Srtravinski ilə bir sırada təqdim olunur. Yaxud Komitasın məşhur tədqiqatçısı Atayan görün nə yazır: “Musiqişünaslıqda Komitas yaradıcılığının dəyərləndirilməsi üzrə iki məşhur nöqtəyi-nəzərdən biri - Komitas bəstəkardan daha çox, etnoqrafdır,- fikri çoxdan səhv hesab edilmişdir. İkinci nöqtəyəzər daha mühüm və layiqli yanaşma idi: Komitas xalq mahnılarının spesifik xüsusiyyətlərini saxlamaqla müasir yüksək peşəkar mahnılar yaradan və beynəlxalq musiqi incəsənətində yeni yollar açan bəstəkarklassik və parlaq bir şəxsiyyətdir (Atayan, “Komitasda xalq mahnısının harmonizasiya prinsipi”).

Hörmətli oxucular başa düşdüyü kimi, Komitas yaradıcılığına verilən indiki qiymətləri təsadüfən misal gətirmirik. Bununla belə, XX əsrin əvvəlinə qayıdaq. Belə ki, xalq musiqi ənənələri əsasında klassik erməni musiqisinin formalaşması nəinki zəngin folklor materialının yazıya köçürülməsini və işlənməsini, həm də bu ənənələrə söykənən müəyyən bütöv klassik əsərin yaranmasını tələb edirdi. Çox sonralar Komitasın əsərləri, daha dəqiq desək, onun mahnıları S. Aslamazyan, A. Babacanyan, R. Andreasyan tərəfindən işlənmişdir. Lakin məhz elə bu illərdə klassik əsərlərin ənənələrinə söykənən musiqi etalonu meydana gəlmişdi. Belə əsər isə yalnız Ü. Hacıbəyov tərəfindən yaradılmışdır. Bu əsər onun yaradıcılığının mirvarisi olan “Arşın mal alan” komediyasıdır.

Məhz bu dahiyənə musiqili operetta Azərbaycan xalq musiqisinin klassik dərk edilmə etalonu olmuşdur. Məhz, “Arşın mal alan” operettası çox-milyonlu auditoriyanın ürəyinə yatmış, erməni cəmiyyətinin şirin xəyala daldığı əlçatmaz və əbədi arzuolunan musiqi olmuşdur. Bu əsərin öz parlaq yolunda hansı sınaqlardan keçdiyi, hansı erməni hiyləgərliklərindən və maneələrdən, mənimsəmə və saxtakarlıqdan keçdiyi barədə sonrakı paraqrafda məlumat alacaqsınız.

§14.

“...Mənimsədim”də Üzeyir Hacıbəyovun “Arşın mal alan” operettasının mənimsənilməsi cəhdlərindən danışılır

Hörmətli oxucular, “Gəldim, gördüm...mənimsədim” fəslində Azərbaycan musiqi ənənəsinin və böyük Ü. Hacıbəyovun yaradıcılığının klassik erməni musiqi məktəbinin formalaşmasına göstərdiyi təsir haqqında əvvəl başladığımız söhbəti davam etdirərək, bu materialda biz nəinki ermənilər tərəfindən götürülmüş, eləcə də Ü. Hacıbəyovun “Arşın mal alan” operettası ilə bağlı erməni musiqi oğurluqlarına da toxunacağıq.

Musiqi plagiatı ilə bağlı əvvəlki paragraflarda biz Ü. Hacıbəyovun məşhur “Arşın mal alan” operettasının yaradılması ərafəsində erməni musiqi aləmində yaranmış vəziyyət haqqında danışmışdıq. İndi isə qısaca olaraq, xronoloji ardıcılıqla “Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası”na əsaslanaraq həmin illərdə Azərbaycan musiqi palitrasının nə ilə zənginləşdirildiyi barədə söhbət açacağıq. İş burasındadır ki, parlaq şəxsiyyət, gözəl publisist – alim və ölməz musiqi ustası olan böyük Üzeyir bəy tərəfindən bənzərsiz musiqi aləmi yaradılmışdı. Müsəlman aləmində opera sənətinin əsasını qoyan Ü.Hacıbəyov təqribən yüz il bundan əvvəl H.Z.Tağıyev teatrında səhnəyə qoyulmuş məhur “Leyli və Məcnun” muğam operasının ardınca 1909-1915-ci illərdə “Şeyx Sənan” (1909), “Rüstəm və Zöhrə” (1910), “Şah Abbas və Xurşud Banu” (1912), “Əsli və Kərəm” (1912) muğam operalarını yaratmışdır. Bunlarla yanaşı, mətni də böyük bəstəkarın özünə məxsus olan “Ər və arvad” (1910), “O olmasın, bu olsun” (1911) musiqili komediyaları yaradılmışdır.

Ü. Hacıbəyovun benefis tamaşalarından sonra erməni musiqi-teatr xadimləri öz rahatlıqlarını itirirlər. Erməni bəstəkarlarının göstərdiyi böyük cəhdlərə baxmayaraq, erməni operası yazılmır, erməni teatr truppaları isə Ü. Hacıbəyovun opera və operettalarını səhnəyə qoyaraq, demək olar ki, tamamilə Azərbaycan mövzusuna keçirlər.

Üstəlik də, 1913-cü ildə dünya şöhrətli məşhur “Arşın mal alan” operettası yaranır...

Hörmətli oxucular, qeyd etmək istəyirik ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan musiqi incəsənəti, Ü. Hacıbəyov başda olmaqla bizim sənət ustalarımız Avropa musiqi mədəniyyətinə daxil olurlar. Teatr sənətimiz də yüksələn xətlə inkişaf edir. Bir sözlə, Azərbaycan teatr-musiqi sənəti hələ tam təşəkkül tapmamış bütün Şərqi musiqi sənətinin inkişaf prosesinə böyük təsir göstərməyə başlayır.

Arxiv materialları Azərbaycan musiqisinin klassiki Ü. Hacıbəyovun əsərlərinin böyük sayda tamaşaya qoyulduğunu, onun opera və komediyalarının daimi uğurlarını əyani şəkildə göstərir. Bu əsərlərin librettoları tez bir zamanda başqa dillərə tərcümə olunur və Şərqi musiqi məkanını doldurur. Özünüz düşünün, hörmətli oxucular, “Arşın mal alan” operettasının ilk tərcümələrindən biri məhz gürcü dilinə olmuş və əsər gürcü dilində Bakıda və Tiflisdə səhnəyə qoyulmuşdur (İ.Qıçoşvilinin tərcüməsi). 1916-cı ilin mart ayında Pirumyan operettanı erməni dilinə tərcümə edir. Yerli teatr truppası onun Mozdokda kazaklar arasında qoyuluşunu hazırlayır.

Karapetyan “Leyli və Məcnun” operasını, D.Ayrapetyans və S. Maqalov isə “Əsli və Kərəm” operasını erməni dilinə tərcümə edirlər. “O olmasın, bu olsun” operettası S.Maqalov, “Arşın mal alan”ı S. Torosyan, Zülfüqar Hacıbəyovun “Aşıq Qərib” operası S.Çalumyan tərəfindən erməni dilinə tərcümə olunur.

Azərbaycan əsərləri çoxlu sayda yeni yaranmış truppalar tərəfindən ifa edilirdi. Təxminən 100 min azərbaycanlının yaşadığı ancaq Tiflisdə biri A. Abbasovun, digəri isə Avedyanın olmaqla iki Azərbaycan truppası fəaliyyət göstərirdi.

Z. Hacıbəyovun truppasının Azərbaycan və İranın şəhərlərinə qastrol səfərləri böyük uğur qazanmışdır. Petrov-Portda (Mahaçqala), Teymurxanşurda (Buynaks) Azərbaycan truppaları yaradılmış, həmçinin Ərəblinskinin teatr truppası və müsəlman truppası əsasında Aşqabad Dövlət Azərbaycan Musiqili Teatrının kollektivi formalaşmışdı.

Beləliklə, Qafqaz, İran, Rusiya, Orta Asiya bu musiqili-teatr bümünə cəlb olunmuşdu. Hələ bu, heç də tam siyahı deyil. Və əlbəttə, diqqət mərkəzində librettosu rus, gürcü, erməni, türk, ukrayna, belorus, ingilis, fars, polyak, özbək, çin, bolqar, ərəb, fransız və digər dünya dillərinə tərcümə olunmuş Ü. Hacıbəyovun “Arşın mal alan” operettası idi.

Lakin ümumi təsir dairəsinin böyük miqyasına baxmayaraq, təsvir olunan dövrün Azərbaycan teatr-musiqi sənəti və ilk növbədə “Arşın mal alan” məhz erməni cəmiyyətinin musiqi-teatr həyatına əhəmiyyətli canlanma gətirmişdi.

“Arşın mal alan”ın yaranmasından əvvəlki dövrdə də bir sıra erməni teatr truppaları var idi. Bakı, Tiflis kimi iri şəhərlərdə erməni həvəskar tamaşaları qoyulur, həvəskar və yarıpeşəkar heyətli xalq teatrları yaradılırdı. Bu illərdə Bakıda-şəhər ətrafındakı xalq evləri nəzdində erməni dram dərnəkləri var idi, həvəskar truppalar isə İrəvan, Aleksandropol, Batumi və Yelizovetpolda sadə dildə başa düşülən tamaşalar verirdilər. Tiflisdə Araksyanın Avlabar teatri (1903-cü il), Zubalovun Xalq evinin Erməni dram bölməsi (1909-cu il) mövcud idi. Erməni mənbələrində yazılanlara görə, erməni milli stasionar teatrlarının olmaması, senzura qadağaları və başqa səbəblər bu dövrdə erməni musiqili teatrının inkişaf imkanlarını məhdudlaşdırırdı. Ancaq bu, heç də belə deyildi. Məsələn, T. Çuxacyanın, A. Vardovyanın, Aristakesyanın, O. Voskanyanın rəhbərliyi altında həvəskar və yarıpeşəkar musiqi truppaları mövcud idi. Ancaq onların repertuarları yalnız A. Tiqranyanın “Anuş” operası, Qərbi-Avropa və rus müəlliflərinin operettaları və vodevilləri ilə məhdudlaşır. Beləliklə, əsas səbəb, ilk növbədə, tamaşaçını maraqlandıran parlaq musiqili-teatr materialının və milli koloritli musiqili komediyaların olmamasında idi. Əslinə baxsan, Q. Qoyanın “Erməni teatrının 2000 yaşı” (1952), həmçinin elektron nəşrlər kimi erməni mənbələrinə görə, müasir komediyanın, özünü də musiqili yox, təməli 1924-cü ildə erməni xalq nağılıının motivləri əsasında D. Dəmirçyanın yazdığı “İgid Nazar”la qoyulmuşdur. Əlbəttə, şair Y. Çarensin Zaqafqaziya əksinqilabçı partiyalarını ifşa edən “Kafqaz-tamaşa” satira-komediyasını hesaba almasaq...

Bir sözlə, Azərbaycanın musiqili teatr əsərləri, xüsusən də “Arşın mal alan” erməni truppaları üçün arzuolunan idi. Və bunun necə baş verməsi barədə bir az sonra danışacağıq.

İndi isə Ü. Hacıbəyovun üçüncü və sonuncu musiqili komediyasının - librettosunu da özü yazdığı “Arşın mal alan” operettasının yaranma tarixi haqqında qısaca söhbət açaq. Operetta böyük bəstəkarın Sankt-Peterburq Konservatoriyasına qəbul imtahanlarına hazırlaşdığı dövrdə başa çatdırılmışdı. Dəlillərə müraciət edək. Professor S. Ginzburq “Üzeyir Hacıbəyov Peterburq Konservatoriyasında” adlı elmi işində göstərir ki, “Üzeyir bəyin Peterburq Konservatoriyasında aldığı gözəl təhsil bəstəkarın yaradıcılığının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bununla birlikdə, Üzeyir bəyin istedadı ona hələ Konservatoriyaya qəbul olana qədər operettanı tamamlamağa imkan vermişdi”. Doğrudan da, Üzeyir bəy hələ Peterburq Konservatoriyasında təhsil aldığı illərdə, 1913-cü ildə öz dostu və silahdaşı M. Maqomayev və məktublarında yazırdı ki, o, sayca üçüncü yeni operettası - “Arşın mal alan” üzərində işləyir və onu tamamlamaq üzrədir. Ü. Hacıbəyov onun böyük müvəffəqiyyət qazanacağına inanırdı. Müəllifin burada ifadə olunan hiss və duyğuları Azərbaycan ziyalılarını narahat edən məsələlərin komediya-satira janrında işıqlandırılmasına, patriarxal həyat tərzinin vaxtı keçmiş adət-ənənələrinə və normalarına tənqidi yanaşmağa imkan vermişdi. Operettanın yaranması, həqiqətən, çox böyük hadisəyə çevrilmişdi (o, dünyanın 45-dən artıq ölkəsində nümayiş etdirilmiş və 75 dilə tərcümə olunmuşdu). Bəstəkarın “Arşın mal alan” operettasının musiqisi xalq sənətinin üslub xüsusiyyətlərini, onun ahəng-intonasiya, metro-ritmik və kompozisiya nüanslarını yaşadan misilsiz bir musiqidir. Bir sözlə, “Arşın mal alan” nəinki çox gözəl musiqili komediyadır, o həm də dünya musiqi mədəniyyətinin şah əsəridir.

“Arşın mal alan” operettasının ilk tamaşası 1913-cü ildə oktyabrın 25-də Bakıda H. Z. Tağıyev teatrında olmuşdur, tamaşanın rejissoru H. Ərəblinski, dirijoru isə M. Maqomayev idi. O, böyük müvəffəqiyyət qazandı. Lakin bu şah əsərin xoşbəxt səhnə taleyinə elə həmin vaxtlarda erməni mənimşəmələri ilə kədərli ovqat yazıldı.

1914-cü ildə Zaqafqaziya şəhərlərinə qastrol səfərinə çıxan Azərbaycan truppası Azərbaycan musiqi aləti tarda çalan Sidrak Maqalyanı heyərlə gətirir. Bir sözlə, “Arşın mal alan” operettası erməni səhnəsində görüldüyü andan onun oğuranmasına Sidrak Maqalyan tərəfindən ton verilir. Sarabskinin truppasının 1914-cü ildə Tiflis şəhərinə qastrol səfərindəki çıxışına valeh olan Qarabağda doğulmuş Maqalyan Ü. Hacıbəyovdan əsərin tərcümə edilməsinə icazə almağa nail olur. Maqalyan nəinki tərcüməçi, həm də musiqi tərtibatçısı idi, o, eyni zamanda Əsgər rolunu, özü də Azərbaycan, rus, gürcü və əlbəttə ki, erməni dillərində oynayırdı. Əsər tamaşaya qoyulana qədər tərcümənin ona göstərilməsi barədə Ü. Hacıbəyovun şərtini yerinə yetirmədiyinə baxmayaraq ki, S. Maqalyan “Arşın mal alan” operettasını ilk dəfə erməni dilində 1915-ci ildə Tiflisdə Eriksyan teatrında tamaşaya qoydu. Əsər yeddi dəfə göstəriləndən sonra S. Maqalyan onun erməni dilində tamaşaya qoyulmasına razılıq əldə etmək üçün Bakıya gəlir. Bəli, məhz belə olmuşdur. Birinci mərhələdə o, Ü. Hacıbəyovdan hüquqi icazə alır və həmin ildə də əsər tamaşaya qoyulur və Bakıda yaşayan ermənilərin böyük rəğbətini qazanır.

Hörmətli oxucular, diqqət yetirin. Birinci dəfə məhz 1915-ci ildə “Arşın mal alan” “erməni operasıdır”,-fikri səsləndirilmiş və bununla da bu böyük operettanın mənimsənilməsinin əsası qoyulmuşdur. Üzeyir bəyin bu şah əsərində öz rolunun ifasına görə Qafqazda birinci mükafat almağı azmış kimi, S. Maqalyan hələ operettanı mənimsəmək qərarına da gəlmişdi. 1915-ci ildə Tiflisdə qoyulmuş birinci tamaşadan başlayaraq 1921-ci ilə qədər S. Maqalyanın truppası operettanı 800 dəfə, o cümlədən, 200 dəfə gürcü dilində, 2 dəfə rus dilində və bir dəfə türk dilində İstanbulda tamaşaya qoymağa müvəffəq olmuşdur. S. Maqalyan bundan böyük miqdarda pul qazanmışdı. Hər tamaşaya görə yığılmış məbləğin 10 faizinin qonorar kimi Üzeyir bəyə ödənilməsi barədə razılığın olmasına baxmayaraq, S. Maqalyan bu şərti yalnız bir dəfə, 1915-ci ildə tamaşadan sonra yerinə yetirmişdi. Sonralar o, Ü. Hacıbəyovun müəllif əmlak hüquqlarını kobud şəkildə pozaraq, eyni zamanda əsərin qanunu yaradıcısının şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarını da pozmaqla plagiat yolunu tutmuşdur. Qeyri-qanuni

gəlir əldə etmək imkanı və milli şöhrət düşkünlüyünün aramsızlığı digər erməni kollektivlərini bu cəlb edirdi. Müxtəlif erməni truppaları arılar pətəyə yığışan kimi “Arşın mal alan” operettasının üstünə cummuşdular. Məsələn, İ. Voskanyan tərəfindən tələsik yaradılmış və ilk tamaşasını 1915-ci ildə Bakıda göstərmiş truppasının qazandığı müvəffəqiyyətdən elə ermənilərin özləri şikayətçi idilər. Guya ki erməni truppalarının erməni tamaşalarına tamaşaçı gəlmir, ancaq Azərbaycan tamaşalarında anlaşıq təmin olunmuşdur. Çıxışları Astraxan, Saritsın, Rostov və Yekaterinodora qədər gedib çatmış A. Armenyanın truppası demək olar ki, ən peşəkar erməni truppası idi.

Armenyanın truppası da “Arşın mal alan” operettasının “erməniləşdirilməsinə” öz mümkün payını vermişdir. Artıq 1916-cı ildə Vladıqafqazda qastrol səfəri zamanı operettanın müəllifinin adı afişadan çıxarılır. Erməni truppaları müəllifin şəxsi hüquqlarını, məhz əsərin toxunulmazlığı hüququnu kobud şəkildə pozaraq, Üzeyir bəyin razılığı olmadan operettaya dəyişikliklər etmiş, həmçinin düşünülmüş təhriflərə yol vermişdilər, Rusiya mətbuatında isə mətnini Petroqrاد Universitetinin məzunu Ü. Hacıbəyovun “yazdığı”, musiqisini isə Şərq melodiyaçılarından istifadə edərək cənab Armenyanın “yaratdığı” “Armenyanın erməni operettası” haqqında tərifi dolu rəylər doldurmuşdu. “Cənab Armenyana eşq olsun, o nəinki milli teatr yaratdı, həm də erməni musiqisini bərpa etdi (“Rus musiqi qəzeti”, 21 aprel 1916-cı il).

Beləliklə, A. Armenyanın truppasından başlayaraq, tamaşanın afişalarında artıq həqiqi müəllifin – Ü. Hacıbəyovun adına rast gəlinmir. Eyni şeylər sonrakı truppaların afişalarında da təkrar olunur. Bu da təsadüfi deyildi. Erməni truppaları hələ Ü. Hacıbəyovun yaşayaraq yaratdığı Bakıda tamaşanın kanvasına yolverilməz dəyişikliklər etməyi özlərinə rəva bilirdilər. Bakının hüdudlarından kənardə isə tamaşanın “erməniləşdirilməsi” tam sürətlə gedirdi. Bunun səbəbi təkcə təkəbbür və teatrdan qazanılan pul dalınca qaçmaqda deyildi. Əlbəttə, sonuncu amil heç də az rol oynamırdı. Axı yalnız 1917-ci ildə müxtəlif erməni truppaları “Arşın mal alan” operettasını ancaq Tbilisi və Şimali Qafqazda 700 dəfədən çox oynamışdılar. Əsərin belə müvəffəqiyyətini “A...yan” soyadlı erməni müəllifi 1915-ci ilin dekabr

tarixli “Bakı” qəzetində Voskanyan haqqında yazısında açıq qıcıqlanma hissi ilə hamıdan yaxşı ifadə etmişdir: “Ü. Hacıbəyovun layiq olmadan görünməmiş müvəffəqiyyət qazanan “Arşın mal alan” pyesindən sonra Voskanyan tamaşaçılara Raffinin “Xent” tarixi romanını və Çalaxçının “Tatevos İvaniç” pyesini təqdim etmişdir. Ancaq bunlar heç bir uğur qazanmır... Baxmayaraq ki, bu əsərlər Hacıbəyovun əsərindən heç nədə geri qalmırdı... Voskanyan bu uğursuz tamaşalara görə günahkar deyildir. Günahkar səhnə sənətinə tələbkar olmayan erməni tamaşaçılarıdır. Onlar Ü. Hacıbəyovun əsərinə həvəslə, həm də dəfələrlə baxırlar, öz tamaşalarına isə getmirlər...”

Hörmətli oxucular, sizcə, yaranmış belə vəziyyətin səbəbi nədə idi? Cavab üçün yenidən erməni müəlliflərinə müraciət edək. Məşhur erməni musiqişünası Qara Dərviş yazırdı: “...uzunmüddətli cəhdlərə baxmayaraq, Qafqaz erməni səhnəsində heç cür milli operetta yaradılmadı”. Bunun bu fəslin səhifələrində dəfələrlə göstərdiyimiz başlıca səbəbini isə Tiflisdə çap olunan “Mşaq” qəzeti (3 sentyabr 1916-cı il) açıq şəkildə etiraf edirdi: “Niyə “Arşın mal alan” bu qədər sevilirdi? *Artıq 2 ildən çoxdur ki, erməni səhnəsində böyük uğur qazanan türk [Azərbaycan] operettası – “Arşın mal alan” həm də erməni ziyalıları arasında böyük maraq doğurur. Dünən mən “Artist cəmiyyəti” (Tiflis şəhəri) teatrında Q.Yeritsyanın truppasının ifasında bu əsərin növbəti tamaşasına baxdım. Bu dəfə də zal əhalinin orta təbəqəsindən olan tamaşaçılarla dolmuşdu. Onlardan başqa, zalda çoxlu zabıtlar, ziyalı nümayəndələri, hətta ingilis missioner cənab Mak Kamma Adonis və cənab Qipokbekyan da iştirak edirdilər... Mən tamaşanı sona qədər izlədim və mənə aydın oldu ki, qədim dövrlərdən bəri türklərlə qonşuluqda yaşayan və onlarla daimi ünsiyyətdə olan erməni xalqı niyə “Arşın mal alan”a bu qədər ləzzətlə baxır. Zənnimcə, biz xalqa [ermənilərə] bu tamaşaya sonsuz olaraq baxmağımızı qadağan edə bilmərik... Buna baxmayaraq, bir çox psixoloji səbəblərlə əlaqədar bu əsər erməni xalqının diqqətini cəlb edəcəkdir. Ermənilər əsrlər boyu türk-tatarların və farsların əsarəti altında yaşayıblar. Onların qulaqları tar və kamança səsləri ilə doldurulub. Ona görə də şərq musiqisi erməni xalqının cisminə və qanına hopub” (kursiv bizimdir).*

Beləliklə, hörmətli oxucular, “Arşın mal alan” operettasının mənimlənməsi və “erməniləşdirilməsi” hazır erməni süjeti ilə həyata keçirilirdi: əvvəlcə müəllifin qonorar almaq hüququnun (əmlak hüququnu) inkar edilməsi, sonra afişalarda müəllifin adının “göstərilməməsi”, daha sonra Ü. Hacıbəyovu mətnin müəllifi kimi saxlamaqla, onun musiqisini mənimlənmək və s. Operetta rus dilinə tərcümə edildikdə isə erməni truppaları, məsələn, Armenyanın truppası Rusiyaya qastrol səfərləri zamanı artıq operettanı erməni müəllifinin erməni operası kimi təqdim edirdilər.

Yağışdan sonra çıxan göbələklər kimi əmələ gələn erməni truppaları Ü. Hacıbəyovun müəlliflik hüquqlarını kütləvi şəkildə pozurdular (1917-ci ilə doğru belə truppaların sayı yeddiyə çatmışdı). Böyük bəstəkar və onun silahdaşı Müslüm Maqomayev şübhəsiz, ermənilərin bu soyğunçuluq təcrübəsinə qarşı mübarizə aparmağa çalışırdılar. Bəzi hallarda hüquqşünas-vəkillərin köməyinə müraciət olunur, digər hallarda, müəllif hüquqlarının pozulması halları ilə bağlı praktiki olaraq bütün qəzetlərdə açıq elanlar verilir, hətta ekranlaşdırılmış “Arşın mal alan”ın “Forum” kinoteatrında nümayişi ilə bağlı halda olduğu kimi, şəhər rəisinin inzibati hakimiyyətindən də istifadə edilirdi... Beləliklə, hörmətli oxucular, biz yenidən erməni plagiatının çoxüzlülüyünə, dəqiq desək, bütövlərin mahiyyətinə qayıdırıq. Müəllifin öz əsərini müdafiə etməklə bağlı qanuni hərəkətləri erməni saxtakarlarına müəyyən qədər təsir göstərirdi, lakin ermənilər müxtəlif hiyləgərliklərə əl ataraq, əsər tamaşaçıya məhz böyük bəstəkarın adı altında təqdim olunduğu hallarda Üzeyir bəyin əsərinin mahiyyətini təhrif etməyə, onun bədii dəyərini aşağı salmağa çalışırdılar. Misal gətiririk. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərində M. Maqomayev “Azərbaycan” qəzetində yazırdı: “Fevralın 4-də dövlət teatrında erməni artistlərinin ifasında məşhur müsəlman bəstəkarı Ü. Hacıbəyovun populyar “Arşın mal alan” operettası oynanıldı. Mənə elə gəlir ki, bizim milli ənənələrimizin belə iyrənc şəkildə təhrif olunmasına son qoymaq vaxtı artıq gəlib çatmışdır... Rejissor aktyorların rollarının ifasında müxtəlif hiyləgər tryuklərə yol vermişdir, Bu, əsəri təhqiredici səviyyəyə salmışdır. Mən bunlara baxarkən qeyri-ixtiyari

olaraq bir neçə il bundan əvvəl “Forum” kinoteatrında göstərilmiş “Arşın mal alan” filmini və Tiflisdə satılan qramofon vallarını xatırladım. Bu vallardakı musiqi guya “Arşın mal alan” operettasından imiş, əslində isə *işbazlar operettanın uca adından və populyarlığından istifadə edərək, vallara cürbəcür “erməni” ifalarını daxil etmişdilər*. Sözarası afişalardakı təhrifləri də qeyd edək. *Mən Vladıqafqazda tamaşanın anonslarının şəhər divarlarına yapışdırılmış afişaların müəllifin adının yazılmadığının şahidi oldum*. O vaxt mənim sualına erməni xadimlrindən biri cavab verdi ki, “Arşın mal alan” köhnə zamanlardan erməni əsəri olmuşdur”. O, uzun müddət mənə sübut etməyə çalışdı ki, *guya bu operetta müəllif yaradıcılığı yox, köhnə erməni hekayəsidir. Onların bu əməllərinə son qoymaq vaxtı çatmamışdırmı?* (kursiv bizimdir)

Hörmətli oxucular! Çar Rusiyası və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərində plagiatçıların böyük Üzeyir bəyin yaradıcılığına irəli sürdükleri iddialar müvəffəqiyyətsizliyə uğradı. Sovet quruluşu illərində isə saxtakarların taktikası bir qədər dəyişsə də, məqsədləri eləcə qalmışdı. Azərbaycanda bolşeviklərinin hakimiyyətinin qurulduğu ilk günlərdən bəstəkara hücumlar başlayır. Üzeyir bəyin artıq təsdiq olunmuş böyük müəllifliyini erməni saxtakarları və fitnəkarları onun dahiyənə zəkasını alçalmaq hesabına heçə endirməyə, eyni zamanda onun əsərini cəmi-cümlətən “erməni xalq melodiyalarını işlənməsi” kimi elan etməyə çalışırdılar. Böyük azərbaycanlıya qarşı planlaşdırılmış mənəvi terrorun nəticəsi fiziki bolşevik terroru idi. Misallar gətirək. Bolşeviklər hakimiyyəti ələ keçirəndən bir neçə gün sonra gürücü familiyasına uyğunlaşmış hansısa bir erməni kamança ifaçısı Səşə Oqanezaşvili (Al. Oqanezyan) həcvlə Ü. Hacıbəyov və M. Maqomayevə hücum çəkmişdir. O, yazırdı ki, Ü. Hacıbəyov Azərbaycan musiqisini məqsədyönlü şəkildə təhrif edərək, onun inkişafını dayandırır, üstəlik də mahnı bəstələməkdə Azərbaycan və Şərqi musiqisini bilmir. “Kralın özündən də böyük royalçı” olmağa can atan erməninin mənasız fikrinin konkret məqsədi vardı. Bir tərəfdən bizim korifeylərin ilk musiqi mənbələrinə zərbə endirilir, musiqi ənənələrimiz şübhə altına salınır, digər tərəfdən isə bizim elə bizim musiqi ənənələrimizə

əsaslanan “erməni” musiqisi üçün meydan təmizləndirdi. Nəhayət, bütün bunlar inqilabdan əvvəlki musiqinin qeyri-xəlqiliyini iddia edən bolşeviklər tərəfindən dəstəklənməyə bilməzdi. Bu cəfənglik başqa bir cəfəngiyatı doğurdu: Respublika Xalq Maarif Komissarlığı erməni kamançaçısına Azərbaycan Şərqi musiqisinin təlim proqramını hazırlamağı tapşırır... Baxın bolşeviklər böyük Üzeyir bəyə qarşı kimi qoyaraq, Azərbaycan ümumtəhsil musiqi proqramının yaradılmasını kimə etibar etmişlər.

Üzeyir bəyi dəfələrlə erməni və bolşevik terrorundan N. Nərimanov qorumuşdur. O, sözün tam mənasında musiqi korifeyimizi fiziki cəhətdən məhv olmaqdan xilas etmişdir. N. Nərimanov musiqi mədəniyyətimizin formalaşmasında Üzeyir bəyin əhəmiyyətini başa düşərək, ona himayədarlıq etmiş, böyük bəstəkarın Respublika Xalq Maarif Komissarlığının incəsənət şöbəsinin musiqi seksiyasına rəhbər təyin olunmasına nail olmuşdur.

Üzeyir bəyin Şərqi musiqisi haqqında Azərbaycan və sonra da rus dilində parlaq məruzələri ona paxıllıq edən erməniləri daha da qəzəbləndirirdi. Elə həmin Oqanezyan mətbuat səhifələrində sübut etməyə başladı ki, Ü. Hacıbəyovun və M. Maqomayevin əsərləri plagiatdır, onların əsl müəllifləri isə hansısa Lavrov və Slavinskiydir. Azərbaycan musiqisinin “sükançası” mövqeyindən uzaqlaşdırılmış Oqanezyan hələ də revanşa ümid edərək, provokasion bəyanat verdi ki, o, xüsusi açıq forumda Hacıbəyovun musiqisinin əsassız olduğunu sübut etməyə hazırdır. Bir sözlə, ermənilər bolşeviklərə arxalanaraq, Azərbaycan xalqının peşəkar musiqi mədəniyyətini fomaləşdirən və onun başında duranları aradan götürmək üçün hər şeyi edirdilər. Ermənilərin bütün bu riyakar fəaliyyəti ona gətirib çıxardı ki, Azərbaycan mahnılarının və əsərlərinin not nəşrinin vacibliyi barədə Üzeyir bəyin hökumətə çoxsaylı müraciətlərinə cavab olaraq Xalq Maarif Komissarlığı 1924-cü ildə bəstəkar Qliyerin, İppolitova-İvanovanın və Spendiyarovun bu məqsədlə əməkdaşlığa cəlb edilməsi barədə qərar qəbul edir. Hörmətli oxucular, diqqət yetirin, görün kimlər Azərbaycan xalq mahnılarını toplamalı və nəşr etdirməli idilər.

Bəli, söhbət simfonik orkestr üçün “Türk fraqmentləri”nin müəllifi M.İppolitova-İvanovadan və öz əsərlərində Azərbaycan və bütövlükdə türk musiqisindən geniş istifadə etmiş “Şahsənəm” operasının müəllifi R.Qliyərdən, həmçinin yuxarıda haqqında yazdığımız Spen-diyarovdan gədir.

Görün, M.Maqomayev bu mənasız işə necə cavab vermişdir: “Üzeyir bəy bu işi 15 il bundan əvvəl görmüşdür”.

Erməni dairələri tərəfindən Ü. Hacıbəyova qarşı qızıqdırılan böhtan iki cəbhədə aparılırdı, özü də onların hər ikisi istər Azərbaycan xalq musiqisinə, istərsə də Üzeyir bəyin yaratdığı peşəkar musiqi məktəbinə münasibətdə ziyanverici idi. Onların niyyəti şox sadə idi: əgər Azərbaycan musiqi mədəniyyəti nümunələrini mənimsəmək mümkün olursa, onda deməli, ya onları simasızlaşdırmaqla sahibsiz qoymaq, ya da bu yaradıcılıq nümunələrinin Azərbaycan xalqının sərvəti kimi gələcək üçün nota köçürülməsinə maneçilik törətmək zəruridir.

Özünüz düşünün, hörmətli oxucular. “Tərəqqi-inkışaf edən” altında maskalanan birinci ideyaya əsasən, oktyabr inqilabından əvvəlki dövrdə yaranmış əsərləri arxivə vermək təklif olunurdu. Bir sözlə, bu ideyaya görə, Ü. Hacıbəyovun musiqisini geridə qalmış və primitiv musiqi kimi həyatdan silmək lazım idi. Eyni zamanda Azərbaycan musiqi alətləri “musiqi eksponatları”, milli musiqi ənənələrinə əməl edilməsi isə “millətçi mədəniyyətçilik” elan edilirdi. “Məgər xalq mahnılarından ibarət primitiv kompilyativ əsərləri müstəqil yaradıcılıq adlandırmaq olarmı?” Bu fikir 14 oktyabr 1924-cü il tarixli “Bakinski raboçiy” qəzetinin səhifələrində dərc olunmuşdu. Bir az sonra isə “Kommunist” qəzeti hətta muğam operalarına qarşı qəti etirazını bildirmişdi. Böyük bəstəkar onlara belə cavab vermişdi: “Bəzi yoldaşlar, təxminən, belə deyirlər: “Mənim musiqidən başım çıxmır, Hacıbəyov də musiqini məndən yaxşı bilmir. Ona görə, onun opera yazmaq hüququ yoxdur. Həmin vəzifəli yoldaşlar bu cür ağılsızlıqlarını dayandırmalıdırlar və belə cəfəng fikirlərə son qoymaq lazımdır”.

Şerti olaraq “konservativ-mühafizəkar” adlanan digər bir meyl musiqi sahəsində milli dəyərlərimizi milli mədəniyyətimizə “yad” olan zərərli təsirlərdən “müdafiə etməyi” tələb edirdi. Məsələn üçün, milli alətlərdə not əsasında çalmaq onun özünəməxsusluğunun və improvizatorluğunun məhv edilməsi kimi elan edilirdi. Mahiyyət etibarilə, burada not yazılarının əleyhinə mübarizə aparırdılar. Musiqi əsərlərini sonrakı plagiatçılıqdan qorumaq məqsədi ilə onları not yazılarına köçürmək xahişi ilə Üzeyir bəyin dəfələrlə dövlətə müraciətlərini xatırlayaq. Görün, 1924-cü ildə Ü. Hacıbəyov plagiatçı Mailyanı necə biabır etmişdir: *“Bizim xalq mahnılarını yaxşı tərtibatda hazırlayıb buraxmaq zamanı çoxdan gəlib çatmışdır. Bu gün bizim bir çox mahnı və rəqslərimiz Avropa musiqiçləri tərəfindən toplanmışdır və biz onları Avropasayağı işlənmədə qavraya bilmirik. Azərbaycanda Avropa sistemində musiqi yazan bir neçə bəstəkardan savayı, Şərq bəstəkarları da vardır. Onlardan birini - Avropada oxumuş, indi isə Bakıda xormeyster işləyən Anton Mailyanı göstərmək olar. O, bir neçə kiçik mahnı bəstələmişdir. Mailyan öz kiçik mahnıları ilə fəxr etmək əvəzinə, başqa bəstəkarların əsərlərini mənimsəyir və onları öz xorunda ifa edir. Məsələn, Mailyan öz konsertlərinin proqram və afişalarında M. Maqomayevin “Şah İsmayıl” operasından “Haydı qızlar” mahnısını öz əsəri kimi göstərmişdir. Bundan başqa Mailyan “Ay yoldaşlar” mahnısını da nota köçürmüş və öz adı altında vermişdir. Bu, ondan irəli gəlir ki, bizim xalq mahnılarımız toplanmamış, işlənməmiş və toplu şəkildə nəşr olunmamışdır. Buna görə də onlar Mailyan kimiləri tərəfindən mənəmsənilir... Əgər biz onları kitab şəkildə nəşr etsək, heç kəs onları mənimsəməyə cəsarət etməz. Bundan başqa bu mahnılar nə itib batmar, nə də unudulmar”.*

Bəli, bütün dözümlülüyə baxmayaraq, Üzeyir bəy bu qəbildən olan hücumlara görə onların “paylarını” verir, bütün bunlar isə musiqimizin inkişaf etməsinə kömək edir, onu erməni bəstəkarlarının və erməni qruplaşmalarının qəsdlərindən qoruyurdu.

Hörmətli oxucular, yuxarıda qeyd olunanlar böyük bəstəkarın vətəninə, Azərbaycanda baş verirdi. Bəs görəsən, Azərbaycan torpaqlarının hüduqlarından kənarında nə baş verirdi? Ü. Hacıbəyovun və

onun “Arşın mal alan” operettasının şöhrəti Azərbaycan, Rusiya, Ermənistan, Gürcüstan və digər ölkələrin hüdudlarını aşaraq, Amerikada da qalibiyətli yürüşünü davam etdirirdi. 1917-ci ildə “Arşın mal alan” Nyu-Yorkda tamaşaya qoyulur (“Exo”, 13 may 2002-ci il, “Arşın mal alan”ı necə oğurladılar” məqaləsi). O cümlədən K. Şahverdinin verdiyi məlumatlara görə, 1917-ci il fevralın 16-da “Molla Nəsrəddin” jurnalının 2-ci sayında belə bir xəbər dərc olunmuşdu:

“Amerikanın Nyu-York şəhərində çıxan qəzetlərin birində məlumat verilir ki, “Arşın mal alan” operettası Amerika teatrlarında tamaşaya qoyulur. Öz adımdan deyə bilərəm ki, 6 aylıq səhayətim zamanı Aşqabadda, Daşkənddə, Orenburqda, Samarada, Astraxanda, Tsarisində, Petrovskda, Vladiqafqazda, küçələrdə və bazarlarda “Arşın mal alan” operettası haqqında gedən söhbətdən başqa nə isə az eşitmək mümkündür... Bu məşhurluğun sirrini “Arşın mal alan” operettasının “sirri”ndə axtarmaq lazımdır. Ona görə həm ermənilər, həm gürcülər, həm ruslar, həm də amerikalılar öz aralarında bu əsərin qazandığı müvəffəqiyyəti bölüşürlər...”

20-ci illərdə Zaqafqaziya respublikaları sovetləşdikdən sonra Amerikaya köçmüş erməni teatr-plagiatçıları burada Ü. Hacıbəyov musiqisinin çox böyük populyarlığı ilə qarşılaşır və onlar bundan öz əllərini “qızdırmağa” başlayırlar. Misal üçün, belə plagiatçılardan biri Sedrak Surabyan bu məşhur tamaşanı 1923-cü ildə Nyu-Yorkda səhnəyə qoyur. Tamaşanın dirijoru pianoçu Kuşnaryan olmuşdur. “Arşın mal alan” operettasının benefisi Boston, Filadelfiya, Çikaqo, Detroyt, Los-Anjeles və Amerikanın başqa şəhərlərində davam etdirilirdi.”

1915-1921-ci illərdə “Arşın mal alan” operettasını 800 dəfədən artıq erməni, gürcü, Azərbaycan və rus dillərində səhnəyə qoymuş əvvəl adını çəkdiyimiz Sidrak Maqalyanın truppası Amerikada plagiatçılıq sahəsində də “rekord vurmağa” müvəffəq olmuşdu. “Arşın mal alan” operettasının erməni və gürcü dillərində səhnə qoyuluşu haqqında” məqalədə (Azərbayc. SSR EA-nın “Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası”, 1978, № 1) qeyd edildiyi kimi, S.Maqalyan “Şant” adlı truppası ilə 1923-cü ildən 1958-ci ilə qədər “Arşın mal alan” operet-

tasının (müəllifinin adını göstərmədən) tamaşası ilə bütün Amerikanı dolanmağa “müvəffəq olmuşdur.”

Ü.Hacıbəyovun şəxsi və əmlak müəllif hüquqlarının pozulmasını həmin S. Maqalyan həyasızcasına və bununla birlikdə təmtəraqla böyük bəstəkarın musiqisinin Amerikada təbliği ilə izah edirdi.

Buna o qədər də təəccüblənmək lazım gəlmir, çünki biz oxucuları erməni plagiatının anatomiyası ilə artıq tanış etmişik.

Təəccüblüsü digər məsələdir. XX əsrin 70-ci illərinin sonlarına yaxın yuxarıda qeyd etdiyimiz “Azərbayc. SSR EA-nın Xəbərləri, “Ədəbiyyat, dil və incəsənət” seriyasında dərc olunmuş məqalədə məlumat verildirdi ki Maqalyan truppasının Amerikada böyük uğur qazanmasının səbəbi onun aktyor ansamblının yüksək ifaçılıq ustalığı ilə əlaqədardır və qeyd olunurdu ki, Maqalyan tərəfindən “lütfkarlıqla bizə təqdim edilən fotoplakatlər və proqramlar” sayəsində erməni dilində tamaşanın qoyulmasında iştirak edən artistlərin adı Amerikada məşhurlaşdı. Bununla da dolayı yolla bu plagiatçının və Ü.Hacıbəyovun müəllif hüquqlarını pozan şəxsin bu işdəki rolu rədd olunur.

Bu məşhur operettanın “erməni mənşəli olması”, daha dəqiq desək, yalançı müəllifin, “erməni operettasının şahı” Maqalyanın əsəri olması barədə fikir bax bu cür Amerika tamaşaçılarının ictimai şüuruna yeridilirdi. Amerika bir yana, elə A.Paronyan adına Yerevan Dövlət Musiqili Komediya Teatrı praktiki olaraq, həmişə Ü.Hacıbəyovun yaradıcılığına müraciət edirdi. Məşhur operettanın səhnə qoyuluşlarından biri Saruxyanın tərcüməsində A.Qulakyanın rejissorluğu ilə həyata keçirilmişdi, bütövlükdə isə “Arşın mal alan” tamaşası bu teatrın səhnəsində 300 dəfədən çox göstərilmişdir.

Qarşımızdakı 1955-ci il (Suxumi şəhəri) tarixli afişə belə tamaşaların birindəndir. Hörmətli oxucular, bu afişədə bütün erməni iştirakçılarına yer tapılmış, yalnız... tək müəllifin - Ü. Hacıbəyovun adı göstərilməmişdir.

Bir daha xüsusi qeyd edirik, hörmətli oxucular, Ü.Hacıbəyovun hüquqlarının kobud şəkildə pozulması uzaq Amerikada yox, o zamankı vahid dövlət olan SSRİ-nin ərazisində baş verirdi.

Həmin dövrdə uzaq Amerikada başqa bir erməni plagiatçısı, rejissor R. Mamulyan “Arşın mal alan” operettasını ekranlaşdırır, yenə də Ü.Hacıbəyovun əsərin müəllifi olduğu gizlədilir. Bu, 1937-ci ildə Hollivudda baş vermişdir. Yalnız böyük bəstəkarın SSRİ-nin o vaxtkı rəhbəri Stalinə müraciəti “Arşın mal alan”ın bu görkəmli müəllifin rəhbərliyi altında ekranlaşdırılması üçün əsas oldu. Şübhəsiz ki, əsərin bu məşhur ekran variantı Üzeyir bəyin mənəvi və ya şəxsi hüquqlarını təsdiq etdi, ancaq onun pozulmuş əmlak hüquqlarına münasibətdə heç nəyi həll etmədi. O vaxtlar SSRİ müəllif hüquqlarının qorunması üzrə heç bir Konvensiyanın üzvü deyildi, ona görə də Üzeyir bəyə verilməli olan qonorar hesabına erməni plagiatçıları varlandılar. “Mənəviyyat qanunları-həm də incəsənət qanunlarıdır”,-bunu Şuman demişdir, ancaq incəsənətlə bağlı bu cür formulun erməni saxtakarlarına heç bir aidiyyəti olmamışdır.

Hörmətli oxucular! Biz “Gəldim, gördüm...mənimsədim” adlı birinci bölmədə musiqi plagiatı və mənimsəmələr haqqında olan silsilənin yekununa yaxınlaşırıq. Burada “Azərbaycanın mədəni irsinin mənimsənilməsi erməni ənənəsi” haqqında danışaraq, yekun hissədə sizin diqqətinizi L.Qumilevin çox gözəl bir müşahidəsinə yönəltmək istərdik: “Müasir dövrdə müşahidə olunan hər bir hadisənin başlanğıcı bəzən yaxın, bəzən də uzaq keçmişdə olur, ancaq heç vaxt sonsuzluqda olmur... İndiki dövrdə mövcud olan istənilən prosesin tarixi - bu prosesin bu və ya digər səbəblər üzündən başladığı anın davamıdır...”

Söz sizindir, hörmətli oxucular, özünüz qərar verin, ancaq zənnimizcə, gətirilən sitat müasir erməni musiqi plagiatçılığının və Azərbaycan musiqisinin mənimsənilməsinin başa düşülməsi ilə həmahəng səslənir.

Biz məşhur erməni şairi Avetik İsaakyanın Azərbaycan klassik musiqisinin banisinə və deməli, bütün Azərbaycan musiqisinə ünvanlanmış çox gözəl sözlərini sitat gətirərək, bu başlığı tamamlayırıq: “Hacıbəyov öz parlaq operalarını yaradarkən erməni xalqına doğma kimi yaxın olan, zəngin və ecazkar Azərbaycan xalq musiqisindən istifadə etmişdir...”

“Oğurlamaq imkanı- məhz oğrunu meydana gətirir” (Bekon), “dost olmayana əsil üsulla cavab vermək isə-ona bənzəmədən cavab verməkdir” (B.Fontenblok) kəlamlarını sizə xatırlatmaqla, bu paraqrafı sizin ünvanınıza ən xoş arzularla başa vururuq.

§15.

“...Mənimsədim”də ənənəvi biliklərin və ənənəvi mədəni ifadələrin müxtəlif obyektlərinin mənimsənilməsi nümunələri göstərilir.

Hörmətli oxucular! Azərbaycan xalqının əqli mülkiyyətinin ermənilər tərəfindən oğurlanmasını başqa misallarla da davam etdirmək olar. Mənimsəmələr nəinki qeyri-maddi obyektlərə, eyni zamanda həm də maddi-mədəniyyət irsimizə aiddir. Adlar, Azərbaycan mətbəxinin əsrlərlə hazırlanmış xörəklərinin hazırlanma üsulları, nadir naxışlı gözəl qədim xalçalarımız və bir çox başqaları buraya daxildir. Söhbət burada indi beynəlxalq ictimaiyyətin ənənəvi biliklər və ənənəvi mədəni ifadələr (folklor) kateqoriyasına aid etdiyi əqli mülkiyyətlə bağlı hər şeydən, o cümlədən, o obyektlərdən ki, onlarda intellektual mədəni komponent ifadə edildiyi, yaxud ifadə olunduğu daşıyıcısı ilə sıx bağlıdır. Əlbəttə, bu, ayrıca ciddi bir söhbətin mövzudur. Buna görə də indi biz belə oğurluğun bir neçə tipik faktlarını göstərməklə kifayətlənəcəyik. Məsələn, çoxsaylı erməni İnternet-saytları iddia edir ki, “erməni mətbəxi-ölkənin ən diqqətəlayiq sahələrindən”, “dünyada ən qədim mətbəxlərdən”, “planetin ən özünəməxsus kulinar ənənələrindən biridir” və əlbəttə ki, “Zaqafqaziyada ən qədim mətbəx-erməni mətbəxidir,” “onun xarakterik xüsusiyyətləri hələ min il b.e.ə. yaranmışdır” və sonralar onu ermənilərin qonşuları mənimsəmişlər.

Hörmətli oxucular, erməni mətbəxinin Azərbaycanda ən geniş yayılmış xörəklərindən bir neçəsini seçək və azərbaycanlıların onları ermənilərdən necə mənimsəmələrini aydınlaşdırmağa çalışaq. Bu məqsədlə məşhur “erməni xörəkləri”nin adlarının etimologiyasını açarkən, bir məsələni nəzərə alaq ki, Azərbaycan xörəklərinin çoxunun adı onların hazırlanma texnologiyalarını göstərir.

Ümumdünya şöhrəti qazanmış “şəşlikdən” başlayaq. Ermənilər yazırlar ki, erməni xörəyi olan “şəşlik” “iri ət parçaları”ndan hazırlanır, onun digər erməni növü “qars şəşliği” isə “manqalda bişirilir”.

Hörmətli oxucular, “şəşlik” Azərbaycan, bütövlükdə, türk sözü olan “şişlik” sözünün rus dilinə uyğunlaşdırılmış variantıdır. Bu söz iki hissədən: kök (şiş) və şəkilçidən (lik) ibarətdir. “Şiş” Azərbaycan dilində şampur və ümumiyyətlə, “iti əşya” mənasındadır. “Mənsubiyyət” mənasını ifadə edən “lik” şəkilçisi ətin “şişə” (şampura) aid olduğunu ifadə edir. Bir sözlə, “şişlik” şişə (şampura) keçirilmiş ət parçalarıdır. Azərbaycanlılar bu növ kababı döyülmüş əti şişə keçirməklə hazırlanan “lülə-kabab”dan fərqli olaraq, şox vaxt “tikə-kabab” adlandırırlar. Bu xörək “manqal”da hazırlanır. Manqal şəşlik üçün odun qalanması məqsədi ilə düzəldilmiş xüsusi qurğudur. Manqal termininin vacib elementi olan “qal” hissəsi kösövləri bir yerə yığmaqla alovlanmağa imkan yaratmaq mənasını ifadə edən Azərbaycan dilindəki “qalamaq” (odu saxlamaq) felindən yaranmışdır. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan dilindəki “tonqal” sözü də həmin feldən əmələ gəlmişdir.

Ermənilər iddia edirlər ki, “xazani” adlı digər erməni kabab növü onunla fəqlənir ki, o, “qazanda hazırlanır.” İzahı belədir ki, “qazan” Azərbaycan və digər türk dillərində xörək hazırlamaq üçün istifadə olunan böyük qabdır. Azərbaycanlılar elə bu qabda qazan-kababı bişirirlər.

Başqa bir “erməni kababının”- “basdırma şəşliki”nin də mənşəyi maraqlıdır. Erməni kababının bu növünün etimologiyasını aydınlaşdırmaq üçün “basdırma” termininin hansı mənə daşdığını başa düşmək lazımdır. Azərbaycan dilində “basdırmaq” - “örtmək” və “bürümək” fellərini bildirir. Çünki azərbaycanlılar şişlik üçün ətin üstünü əvvəl soğanla, duzla, istiotla örtür və sirkə ilə qarışdıraraq müəyyən müddət onu qazanda saxlayırlar. Bununla da ət kabab üçün basdırmağa çevrilir.

Belə çıxır ki, “erməni kababları”nın bütün növlərinin adları Azərbaycan (türk) dilindən götürülmüşdür və deməli, “qədim erməni” yeməklərinin adlarını ifadə etmək üçün erməni dilində onların öz terminləri tapılmamışdır. Üstəlik də, ermənilər uyğun Azərbaycan terminlərini götürə bilmədikdə, sadəcə Azərbaycan (türk) say siste-

mindən istifadə etmişlər: bir, iki və s. və “erməni kababı”nın yeni bir növü meydana çıxır- ət və bir quyruq yağından ibarət “iki-bir” kababı, bu da elə azərbaycanlıların hazırladığı bir-iki xörək növünün hazırlanma üsulunu əks etdirir. Hörmətli oxucular, indi özünüz nəticə çıxardın, göstərilən bu yeməyin müəllifi hansı etnosdur və kim ondan mənimsəmişdir?

Ermənilər bütün dünyaya sübut etməyə çalışırlar ki, məşhur “dolma” qədim erməni xörəyidir. Bu, üzüm yarpağına bükülmüş, yaxud pomidor, bibər və badımcan kimi bəzi tərəvəzlərin içərisinə doldurulmuş döyülmüş ət bişirməklə hazırlanan xörəkdir. Qədim zamanlardan bəri bu xörəyi hazırlayan azərbaycanlılar bu dolma növünü digərindən fərqləndirmiş və onu “yarpaq dolması”, yəni yarpağa bükülmüş dolma adlandırmışlar.

Hörmətli oxucular, “dolma” termini Azərbaycan (türk) dilindəki “dolmaq” (“doldurmaq”) felindən əmələ gəlmişdir. Bu, döyülmüş ət təvəzin içinə doldurulması ilə bağlı bütün “dolma” hallarına aiddir. Azərbaycan dilindəki digər “dolmaq” feli “bükmək” mənasını bildirir və onun döyülmüş ət tənək yarpaqlarına bükülməklə hazırlandığı dolmaya birbaşa aidiyyəti vardır. Dilimizdəki “dolmaq” (“bükmək”) felinin sinonimi kimi “sarımaq” felindən istifadə edirlər və buna görə də çox vaxt tənək yarpaqlarından hazırlanmış Azərbaycan “dolması”nı “sarıma” dolması da adlandırırlar.

Ermənilər erməni mətbəxinə həsr olunmuş çoxsaylı erməni saytlarında “erməni tolması” ilə bağlı yaranmış karıxma vəziyyətinə dair mənasız izahat verirlər: “...ermənilər səlcuq türklərinin mətbəxinə öz paylarını vermişlər və beləliklə, bir çox erməni xörəkləri Avropada türklər vasitəsi ilə guya onlara - türklərə məxsus xörəklər kimi (məsələn, dolma) tanınmışdır”. Bununla birlikdə, ermənilər nə yazsalar da, həm birinci halda kababla, həm də “dolma-sarıma” adlarının etimologiyası ilə bağlı, bu xörək növlərinin hazırlanma üsulu və Azərbaycan (türk) kökləri ilə bağlı olduğu təsdiq edir. Ona görə də oxucunun özü də yəqin edə bilər: kim kimin mətbəxinə mənimsəmişdir, azərbaycanlılar ermənilərin, yoxsa əksinə.

Məşhur “bozbaş” xörəyinin erməni mənşəyinə heç kəsin şübhəsi qalmasın deyər, erməni mətbəxinə aid kataloqlarda onun əvvəlinə bir “Yerevan” sözü də artırılır və bu xörəyin adı “yerevan” təyini ilə birlikdə işlənir. Ermənilər belə izah edirlər: “bozbaş-noxud və göyərti əlavə olunan bişmiş qoyun ətidir”, “küftə- xüsusi şəkildə əzilmiş və bişirilmiş ətdən ibarət olan ət kürəcikləri”dir. Guya ki, ermənilərdən mənimsənilmiş bu xörəyi azərbaycanlılar çox sevdiklərinə görə ona “küftə bozbaş” və “parça bozbaş” adı vermiş, bununla döyülmüş ət-dən hazırlanmış küftəni parça-tikə ət-dən hazırlanandan fərqləndirmişlər. Bir sözlə, hörmətli oxucular, Azərbaycan mətbəxində “küftə” “bozbaş”ın bir növüdür, və deməli, “bozbaş” termininin etimologiyasını nəzərdən keçirməliyik.

“Aş” qədim türk sözüdür, “aşmaq” felindən düzəlmiş isimdir, “xörək hazırlamaq” mənasını verir. Bu gün azərbaycanlılar “qazan **aşmaq / asmaq**” dedikdə “xörək bişirməyi”, yaxud “qazan asmağı” nəzərdə tuturlar. “Aş” sözünün kökündən bir çox sözlər törəmişdir, məsələn: “xaş”, “xaşıl”, “qaşiq”, “lavaş”- bunlar Azərbaycan dilindən tərcümədə müvafiq olaraq, “dana dırnağından sup”, undan qatı yağ və bal (doşab və s.) qatılmış sıyıq və s. bildirir. Sadalanan terminlərin hamısı qida ilə bağlıdır və bunlar Azərbaycanda çox sevilən xörəklərdəndir. Ona görə də hörmətli oxucular, nəzərə çatdıraq ki, nə “xaş” qədim erməni xörəyi, nə də “lavaş” erməni çörəyi olmuşdur. Azərbaycanlılar bu gün də xörək bişirən adama “aşbaz,” türkmənlər isə “aşçı”, yaxud “qazançı” deyirlər.

“Kitabi-Dədə-Qorqud”da rast gəlinən başqa bir qədim türk xörəyi “bozlamac” da mənasına görə, yemək hazırlamaq prosesini bildirir. Bu xörəyin adındakı “bozartmaq” felinin kökü olan “boz” sözünün əsas məna çalarlarından biri bişirməklə (qızartmaqla) bağlıdır... Bax Azərbaycan mətbəxindəki “bozbaş” və “bozartma” xörəklərinin adı buradan götürülmüşdür. O cümlədən, “bozbaş” sözü etimologiyasına görə, iki komponentdən: Azərbaycan dilində boz rəng mənasında olan “boz” və xörəyin hazırlanması prosesi ilə bağlı olan “aş” köklərindən düzəlmişdir. Hörmətli oxucular, bildiyiniz kimi, ət qazanda bişərkən onun rəngi bozarır.

Məşhur Azərbaycan plovu “aş” da “aş” kökü ilə bağlıdır. Ermənilər “loba xaşu” xörəkləri haqqında izahat verəndə onu “qırmızı lobyalı şorba” kimi izah edirlər, bu isə Azərbaycan dilində “qırmızı iobyadan hazırlanmış xörək” mənasını ifadə edir. “Lobyə” (rus dilində “fasol”) Azərbaycan sözü olduğu üçün buradan da Azərbaycan plovunun bir növü olan “lobyalı aş”ın adı yaranmışdır. Yaxud ermənilərin “un xaşılı” kimi adlandırdıqları “erməni xörəyi-xəşil”i götürək. “Xaşıl” sözü Azərbaycan dilində qatı undan sıyıq şəklində hazırlanmış xörəyi bildirir, azərbaycanlılar eyni adlı xörəyi una yağ, doşab, yaxud bal əlavə etməklə hazırlayırlar.

Hörmətli oxucular, sizcə, “erməni xörəyi” “südlü sıyıq” hansı mənanı bildirir? Azərbaycan dilində “yarıduru” mənasında olan “sıyıq” süd və ya su ilə qarışdırılaraq hazırlanmış “qatı” xörək növüdür, “südlü” isə Azərbaycan dilində “südlə hazırlanmış” deməkdir. Bax budur, Azərbaycan mətbəxinə aid olan “erməni xörəyi!” Buna oxşar misalları davam etdirmək olar.

İndi isə qədim “tonir”lərdə - gil sobalarında bişirilən məşhur “erməni milli çörəyi-“lavaş” haqqında. Ermənilər yazırlar ki, “tonir” ocaq növü kimi ilk dəfə ermənilərdə olmuş və sonra bütün Zaqafqaziyaya” yayılmış və elə “lavaş” da bu qaydada ermənilərdən mənimsənilmişdir. Gəlin indi, bişirilən bu qida məhsulunun və onun bişirilməsi üçün istifadə olunan qurğunun etimoloji nöqtəyi-nəzərdən hansı mənə daşdığına araşdıraq.

Azərbaycanlılar əsrlərdən bəri çörəyi təndirdə (erməniləşdirilmiş “tonir” variantı da buradan yaranmışdır) bişirirlər. Təsadüfi deyildir ki, ən qədim təndir Azərbaycan ərazisində tapılmışdır. Bu xüsusi gil sobalarında çörək bişirilərkən, xüsusən də yanacaq kimi təzəkdən istifadə edilərkən, “dəm qazı” əmələ gəlir. Elə “tindir” sözü də Azərbaycan dilində “dəm qazı” mənasını bildirir. Bütün təndirlərin, o cümlədən erməni redaksiyasınada verilən “tonir”lərin hava çəkən yeri - “külfə”si vardır. Təndirdən istifadə edən xalqlar onu məhz belə adlandırmışlar. O, Azərbaycan dilində “kül üfürən” deməkdir. Biz artıq izah etmişik ki, “lavaş” çörəyi türk sözü “aş”-dan yaranmışdır. Onun

ən nazik növünü isə azərbaycanlılar “yuxa”, yaxud “yayma” kimi adlandıırırlar. Çörəyin bu növlərini azərbaycanlılar təndirdə bişirirlər və onlar ermənilər tərəfindən mənimsənilmişdir.

“Erməni mətbəxinin bəzi sirləri” qısaca bundan ibarətdir.

İndi isə bir az xalçalar haqqında. Madam ki, biz bu işi görməyə hazırlaşırıq, onda zamana görə vaxtı uzadılmış “xalça” qəbilli əqli mülkiyyət oğurluqlarına aid misallar üzərində dayanmaya bilmərik. Söhbət ermənilərin Azərbaycan xalçalarını dünyaya erməni xalçaları kimi təqdim edərək, onları “erməniləşdirmək” üçün əllərindən gələni etməklərindən gedir. Hətta “Sovet Ensiklopediya Lüğəti”ndə (1985-ci il) belə göstərilir ki, “İran, Azərbaycan, türkmən, türk və çin xalçaları dünyada məşhurdur”. Bir sözlə, erməni xalçalarının tanınması barədə heç bir məlumat yoxdur. Buna baxmayaraq, Avropada olan hər kəs mağazalarda “erməni xalçaları” olan lövhələrə, yaxud sahibləri sadəcə ermənilər olan “Xalça” mağazalarında erməni etnosuna heç bir aidiyyəti olmayan “erməni xalçaları”nın satılmasına diqqət yetirə bilər.

Azərbaycan xalçalarından başlayaq. Xalçalar Azərbaycan xalqının həyatında xüsusi rol oynayır. Onların üzərində xalqımızın nəinki mənəvi aləmi, intellekti, xarakteri və dünyagörüşü əks olunur, həm də minilliklər boyu azərbaycanlılar xalçaların üstündə doğulur və dünyadan köçürdülər. Bir sözlə, xalça adət və ənənə kimi bizi beşikdə qarşılıqlı və biz o dünyaya gedəndə də bizimlə vidalaşır. Xalçaçılıq milli mədəniyyətimizin tarixində, demək olar ki, mərkəzi yeri tutaraq, Azərbaycan xalqının məişəti ilə o qədər sıx bağlanmışdır ki, mahiyyətcə onun simvoluna çevrilmişdir. Müxtəlif naxışlar və təsvirlərlə bəzədilmiş xovlu və xovsuz xalçalar Azərbaycanda divarların bəzədilməsi və döşəmənin üstünə salınması üçün istifadə olunmuş və istifadə olunmaqdadır. Yalnız xovsuz xalçaların 8 növü vardır: bunlar palazlar, cecimlər, kilimlər, şedlilər, vərnilər, zililər və sumaxlardır. Toxunmanın üslubuna, kompozisiya quruluşuna, naxışın zənginliyinə və rəng koloritinə görə, onlar öz texnologiyaları ilə uzaq keçmişin həsirlərinə və hörmələrinə gedib çıxır.

Azərbaycan xalçaçılıq ənənəsinin qədimliyinə şübhə yoxdur. Arxeoloji axtarışlar və yazılı mənbələr göstərir ki, Azərbaycanda bu sənətlə hələ bürünc dövründən (b.e.ə. II əsrin sonu və I əsrin başlanğıcı) məşğul olmuşlar. Azərbaycan ərazisində tapılmış gil at fiquru üzərində təsvirlərlə bəzədilməş çul şəkli b.e.ə. II minilliyə, belinə çul atılmış şir təsviri isə b.e.ə. I minilliyə aid edilir. Mingəçevirdə sər-dabə məzarlıqlarında aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı I–II əsrlərə aid olan palaz və xalça qalıqları tapılmışdır. Herodot, Klavdiy Elian, Ksenofont və digər antik mənbələr, eləcə də alban tarixçisi Kalantuklu Azərbaycan xalçaçılığı haqqında məlumat vermişlər. “Kitabi-Dədə-Qorqud” dastanında Azərbaycanın ipək xalçaları tərənnüm edilir, Nizaminin, Qətran Təbrizinin və Xaqaninin əsərlərində xovlu və xovsuz xalçalar haqqında söz açılır, ingilis səyyahı Antoni Cenkinson (XVI əsr), hollandiyalı Yan Streys (XVII əsr) qızıl və gümüş saplarla toxunmuş Azərbaycan xalçaları haqqında məlumat verirlər. Azərbaycan xalçalarının naxışları və ornamentləri onları Hans Memling, Van Eyk, Hans Holbeyn (XV əsr) kimi bir çox Avropa rəssamlarının əsərlərinə və miniatürlərinə gətirmişdir. Heç də təsadüfi deyildir ki, alman sənətsünası Q.Rop “Şərq xalçası” kitabında (“Qafqaz xalçaları” bölməsi) sübut etmişdir ki, Asiya xalçalarından əvvəl yaranmış xovsuz Azərbaycan kilimləri Qafqazda ən yaxşı kilimlər sayılır. Mü-təxəssislərin rəyinə görə, Qafqaz xalçaçılıq məktəbi məhz Azərbaycan məktəbidir və məşhur Qafqaz xalçalarının kompozisiyasının 90 faizini Azərbaycan ustalarının əl işləri təşkil edir.

Xalçaların coğrafi ənənəsi də çox zəngindir. Bunların sırasında Quba, Bakı (Abşeron), Şirvan, Gəncə, Qazax, Qarabağ və Təbriz məktəbləri fərqlənir. Naxışlarına, quruluşuna və rəng seçiminə görə fərqlənərək, onlar bir-birini tamamlayır və koloritli və dünya şöhrətli Azərbaycan xalçası fenomenini formalaşdırır. Məhz, elə buna görə də Azərbaycan xalça ustalarının şah əsərləri dünyanın ən yaxşı muzeylərini bəzəyir.

Əgər Quba xalçalarının bəzəyini üslublaşdırılmış bitki, bəzən hən-dəsi bəzəkli naxışların zoomorf motivləri təşkil edirsə, Bakı xalçaçılıq məktəbi üçün oval, yumşaqlığı və rəng həllərinin intensivliyi ilə

seçilən əyri cizgili bitki elementləri xarakterikdir. Şirvan xalçaları mürəkkəb kompozisiya naxışlarına malikdir, Gəncə məktəbi ipək xalçaların yüksək keyfiyyəti, Qazax məktəbi isə kolorit həmahəngliyi ilə şöhrət tapmışdır. Azərbaycanda ən qədim və məşhur olan Təbriz xalçaçılıq məktəbinə gəlincə, o, İran xalçaçılığının meydana gəlməsinə və formalaşmasına böyük təsir göstərmişdir. Yalnız onu xatırlatmaq kifayətdir ki, Təbrizdə toxunmuş (1539-cu il) məşhur “Şeyx Səfi” xalçası (sahəsi 56,12 kv m.) naxışlı xalçaların mirvarisi kimi bu gün də Londonun Viktoriya və Albert muzeyində saxlanılmaqdadır.

Bir neçə kəlmə də ərəb tarixçiləri al-Müqəddəsi və Məsudi tərəfindən xatırladılan Qarabağ xalçaçılıq məktəbi haqqında. Zəngəzur və Naxçıvan xalçaçılıq mərkəzlərini də yaxınlığına görə bu məktəbə aid etmək olar. Qarabağ xalçaları Qarabağ təbiətinin çox zəngin rəng çalarlarını əks etdirən rəngarəng boyalı palitranı xatırladır. Bu xalçaların ən bariz xüsusiyyətlərindən biri, qədim ənənəyə uyğun olaraq, xalçaların aralıq hissələrinin qırmızı rənglə işlənməsidir, boyaq maddəsi isə nəinki bitkilərdən, eləcə də həşəratlardan alınmışdır. Qarabağ xalçalarının bir çoxu təsadüfən dünyanın ən gözəl muzeylərini bəzəmir, XIX əsr mətbuatında yazılanlara görə, Şuşada toxunmuş xalçalar və palazlar Qafqazda o dövrün ən yaxşı nümunələri sayılırdı. Qarabağ xalçalarına ümumdünya şöhrəti gətirən XVI-XVII əsrlərdə Bərdədə toxunmuş və hazırda Berlində incəsənət muzeyində saxlanılan ipək zili olmuşdur. Ləmbəranda toxunan xovsuz “Vərnə” xalçası isə Nyu-York şəhərində “Metropoliten” muzeyində saxlanılır.

Hörmətli oxucular! Tam təbii səbəblərə görə məşhur Azərbaycan xalçaçılığının bəzi incə məqamları üzərində dayanırıq. Son dərəcə gözəl tətbiqi incəsənət nümunələrimiz yüz illər boyu erməni təcavüzünə məruz qalmış, son onilliklərdə isə qarət edilmiş Qarabağ xalçaları, o cümlədən Şuşa tarix-diyarşünaslıq muzeyinin kolleksiyasından qarət edilmiş nümunələr “erməni mədəniyyəti predmetləri”nə çevrilmiş və Azərbaycanın hüduklarından kənarında “erməni xalçaçılıq nümunələri” kimi nümayiş etdirilir.

Erməni xalçaçılıq-təbliğət məşını iki istiqamətdə çalışır: birincisi, ermənilər bütün üsullarla “milli xalçaçılığın tarixi keçmişi”ni yarat-

mağa cəhd göstərirlər, ikincisi isə, ictimaiyyəti oğurlanmış xalçaların erməni-arsax mənşəli olmasına, yaxud onların plagiat nüsxələrinin orijinallarına münasibətdə ilkinliyinə inandırmağa çalışırlar.

“Xalçaların erməni təbliğatı”nın tipik nümunələri bunlardır. “Qazıntılar zamanı tapılmış ən erkən xalça qalıqları b.e.ə. II-I minilliyə aid edilmişdir. B. e.ə. XIV-IX əsrlərə aid zirzəmidə tapılmış xalça üzərində svastika nişanı, su və ilan rəmzləri vardır”. Erməni mənbələrinin yazdığına görə, “tapılmış xalça qalıqları onların bu günkü erməni xalçaçılığı ilə böyük oxşarlığını təsdiq edir”. Sonra göstərilir ki, “yunan-roma, iran, ərəb, bizans, bolqar mənbələrində qədim və orta əsrlər dövrünün məşhur erməni xalçaları və karpətləri (əllə toxunan erməni milli xovsuz xalçaları) haqqında çoxsaylı sübutlar vardır. XIV-XX əsrlər Avropa rəssamlıq əsərlərində erməni xalçalarının kompozisiyaya daxil edilmiş təsvirlərinə tez-tez rast gəlinir.” Qeyd olunur ki, nadir erməni xalçaları az qala dünyanın bütün muzeylərində saxlanılır. Ermənilərin yazdığına görə, “xalçalardan 1202-ci ilə aid edilən və üstündə ermənicə yazı olan ən qədimi Qandzak (Gəncə) vilayətinin Banans kəndində toxunmuşdur. Məlum olub ki, Londunun Viktoriya və Albert muzeylərində XVII əsrə aid xalça saxlanılır. Nyu-York şəhərindəki Metropoliten muzeyi XVI əsrə aid xalça əldə etmişdir” və i.ə. Xüsusi qeyd edilir ki, “erməni xalçaları haqqında Herodot və VIII, IX, X əsr ərəb tarixçiləri” məlumat vermişlər.

Bir sözlə, hörmətli oxucular, yalnız erkən orta əsrlərdə erməni xalçasının “Bolqarıstandan Türkmənistana, Bağdaddan Konstantinopola qədər” şöhrət tapmasına kömək etmiş erməni əsilli Bizans monarxi Baqratayds haqqında informasiya istisna olmaqla, az qalır ki, Azərbaycan xalçasının tarixi barədə yuxarıda yazdığımız təzədən danışılır. Erməni xalçasının uydurulmuş tarixi, köhnə vərdişə uyğun olaraq, miflərlə müşayiət olunur. Məsələn, şəkəkinin maraqlanan istifadəçisi “öyrənə bilər” ki, “bolqar kralının minə qədər adam yerləşən böyük çadırının hər yeri erməni xalçaları ilə döşənmişdi”.

Faktlar qəsdən baş-ayaq salınaraq, məlumat verilir ki, “60-cı illərin ortalarından etibarən, Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin nüma-

yəndələri respublikanın ermənilər yaşayan bölgələrindən və ermənilərdən xalçaların satın alınmasına başlamışlar (guya söhbət XX əsrdə baş verən hadisələrdən gedir). Ermənilərin məlumatlarına görə, guya köhnə erməni xalçalarına və karpətlərinə (əl ilə toxunmuş erməni xovlu xalçalar) görə sakinlərə heç də az olmayan pul təklif olunmuşdur”. Erməni ekspertləri “hesablamışlar” ki, “altmışıncı və yetmişinci illərdə Azərbaycanda altmış mindən çox erməni xalçası və əllə toxunmuş karpət satın alınmışdır”. “Hiddətlənmiş” ermənilər bəyan edirlər ki, “zəngin və informativ naxışlı erməni xalçaları, bir qayda olaraq, özündə xristianlıq rəmzini və erməni yazılarını da göstərir, lakin bunlar həmin xalçaların bir çoxunun Bakıda nəşr olunmuş şəkilli “Azərbaycan xalçaları” foliantında (Bakı, 1983) təqdim olunmasına maneçilik törədə bilməmişdir.

Yuxarıda göstərilən aşkar yalanla yanaşı, erməni “xalçaçılıq” saytları yalan elmi müzakirələrə başlayır, “qədim erməni xalçaları”nın mövcud olmayan xüsusiyyətlərini oxuculara zorla sırıyaraq, eyni zamanda, onların itirilməsi barədə giley-lənirlər. Xüsusilə, qeyd olunur ki, qorqa və karpətin (erməni xalça növləri) “xarakterik rəngləri olur: qara, qırmızı, sarı, ağ-bunlar erməni xalçalarına xas olan ən tipik rənglərdir”. “Yaşıl, qəhvəyi və ümumiyyətlə, yarımtonlar (mavi, cəhrayı, firuzəyi, bənövşəyi və s.) müsəlman incəsənəti üçün səciyyəvidir, ancaq bunlar erməni mədəniyyətinə, xüsusən də, erməni xalçalarına xas deyil”: ermənilər belə yazırlar. Yekun olaraq göstərilir ki, “zaman keçdikcə erməni xalçalarının bir çox sirləri itmişdir, xalça toxuma sənəti və onun fəlsəfi tənəzzülə uğramış və ərəb və müsəlmanların güclü təsiri altına düşmüşdür. Simvolların mənası və onların təsvir üsulları tədricən unudulmuş, təsvirlərdə isə qeyri-erməni rəngləri və naxışları görünməyə başlamışdır. Nəticədə, müasir erməni xalçalarında çox şey, yumşaq desək, ermənicə deyildir. Bu hal müəyyən qədər, erməni havaları və sözləri ilə yanaşı, çox tez-tez müsəlman sözləri və melodiyları ilə rastlaşdığımız erməni xalq musiqisinin vəziyyəti xatırladır”.

Arzu olunanın həqiqət kimi təqdim edilməsinə aid ermənilərin sitatgətirmələrinin kifayət qədər olduğunu bilərək, faktlara müraciət

edək. 1952-ci ildə Moskvada Mərkəzi Sənaye Şurasının himayəsi altında buraxılan “Ermənistan SSR-nin xalçaları” kitab-kataloqu qarşımızdadır. Bu kitabda təsdiq edilir ki, inqilaba qədər Ermənistanda xalçaçılıq aşağı səviyyədə idi, ona görə ki, “xalçaçının özü yun əldə etməli, onu yumalı, əyirməli, rəngləməli idi, ... həmin məhsulun satılması qayğısı da onun üzərinə düşürdü” (Yeri gəlmişkən, Azərbaycan xalçaçıları da həmin çətinliklərlə üzləşirdilər, ancaq xalça toxuculuğu aşağı səviyyədə deyildi, onların məhsulu isə dünyanın hər yerinə yayılırdı və əlbəttə ki, bu işdən yaxşı qazanan erməni möhtəkirlərinin də buna köməyi dəyirdi).

Daha sonra göstərilir ki, “Yerevan, Leninakan, Stepanavan, İcevan, Sevan, Bəyazıt və Zəngəzur Ermənistanın əsas xalçaçılıq rayonlarıdır.” Hörmətli oxuculardan diqqət yetirmələrini xahiş edirik. Bu rayonlar deportasiyaya qədər ənənəvi xalçaçılıq vərdisləri olan azərbaycanlıların kompakt yaşadığı yerlər olmuşdur. Əgər biz sual versək ki, o vaxt Ermənistanda hansı xalçalar toxunmuşdur, onda bizi kataloq müəlliflərinin (müəlliflərdən biri də L.Q Karamanyandır) son dərəcə heyrətləndirici bir cavabı gözləyər. Məlum olur ki, “Ermənistan SSR-də “Yerevan”, “İcevan” xalçaları hazırlayırlar və bununla yanaşı, *“artellər “Quba”, “Şirvan”, “Gəncə”, “Qazax”, “Qarabağ” tipli xalçalar buraxır*” (kursiv bizimdir). Belə çıxır ki, Ermənistan artellərinin buraxdığı 7 xalça növündən 5-i Azərbaycan xalçaçılıq məktəbinin xalçalarının plagiat surətləridir (tipləridir). Göstərilən xalçaların naxışlarına diqqət yetirsəniz, bu deyilənlərin həqiqət olduğuna inanmaq çətin deyildir. Azərbaycan xalçaları 35 cədvəldə nümayiş etdirildiyi halda, “Yerevan”, “İcevan” xalçalarına daha az, cəmi 15 cədvəl verilmişdir. Hələ onu demirik ki, “İcevan” xalçalarının bəziləri tamamilə Azərbaycan xalçalarının orijinallarının təkrarıdır. Bu da səbəbsiz deyildir, ona görə ki, Göyçə xalçaçılıq mərkəzi yaxın keçmişdə İcevanla yanaşı, Qazax xalçaçılıq məktəbinə daxil olan Göyçə (indi Sevan) gölü ətrafındakı əraziləri də özündə birləşdirirdi.

Başqa bir yazılı mənbəyə müraciət edək və Raymond Benardutun 1978-ci ildə Londonda ingilis dilində nəşr etdirdiyi “Qafqazın böyük

xalçaları” adlı məşhur kitabını (**“Caucasian Ruds”, by Raymon'd Benardout**) götürək. Albom şəkillərlə çox zəngindir, 96 səhifədə məşhur Azərbaycan, Dağıstan və erməni mənşəli xalçaların şəkilləri verilmişdir. Hörmətli oxucular, albomun illüstrativ əlavəsində göstərilmiş gözəl ornamentli və mürəkkəb kompozisiya naxışlı 66 iri xalça, palaz və kilimin yalnız ikisi ermənilərə aiddir, 56-sı isə Azərbaycan xalçasıdır. Bunların da 9-u Qazax xalçaçılıq məktəbinə, 4-ü Gəncə, 10-u Şirvan, 1-i Abşeron xalçaçılıq məktəbinə aid olan, həmçinin Azərbaycan ustalarının toxuduqları bir çox digər xalçalardır. Xalçaların böyük dəyərləndiriciləri olan ingilislər Azərbaycan xalçaçılıq məktəbinin dünyanın böyük xalçaları xəzinəsinə verdiyi töhfəni məhz belə qiymətləndirmişlər.

Bu əhəmiyyətli faktlarla kifayətlənərək, indi də “erməni”lərin **“karpət”** termininin izahına keçək.

Hörmətli oxucular ! Bildiyiniz kimi, **“karpət”** ingiliscə “xalça” deməkdir, ingilis dilinin etimoloji lüğətinə əsaslanaraq, bu termin “qalın yun parça” mənasını verən **“karpita”** latın kökündən əmələ gəlmişdir. Ancaq siz bilmirsiniz ki, erməni mənşəli inandırmağa çalışırlar ki, “karpət əllə toxunan xovsuz milli erməni xalçası”dır. Bu isə məhz azərbaycanlıların əsrlər boyunca “kilim” adlandırdıqları incəsənət əsəridir. Maraqlısı başqa şeydir. Bir halda ki, ermənilər öz xalçalarının (qorqa və karpət) tarixini b.e.ə. II əsrin axırlarına və I əsrin əvvəllərinə aid edirlər, onda belə çıxır ki, latınlılar və üstəlik də, ingilislər “karpət”i ermənilərdən mənimsəmişlər. Bu qərribə işin aydın olmasına baxmayaraq, ermənilərin xalçaçılıq iddialarına aydınlıq gətirən bir misalı gözdən keçirək. Azərbaycan, Dağıstan, Ermənistan və Gürcüstan xalçaçılıq nümunələrini özünə daxil etmiş alman dilində çıxan illüstrasiyalı “Qafqaz xalçaları” albomunda (“Avrora” nəşriyyatı, Leninqrad, 1984) ən yaxşı xalça nümunələrini verilmişdir. Bir şey də diqqəti cəlb edir. Azərbaycan xalçaları 71 illüstrasiyada verilmişdir ki, bu da albomun 60%-ni təşkil edir, ermənilərə aid illüstrasiyalar isə (cəmi 27) cəmi 16%-dir. Başqa bir fakt da əhəmiyyətlidir. Albomdakı 91 nömrəli illüstrasiyada “karpət – Dilican kilimidir” kimi (keçmişdə Azərbaycan şəhəri olmuş, Sovet hakimiyyəti

yəti illərində Ermənistana verilmişdir) verilmişdir. Vaxtilə azərbaycanca “kilim” adlanan erməni “karpetləri”nin “sirri” də elə bundadır. Kilim isə albomun tərtibatçıları tərəfindən, ümumiyyətlə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ermənilərin ingilis dilindən mənimsədikləri “xalça” mənasını bildirən “karpet” termininin əvəzinə işlənən xalça növünü izah etmək üçün istifadə edilmişdir.

Erməni ekspertləri inandırmağa çalışırlar ki, “[erməni] xalçalarının ən geniş yayılmış simvolları, qədim erməni etiqadında tez-tez işıqla, sonra isə həm günəş, həm də ulduzla eyniləşdirilən Allahın simvollarıdır”. Bununla yanaşı, erməni xalçalarına həsr olunmuş saysız-hesabsız erməni saytlarında, məsələn “Erməni xalçaları”nda, yaxud “Arsaxın xalçaçılıq sənəti”ndə iddia edilir ki, “ermənilərdə xalçanı döşəməyə sərmək dəb deyil, onları ancaq divardan asmaq adətdir”. Məlum olur ki, “pravoslavların həyatında ikonaların bu gün tutduğu yeri lap qədim vaxtlardan bəri ermənilərdə xalçalar tuturdu, ...özündə bir çox işarələri birləşdirən xalçalar nə isə dini, ola bilsin ki, həm də energetika simvoluna malikdir”.

Bax belə, hörmətli oxucular, etimoloji lüğətlərə əsasən, erməni kişi adı “Karapet” “günəş süalarının, günəşin hökmdarı”dır. Biz də belə düşündük ki, ola bilər, dini və günəş mənası daşıyan “karpet”-xalça sözü bu işığın günəş daşıyıcısını ifadə edən “Karapet” şəxsi adından yaranmışdır. Ona görə də ermənilər hətta “kilim”i adlandırmaq üçün ingilislərdən, yaxud latınlardan “karpet” sözünü götürmüşlərsə də, onların buna etiraz etmək imkanları vardır, belə ki, “Karapet” adı “karpet” sözü ilə eyni həmahəng səslənir...

Ermənilərin Azərbaycan xalçalarına iddiaları “nadir erməni xalçaçılığının şöhrəti naminə” davam edir. Yekun olaraq, 2500 il bundan əvvəl Qarabağda qədim əcdadlarımız-ustalarımız tərəfindən toxunmuş və uzun illər erməni təcavüzkarlığının predmeti olmuş qədim Azərbaycan xalçasını misal çəkkək.

Dünyanın bu ən qədim xalçası qədim türk tayfası “saqlar” tərəfindən toxunmuşdur və o, hazırda Ermitajda saxlanılır. Sovet dövrünün 20-ci illərindən başlayaraq, ermənilər qədim Azərbaycan türklərinin

bu xalçaçılıq möcüzəsinə qarşı hücumlarını kəsmirlər və bu və ya digər üsullarla onu da dünyaya “qədim erməni xalçası” kimi təqdim etməyə çalışırlar. Özü də bu, həmin xalçanın nəinki tarixi nöqteyi-nəzərdən qədim türk mənşəli olması, həm də onun üzərindəki türk ənənələri ilə sıx bağlı olan naxışların heç bir şübhə doğurmadiğı nəinki Azərbaycan, eləcə də rus alimlərinin müqavimətinə baxmayaraq baş verir. Ermənilər saysız-hesabsız simpoziumlar, nəşr olunan kitablar, öz diasporlarının tədbirləri vasitəsi ilə dünyanı buna inandırmağa çalışırlar. Bir sözlə, hər şey ona xidmət etməlidir ki, qədim Azərbaycan xalçaçılığının bu nadir əsəri ermənilərin hesab edilsin... Oxucuların başa düşdükleri kimi, bunun əsas səbəbi təcrübəsiz adamları ermənilərin qədimdən bu yerlərdə yaşamasına və nəticədə, dəfələrlə yazdığımız kimi, onların bundan da “qədim olan xalçaçılıq sənətinə” məcburən inandırmaqdır.

Azərbaycan xalqının maddi və qeyri-maddi mədəni irsinin mənimsənilməsi erməni “ənənəsi” haqqında danışdığımız “Gəldim, gördüm, ...mənimsədim” bölməsini başa çatdırırıq. Hörmətli oxucular, ənənə yüz illər ərzində, neçə-neçə nəsillər tərəfindən qazanılır. Bizim maddi və əqli mülkiyyətimizin “erməniləşdirilməsi” də bu cür baş vermişdir. Maraqlıdır ki, müasir erməni ədəbiyyatının banisi Xaçatur Abovyan hələ XIX əsrdə yazmışdı: “Qədim və yeni dillərin [erməni] başlıca fərqi danışiq tərzində və sintaktik quruluşundadır. Bu nöqteyi-nəzərdən *qədim erməni dili* [*qrabar*] *Avropa dillərinə, yeni erməni dili* [*aşxarabar*] *isə türk [Azərbaycan] dilinə oxşayır*” (X.Abovyan, Naxaşaviq, Yerevan, 1940, erməni dilində) (kursiv bizimdir). Bir sözlə, X. Abovyana görə, müasir türkləşdirilmiş (azərbaycanlaşdırılmış) dil meydana çıxmışdır. X. Abovyanın davamçısı – Qazaros Ağayan da öz növbəsində həmin əsrdə yazırdı: “...Türklər [azərbaycanlılar] onu [Koroğlunu] türk [azərbaycanlı], kürdlər - kürd, ermənilər isə - azərbaycanlılaşdırılmış erməni hesab edirlər. Onun mahnılarını türk [Azərbaycan] və kürd dillərində ancaq ermənilər oxuyurlar, başqa xalqlar isə öz dillərində oxuyurlar” (Q.Ağayan, Seçilmiş əsərləri, Yerevan, 1939, erməni dilində). Bir sözlə, Q.Ağayana görə, bizim Koroğlu “azərbaycanlılaşdırılmış erməni” olmuşdur. Bu,

azərbaycanlılaşmanın erməni etnosuna və onun istifadə etdiyi erməni dilinə obyektiv təsiri idi. Sonralar bu, Azərbaycan xalqının yaradıcılığının ermənilər tərəfindən mənimsənilməsinə və subyektiv “erməniləşdirməyə” keçmişdi.

Hörmətli oxucular, bu gün isə daha qəribə hadisələr baş verir. Bütöv bir etnosun yazılı şəkildə erməniləşdirilməsi həyata keçirilir, hələ bu bir yana, rusları... ermənilər kimi təqdim edirlər. Söhbət Suren Ayvazyanın 1997-ci ildə Moskvada buraxılmış “Rusiya tarixi. Rus izi” kitabından gedir. S.Ayvazyan görə, məlum olur ki, “Vladimir Monomaxın oğlu Yuriyə “Dolqoruki” adının verilməsi onun “Baqratuni sülaləsi olan erməni Dolqorukiləri ilə” əlaqəli olmasındadır”.

S.Ayvazyan “sübut edir” ki, “Baqratuni çarları sülaləsinin süqut edənə qədər və ondan sonra bir sıra qolları olmuşdur,... Yuryeva-Polskinin, Moskvanın, Yaroslavlın, Dmitrovun, Kideşin, Zveniqorodun, Pereslavlın, Vladimirin, Rostovun əsasını qoyan Yurinin adı Georq... Georq Erkanaybazuk olmuşdur”. Ümumiyyətlə, Ayvazyan inandırmağa çalışır ki, “Arilər-ermənilər və ruslar Ermənistan yaylasında, Ararat dağlarının ətəyində anadan olmuş və böyüyüb boya-başa çatmışlar”. Bax bu da “sübut”: “ermənicə “hay”-hündür deməkdir, “rus” etnonimi də ucaboy mənasını bildirir, hələ üstəlik, “qədim ruslar və qədim ermənilər bir dildə”, əlbəttə, qədim erməni dilində danışmışlar”! Ovanes Tumanyan da əbəs yerə deməmişdir “...həqiqi qurtuluş daxildən başlanmalıdır, çünki biz daxilən xəstəyik” (Ovanes Tumanyan, “Seçilmiş əsərləri”, Yerevan, 1977).

İndi hökmü özünüz verin, hörmətli oxucular! Biz isə sizinlə sağollaşarkən, Sədinin bir kəlamını xatırladıq:

Əgər hakimlər oğruların əllərini kəsməsələr,
Çətin ki, oğru öz əllərini özü kəssin.

II. FƏSİL

ABSURD TEATRI

“Arare bole et asino” (hərfi mənada: “öküz və eşşəklə əkmək”, yəni bir araya sığışmayanları birləşdirməklə, mənasızlıq düzəltmək).

“Latın zərbi-məsəli”

Absurd- (“absurdus”. Bax. L.P. Kırısın, “Xarici dillərin sözlərinin izahlı lüğəti”. “Ekspo”, M., 2006), (“Latın zərbi-məsəli”, “Ekspo”, M., 2002) qədim zamanlardan mənasız söz uydurmaq cəhdlərini, mənasız şeylər yaratmaq” mənasını ifadə edir. Təsadüfi deyildir ki, qədim romalılar epiqraf kimi seçilən zərbi-məsəldən başqa mənasızlığı yarananlara münasibətdə tamamilə sarkazm olan “xərçəng dovşan tutur” mənalı **“Cancer leporem capit”** sözlərini işlədirdilər ki, bu da məna-cə oxşar situasiyanın mənasızlığını ifadə edirdi. N. Kondakovun “Məntiq lüğəti”nə (M., “Elm” nəşriyyatı, 1971) əsaslanaraq, “cəfəngiyata aparıb çıxarmaq” mənasızlığın hansı vəziyyətdə olmasını, gizli məntiqi ziddiyyəti sübut etməyi və bu yolla onu təkzib etməyi bildirir”. Məntiq sahəsində məşhur mütəxəssislərin incə və çox vacib bir fikrinə əsasən, cəfəngiyat hələ dolaşmaq, mənasız ifadə deyildir. Başqa sözlə, “absurd” semantik cəhətdən dolaşılıq deyil, əksinə bu və ya digər bir ifadənin, mülahizənin absurd olması üçün, onun özü mənə kəsb etməlidir, semantik mənasızlıqdan azad olmalıdır.

Ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə, eləcə də mədəni irsimizə olan iddiaları nə qədər absurd olsa da, onların öz mənası vardır: “ermənilər bu torpaqların qədim sakinləridir, onlar mifik “Böyük Ermənistan”ın varisidirlər və bu torpaqlarda kimin yaratmasından asılı olmayaraq, maddi və qeyri-maddi xarakterli az və çox dərəcədə dəyərli olan nə varsa, hamısı onlara məxsusdur”.

Bəli, bütün bunlar bizim qonşularımız tərəfindən məhz belə təqdim edilir və ilk növbədə Azərbaycanla əlaqələndirilir.

Hələ keçən əsrin ikinci yarısından başlayaraq, E.İonesko və S. Bekketunun sayəsində ortaya çıxan “Absurd teatri” gerçəkliyi mənasızlaşmış, absurd kimi təqdim edirdi. Absurd ideyanı təbliğ edən bu cərəyanın yaradıcıları öz personajlarının dünyasını orijinal olmayan cütlərin dünyası, öz başlanğıcından doğmayan plagiat surətlər kimi təqdim etməyi bacarırdılar. Absurd teatrının səhnəsində baş verən fantasmaqoriya dil və həyatın ayrılığını, sözlərin, anlayışların, bütövlükdə dilin şəxssizliyini təsdiq edirdi. Dilin bilavasitə təfəkkürün varlığı olduğunu hesab edən klassik məntiqin əksinə olaraq, məhsuldar əqli yaradıcılığın nəticələrinin dillə ifadə olunma faktını inkar edərək, təsdiq edilirdi ki, dil yalnız hansısa bir ştamptır. Təsadüfi deyildir ki, E. İoneskonun pyesindəki Pip ana ucadan demişdi: “...Əşyaların özlərini yox, adlarını dəyişdirirlər...”

Bu gün və ola bilsin ki, absurd teatrının yaradıcılarından daha əvvəl hadisələrin, yaxud yaradıcılıq nəticəsinin mahiyyətini dəyişmədən onların adını dəyişdirmək, bu və ya digər bir şeyi özünüküləşdirmək cəhdləri erməni plagiatçıları və saxtakarları tərəfindən fəal nümayiş etdirilir. Bu, indi maddi və qeyri-maddi mədəni irs adlanan, bizə məxsus olan və başqa etnosun əməyi, intellekti və mentallığı qoyulmayan hər şeyə aiddir. Bununla birlikdə, ermənilər folklor yaradıcılığının bir növünə - mif yaradıcılığına çox meyillidirlər. Bu, doğrudan da, milli istedaddır, istər “Böyük Ermənistan”, yaxud “böyük erməni mədəniyyəti” haqqında mif, istərsə də sivilisasiyanın ilk ocağı, yaxud Azərbaycanda ermənilərin hüquqlarının pozulması haqqında mif olsun. Və əlbəttə ki, bu, Cənubi Qafqazın, ilk növbədə Azərbaycanın bütün mədəni irsinin “ağıllı ermənilər”dən başladığı barədə mifdir. Erməni miflərini saymaq qurtarmaz. Onların hamısı məqsəd quruluşuna və praktiki təyinatına görə birləşərək, siyasi mifologiya kateqoriyasına aid olur. Erməni etnik aləminin mənzərəsinin bir hissəsi olan məhz bu mifologiya xarici reallığın və buradakı əxlaq mexanizminin erməni etnosu tərəfindən qavranılması üsulunu müəyyən

edir. Məhz bu mifologiya “böyük torpaqlar” stereotipini və qonşulara qarşı ərazi iddialarını bir-birinə bağlayır, məhz bu mifologiya qonşuların mədəni irsinin mənimsənilməsinə təbiilik, hələ üstəlik, “legitimlik” verir. Nəhayət, məhz bu, erməni xadimlərinin - istər siyasətçi, istər alim, istərsə də bütövlükdə millət olsun, əxlaqını təyin edir. Ermənilərin “müstəsnalığı” haqqında yaradılmış mif, xarici aləmə qarşı “əzabkeşlik” tezisindən irəli gələn ambisiya və iddialar ermənilərin təbii olan adilik roluna hər cür maneçilik törədərək, ermənilərin “xüsusi missiya”sının olmasını irəli sürərək və bunların nəticəsi olaraq, beynəlxalq hüququn müasir sülh quruculuğunun təməl daşı kimi tanınmasına mane olaraq, hələ də xalq şüurunda üstünlük təşkil etməkdə davam edir. Adətən, hakimiyyətlər elə həmin mədəni stereotiplərə, siyasi təfəkkür paradimalarına tabe olaraq, yaradılmış mifin əsirləri və qurbanları olurlar, ona görə ki, şüurlu şəkildə hazırlanmış ideologiya “dünyanın şüursuz mənzərəsini sıxışdırıb çıxartmağa qadir deyildir”. Rusiya etnopolitoloqu S. Luryenin sərrast bir fikrinə əsasən, ermənilərin dünya ictimaiyyətinin ideyasına istiqamətlənmiş “yeni düşüncə” tərəfdarlarının baxışları “faktiki olaraq, ermənilərin siyasi folkloru ilə razılaşdırılmamışdır”. Yəqin ki, etnos tərəfindən işlənən paradimaların uyğunsuzluğu səbəbindən hakimiyyətlərin xalq təsəvvürlərinə uzlaşması baş verir. Sınanmış silah kimi isə özünü qazanılmış riyakarlıq təcrübəsi göstərir.

BMT-nin Baş Assambleyasının 61-ci sessiyasında Voskanyanın etdiyi çıxışdan götürülmüş bəzi sitatlar deyilənlərə əyani sübutdur. Görün, Ermənistan XİN-nin başçısı nə bəyan etmişdir: “...Bakı öz vətəndaşları sayılan qarabağlılara münasibətdə çox məsuliyyətsiz hərəkət etdi. Onlar Dağlıq Qarabağdan çox uzaqlarda yerləşən şəhərlərdə ermənilərin qırğına imkan verdilər... onlar müharibəyə başladılar, müharibədə məğlub olub barışığa gəldikdə isə öz ərazilərində ermənilərin izlərini məhv etməyə başladılar. Qarabağdan çox uzaq məsafədə, ermənilərin olmadığı yerlərdə və digər münaqişə zonalarında xaçdaşların bu cür məhv edilməsi Azərbaycanın tolerantlığa, insani dəyərlərə, mədəniyyət incilərinə, əməkdaşlığa və hətta sülhə münasibətinin dəyişməməsinin dözülməz təzahürüdür”.

Məhz bu təfəkkür nümunəciyi geniş mənada başa düşülən mədəniyyət sahəsində saysız-hesabsız tərəfləri olan siyasi folklorun yaradılmış mifologiyasına yol açır.

Hörmətli oxucular, bu bölməni erməniçiliyin siyasi folklorundan doğan absurd iddialardan bəzi misallar gətirməklə tamamlayırıq: nə vaxt “adlar dəyişilir, əşyalar isə dəyişdirilmir”.

Bir sözlə, “**Ab absurdo...**” “**Ad absurdum**”, yaxud “Absurdan...” “...Absurda doğru”.

§1. Azıxantrop absurdu

Məlum olduğu kimi, ibtidai insanın Azıx mağarasındaki qədim sığınacağı M. A. Hüseynovun rəhbərliyi altında Azərbaycan arxeoloqları tərəfindən aşkar və tədqiq olunmuşdur. Hazırda bu tapıntı bütün dünyada “Azıxantrop” kimi məşhurdur və Aşel dövrünə aid edilmişdir. Bu yerlərdə ibtidai sivilizasiyanın olduğunu sübut edən Azərbaycan ərazisindəki bu böyük tapıntı “Ermənistan – sivilizasiyanın beşiyidir” fikrində olan ermənilərə heç cür rahatlıq vermir. İş bundadır ki, Azıx mağarasının materialları bizim tarixi bir milyon ildən artıq qədimləşdirməyə imkan verir. Azıx mağarasının ən aşağı qatlarında quruçay adlanan qədim daş dövrünün mədəniyyət alətləri tapılmışdır. Bu qədim mədəniyyət Şərqi Avropadakı olduvay və Cənubi Fransadakı vallonev mədəniyyəti ilə müqayisə edilir. Deməli, Azərbaycan sadəcə qədim torpaq deyil, o həm də ibtidai insanın yaşadığı qədim bir ərazidir və bu ərazi Aralıq dənizi ölkələri və Afrika ilə birlikdə antropoqenez zonasına daxil olmuşdur. Ermənilərin narahatçılığının kökü də elə buradan başlayır. Üstəlik də, Azıx mağarasının materialları paleolit dövrünün insanları haqqında daim köçəri həyat tərzini keçirən şəxslər kimi mövcud olan fikri təkzib edərək, aydın şəkildə sübut edir ki, bu dövrün adamları məhdud arealda kiçik qruplar şəklində yaşayaraq və yaşayış yeri kimi mağaradan istifadə edərək, oturaq həyat tərzini keçirmişlər. Buna görə də hamı bilməlidir ki, ermənilərin Kiçik Asiyadan, yaxud Balkandan Cənubi Qafqaza köç etməsi, onların Azıx mağarasının daimi və yerli sakinləri olması fikri həqiqətə uyğun deyil, çünki ermənilər onların öz Azıxlarının ilk sakinləri və yerli əhalisi olmuşdur! Və əlbəttə ki, Azıx mağarasından tapılan yaşlı bir neçə yüz min il olan qədim əmək alətlərini-qıqantolitləri də (sadə kəsici alətlər) və qalanmış ilk tonqalları da ermənilərinki kimi elan etmək istəmişlər. Heç kəs şübhə etməməlidir ki, mağaranın orta Aşel qatında (350-400 min il əvvəl) aşkar edilmiş qadın çənəsinin fraqmentləri ermənilərə aid deyil. Azıxantropun ayı kəlləsinə-to-temlərə sitayiş etmişlər, üstəlik də onların birinin üstündəki çətmələr-

qrafik işarələr də yalnız ermənilərinki ola bilər. Sən demə, ermənilər bunların sayəsində dünyada ilk əlifbanı yaratmışlar... Məhz belə, hörmətli oxucular, çünki Azərbaycan alimlərinin kəşfini Azərbaycandan qoparmaq üçün göstərilən absurd iddialar ermənilərin “elmi” axtarışlarının fırtınasına səbəb olmuşdur. Onların müəllifləri Azıxantropun erməni mənşəli olduğunu “əsaslandırmağa” çalışırlar. Bu saxtakarlığın müdafiəsi öz ifadəsini ixtisasca müəllim olan bir muzey işçisi Ş. Mkrtyçyanın qələmindən çıxmış “Dağlıq Qarabağın tarixi-memarlıq irsi” adlı əsərində tapmışdır. Bir halda ki, mütəxəssislərin fikrinə görə, bu müəllifin tarix və memarlıq sahəsində dünyagörüşü məhdud, bilikləri kifayət qədər deyil, biz yalnız onun cəfəng fantaziyasının məhsulu olan Azıx mağarasının erməni mədəniyyətinin ilk mənbəyinin “yeri” olması barədə fikrinin üzərində dayanacağıq. Bunun üçün “azıx” termini “azox” şəklində (transkripsiyasında) verilir, bu da onunla əlaqədardır ki, bu, ermənicə (qrabarda) “turş üzüm”, daha doğrusu, biz işlətdiyimiz “abqora” mənasını ifadə edir. Lakin bu da azmış kimi, müəllif “yaxınlıqda yerləşən Azox kəndinə” istinad edərək göstərir ki, Azərbaycan alimləri qəsdən “Azox” sözünü türkləşdirərək, “Azıx” şəklinə salmışlar, çünki “Azıx” sözündə “az”ın, yəni “azəri”nin kökləri görünür və bununla “azəri”lərin burada yaşamlarının elmi əsasını verir. Məhz İnternetdə həmin Mkrtyçyanın müəllifliyi ilə verilmiş 21 noyabr 2003-cü il tarixli “Azox nə vaxt və niyə “Azıx” adlandırılmışdır” məqaləsində nə az, nə çox, belə iddia olunur. Hər iki variantda “az” kökünün olmasını və deməli adın bu məqsədlə dəyişdirilməsi üçün əsasın olmadığını bir kənara qoyaraq, Azıx mağarasının adına münasibətdə guya qrabarda “günəşli-turş üzüm” mənasını bildirən “Vorvan-Azox”a müəllimin verdiyi mənasız izahat üzərində dayanmadan, hörmətli oxucuların diqqətini bu başabəla alimin cəfəng, mənasız nəticələrinə yönəldirik. Müəllif onu qrabardan götürüb, hərfbəhərf “günəşli – turş üzüm” kimi təqdim edir. Biz də, öz növbəsində, oxucuların diqqətini bu başabəla alimin həmin cəfəngiyat haqqında çıxardığı nəticəyə yönəltmək istəyirik. Sən demə, hələ aşel dövründə artıq ermənilər mövcud olmuşlar (yaranmışlar). Oxucuların nəzərinə çatdırırıq ki, aşel (aşel mədəniyyəti) paleolit (təxminən iki milyon il əvvəl) erkən dövrüdür və adətən, bu dövr insanın meydana gəlməsi

ilə (1 milyon il əvvəl) müqayisə olunur. Mkrıçıyanın absurd məntiqinə əsaslanaraq, belə nəticəyə gəlmək olar ki, erməni milləti qədim insanın meydana gəldiyi dövrdə yaranmışdır. Müəllif “ağıllı erməni” terminini işlədir və heç onun ağılına da gəlmir ki, “ağıllı adam”lar (müasir adamlar) demək olar ki, kromanyonların (təxminən 40 min il bundan əvvəl) meydana gəlməsi ilə fomaləşmişlər.

Əlavə edək ki, elm qədim insanları “arxantrop” (yunanca “arxayos” - qədim, “antropos”-adam) adlandırır. Mkrıçıyanın cəfəng məntiqinə əsaslanaraq, qədim insanları sadəcə xayostrop adlandırmaq və bununla da “azıxantrop” da daxil olmaqla bütün “troplar” haqqında müzakirələrə birdəfəlik son qoymaq olardı.

Biz artıq qeyd etmişdik ki, bir absurd digərini doğurur və bir qayda olaraq, onu çox gözləmək lazım gəlmir. Azıx mağarası Ermənistanın indi işğal etdiyi Qarabağda, Füzuli rayonunun yaxınlığında yerləşir. Bir halda ki, ermənilərin qədim millət kimi tanınmaq istəyinə hələ son qoyulmayıb, onlar işğal etdikləri Qarabağ torpaqlarında da qanunsuz qazıntı işləri aparırlar. Və artıq milli erməni paltarında olan neandertal-qadın heykəlinə qədər qazıb çatmışlar. Erməni KİV-ləri 2007-ci ilin payızında məhz belə informasiya yaymışlar. Hələ bu, bir yana, “erməni neandertal”la yanaşı, məişət əşyaları, erməni milli yeməklərinin və alətlərinin qalıqları aşkar edilmişdir. Necə deyərlər, azıxantropun qalıqlarını xayostrop kimi eyniləşdirmək baş tutmadı, əvəzində qədim qadın-neandertalın heykəli, üstəlik də erməni milli paltarında işə yarayırdı. Burada şərhlə də ehtiyac yoxdur, çünki belə çıxır ki, neandertallar nəinki erməni olmuşlar, həm də onlar ilkin yaranış formalarında qala biliblər, özü də o formada ki, son bir neçə yüz min illər ərzində onların geyimində və məişətində heç nə dəyişməmişdir.

Bir sözlə, hörmətli oxucular, ermənilər *Homo Sapiens*, yaxud ağıllı insanın yaranmasından çox əvvəl meydana gəlmişlər...

§2.

Qafqazda ilk xristianlıqla bağlı absurd

Kitabın əvvəlində qeyd olunduğu kimi, “absurd” uydurulmuş mənasız söz, yaradılmış boş fikirdir. İfadənin absurd sayılması heç də ona görə deyil ki, o, məntiqsiz fikir yığınınından ibarətdir. Əksinə, onun əvvəlcədən düşünülmüş müəyyən bir məqsədi olur. Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına olan iddiaları, mədəni sərvətimizin aramsız şəkildə mənimsənilməsi də bu məqsədi güdür. Absurdun genetikası çoxşaxəlidir. Bu həm tarixi faktların qəsdən təhrif edilməsi, həm onların saxtalaşdırılması, həm də mif səviyyəsinə çatdırılan və ustalıqla düşünülmüş uydurmalarıdır. Onların fikrincə, bunlar ictimai fikrə yeridlərək, həqiqət kimi qəbul edilə bilən stereotip və psixoloji ştamp olmalıdır. Bəlkə də, qədim romalıları “**Credo, cuya absurdum**”, yəni “inanıram, ona görə ki, absurddur”, - dedikdə məhz bunu nəzərdə tutmuşlar. Biz isə oxucuları “**ab absurdo... ab absurdum**” (“absurd-dan ... absurda”) ardıcılığı ilə ermənilərin növbəti saxtakarlığı ilə tanış edəcəyik.

Beləliklə, xristianlığın Qafqaza gəlişi ilə bağlı saxtakarlıq

Ermənilər belə iddia edirlər ki, guya onlar Qafqazda (nəinki Qafqazda) xristianlığı kütləvi olaraq birinci qəbul etmiş xalqdır və bu hadisə IV əsrin əvvəlində baş vermişdir. Lakin tarixi dəlillər tamamilə fərqli mənzərəni açıb göstərir. Şübhəsiz ki, Qafqazda xristian dininin yayılmasının zəngin və qədim tarixi vardır. Mənbələrə əsasən, bu din Qafqaz Albaniyasında hələ eramızın I-II əsrlərində yayılmağa başlamışdır. Bu, alban xristianlıq ənənəsi İsa Məsihin həvariləri – Faddey, Varfolomey və Faddeyin şagirdi Yeliseyin adları ilə bağlı dövr idi. Salnaməyə – Qafqaz Albaniyasının əsas bədii-tarixi abidələrindən olan – M. Kalankatuklunun “Alban tarixi” kitabına istinad etməzdən əvvəl kiçik bir açıqlama verək. Məlumdur ki, ilk dövrlərdə xristianlıq həvarilərin qeyri-xristian xalqlar arasında təbliğati və mis-

sionerlik fəaliyyəti nəticəsində yayılırdı. Xristianlığın Ermənistan coğrafi məkanında yayılması, adətən, həvari Faddeyin söyləri ilə bağlanır. Onun missiyası faciəli sonluqla başa çatmışdı. O, buraya gələn hökmdar Sanaturuk tərəfindən dəhşətli işgəncələrə məruz qalaraq edam edilmişdi. Din tarixi Sünikdə (Zəngəzurda) İsa dininin təbliğini isə digər həvari – Varfolomeyin adı ilə əlaqələndirir. O, sünikliləri xristianlığa dəvət etdikdən sonra cənuba – Ermənistan əhalisini maarifləndirməyə getmişdir. Qafqaz Albaniyasında isə yeni dinin təbliği Yerusəlim patriarxından bu barədə tapşırıq almış Yeliseyin (erməni kilsəsində Yeqişe) adı ilə bağlıdır. Tapşırıq uğurla nəticələndi. M. Kalankatuklu yazırdı: “... o, (Yelisey) Yerusəlimdən İrana doğru səmt götürərək Ermənistandan ötmüş, maskutların yanına gəlmiş və Çoloda moizələrinə başlamışdır... Oradan da Uti vilayətinə gəlmişdir... Müqəddəs patriarx [Yelisey] Qişə gəlmiş, burada kilsənin təməlini qoymuşdu... Bu yer kilsələrimizin, Şərq əhalimizin [xristianların], din mərkəzlərimizin, moizələrimizin mənbəyidir”.

Beləliklə, qədim mətndən də görüldüyü kimi, Cənubi Qafqazda ilk kilsə Qiş ərazisində tikilmişdir. Həmin tikili isə Azərbaycanın Şəki rayonundakı Kiş kilsəsidir. M. Kalankatuklunun salnaməsində xristianlığın Ermənistandan öncə Albaniyada yayılmasına dair sübutlar çoxdur. Hətta erməni katolikosu Avraamın etirafına görə, Alban xristianlıq mərkəzi erməni kilsəsindən əvvəl yaranmış, ermənilər İsa dinini albanlardan 270 il sonra qəbul etmişlər və s.

Xristianlığın dövlət dini kimi qələbə təntənəsinə gəldikdə isə mütəxəssislər ilkin mənbələrə əsasən belə qənaətə gəlmişlər ki, bu proses hər üç ölkə – Albaniya, Gürcüstan və Ermənistan üçün ortaq dövr olmuşdur. Eyni zamanda, həmin dövr əslən pəhləvi olan Qriqori Parsava – Maarifçi Qriqorinin adı ilə bağlıdır. O illərdə Albaniyanın taxt-tacında pəhləvi əsilli hökmdar Urnayr əyləşmişdi. Bu əlamətdar hadisənin tarixi 314-cü ilə aid edilir.

İndi isə bu kiçik bir məlumatdan ayrılıb yenidən Qafqaza xristianlığın gəlişi məsələsinə qayıdaq və qarşıya belə bir sual qoyaq: Ermənistanın ilk kilsəsi, eləcə də patriarx mərkəzi harada yerləşirdi

və nəhayət, xristianlığı qəbul etmiş erməni əhalisi harada yaşayırdı? “Erməni qanunları kitabı”na əsasən, birinci erməni kilsəsi Taron vilayətinin Astişat kəndində, Fərat çayının qolu Arasani çayının sahilində inşa edilmişdir. Beləliklə, həmin ibadət yeri Cənubi Qafqaz ərazisində deyil, Kiçik Asiyada tikilmişdir! Bu faktı yadda saxlayaq.

Daha sonra ermənilər iddia edirlər ki, guya erməni kilsəsinin mərkəzi “Ermənistanın paytaxtı” Vaqarşapatda IV əsrdə bərqərar olmuşdur. Burada Maarifçi Qriqori tərəfindən əsas kilsə ucaldılmış və o, Eçmiədzin adlandırılmışdır. Məlum olduğu kimi, erməni mənbələri dini mərkəzin yerləşdiyi yeri İrəvan ərazisi Yerevan ilə məhdudlaşdırır. Bununla yanaşı, erməni mənbələrində o da göstərilir ki, Vaqarşapat Araz çayının sağ tərəfində yerləşirdi. Bu koordinatı da yadda saxlayaq.

Xristianlığı qəbul edənlərin xaç suyuna çəkilməsi ayini necə aparılırdı? Erməni tarixçisi Aqafanqelə görə (V əsr), Maarifçi Qriqori “erməni çarı” Trdatı xaç suyuna çəkmək məqsədilə öz ardıcılıqları ilə Vaqarşapatdan çıxaraq Baqauna yola düşmüş və sonra hökmdarı “Fərat çayı sularında” xristian etmişdir. Biz oxuculara xəyalən Zaqqafqaziyadan Kiçik Asiyaya səfərə çıxmağı təklif edirik. Absurd da normal məntiqə görə elə buradan başlanır. Əgər Araz çayı Qriqoriyə daha yaxın idisə, görəsən, nə üçün Trdatı dünyanın o başına – Fərat sahillərinə aparmışlar?! Çox ehtimal ki, Vaqarşapat Fəratın sahilində yerləşirdi. Elə isə nə üçün coğrafi xəritə açıq-aşkar saxtalaşdırılır və Fərat Cənubi Qafqazda göstərilir? Cavab da aydındır: ermənilər başqalarına məxsus torpaqlara və burada yaşayan yerli sakinlərin mədəniyyətinə yiyələnmək iddialarını “tarixi cəhətdən əsaslandırmaq” üçün uydurmaldan istifadə edərək, xaç suyuna çəkmək mərasimini Azərbaycan torpaqlarına transformasiya etmişlər. Hələ biz bir coğrafi bölgədə (Cənubi Qafqaz) yerləşən mərkəzin digər bir məkanda – Kiçik Asiyadakı yeparxiyaları “idarə etməsini” demirik. Eyni zamanda, göstərmişdik ki, öz dövlətçiliyi olmadığı üçün hakimiyyət səlahiyyətlərini erməni dini mərkəzi icra etmiş və Azərbaycan ərazilərinə iddialarını gerçəkləşdirmək məqsədilə XV əsrin birinci yarısından etibarən Eçmiədzinə köçürülmüşdür. Qafqaz Albaniyasını “Ermənista-

nın şərq vilayəti”; albanları “erməni etnosu”, bütün maddi-mədəni irsin isə ermənilərə aid olduğunu elan edən saxta iddialar da məhz buradan qaynaqlanmışdır. Qafqaz Albaniyasının ədəbi-tarixi abidələri “yaradıcı yanaşma ilə” qrabarcaya (qədim erməni dili) çevrilmiş, mətnlərə gen-böl “arzu olunan” təhriflər edilmişdir. Bu aqibət birinci növbədə, erməniçilik konsepsiyasına zidd olan saysız faktları özünün unikal mətnində açıb-göstərən, mifologem kimi ictimai təfəkkürə yeridilən iddiaların aşkar asburd olduğunu açan M. Kalankatuklunun “Albaniya tarixi” əsərinin də başına gətirilməli idi. Deməli, saxtakarlıq naminə Qafqaz Albaniyasının tarixinə dəyişikliklər, tarixə zidd əlavələr, bir sözlə, “istənilən” uydurmalar daxil olunmalı idi. Məhz buna görə, “ilk xristian dövləti” absurdu ilə bağlı mövzunun inkişafı ermənilərin M. Kalankatuklunun əsərinin məqsədli şəkildə təftişi və kobud redaktəsi ilə bağlıdır. Bu mənbənin birinci dəfə xatırlanması da qəribə hadisə ilə bağlı olmuşdur. Alban tarixçisi M. Kalankatuklunun “Alban tarixi” kitabının adının birinci dəfə xatırlanması alban katolikosu Qaqikin (948-962-ci illər) dövrünə görə, 958-ci ildə erməni katolikosu Ananinin (943-962-ci illər) Xaçına (Qarabağ ərazisi) gəlməsi ilə əlaqədar olduğu iddia edilir. Bu dövr “Alban intibahı” - ərəb xəlifəsinin işğalı nəticəsində devrilmiş alban dövlətçiliyinin dirçəlməsi və möhkəmlənməsi dövrü idi. Erməni mənbəyi (X. Datean-Ararat, 1986) görüşün necə keçməsi haqqında məlumat verir. Bu aşağıdakılar da həmin məlumat üzərində qurulmuşdur. Belə ki, Alban katolikosu Qaqik erməni katolikosu Ananiyə bildirmişdir ki, “bütün zamanlarda” və “Alban tarixi”ndə əks olunduğu kimi, “o, müqəddəs Qriqorinin adından təyin olunmuşdu”. Başqa sözlə desək, Qafqaz Albaniyasının xristianları heç vaxt erməni kilsəsi ilə bağlı olmamışlar. O, həvari kilsəsi olmaqla yanaşı müstəqil idi. Lakin erməni katolikosu Anani alban ruhanisinin dəlillərinin əsaslı olduğunu təsdiq etmək üçün “Alban tarixi”nə müraciət etmək istəməmişdir. Belə ki, alban tarixçisi M. Kalankatuklunun yazdığı kimi, “Albaniyada baş yepiskopluq olduğu halda, Ermənistanda katolikosluq var” – demişdir.

Daha sonra erməni mənbəyi bildirir ki, Anani “Alban tarixi”nin əlyazmasını əldə edərək Albaniyanın Ermənistandan əvvəl xristianlı-

ğı qəbul etməsi ilə bağlı olan bütün sübutları məhv etməyi tələb etmişdir. Belə tələb etmişdir ki, “əlyazmalarda bizi (erməniləri) qane edən və bizim (ermənilər) görmək istədiyimiz məlumatlar tapılmalıdır”.

Əlbəttə, hörmətli oxucular da yaxşı başa düşürlər ki, belə məlumat “tapılmış”, daha dəqiq desək, orijinal mətn təhrif edilərək, oraya əlavələr daxil edilmişdir. Əlavələr bu şəkildədir: “...moizəçi həvarilər Bartolomey (Varfolomey) və Faddeyin dövründən 226 il sonra, erməni çarı Trdatın hökmranlığının 17-ci ilində və alban çarı Urnayrın hakimiyyəti illərində Arşakuni Suren Pexlev nəslindən olan müqəddəs Qriqori həmin həvarilər tərəfindən təyin edilmişdir. O vaxtlar erməni və alban çarları – Trdat və Urnayr bütllərə sitayiş edirdilər.” Digər mənbə – Stepannos Orbelian isə yazır ki, guya Ananinin məsləhəti və təkidi ilə “Alban tarixi”nə, son dərəcə səliqəli şəkildə müəyyən əlavələr daxil edilmişdir. Nəticədə, guya çar Urnayrın xahişinə əsasən Albaniyanın ilk yepiskopu maarifçi Qriqorinin xeyir-duası ilə təyin edilmişdir. Sonralar bu ayın Albaniyada arxiyepiskopluq olduğu üçün onun ali dini rəhbərləri ermənilər tərəfindən 440 il, yəni 26 erməni katolikosunun dövrü ərzində, hətta “katolikos Avraama” qədər olan müddət ərzində davam etmişdir”. Oxucu başa düşür ki, daxil edilən “əlavələr”də məqsəd alban kilsəsinin erməni kilsə rəhbərliyinə tabe olduğunu, alban eparxiyasının erməni kilsəsi tərəfindən idarə olunmasını “sübuta” yetirməkdən ibarət olmuşdur. Bütün bunlar öz növbəsində, ilk xristianlığın ermənilərlə bağlanmasına yönəldilmişdir.

Saxtakarlıq və yalan sonralar da davam edirdi. Və təbii ki, bundan daha çox Ermənistanın Matenadaran arxivində saxlanılan və mü-təxəssislər tərəfindən 1289-cu ilə aid edilən “Alban tarixi”nin əlyazmaları ziyan çəkirdi. Digər əlyazmaların müxtəlif variantlarına da “ermənilərin Qafqazda xristianlığı ilk qəbul etmiş xalq” kimi tanınmasını “əsaslandırmaq” düzəlişlər olunurdu. Erməni katolikosu Akop Şamaxesi (1759-1763) sələfi Ananinin yolu ilə gedərək, 1289-cu ildə qələmə alınan əlyazmasını əldə edərək, Lunkianosdan “arzu olunmayan mətnləri” çıxartmağı və yenisini hazırlamağı, necə deyərlər, alban katolikosluğunun erməni katolikosluğuna tabeçiliyini “tarixi mənbə-

lərə görə əsaslandırmağı” tapşırır. Beləliklə, əlyazmalarda “dini rə-daktə” həyata keçirilmişdir. Bu saxtakarlıqla əlaqədar erməni mütə-xəssisi L. Dadyanın açıqlaması belədir: “İlk yazılar pozulmuş və təhrif edilmişdir. Onların izi aydın görünür”. Hətta Dadyanın fikrincə, Lunkianos əvvəllər də belə əməllərlə məşğul olmuşdur. Bu kimi işlər Şemaxesinin davamçısı katolikos Simeon Yerevans (1763-1780) tə-rəfindən də aparılmışdı. Nəticədə, hələ o vaxt mövcud olan alban ka-tolikosluğu və onun ruhaniləri “Alban tarixi”nə istinad etməkdən məhrum ola bilərdi. Katolikos S. Yerevansinin əlyazma üzərində et-diyi əlavəni şərh etmədən veririk: “Biz bu yalanı nə qədər dırnağımız-la qaşayıb təmizləsək də, sonra bu yalan şöhrətpərəst adamlar tərəfin-dən öz xeyirləri üçün əlavə edilmişdir... Belə düşünülür ki, bunu ka-tolikos Ananidən sonra alban rahibləri etmişlər”. Təsadüfi deyil ki, erməni tarixçisi T. Ter-Qriqoryanın açıqlamasına əsasən, M. Kala-katuklunun “Alban tarixi” əsərinin ilkin mətninə erməni din xadimlə-rinin göstərişinə əsasən, qəsdən təhrif edilmiş müəyyən əlavələr daxil olunmuşdur. Katolikos Simonun əlyazmalarının kənarında etdiyi əla-vələrə dair Ter-Qriqoryanın şərhini veririk: “Yalnız “Alban tarixi”n-də, əlbəttə, bütün surətlərində deyil, təsbit edilir ki, guya ki, həvari Yeliseydən (74-cü il) sonra müqəddəs Qriqoriyə (340-cı il) qədər alban katolikosunun taxtında başqa katolikoslar əyləşmişlər. Ancaq bunların hamısı yalandır.” Bir sözlə, Ermənistan xristianlığı qəbul edəndən 200 il əvvəl artıq Albaniyanın özünün xristian patriarxlığı-nın rəhbərliyi və katolikosluğu var idi.

Bu fikirlərə şərh vermədən, biz oxuculardan kitabın giriş hissə-sindəki J. dö Malevilin dəqiq mülahizələrinə bir daha diqqət yetirmə-yi xahiş edirik.

Ermənilərin Qafqazda “xristianlığı qəbul etmiş ilk xalq” olması ilə bağlı iddialarının qısa mahiyyəti budur. Onlar nə qədər pozub-yazsalar da, düzəlişlər aparsalar da, “tarixi faktları rədd edib, saxta dəlillər əldə etmək yolları axtarsalar da, qonşu xalqların tarixini təhrif edib, köçürmə yolu ilə yeni tarix yaratsalar da, onların hamısı absurd olaraq qalır”.

Bu saxtakarlığın şərhini erməni etiraflarının şah əsəri ilə başa çatdırmaq istərdik. (H.C. Вартапетов. «Христианские памятники Закавказья»): “[Erməni kilsəsi] xristian bayrağı ilə silahlanaraq, bü-tün dövrlərdə tarixi Albaniyanın və onun ayrılmaz hissəsi olan Qara-bağın (Arsaxın) xalqlarını məhv etmişdir... Bir zamanlar tarixi şəraitə məharətlə uyğunlaşaraq, Bizansa, İran Sasanilərinə, ərəb xəlifələrinə və monqollara xidmət etdiyi kimi, Səfəvilərin, sonra isə Rus imperi-yasının qulluğunda dayanmışdır”.

§3.

**Alban əlifbası və ilk erməni yazı nümunəsi
barədə absurd**

Kitabın əvvəlində qeyd etmişdik ki, saxtakarlıq, absurd mənasız söz yığımı deyildir. O, müəyyən məqsədin həyata keçməsinə xidmət edir. Aşağıda təqdim olunan absurd nümunələri: ermənilərin Azərbaycan torpaq iddiaları, tarixi və mədəni irsimizin mənimlənməsi və erməniləşdirilməsi ilə sıx bağlıdır.

Hörmətli oxucular, “**Ab absurdo... ad absurdum**” və yaxud “Absurddan... absurda” fikrinə bir də qayıdaq. “Absurda gətirib çıxartmaq” mənasını ifadə edən “**reductio ad absurdum**” latın kəlamı hələ Roma dövründən yalanı ifşa etməyin bir üsulu sayılırdı. Bunun üçün şərti olaraq, absurd iddianın doğru kimi qəbul edilməsinə imkan verilir və ondan da gerçəklilyə zidd olan nəticələr çıxarılır. Ənənəvi məntiqə görə, həqiqətdən həqiqət yaranmalıdır. Əgər bir fikir digərini inkar edirsə, onların hər ikisi eyni zamanda həqiqi ola bilməz.

Bununla bərabər, həyatda tez-tez istinad edilən həmin latın ifadəsi həm də o mənada işlədilir ki, onun əsasında duran yanlış fikir absurd səviyyəsinə qədər yüksəlir və nəticədə həmin müddəanın yanlış olduğu aşiq-aşkar ortaya çıxır...

Beləliklə, alban əlifbası ilə bağlı absurd

Ermən tarixşünaslığına və ədəbiyyatşünaslığına nüfuz edilmiş fikirlərə uyğun olaraq, ermənilər belə düşünürlər ki, alban əlifbası eramızın V əsrində meydana gəlmişdir və onu Mesrop Maştos yaratmışdır. Xüsusi olaraq o da vurğulanır ki, albanların o vaxta qədər yazısı, qrafikası, yəni əlifbası olmamışdır. Orta əsr erməni müəllifi Koryuna əsasən, Mesrop Maştos “əlifbanı bərpa etmiş, elmi biliklərin inkişafına təkan vermişdir.”

Başqa sözlərlə desək, albanların ya əlifbası olmamış, ya da onlar intellektual böhran içində idilər. Nəticədə, albanları maarifləndirmək lazım gəlmişdi. Sözün qıyası, ermənilər iddia edirlər ki, hətta gürcü əlifbası da M. Maştosun ağılının “məhsulu”dur.

Hörmətli oxucular, gəlin, şərti olaraq bu iddianı hələlik həqiqət kimi qəbul edək və bunun nə ilə nəticələndiyini izləyək.

Əvvəlcə M. Maştosun Albaniyaya gəlişindən başlayaq. Erməni tarixçisi Koryunun fikrincə, “*təsadiüfən onun yanına alban əsilli Beniamin adlı bir ruhani gəlmiş və (Mesrop) alban dilinin danışıq səslərini öyrənərək, təhlil etmiş, ona uyğun əlifba yaratmışdır...*” (kursiv bizimdir). Beləliklə, aydın olur ki, M. Maştos alban dilini bilmirmiş.

Diqqət edin, Mesrop dil bilmədən “Albaniyaya yola düşmüşdür... O, çarın iqamətgahına gəlmiş, Albaniyanın müqəddəs yepiskopu İyeremi, Arsvaq adlı çarı və azatlarla görüşmüşdür”. Koryunun dediklərini M. Xorenski də təkrarlayır: “Arsvaqen və İyeremi tərcüməçi Beniamini öz yanlarına çağırılmışlar”.

Deməli, M. Maştos nəinki alban dilini bilmirmiş, hətta o, albanlarla tərcüməçi vasitəsi ilə danışırmış.

Amma Alban tarixçisi M. Kalankatuklu yazır ki, M. Maştos albanlarla birgə qarqar dili əsasında əlifba yaratmışdır. Başqa sözlə desək, alban əlifbasının yaranması hər halda, birgə əməyin nəticəsi idi. Lakin məsələnin məğzi bunda deyildir. Belə məlum olur ki, albanların o vaxt öz əlifbası da var idi. Xüsusən M. Kalankatuklu Roma müəllifi İppolitə əsaslanaraq bildirir ki, albanlar ana dili və əlifbası olan xalqlar siyahısında xatırlanırdı. Matenadaranda saxlanılan əlyazmaların içində alban dilindən edilən tərcümələrin olması da təsadüfi deyil. İnanılmaz olsa da faktdır: alban dilində olan əlyazmalar qədim erməni dilinə tərcümə olunur və onlar ermənilər tərəfindən Matenadaranda “aşkar edilir”. Albanların öz əlifbalarına malik olduğunu tanıyan tarixçi və albanşünas K. Trever də təsdiqləyir: “V əsrin əvvəllərində albanların öz əlifbası vardı”. O, eyni zamanda, eramızın I və III əsrlərində alban hökmdarlarının romalılarına məktublarından xəbər verən antik müəlliflərə də istinad edirdi.

K. Trever, eləcə də məşhur gürcü albançıları İ. Abuladze və A. Şanidze belə hesab edirlər ki, V əsrdə albanların öz əlifbası vardı və dəlil kimi, VIII əsrdə rəsmi redaktə edilmiş “Məktublar kitabı”nı misal olaraq göstərirlər. Bu, erməni mənbəyində yer alan və 506-cı il Dvin məclisindən sonra İrandakı xristianların pravoslavlara göndərilən ikinci məktubda deyilirdi: *“Biz əvvəllər sizə gürcü və albanların razılığını nəzərə alıb, sonra hər ölkənin əlifbası ilə yazırdıq”* (kursiv bizimdir).

İndi alban əlifbası və yazısı haqqında erməni açıqlamalarını misal gətirək. VIII əsr erməni tarixçisi Gevond öz əsərində İncilin tərcüməsi olan dilləri sadalayarkən, siyahıda on ikinci yerdə alban dilinin adını çəkir. A. Perixanyan “Erməni yazısının yaranması məsələsinə dair” əsərində son dərəcə aydın şəkildə göstərir ki, “bu və ya digər dilin əlifbasının yaranmasını hərf yaradıcılığına bağlamaq olmaz”. Bu, hər şeydən əvvəl həmin dilin fonemlərinin seçilməsini və dilin fonetika və strukturunun incəliklərini bilməyi tələb edən mürəkkəb bir prosesdir. Maştos nə gürcü, nə də alban dilini bilirdi. Odur ki, Koryunun: “Maştos orada bu dillərin səs tərkibinə dair məlumat toplayırdı, - ifadəsinə əhəmiyyət vermək lazım deyildir...” Gürcü alimi Z. Aleksidze Sinayda, Müqəddəs Yekaterina monastırında apardığı tədqiqatlar nəticəsində bu qənaətə gəlmişdir ki, hələ Maştos qədər IV əsrdə albanların yazısı və yazılı ədəbiyyatı olmuşdur.

Məşhur albanşünas alimin fikrinə əsasən, albanlar İncili tərcümə edərkən, IV əsrin ikinci yarısında ilk dəfə lüğət yaratmışlar. Ancaq ermənilər, yalnız V əsrdə bu kitabı yunan dilindən çevirmişlər. 1997-ci ildə məşhur fransız alimi J.P.Mane “Bir alban mətninin açıqlaması: tapılmış qədim Qafqaz dili” adlı məqaləsində göstərir ki, 1966-cı ildə Z. Aleksidzenin tapdığı 140 gürcü əlyazmasından ikisi albanlara aiddir. Hər iki əlyazmanın mətni sətirbəsətir həm gürcü, həm də alban dilindədir. Əlyazmanın oxunmasının çətinliyinə baxmayaraq (müqəddəs Yekaterina monastırında yanğın baş vermişdir), alim Matenadaranda XV əsrə aid olan mətnlərdəki 52 alban hərfindən fərqli olaraq, 52 hərf – simvolu eyniləşdirməyə müvəffəq olmuşdur. Bundan başqa, xüsusən, alimin qənaətinə görə, Matenadaran əl-

yazmalarını köçürən katiblər bunu nə alban dilini, nə də onun tələffüz qaydalarını bilmədən, tez-tez səhv etmiş, bilmədən və yaxud qərəzlə alban hərflərini erməni hərfləri ilə qarışdırmışlar. B. Utye adlı fransız alimi XX əsrin sonunda Yerusəlimdə daha bir əlyazma aşkar etmişdir. Əlyazmanın sərlövəsi sübut edir ki, o, əvvəlcə alban dilində yazılmış, sonra isə erməni dilinə tərcümə edilmişdir.

Sonuncu fakt. Məşhur afrikaşünas D. Olderoqnenin tədqiqatlarına əsasən, məlum olmuşdur ki, erməni əlifbası qədim həbəş (amxar) əlifbasının praktiki olaraq eynidir. Hələ Mesrop Maştos qədər, yəni keçmişdə Həbəşistan dili və xətt qrafikası olmuşdur. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, M. Maştos nə alban, nə də gürcü əlifbasını yaratmışdır. Hələ ermənilərin öz əlifbalarını yaratması da ciddi şübhə doğurur, çünki plagiattır.

Hörmətli oxucular, indi isə yenidən “M. Maştos erməni əlifbasını yaratmışdır”, - fərziyyəsinə qayıdaq. Məlum olur ki, bu, ehtimallardan irəli gələn tarixi faktlara və əldə edilən müasir dəlillərə ziddir. Yəni əvvəldə göstərdiyimiz kimi, bu **“Reductio ad absurdum”**dur. Bu isə sizə düzgün qərar çıxarmağa imkan verir.

Məntiqdə qanun qüvvəsində olan mühüm amillərdən biri də “yeterli əsaslanma prinsipinə malik olma”dır. Bu prinsip əsasən, əgər fikir dəlillərlə kifayət qədər əsaslandırılmışsa, onu həqiqət kimi qəbul etmək olar. Bu metodoloji prinsip böyük alim Bertranu Rassel tərəfindən işlənmişdir. Aşağıdakı sitat R. Smalliananın (“Bu kitab necə adlanır?”, M., 1981) əsərindən götürülmüşdür: “Bir filosof B. Rassel yalanın yalan doğurmasına dair fikrini eşidəndə sarsıntı keçirir. O, Rasselə soruşur: “Siz doğrudanmı elə hesab edirsiniz ki, “iki üstə gəl iki beşə bərabərdir” mülahizəsindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, siz Roma papasısınız?” Rassel müsbət cavab verir. Filosof təəccübünü gizlədə bilmir: “Siz bunu sübut edə bilərsinizmi?” “Əlbəttə”, - deyərək Rassel bunu aşağıdakı kimi isbat edir:

- 1) tutaq ki, 2+2=5
- 2) hər iki tərəfdən 2 rəqəmini çıxaraq: 2=3
- 3) sağ və sol tərəfin yerlərini dəyişək: 3=2
- 4) hər iki tərəfdən 1 rəqəmini çıxaraq: 2=1

Roma papası və mən iki nəfərlik. Çünki, 2=1, yəni Roma papası və mən eyni şəxsik. Nəticə etibarilə, mən Roma papasıyam”.

Bu məzəli məntiqi misalın yekununa qədim Roma şairi Mark Manilin qısa və yığcam bir fikrini əlavə etmək olar: “Yekun başlanğıcdan asılıdır”. Aşağıda misal gətirilən növbəti absurd da bu sitata aiddir.

Beləliklə, erməni əlifbasının prototipi və Urartunun irsi ilə əlaqəli saxtakarlığa diqqət yetirək. Ermənilər XX əsrin ikinci yarısında Zəngəzurda (ermənilər tərəfindən “Metsamor” adlandırılmışdır), azərbaycanlılar yaşayan Zeyvə kəndində aşkar edilmiş daş üzərində b.e.ə. XVIII əsrə aid olan “mixi yazını” “oxuyaraq”, bu nəticəyə gəlmişlər ki, guya onlar qüdrətli Urartu dövlətinin birbaşa varisləridirlər. Bir sözlə, ermənilərin Urartu sakinlərini özlərinin ulu babaları elan etmək arzuları çox böyük idi. Onlar bu yolla keçmişdə həmin dövlətin işğal etdiyi torpaqlara da ərazi iddialarını “əsaslandırmaq” istəyirdilər. Onların bəd niyyətləri bununla bitmir. İddia edilirdi ki, guya mixi yazının şifresi erməni dili vasitəsi ilə açılmış və mətn oxunmuşdur. Yazı gah “qədim erməni”, gah Urartu dövlətinə aid edilirdi. Var gücləri ilə iddia edirdilər ki, dünyanın sonrakı əlifbalı da məhz “qədim erməni əlifbası” əsasında yaradılmışdır.

Dünya əlifbalarının erməni köklü olması beləcə iddia olunurdu. Elmi ictimaiyyət, aparıcı mütəxəssislər bu məlumatın dəqiqliyinə o qədər də etibar etmədikləri üçün şifrənin obyektivi və metodikası ilə onları tanış etməyi, bir sözlə, əlavə dəlillər gətirməyi tələb edirdilər. Nəticədə, erməni iddialarının absurd olduğu üzə çıxmışdı. İzah olunmuşdu ki, başdaşında XIX əsrə aid olan və ərəb əlifbası ilə yazılmış mətn sağdan sola deyil, soldan sağa oxunmalıdır. Erməni yalanının ifşası sensasiyaya çevrilmiş və yayılmışdır. Akademik Piotrovski Ermənistanın elmi məcmuəsində kinayə dolu olan ifadələrlə ermənilərin absurd fikirlərini ifşa etmişdir. Bu yerdə ermənilərə Azərbaycanlılardan mənimsəyib özünü küləşdirdiyi “Köhnə malın qiyməti olmaz” və hələ mənimsəyə bilmədikləri “Nə oxuduğundan deyil, nəyi başa düşdüyündən danış” atalar sözlərini xatırlatmaq yerinə düşərdi.

§4.

Qafqaz Albaniyasının ədəbi irsinin mənimsənilməsi ilə bağlı absurd

Hörmətli oxucular! Sizi ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına olan ərazi iddialarını “əsaslandırmaq” məqsədi daşıyan absurdları ilə tanış etməyi davam edirik. Bu məqsəd onların Azərbaycanın tarixi və mədəni irsinin “özünü küləşdirilməsi, mənimsənilməsi və erməniləşdirilməsi” kimi permanent niyyətləri ilə sıx şəkildə bağlıdır.

“Cəfəngiyat” mənası ifadə edən “absurd” latın köklü sözdür. Həmin sözün rus dilində bir çox sinonimləri vardır. Z.Y. Aleksandrovanın 1968-ci ildə çapdan çıxan “Rus dilinin sinonimləri lüğəti” kitabına nəzər yetirsək, onda “absurd”ın “məntiqsiz söz”, “həqiqətə uyğun olmamaq, ağıla batmamaq”, “sayıqlamaq, sərsəmləmək”, hətta “hədyan” kimi bir çox oxşar mənalar daşdığını görürük.

Bununla yanaşı, biz qeyd etdiyimiz kimi, hər bir şərh olunan “absurd”da “absurd” “boş, məntiqsiz şey, “məntiqsiz söz” və ya “məntiqsiz sözlərdən ibarət semantik qarışıq” deyildir, bir sözlə, bu, çərən-pərən deyildir. Ermənilərin misal göstərdikləri iddialar ona görə absurddur ki, onlar məntiqə və sağlam fikir çərçivəsinə yerləşmir, çünki onlar saxtakarlıq və yalan üzərində qurulmuşdur. Əvvəlki paraqrafda qeyd etmişdik ki, “**Reductio ab absurdo**” -“cəfəngiyata gətirib çıxaran məlumat” məntiqi ziddiyyətlərə gətirib çıxaran və qədim ənənəyə malik olan “dolayısı sübut etmə” metodudur. Məntiq elmində ziddiyyətlər qanunu ilə yanaşı, dəlil gətirmənin digər bir vacib tərəfi “üçüncünün müstəsna olması qanunu”dur. Bu qanuna görə, tezis və antitezis eyni vaxtda doğru olmadığı kimi, yalan da ola bilməz. Xatırladıyıq ki, bu halda iddiaları əsaslandırmaq üçün bütün alternativ fikirlər irəli sürülür, sonuncunun yalan olduğunu təsdiq edən dəlillər gətirilir və ilk iddianın doğru olması haqqında yekun nəticə çıxarılır. Bu qısa haşiyədən sonra “**ab absurdo... ab absurdo**” prinsipi üzrə erməni “araşdırmalarının” təhlilini davam etdirək.

Beləliklə, Albaniyanın ədəbi irsinin mənimsənilməsi ilə bağlı absurd

Görün, Ermənistan EA-nın M. Abeqyan adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəşriyyatı tərəfindən buraxılmış “Erməni orta əsrlər ədəbiyyatı”nda nə yazılmışdır: “Əgər biz desək ki, V əsr erməni ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının bu günə kimi aşılmamış sirlərinə daxildir, çətin ki, səhv etmiş olarıq...”. Əlbəttə, buna bənzər iddialara “erməni ədəbiyyatı dünyanın ən qədim ədəbiyyatlarından biridir” və bütüncülük dövrünü istisna etməklə, tarixi V əsrdən başlayan və yaşı 1600 ilə bərabər olan, bəşər mədəniyyətinin beşiyi sayılan ədəbiyyatdır” – kimi iddialarla bir araya gəlir. Hətta bu ədəbiyyat qədim M. Maştosun dövründən mövcud olan qədim erməni hərfləri ilə yazılmışdır. Dilçilər bu “hərflərin mükəmməliyi haqqında dəfələrlə fərhlə danışmış” və onu “öz dövrünün ən mükəmməl fonetik yazısı hesab etmişlər” (Əvvəlki paragrafda bu məzmununda ətraflı söhbət getmişdir). Bir sözlə, erməni ədəbiyyatının xüsusi “beynəlxalq dəyəri” və “dünya ədəbiyyatında parlaq yeri” vardır və s.

Bununla bərabər, erməni tarixi mənbələrinə əsasən, Ermənistanın V əsrə aid olan ədəbiyyatı, bir qayda olaraq, tarixi nəsr, sənaməçilik və yaxud M. Abeqyanın müəyyənləşdirdiyi kimi “kilsə-siyasi mübarizə ədəbiyyatı” olmuşdur. Əgər biz o dövrkü erməni ədəbiyyatı nümunələrinin içindən M. Xorenatsinin özünüküləşdirdiyi rəvayətləri çıxarsaq, onda Aqatanqexosun, Buzand Pavstosun, M. Xorenatsinin özünün, Koryunun, Yeqişenin, Parbesin və başqalarının yazdıqlarının mahiyyətə tarixi xronika olduğunu görürük. Bu mənzərə, eləcə də VI-IX əsrə aid olan “Orta əsr ədəbiyyatı”na – ermənilərin mənimsədikləri və onlarla heç bir əlaqəsi olmayan (əvvəlki fəsillərdə bu barədə söhbət getmişdir), ancaq erməni müəllifinin, Sebeosun, Gevondun və digərlərinin əsəri kimi təqdim olunan M. Kalankatuklunun “Alban tarixi” adlı əsəri üçün də səciyyəvidir. Bunların hamısı tarixi xronikadır. Həmin sıradadır “Dəvtəl Kertoq”un poeziyası – VII əsr “erməni şairinin poeması” meydana çıxır. “Orta əsr erməni ədəbiyyatı” kitabında (1984-cü il) M. Kalankatuklu “məşhur erməni tarixçisi” ki-

mi təqdim olunmuşdur, Dəvdək isə “xristianlıq dövrü erməni poeziyasının məşhur şairi” kimi verilmişdir.

Ancaq mənbələrin göstərdiyinə görə, M. Kalankatuklu və Dəvdək alban mənşəlidirlər. Deməli, nəinki alban nəsr əsərləri, eləcə də poetik əsərlər, o cümlədən M. Kalantuklunun “Alban tarixi” əsəri sayəsində məşhur alban şairi Dəvdəkin Mehranilər sülaləsindən olan böyük alban knyazı Cavanşirin ölümünə yazılmış mərsiyəsi də oğurlanmış və erməniləşdirilmişdir. O, elegiyanı alban dilində yazmışdır. Təbii ki, o, M. Kalankatuklunun “Alban tarixi” ilə birlikdə erməni dilinə tərcümə olunmuşdur. Erməni elmi ictimaiyyəti Dəvdəki erməni millətinin nümayəndəsi kimi göstərir və bunu elegiyanın müasir dövrə qədim erməni dilində (qıbarca) gəlib çıxması ilə əsaslandırır. Onlar elegiyanı bir çox dünya dillərinə tərcümə etmiş və Dəvdəki “xristianlıq dövrünün birinci kübar erməni şairi” təqdim etmişlər. Erkən orta əsr erməni tarixşünaslığına ədəbiyyat və poeziyanın əlavə olunması istəyini bir kənara qoyaq. Qısa, bu istək M. Abeqyanın açıqlaması ilə təsdiq olunur. Görün o nə yazır: “bu növə aid olan və bu günə qədər saxlanılan yeganə poemadır” (M.Абегян, «История древнеармянской литературы», Ер., Изд. АН Арм., 1975).

Yuxarıda şərh edilmiş məntiqi metoda əsasən, şərti olaraq qəbul edək ki, Dəvdək erməni şairidir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, “erməni” şairi etnik cəhətdən ona yad olan bir şəxsin, daha doğrusu yad ölkənin hökmdarının ölümünə “mərsiyə” yazır. O, özündən sonra hansısa bir əsər qoymuşdurmu? Daha dəqiq desək, o, “doğma erməni etnosu üçün” nə isə yaratmışdır mı? Məlum olur ki, onun “doğma erməni dilində” heç nəyi qalmadığı halda, erməni tarixşünaslığı az məşhur olan “erməni” müəllifinin əsərlərini qorumağa müvəffəq olmuşdur. Belə çıxır ki, “erməni” Dəvdəkin “mərsiyə”sindən başqa onun ədəbi irsində digər etnosun (albanların) kədərlə dolu probleminə həsr olunmuş heç nəyi yoxdur. Nəticə olaraq, şərti qəbul edilmiş erməni variantında da şübhələr meydana çıxır. Onlar Dəvdəyin erməni əsilli olduğunu “əsaslandırmaq” üçün “mərsiyə”nin erməni əlifbasının 36 hərfindən istifadə edərək yazılması ilə əlaqələndirirlər. Onların iddiasına əsasən, bu nəinki Dəvdəkin erməni əsilli və şeirlə-

rin erməni dilində olmasını təsdiq edir və hətta onun poeziyasını bizə çatdıran M. Kalankatuklunun “Alban tarixi” əsərinin ermənicə yazıldığını göstərir. Belə çıxır ki, mənbə ermənilərə aiddir və onun müəllifi də ermənidir. Şərti olaraq, erməni variantını həqiqət kimi qəbul edək, görək bundan nə çıxacaq. Ötən fəsillərdən məlum olduğu kimi, Dəvdəyin elegiyası da daxil olmaqla, “Alban tarixi”nin müxtəlif redaksiyaları mövcuddur. Bütün bunlar alban əsərinin əlyazmalar surətində ermənilər tərəfindən aparılan təhriflərin, əlavələrin və bu kimi saxtalaşdırmaların nəticəsidir. Onların arasında orijinala yaxın aşağı dərəcədə aparılan təhriflər, şərti olaraq “alban redaktəsi” adlanır. Daha böyük təhriflərə məruz qalan redaktələr, yəni əlyazmalar üzərində gözdən pərdə asanların apardıqları böyük “düzəlişlər” isə “erməni redaktəsi” deyilir. O da məlum olur ki, erməni əlifbasındakı hərflərin sayına görə “mərsiyə”nin 36 rübaisi, “Alban tarixi”nin yalnız “erməni redaktəsi”ndə vardır. “Alban redaktəsi”ndə isə yalnız 19 rübai vardır. “Erməni redaktəsi”ndə 20-ci rübaidən başlayaraq iki, üç və s. misradan ibarət olan şeirlərin ölçüsü və ümumiyyətlə, “düzəlişlər” və zorla uyğunlaşdırma nəticəsində şeirin müəyyən olunmuş qaydaları pozulmuşdur. Belə bir sual meydana çıxır. Əgər “mərsiyə” əvvəlcə erməni müəllifi tərəfindən yazılmışdırsa, onda həmin yenidən düzəltmə - saxtakarlıq kimə lazım idi? Elə bu səbəbə görə də alban əsərinin erməni variantına şübhələr artır, çünki erməni əsərini “erməniləşdirmə”yə ehtiyac yox idi.

Bəlkə söhbət 52 alban hərfindən ibarət olan (indi güman edilir ki, onların sayı 56 imiş) 19 hərfi əks etdirən 19 rübaidən gedir?! Yəqin ki, əlifbanın itirilməsində ermənilərin iştirakı istisna deyildir.

İndi isə Dəvdəyin elegiyasının mətninə müraciət edək və şairin Cavanşirin ölümü ilə bağlı şəxsi və bir vətəndaş kimi, onun duyğularını ifadə edən misraları göstərək:

Ey ilahi kəlamları xəlp eyləyən ulu tanrı,
Özün nəğmə-ağı söylə, yad et bizim hökmdarı.
Elə nəğmə-ağı qoş ki, bu əvəzsiz itki üçün
Gözümüzdən gecə-gündüz axsın odlu göz yaşları.

Bu Gündoğan ölkəmizi tutan kədər çox böyükdür,
Yer üzünü hərtərəfli hıçqırıqlar bürümüşdür.
Dincliyimiz yoxa çıxdı, qara gəldi ağ günümüz,
Üstümüzə hücum çəkdi basqınçılar sürü-sürü...
Rum qeysəri, bir də Cənub hökmdarı tələsirdi.
Can atırdı görmək üçün bizim böyük hökmdarı.
Başımızın tacı düşdü,
Taxtımız da, bəxtimiz də viran qaldı...
*Və yaxud Məsihin bayram günündə,
Bizim ağıma qulaq verdilər.
Rəbbimiz bizim ölkəni ölümə məhkum etdi*”. (kursiv bizimdir)

Güman edirik ki, hökmdarın itkisi ilə bağlı müəllifin bir vətəndaş kimi, keçirdiyi həyəcan böyük kədər hissi ilə dolu olan bu sətirlərdən aydın görünür. Belə bir itkiyə ağı demək üçün yalnız həmvətənlər bu dərəcədə kədərlənə bilərdilər.

Mərsiyə-ağı janrı məhz Azərbaycan poeziyasında geniş istifadə olunur və Dəvdəyin hökmdar Cavanşirin ölümünə həsr edilməsi elegiyası məhz Azərbaycan mühitində yaranmışdır.

Ancaq həqiqətin-Dəvdəyin, M. Kalankatuklunun milli mənşəyinin olduğu kimi göstərilməsinə yasaq qoyulmuşdu. “Erməni orta əsr ədəbiyyatı”nda belə münasibət akademik nəşr olan “Dünya ədəbiyyatı tarixi”ndə («История всемирной литературы», М., 1984) özünü bürüzə vermişdir. Görün erməni müəllifləri nə yazırlar: “Dünya ədəbiyyatı tarixi”nin ikinci cildində Moisey Kaqankatvasi, Dəvdək Kertoq səhv olaraq, alban ədəbiyyatının nümayəndələri kimi təqdim olunmuşlar”.

Hörmətli oxucular, həmişə olduğu kimi, baş-ayaq erməni məntiqi göz qabağındadır.

“Orta əsr erməni ədəbiyyatı”na qayıdaq və görək X-XII əsrlərdə hansı müəlliflərin əsərləri erməni tədqiqatçılarına görə daha cəlbedicidir.

Kitabda yazırlar: “Çox sayda fəlsəfi-doqmatik, qrammatik, təqvimşünaslıq, tibbi və digər əsərlər yaradıldı”; “Bu dövrdə kilsə ayin-

lərində istifadə üçün nəzərdə tutulmuş “Çetyi-linei” (Sinaksariy), “Lekcionari” (Katolik kilsədə dini ayin kitabı), “Bayramların izahı”, “Müqəddəs ataların həyatı”, “Bu dövr Qriqor Narekatsi, Qriqor Maqistros, Ovanes İmastater, Mxitar Qoş kimi korifeyləri yetirmişdir”.

Biz sonuncu sitatı iki səbəb üzündən təkidlə misal gətiririk: Birincisi, erməni mütəxəssislərinin rəyinə uyğun olaraq, bu tarixi mərhələdə erməni ədəbiyyatının məzmun və mahiyyətini xüsusi olaraq nəzərə çarpdırmaq və ikincisi, “erməni korifeyləri” siyahısında əslən alban olan Mxitar Qoşa dair məsələni diqqətə çatdırmaqdır. Belə ki, onun ən böyük əhəmiyyət kəsb edən əsərləri “Qanunnamə” və “İbrətamiz hekayələr” toplulardır. Çünki həmin dövrdə bu əsərlər məzmun və formasına görə erməni ədəbiyyatında “yenilik” idi”. Yəqin buna görə ermənilər iftixarla yazırdılar ki, guya “Qanunnamə” Ermənistanın hərbi-siyasi nailiyyətlər əldə etməsində hüquqi münasibətlərin nizama salınmasına yönəldilmişdir. Qoş isə “İbrətamiz hekayələr” məcmuəsində “erməni ədəbiyyatında ilk dəfə xalq təmsillərini və ibrətamiz hekayələri ədəbi cəhətdən işləmiş, onlara bənzər yenilərini yaratmışdır”. Beləliklə, söhbət Şərqdə birinci dəfə yaranan “öz dövrü üçün mütərəqqi əhəmiyyət kəsb edən humanist məzmunlu mülki və yaxud sivil hüquq normalarının yazılı ifadəsindən və eləcə də ibrətamiz hekayələrin bədii və tərbiyəvi əhəmiyyətindən gedir”.

Hörmətli oxucular, indi isə alban mənşəli bu məşhur əsərlərin necə mənimsənilməsinə nəzər yetirək. Məlum olur ki, ermənilər bunu çox sadə şəkildə etmişlər. M. Qoşun “Qanunnamə” kitabında erməni saxtakarlıqları olduqca qabarıqdır. Kitabın erməni nəşrində alban qanunlarının şərhini çıxarılmış, əvəzində Şərqi-Roma imperiyasının qanunları, Musadan qalma yəhudi davranış normaları və əlbəttə, erməni xalq adətləri əlavə olunmuşdur. Son nəticədə erməniləşdirilmiş “Qanunnamə” əvvəlki adı ilə deyil, “Erməni qanunları kitabı” adlandırılmışdır. M. Qoşun çox da məşhur olmayan folklor nümunələrinə söykənən “İbrətamiz hekayələri”nə gəlincə, o da həmin təsirə məruz qalıb. Belə ki, o da erməni xalq təmsil və ibrətamiz hekayələrinə çevrilmiş, erməniləşdirilmişdir.

Təxminən həmin vəziyyətlə digər bir albanın-Gəncəli Kirakosun “Tarix” kitabı da üzləşmişdir. Onun əsərinə də əl gəzdirilmiş, “Erməni tarixi” adlandırılmış və burada da mətnə “erməni düzəlişləri” daxil edilmişdir. Səzsiz-hesabsız əlavə və uydurmalar onun “Əzabkeş Xosrov Gəncəlinin həyatı” adlı digər bir əsərinə də yol tapmışdır.

Hörmətli oxucular, orta əsrin nadir əsərlərinin alban kökündən “uzaqlaşdırılması” bəs deyilmiş kimi, onların zənginliyi erməni ədəbiyyatındakı boşluqları doldurur. Burada həm də söhbət məşhur gəncəlilərdən gedir. Axı, böyük Nizaminin, məşhur Məhsətinin, Fələkinin, Gəncəni iftixarla “böyük və gözəl şəhər” adlandıran Q.Gəncəlinin vətəni M. Qoşu nəinki tarixçi və böyük mütəfəkkir, həm də vətənpərvər kimi yetişdirmişdir. Onun vəsəiti hesabına monastır və s. tikilmişdir.

Erməni saxtakarlıqları ilə əlaqəli başqa bir “əsər” haqqında da danışaq. Söhbət A.Ş. Mnasakanyan və onun “Qafqaz Albaniyasının ədəbiyyatı haqqında” (Yerevan, 1969) adlı kitabından gedəcək. Kitabın adına baxmayaraq, onun əsas məqsədi “Böyük Ermənistan” xülyasının reanimasiyası idi. Məhz bu kitabda (bir mötəbər mənbə kimi, ona bədnam “Dağlıq Qarabağ. Tarixi arayış” (Yerevan, 1988) kitabının müəllifləri də istinad edirlər) “Böyük Ermənistan”ın yad torpaqları necə fəth etməsi kimi saxta iddialar gətirilirdi. Biz burada onların niyyətlərinin həqiqət kimi tanınması, mifik “Böyük Ermənistan”ın guya 15 vilayəti olması, eləcə də Albaniyanın tərkibindəki 15 vilayətdən 4-nün “qədim erməni ərazisi” sayılması kimi sərsəm məlumatlara rast gəlirik. Bir sözlə, belə çıxır ki, Qafqaz Albaniyasının ədəbi irsi o vaxtkı qeyri-Qafqaz Ermənistanının ədəbiyyatıdır. Müəllifin istədiyi məqsədə çatmaq üçün istifadə etdiyi yeganə metod məlumatları qəsdən təhrif etmə, onları birbaşa saxtalaşdırmaqdan ibarətdir. Bu səbəbdən həmin kitab Qafqaz Albaniyasının ədəbiyyatından çox, saxta Ermənistan tarixinin uydurulmasına və bununla da Qafqaz Albaniyası tarixinin saxtalaşdırılmasına həsr edilmişdir.

İndi isə, hörmətli oxucular, “**Reductio ad absurdum**” ifadəsinə qayıdaraq, yuxarıda xatırladılan Qafqaz Albaniyasının görkəmli şəxs-

lərinin, həqiqətən də alban etnosunun nümayəndələri olduğunu qəbul edərək, aşağıdakı alternativləri təhlil etmək, eləcə də onların yalan olduğunu müəyyən etmək və sonda oradan çıxarılması üçün kiçik bir praktikuma baxmağı təklif edirik:

- Yuxarıda adları çəkilən tarixi şəxslər həqiqətən də, ya “ermənilər”, Albaniya isə “Ermənistanın Şərqi torpaqlarıdır”, (yəni, Qafqaz Albaniyası dövləti yox idi).
- Ya da onlar öz yaradıcılıqlarını özgə etnosa və yad ölkəyə həsr edən erməni müəllifləri idilər.
- Ya da haqqında danışdığımız müəlliflər erməni dilində yazan albanlar idilər.

Hörmətli oxucular, siz yalan alternativləri istisna edəcəksiniz. Sonda isə biz Qafqaz Albaniyasının ədəbi irsinin ermənilər tərəfindən özünü küləşdirilməsi ilə yanaşı, onun qeyri-maddi-mədəni sərvətinin digər nümunələrinin də mənimsənilməyə məruz qaldığını qeyd etmək istərdik. Buraya təkrar olunmaz memarlıq üslubuna malik abidələr, tikililər, təsviri rəmzlərə malik xaç daşları və s. daxildir.

Bütün bu əqli mülkiyyət onun maddi daşıyıcıları-maddi mədəniyyət irsi ilə sıx bağlıdır. Bu paraqrafı Rişelye və Senekinin bir balaca əl gəzdirilmiş aforizmləri ilə sona yetirək: “[Absurdu] təsadüf deyil, niyyət yaradır” və “Bir [absurd] digər bir absurda yol açır”. Belə ki, **“ab absurdo... ab absurdum”**.

§5. Qafqaz Albaniyasının maddi-mədəni irsinin mənimsənilməsi ilə bağlı absurd

Hörmətli oxucular! Ermənilərin torpaqlarımıza iddialarından irəli gələn mənimsəmə söyləri ilə bağlı mövzunu davam etdirək, formalaşan ənənəyə riayət edərək, bu dəfə də xatırladırdıq ki, “absurd” mənasız söz yığını deyil. Öz məzmununa görə cəfəngiyat mənasını ifadə edən bu termin əslində tam şəkildə müəyyən məqsəd güdür. Erməni absurdunun, iddialarının, daha dəqiq desək, uydurmalarının mahiyyəti Qafqazda, xüsusən də Azərbaycanda hər şeyin bu və ya digər formada ermənilərə aid olmasından ibarətdir. Həm torpaq, həm də maddi-mədəni irs. Absurd isə belə “izahatlara” tarixi, coğrafi, maddi, yalan intellektual “dəstək” vəzifəsini yerinə yetirir. Vacib deyil ki, onlar yalan, saxtakarlıq, riyakarlıq, plagiatçılıq və eləcə də oğurluq üstündə qurulsun. Əsas odur ki, onlar işıq üzü görsün, təcrübəsiz adamlara çatdırılsın, əks olunsun, çoxlarını çaşdırsın. Əsas odur ki, mif yaratma üzərində qurulmuş yalan və uydurma qanuniləşdirilsin. Bu absurdlara daxil edilmiş uydurmalar erməniçiliyin görünən üzünün streotiplərinə çevrilsin. Çünki söhbət “qədim xalqdan, qədim dil və əlifbadan, mədəniyyət beşiyindən və gəmisini gah Ağrı dağa, gah da Gəmiqayaya yan alan Nuh peyğəmbərə aid etnosdan” gedir və bu Türkdəğlərinin zirvələrinin əzəməti mifik “Böyük Ermənistan”, “Dənizdən dənizə olan Ermənistan” xülyasını açmağa imkan yaradır. Ermənilərin absurd uydurmalar yaratması üsulları da, onların riyakarlıq diapazonu kimi məhdudiyyətsizdir: hamı tərəfindən atılmış və unudulmuş, nimdaş geyimdən tutmuş “dünya sivilizasiyası yaradıcılarının” təmtəraqlı bəzək-düzəyinə qədər. Absurd o qədər də zərərsiz deyil, erməni nağılları nəinki mahiyyət etibarını ilə yalandır, həm də onlar başqalarının şərəf və ləyaqətinin təhqir edilməsinə, onların intellektinə və mədəniyyətinə qəsd edilməsinə və dövlətçiliyin kobudcasına pozulmasına yönəldilmişdir. Bir sözlə, erməniçilik absurdu, sözün həqiqi və məcazi mənasında, həmişə “başqalarının hesabı”na yaranmışdır.

Madam Kirkpatrik BMT-də ABŞ-ın səfiri olarkən sionizmə qarşı kampaniya ilə əlaqədar belə demişdir: “Biz yalanı təkzib etmədən, onun yayılmasına imkan yaradırıq. O isə böyüyüb siyasətə çevrilir... Bəzən bütöv bir xalqın taleyi sözdən asılı olur”.

Bu fikir indiki Azərbaycan və onun tarixi keçmişinə dair erməni yalanı ilə bağlı kampaniyaya da aiddir. Hörmətli oxucular, biz sizə tanış olan “**Reductio ab absurdum**” məntiqi üsuluna əsaslanaraq, bu silsiləni davam etdiririk.

Beləliklə, Qafqaz Albaniyasının maddi-mədəni irsinin mənimsənilməsi ilə bağlı absurd

Ermənilər xristian Albaniyasına məxsus olan maddi və qeyri-maddi irsin onlara mənsub olduğunu dünyaya elan edirlər. Alban intellektinə aid olan hər şey: kilsələr və monastırlar, inanc yerləri, xaç daşları, daş kitabələr, yazılar da buraya daxildir. Bir sözlə, alban etnosunun yaratdığı hər bir şey. Biz Albaniyanın ədəbi irsinə irəli sürülən iddianın ermənilər tərəfindən necə “əsaslandırılması” haqqında əvvəlki fəsildə yazmışdıq. İndi isə biz ermənilərin Albaniyanın maddi irsinə irəli sürülən iddiaları haqqında söhbət açacağıq.

Bununla bağlı ermənilərin irəli sürdükləri “dəlillər”, haradasa, “yerli” və “qlobal” xarakter daşıyır. Əgər birinci tip saxtakarlığın mahiyyəti Qafqaz Albaniyasının – maddi-mədəni abidələrini özlərinə aid etməkdirsə, ikinci tipdə məqsəd son dərəcə subyektivdir, bütün səylər alban etnosunun mövcud olmasını tanımamağa, onun maddi yaradıcılıq xüsusiyyətini inkar etməyə yönəldilmişdir. Bu tip “lokal” absurddan başlayaraq, buna bənzər bəzi erməni “dəlilləri” üzərində dayanacaq.

Məsələn, M. Asratyan memar və mütəxəssis kimi, Albaniyanın xristian abidələrinin spesifik və özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə almaq məcburiyyətində qalaraq, onların növünü – konstruktiv elementlərini və detallarını öyrənir. Son nəticə kimi, eyniləşdirmə metodu tətbiq edərək Ermənistandakı tikililərin əlamətlərini müqayisə edir,

nəticələr çıxarır və ... alban abidələrinin erməni mənşəli olduğunu deyir. Bu zaman məntiq və sistemli təhlil qaydaları kobud şəkildə pozulur, müqayisə olunan obyektlərin ayrı-ayrı xüsusiyyətləri nəzərə alınmır. Başqa sözlərlə desək, Qafqaz Albaniyası və Ermənistan abidələri arasında hansısa ümumi əlamətlərin olması heç də oxşarlıq prinsipini əsas götürüb nəticə çıxarmağa kifayət etmir. Ən başlıcası budur ki, obyektiv şəkildə desək, memarlıq abidələri arasında ümumi əlamətlər var və onlar tipik və spesifik xüsusiyyətlərlə sıx əlaqəli ola bilər. Asratyanın alban tikililərinin erməni mənşəli olması barədə cəfəng fikirləri, təxminən, Yerlə Marsın oxşarlığına bənzəyir: hər ikisi planetdir, atomlardan və molekulardan ibarətdir. Asratyansayağı düşünsək, belə nəticəyə gəlmək olar ki, Marsda da həyat var...

Daha bir “orijinal sübut” isə Ş. Mkrtçyana məxsusdur. Hörmətli oxucular, biz bu muzey işçisinin azıxantrop ilə bağlı “azoxantrop ixtirası” ilə əlaqədar absurd haqqında danışanda onun irəli sürdüyü “dəlillər”ə toxunmuşduq. Ümumiyyətlə, Dağlıq Qarabağdan olan keçmiş muzey direktorunun “geniş diapazonlu biliklərə” malik olduğunu etiraf etmək lazımdır. Bu müəllif “Dağlıq Qarabağın tarixi-memarlıq abidələri” adlı kitabında o dərəcədə ifrata varıb yazmışdır ki, guya Dağlıq Qarabağda Azərbaycan memarlıq abidələri olmamışdır. Ancaq erməni abidələrinin sayının nə az, nə çox 1700 olduğunu göstərir. O, bir çox alban abidələri kimi, məşhur Qanzasar kompleksini də erməni abidələri sırasına aid edir. Bu saxtakarlıq haqqında bir az aşağıda danışacağıq, indi isə “dahiyənə əsərin” özü haqqında bir neçə kəlmə demək istərdik. Bu kitab əvvəlcə erməni, sonra isə rus dilində 1980-1985-ci illərdə iki dəfə çap olunmuşdur. 1988-ci il hadisələrindən sonra bu cəfəngiyata tələbat artmış və kitab erməni milli bestsəllərinə çevrilərək, 1989-cu ildə 35 min tirajla çap olunmuşdur. Əlbəttə, belə kütləvi nəşrə ehtiyac onun saxta və fitnəkar xarakter daşması ilə bağlı idi. Bu kitabın nəşri bir məqsəd güdüdü: hər kəsi inandırınlar ki, Qarabağ torpaqları ermənilərə məxsusdur. İndi isə, görək bu müəllif nəyə əsaslanaraq alban abidələrini erməni abidələri kimi göstərir. Mkrtçyanın məntiqinə görə, abidənin üzərində oxunan ümum-xristian adlarının yalnız sonuncusu erməni dilində ola bilər. Bir şeyi

nəzərə almaq lazımdır ki, abidələrin üzərindəki erməni yazıları, sonralar əlavə olunmuşdu. Sonralar sadəcə olaraq, onlar da saxtalaşdırılmışdır, bu isə alban abidələrinin “erməni tikililəri” kimi təqdim olunmasına kifayət etmişdir. Müəllif unudur ki, mehrab və divarların üzərindəki yazılar yalnız albanlarla bağlı hadisələri, onların mənəvi dünyasını əks etdirir. Müəllif bir məsələni də düşünür. Əgər şərti olaraq qəbul etsək ki, albanlar abidələr üzərindəki yazıları qədim erməni dilində - qrabarca özləri yazmışlar, bu zaman bir suala cavab vermək lazım gəlir: onlar erməni dilini haradan bilirdilər və Qafqaz Albaniyasında ikidillilik necə yaranmışdı? Məsələn, əgər albanların ərəb və iran dillərini bilməsi və onların keçmiş Albaniyanın düzən hissəsində - Arranda işlənməsi burada ərəb və iran etnik elementlərinin mövcudluğu ilə izah olunursa, Albaniyada, sonralar Arsax-Xaçendə erməni dilinin işlənməsinə dair kifayət qədər dəlil yoxdur. Hətta Mkrtyanın düşüncəsi çatdırır söyləsin ki, albanların erməni dilini bilməsi heç də onların etnik erməni olması demək deyildir. Bir sözlə, bəsit bir qərar qəbul edilir: “erməni dilində yazılan nə varsa, o, ermənilərə aiddir”. Memarlıq abidələri üzərindəki bu tipli “tədqiqatlar” bir məqsəd güdür: Qafqaz Albaniyasının bütün abidələrini mənimsəmək və bundan istifadə edərək, Azərbaycan torpaqlarına iddia irəli sürmək.

Hörmətli oxucular, Azərbaycan abidələrini mənimsəmək üçün isə başbilən Ş. Mkrtyan “absurd” yaradır. Məsələn, görün Cəbrayıl rayonundakı məşhur Xudafərin körpüsü necə mənimsənilir. Bir sözdə “f” hərfi “p” hərfi ilə əvəz olunur və sonra müəllif iddia edir ki, “köhnə Xarakulun 8 kilometrliyində Məzənnənə yaşayış məntəqəsinin yanında Arsaxı Şimali İranla birləşdirən Xudapirin körpüsü yerləşir”. Hamıya məlumdur ki, Xudafərin körpüsü karvan yolları vasitəsi ilə Şimali və Cənubi Azərbaycanı, Yaxın və Orta Şərqi birləşdirirdi. Bu səbəbə görə, körpünün Arsaxı Şimali İranla birləşdirməsinə dair absurd üzərində dayanmağa heç bir ehtiyac yoxdur. Nə üçün burada köhnə Xarakulun və yaxud Məzənnənənin adı 8 kilometrlik məsafədə göstərilməklə çəkilir? Köhnə Tağlar və Məzənnənə qədim Azərbaycan kəndləridir. Həm də onu nəzərə almaq lazımdır ki, sonuncu ta qədimdən ata-babalarımız tərəfindən hörmətlə anılan məş-

hur Məzənnənə pironun yanında yerləşir, Tağlar isə daha qədim dövrlərdə mövcud idi, lakin XIX əsrdə yer üzündən silinmişdir. Beləliklə, İrandan köçən ermənilər əvvəlcə Məzənnənə kəndinin yanında yaşamış, sonra isə Hadrut rayonuna köçmüş, daha sonra isə geri qayıdaraq dağılmış Tağlar kəndində məskunlaşmışlar. Bu da saxtakar müəllifə kifayət edir ki, gəlmə ermənilərin yaşayış yerinin Xudafərin körpüsünün 8 kilometrliyində yerləşməsindən istifadə etsin və Piri özünü küləşdirsin.

İndi isə, görün məşhur Ağoğlan piri necə erməniləşdirilir: “Banazur kəndinin 8 kilometrliyində “tikilmə tarixi naməlum olan “Spitak dğa” adlı qədim erməni kilsəsi yerləşir”. Oxuculara çatdırırıq ki, “Spitak dğa” bu “Ağoğlan”ın erməni dilinə hərfi tərcüməsidir. Gördüyünüz kimi, burada sözü erməniləşdirmək üçün əvvəlki nümunədəki hərf dəyişməsindən deyil, obyektin adının tam erməniləşdirilməsindən istifadə edilmişdir. Soruşun: “Banazur kəndinin 8 kilometrlik məsafədə göstərilməsindən məqsəd nədir?” Məqsəd – Banazurun erməni kəndi olmasını nəzərə çarpdırmaqdır. Çünki Ağoğlan piri 2-3 km məsafə dairəsində Ağoğlan, Şahvələdli, Əfəndilər kimi Azərbaycan kəndləri əhatəyə alır. Deməli, 8 kilometr məsafənin və erməni kəndinin adının çəkilməsi məşhur piri erməniləşdirmək niyyəti güdür. Bu yalanın müəllifi heç düşünür ki, nə səbəbə uzaq Banazur kəndinin erməniləri gəlib Azərbaycan kəndləri ilə dövrəyə alınmış bir məkanda kilsə tikmişlər? Çünki o vaxt heç “erməni kilsəsinin” sorağı belə yox idi. Bu, alban monastırı olmuşdur, çünki yaxınlıqda müqəddəs ziyarətgah - pir yerləşirdi. Düşünürük ki, belə absurda əlavə şərh verməyə ehtiyac yoxdur.

Onu da xatırladıq ki, erməni kilsəsi Osmanlı dövləti və İran hüdudlarında öz dövlətçiliyini yaratmaq imkanından məhrum olduğu üçün çar Rusiyası erməni əmilindən öz maraqları naminə istifadə edərək, işğal etdiyi Azərbaycan və Gürcüstan torpaqlarında “Böyük Ermənistan” xülyasını hər cür həyata keçirməyə çalışırdı. Bir sözlə, müstəmləkəçilik niyyəti, Rusiyanın yeni Zaqafqaziya torpaqlarını mənimsəməsi ermənilərin ən əziz istəkləri ilə üst-üstə düşürdü. Hələ XVIII əsrdə yaranmış “erməni məsələsi” XIX əsrin sonunda Qafqa-

za, birinci növbədə, qədim türk torpaqlarından Azərbaycan xanlıqlarının ərazilərinə nüfuz etdirilmişdir.

Görün, “Böyük Sovet Ensiklopediyası”nın 3-cü cildindəki “Erməni məsələsi” məqaləsində (müəllif V.Qurko-Kryajin) nə yazmışdır: “...Rusiyaya gəlincə, o dövrdə o, Zaqafqaziyada ruslaşma siyasəti aparırdı və Asiyada “ermənilərin müstəsna üstünlüklərə malik olacağı” ərazilərin yaradılması ideyalarına qarşı açıqdan-açığa etiraz edirdi. Erməni məsələsi Zaqafqaziyaya yönəldilirdi”. Bunu son dövrlərə aid erməni mənbələri də təsdiq edir. 1971-ci ildə Yerevanda “Hayastan” nəşriyyatı tərəfindən nəşr olunmuş tarixçi professor A. Arutyanyanın “1914-1917-ci illərdə Qafqaz cəbhəsi” adlı kitabında yazılır: “Rusiyanın niyyəti, necə olursa olsun, türklər və kürdlər, bizimlə tatarlar (azərbaycanlılar) arasında yeni bir maneə yaratmaqdır”. Cənubi Qafqazda baş verənlər haqqında N. Şavrov böyük həyəcanla (Zakavkaziya rus məsələlərinə yeni təhlükə: Muğanın əcnəbilərə gözlənilən satışı, “Русское собрание” nəşriyyatı, Peterburq, 1911) yazmışdır. S. Qlinkanın “Azərbaycan ermənilərinin Rusiya hüddullarına köçürülməsinin təsviri” kitabı da bu deyilənləri təsdiq edir. 1904-cü ildə Sankt-Peterburqda işıq üzü görən məşhur “Qafqaz (Rus işi və tayfalararası məsələlər)” kitabının müəllifi Rusiyanın böyük vətəndaşı V. Veliçko “erməni məsələsinin” törədə biləcəyi fəsadlar barədə xəbərdarlıq etmişdir. Ancaq Zaqafqaziya torpaqlarının zəbt olunması və erməniləşdirilməsi dayanmırdı. N. Şavrov təəccüb içərisində belə yazırdı: “gəlmə publisist bir şeyi araşdırmağı təklif edir: Rusiya hökuməti Qafqazda Rusiyanı, yoxsa Ermənistanı yaratmağa çalışır?”

S.Qlinka hələ I Pyotrun zamanında ermənilərin Rusiya siyasətində rolunu xüsusi olaraq qeyd etmişdir. Ancaq bunu V. Veliçko daha dəqiq ifadə etmişdir: “...rus torpaqlarında “çarlıq” arzusu sönmür, getdikcə daha da qızışır. Türkiyədə belə bir ərazi yox idi, ona görə də o, süni şəkildə Zaqafqaziyada yaradılmışdır”. Sonda həmin Qurko-Kryajin “Yeni Şərqi” adlı mətbu orqanında (“Noviy Vostok”, N16-17, Nauçnaya Assosiasiya Vostokovedeniya Soyuz SSR, 1927) aşağıdakıları qeyd etmişdir: “*Şübhəsiz ki, Sovet Ermənistanının rəmzi İrə-*

vandır. O, gildən və palçıqdan tikilmiş boz rəngli uzun hasarları və divarları arxasından görünən tünd-yaşıl rəngə çalan bağları, açıq-mavi rəngli məscidləri olan tipik İran [Azərbaycan kimi oxumaq lazımdır] şəhərciyidir” (kursiv bizimdir).

Hazırkı Ermənistanın mərkəzi keçmiş İrəvan xanlığından başlamışdır. Buna nail olmaq üçün onların düşünülmüş məkrli yolları var idi, həmin üsulları erməni kilsəsi çox səylə həyata keçirirdi. Bu yerlərdən türk izini “silmək”, həm də bu torpaqlara “naməlum albanlar”-ın deyil, ermənilərin müstəsna hüquqlarının olduğunu sübut etmək lazım idi.

1836-cı ildə erməni kilsəsinin yüz illər boyunca ətraflı şəkildə düşünülmüş istəyi həyata keçmişdir: Çar Rusiyasının və Müqəddəs Sinodun xüsusi qərarı ilə xristian aləmi tarixində Alban apostol kilsəsinin ləğvi kimi bənzəri olmayan qərar qəbul edilir və erməni – qriqorian kilsəsi haqqında əsasnamə qəbul edilir. Bununla da Alban kilsəsi müstəqillik hüququndan məhrum olur, Alban katolikosu rütbəsini itirir, dəftərxana arxivi ləğv olunur, yepiskopluq erməni kilsəsinə tabe etdirilir. Erməniçiliyin buna necə nail olmasını, onun riyakarlığı və ikiüzlülüyunü, Rusiyanın Arsaxda Alban Apostol kilsəsi ətrafında alban dövlətçiliyinin yaradılması planına maneçilik etməsini, sonra isə onun (kilsənin) pravoslav postvasına çevrilməsi niyyətlərini sübut edən bir çox dəlillər vardır. Ermənilərin bu axtarışı haqqında böyük gürcü mütəfəkkiri İ.Çavçavadzenin “Erməni alimləri və ağlayan daşlar” (“Armyanskie uçyonie i vopiyuşie kamni”) əsərində gözəl yazılmışdır. Erməniçilik nəinki bütün alban xalqına müharibə elan edir, o eləcə də gürcü kilsəsinin müstəqilliyinin ləğv edilməsinə və onun Rus pravoslav kilsəsinin tabeçiliyinə verilməsinə nail olur. Bununla da, Qafqazda tək bir müstəqil erməni xristian kilsəsi qalır. İnanılmaz olsa da, ancaq faktdır. *Alban kilsəsinin ləğv edilməsi və onun maddi-mədəni irsinin ermənilərin ixtiyarına verilməsi ilə əlaqədar olaraq, albanların erməni kimi sayılması qeyd olunurdu* (kursiv bizimdir).

Beləliklə, yüz illər boyunca davam edən satqıncılıq, böhtan, yalan hesabına və yad ölkələrin təhrikçiliyi ilə xristian albanlara qarşı

alçaldılma, transformasiya siyasəti qanuni şəkil alır. Bu, alban yazısının əlyazmalarının, ziyarətgahların fiziki cəhətdən məhvi, kilsələrdə alban epiqrafikalarının pozulması və alban etnosunun bütün mədəni irsinin dağıldılmasının başlanğıcı idi. Hörmətli oxucular, nəzərə alın ki, bu barbarlığı xristian ermənilər xristianlara- albanlara qarşı törətdirdilər. Alban kilsəsinin dini abidələri və onların epiqrafikası uzun müddət türk-müsəlman etnik elementləri əhatəsində olmuş və onların hökmranlığı müddətində tolerantlıq sayəsində yüz illər boyunca tam, toxunulmamış şəkildə saxlanılmışdır. Hətta bir çox xristian alban ziyarətgahı müsəlman əhalisinin də müqəddəs ibadət yeri idi. XIX əsrin axırında qriqorianlaşdırma və alban din xadimlərinin erməniləşdirilməsi faktiki olaraq bitəndən sonra erməni dilində çap olunmuş “Arsax” əsərinə (erməni kilsəsinin yeparxiyasının yepiskopu, mənşəcə alban olan M.Barxudarov) müraciət edək. Müəllif Arsax monastirlərinin siyahısını misal gətirərək yazırdı: “Şahidlərin dediyinə görə, hələ 1828-ci ildə bu monastirlər gediş-gəlişli və abad vəziyyətdə idi.” Həmin müəllifin verdiyi məlumatlara əsasən, ancaq XIX əsrin sonuna yaxın alban monastirləri dağıdılır, bir sözlə, daha alban xristian əhalisinin dini ünsiyyət mərkəzi kimi fəaliyyət göstərmirdi. M. Barxudarov qeyd edir: “...1828-ci ildən sonra monastirlər tədricən zəifləməyə başlayır, nəzarətsiz qalır, rahib qrupları ləğv olunur və onların çox hissəsi dağılmağa başlayır...” Daha sonralar, XIX əsrin axırında “heç bir vilayətdə Arsax vilayətində olduğu qədər ziyarətgah və ibadət yeri olmamışdır. Bununla belə, heç bir vilayətdə də monastir və ziyarətgahlar Arsaxdakı qədər maddi və mənəvi cəhətdən şərəf və şöhrətdən məhrum olmamışdır.” Bir sözlə, “qədim xristianlıq abidələri xarabalıq içərisində idi”. Bütün bunları - alban abidələrini, alban dilini və yazısını məhv edib erməniləşdirməyi və Qafqazda silinən tarixi-mədəni irsin yerini özününkü ilə doldurmağı erməni kilsəsi çox ustalıqla və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirirdi. Ermənilər bütün epiqrafikanı - alban kilsələrinin və monastirlərinin divarları üzərindəki yazıları məhv edir, onları erməni yazıları ilə əvəz edirdilər. Alban kilsələrinin bir hissəsi, sadəcə olaraq erməni kilsəsinə uyğunlaşdırılmış və 1828-ci ildən sonra yeni alban monastiri tikilməmişdir. Alban

dini abidələri ermənilərininki ilə əvəz olunmuş, alban dilində incilin istifadə olunmasına qadağa qoyulmuş, eləcə də alban dini kitabları ləğv olunmuş, erməni kitabları ilə dəyişdirilmişdir.

Hörmətli oxucular! Sizin diqqətinizi bizim maddi-mədəni irsimizi mənimsəmək üçün erməni saxtakarlarının istifadə etdiyi əhəmiyyətli bir fakt üzərinə yönəltmək istəyirəm. Bunun haqqında prof. A.Yampolskinin “Qədim Albaniya bizim e.ə. III-I əsrlərdə” (“Drevnyaya Albaniya III-I vv. do n.e.”) əsərində çox gözəl yazılmışdır. O bildirirdi ki, xristianlıq Albanianın dövlət dini elan olunduqdan sonra bir çox dini ayin yerləri xristianları özünə cəlb edir. Onlar sel kimi axışıb gəlirdilər. Köhnə pirlərin, mistik ibadətqahların yerində xristian monastirləri və kilsələri meydana gəlmişdir. Misal üçün, Naxçıvan Respublikasında əvvəllər pir kimi fəaliyyət göstərən Qızılvang monastirinə gedirdilər. Kəlbəcər rayonunda Armudtala yaxınlığındakı mağara-pir isə “mağara-məbədə” çevrilir. Eləcə də Sos kəndinin yaxınlığındakı pir xristianların müqəddəs insan kimi tanıdığı Surb Yeqişenin (Müqəddəs Yelisey) adını daşıyır. Buna bənzər hallarla Ağoğlan və Qala Qerqes pirləri də üzləşir. Belə misalları çox gətirmək olar.

Erməni katolikosu Yeqiya xəlifənin qoşununun köməyi ilə Alban xristian kilsəsini özünə tabe etdikdən, yəni VIII əsrdən sonra pirlərin xristianlaşdırılması erməni-qriqorian çaları alır. Lakin müsəlmanlar (islami qəbul edən insanlar) və xristianlar (islami qəbul etməyən albanlar) xristianlıqdan və islamdan əvvəlki dövrlərin ənənələrinə əməl edərək, eyni bir pira gedirdilər.

Müsəlmanlar pirlərin yanında məscid və xanəqah tikirdilər. Onların leksikasında xristianlar erməni-qriqorianlara oxşadırdı. Azərbaycandakı bir sıra qədim xristian abidələrinə erməni adları verildirdi. Məsələn, Quba rayonunun Şudux kəndi yaxınlığındakı qəbiristanlıq və yaxud “Spitak-xaç” piri dediklərimizə aiddir.

Bununla yanaşı, əvvəllər xristianlaşdırılmış köhnə pirlərin müsəlmanlaşdırılması da gedirdi. Burada xristian simvolları olduğu halda, ərəb əlifbası ilə dini müsəlman adları yonularaq yazılırdı və pirlərin

adları müsəlman tərzinə uyğun dəyişdirilirdi. Misal üçün, müsəlman ənənəsinə uyğun olaraq, Əli bulağı piri Qara Keşiş, Dizanayt piri isə Ziyarət adı ilə dəyişdirilir, eyniadlı adada Pirallahı, Əli bulağı və bir çox başqa adlar yaranır. Hörmətli oxucular, sizin diqqətinizi qədimdən Alban əhalisinin ibadət etməyə getdiyi köhnə pirlərin, ibadətgahların əsrlər boyu xristianlaşmasının, sonra qriqorianlaşmasının və müsəlmanlaşdırılmasının bu tərəfinə yönəltmək istəyirik. Yerli əhali ənənəyə görə, xristian-qriqorian piri kimi qalan pir-ibadətgahları erməni dilində təqdim etməyə səy göstərir və bugünkü erməni saxta-karları bundan istifadə edərək, qədim xristian abidələrini “qədim erməni abidələri” kimi qələmə verirlər.

Qeyd edək ki, haqqında danışacağımız məşhur Qanzasar alban monastır kompleksi və Albaniyanın digər abidələri XX əsrdə alban Orbeli nəslinə qohumluğu çatan məşhur erməni alimi tərəfindən öyrənilmişdir. O, XII –XIV əsr alban memarlıq abidələrinə aid 300 yazının üzünü çıxarmışdır və 1919-cu ildə onun “Qanzasar üzərindəki yazılar” kitabının 1-ci cildi buraxılmışdır. Ancaq müəyyən səbəblərdən Orbeli nəşr olunmuş kitablarının bütün tirajını məhv edir. Bunun səbəbini başa düşmək olar. Görünür, yazıların məzmunu erməniçiliyin rəsmi variantı ilə uyğun gəlmirdi. Tarixi köklərin zəif yaddaşı erməniçiliyin təzyiqinə dözə bilmir. Erməniçiliyin dəst-xəttini sübut edən başqa bir misal. M.Barxudarovun verdiyi məlumatlara görə, hələ XVII əsrdə Gəncədə müqəddəs Yəhyanın kilsəsi inşa edilmişdir. Bu, alban katolikosu Ovanesin (1633-cü il) vaxtında olmuşdur. Alban katolikosu Nersesin qəbri də buradadır. XIX əsrin axırlarında alban kilsəsi fəaliyyətdə olan erməni kilsəsinə çevrilmişdir. Tarixi arxivlərdə uzun müddət lap 1983-cü ilə qədər “Gəncədə Müqəddəs İonna erməni kilsəsi” (“Armyanskaya tserkov sv. İonna v Qyandje”) adı altında fond saxlanırdı. Ermənistan bundan istifadə edərək, bu fondu tələb edir və o, 1983-cü ildə istədiyinə nail olur, ancaq biz isə tarixi dövrlərdən bizə məxsus olan alban fondunu itiririk.

Beləliklə, XIX əsr alban epiqrafikasının ləğv edilməsi və onun erməni yazıları ilə əvəz olunması əsri olur. Mahiyyət etibarilə bu, Albaniyanın maddi – mədəni irsinin mənşəyinin saxtalaşdırılması

üçün hazırlıq dövrü idi. Bu isə XX əsrdə onların ermənilər tərəfindən mənimsənilməsinə “əsas” verirdi.

Yeri gəlmişkən, bir şeyi demək yerinə düşərdi, 1828-ci ilə qədər Qafqazda Eçmiədzinin xalis erməni yeparxiyası olmamışdır. 1836-cı ildən sonra yeparxiyalar yaranmağa başlamış, onların sayı 6-ya çatdırılmış və bunlardan üçü albanların yeparxiyası olmuşdur. İş burasındadır ki, xalis erməni yeparxiyaları Qafqazın hüdudlarından kənardə olmuşdur. Bununla belə, erməni pastvası İrandan və Türkiyədən köçüb gəlmiş, boşaldılan alban kilsələrinin hesabına isə alban pastvası qriqorianlaşdırılıb erməniləşdirilmişdir.

Ermənilərin alban memarlıq abidələrinə etdikləri iddialara dair konkret bir misal - Qanzasar monastırının zorla qoparılıb alınması cəhdləri üzərində dayanaq. Başda katolikos I Vazgen olmaqla, erməni din xadimləri bu monastır kompleksini “erməni vilayətində və erməni etnik mühitində” tikilmiş bir abidə kimi təqdim edirlər. Bu dəlillərin köksüz və əsassız olduğu göz qabağındadır. Əvvəlki paraqraflarda xatırlanan alban tarixçisi Kirakos Gəncəlinin tarixi məlumatlarına əsasən, monastır kompleksi 1204-cü ildə Mehranilər sülaləsindən olan Alban çarlığını - Alban intibah dövlətçiliyini yenidən bərpa edən Xaçen və Arsaxın (Qarabağın indiki Dağlıq hissəsi və Mil düzünün bir parçası) Alban hökmdarı Həsən Cəlali tərəfindən inşa edilmişdir. Həsən Cəlali özünü “çar”, “knyazlar knyazı” və s. adlandırmışdır. O heç vaxt hansısa qonşu dövlətin vassalı olmamışdır. Bununla belə, Qanzasar monastır kompleksi ona qədər uzun müddət Xaçen hökmdarları nəslinin sərdabəsi kimi tanınan məqbərənin yerində tikilmişdir. Həsən Cəlalinin özü və bütün sonrakı alban katolikos – patriarxları da burada dəfn olunmuşlar. Qəbirüstü lövhələrdəki 1828-ci ilə qədər göstərilən yazılar deyilənləri aydın şəkildə sübut edir. Qanzasarın albanlara aid olmasını təsdiq etməyə çalışmaq, necə deyirlər, yersizdir, çünki Həsən Cəlalinin özü onu Ermənistanın deyil, “Albaniyanın taxt-tacının kilsəsi” adlandırmışdır. Bir də ki Eçmiədzin olduğu halda, ikinci - Qanzasar taxt-tac kilsəsi ermənilərin nəyinə lazım idi? Deyə bilmərəm, ermənilər bunu necə “əsaslandırmışlar”, ancaq bir etnik mühitdə iki müstəqil patriarxlıq ola bilməzdi. Qeyd

edildiyi kimi, 1836 -cı ildə Eçmiədzinin fitnəfəsadları və hiyləgərliyi sayəsində çar hökuməti və Müqəddəs Rusiya sinodu Alban patriarxlığının ləğv edilməsi və onun erməni kilsəsinə birləşdirilməsi haqqında qərar çıxardılar. Əgər “Qanzasar erməni patriarxlığı” idisə, onda onun rus sinodunun xüsusi qərarı ilə erməni kilsəsinə birləşdirilməsi çox absurd bir fikir kimi ortaya çıxmırmı?

Ancaq bir cəfəngiyat digərinə yol açır. Bu səbəbdən, V.Ambarsumyan, S.Kaputikyan, B.Ulubabyan və başqaları daxil olmaqla, erməni katolikluğunun nümayəndələri xüsusi olaraq, Qanzasar kilsəsinə gedir və onun yerləşdiyi Vəngli kəndinin sakinlərini inandırırırlar ki, onlar albanların deyil, ermənilərin törəmələridir. Baxmayaraq ki, onlar öz mənşəyini tarixi yaddaşda saxlayan Həsən Cəlali nəslinin davamçıları idilər.

Hörmətli oxucular! Biz Albaniyanın maddi – mədəni irsinin mənimlənməsi ilə bağlı bu nəticəyə gəldik. Müdafiə edilən tezis mahiyyəti 1836 -cı ilə qədər, yəni Alban kilsəsinin ləğv edilməsinə qədər Arsaxın dini memarlıq tikililəri, abidələri, monastırları, kilsələrinin yaxşı vəziyyətdə olduğunu, onların alban yazıları və süjetləri ilə bəzədilməsini və alban dilinin ünsiyyət və ibadət dili olduğunu göstərməkdən ibarət idi. Bir sözlə, buradakı bütün maddi mədəniyyət albanlara məxsus idi.

Bax, erməniçiliyin antitezisi budur: dini mənbələrin epiqrafikası da daxil olmaqla, hər şey bu günə kimi erməni adı altında gəlib çıxmışdır. Deməli, hələ erkən əsrlərdəki alban abidələri də daxil olmaqla hər şeyi ermənilər yaratmışlar. Buna görə onlar “ermənilərin mədəni-etnik” irsi sayılmalıdır. Burada erməni antitezisində bir neçə variant vardır.

Birincisi, Albaniya “Ermənistanın şərq sərhəd rayonu” elan edilir. Bununla biz Albaniyanın - özünəməxsus etnosu, ərazisi, tarixi və mədəniyyəti olan vahid bir dövlətin mövcud olmasının inkarı ilə qarşılaşırıq. Təbii ki, Alban apostol kilsəsi də olmamışdır. Bu, ölkəmizin torpaqlarına ərazi iddialarının konseptual ideoloji əsasıdır. Belə konsepsiya çərçivəsində Albaniyanın bütün maddi və qeyri - maddi mə-

dəniyyətinin ermənilərə aid olduğu elan edilir. İkincisi, Albaniyanın mövcudluğunun zorla qəbul edilməsi nəticəsi çıxarılsa, onda onun əhalisi VII əsrə yaxın, hər halda XII əsrdən gec olmayaraq, tam qriqorianlaşdırılmış və erməniləşdirilmiş hesab edilir. Bununla da alban abidələri erməni abidələri kimi elan edilir və üçüncüsü, Həsən Cəlali Arsax knyazlığı dağılandıqdan sonra, yəni XV əsrdə alban etnosu dəyişdirilib erməni etnosuna çevrilmişdir.

Qısa tarixi ekskursda şərh olunanlara baxmayaraq, erməni rəvayətlərinin bütün variantlarını şərti olaraq həqiqət kimi qəbul etsək, onda buradan hansı nəticəyə gələ bilərik? Bu nəticələr elə olmalıdır ki, təzadlar və kənarlaşdırılmış üçüncünün məntiqi qanunları yerinə yetirilsin. Beləliklə, tarixi xronika və sənədlərlə əsaslandırılan aşağıdakı suallara cavab vermək lazım gələcək:

1. Əgər albanlar “erməni” idisə, onda hələ XII əsrdə Həsən Cəlali Arsaxda Qanzasar kilsəsində böyük hərflərlə: “*Mən Həsən Cəlali... Alban çarı, Qanzasar kilsəsinə mənim xalqım - albanlar üçün tikdirdim*” sözlərini niyə yazdırdı? (kursiv bizimdir)
2. Əgər albanlar “erməni” idisə və ya XIV əsrə yaxın “erməniləşdirilmişdirsə”, onda XIV – XV əsr erməni müəllifi Foma MesropSKI nəyə əsaslanaraq Teymurləngin Arsaxdan Xorasana və İrana erməniləri yox, 10 min albanın köçürülməsini yazır? Alban Yesai Həsən Cəlali (XVIII əsr) da təsdiq etmişdir ki, Qafqazda aqvanlardan (alban) çıxan afqan adlı tayfa Xorasan və Qəndəharda yaşayır.
3. Əgər alban Kirakos Gəncəli erməni idisə və ya “erməniləşdirilmişdisə”, onda o, nə üçün özünün “Tarix” kitabında (XVIII əsr) albanları etnik cəhətdən heç kimdən asılı olmayan bir xalq, Albaniyanı isə Gürcüstanla yanaşı, müstəqil dövlət kimi təqdim edirdi?
4. Əgər albanlar yox, ermənilər var idisə, bəs onda məhz niyə Qaraqoyunlu hökmdarı Cavan şah alban nəslindən olan Həsən Cəlaliyə Qaraqoyunlu dövlətinə daxil olan knyazlıqların başçısı kimi “məlik” titulu verir və XV əsrdən 1836 –cı ilə qədər, yəni

- Alban kilsəsinin devrilməsinə qədər albanların baş yepiskopları bu nəşildən olur?
5. Əgər alban etnosu yox idisə və ya o, “erməniləşdirilmişdisə”, onda nə üçün albanlar XVII əsrdə onların türk hökmranlığından azad olunmaq və onlara kömək etmək xahişi ilə Şah Abbasa müraciət edir və knyaz Xaçenskini onun yanına göndərirlər? Maraqlıdır, bu zaman ermənilər harada idi?
 6. Əgər XVIII əsrdə albanlar yox, yalnız ermənilər var idisə, Alban çarlığını ilk bərpa etmək barədə I Pyotra göndərilən plan hansı mənanı kəsb edirdi və nə üçün başda Yesai Həsən Cəlal olmaqla qədim mülk nəsindən olan albanlar ermənilərin deyil, albanların adından kömək üçün Rusiyaya müraciət etmişdilər?
 7. Əgər albanlar və alban kilsəsi yox idisə, bəs onda XVII, XVIII əsrlərdə Səfəvilərin, sonralar isə İran şahlarının fərmanlarında ermənilərin deyil, alban katolikoslarının adları çəkilir?
 8. Əgər 1836- cı ilə qədər Alban kilsəsi və ona məxsus dini irs yox idisə və o, Eçmiədzin mərkəzinin yeparxiyalarından biri sayılırdısa, bəs nə üçün Alban İncili iki kilsənin müxtəlif səviyyədə statusa malik olmasını nəzərdə tuturdu. Hökmdarların adları göstərilir, ancaq onların içində erməni adları görünmürdü. Kilsə kitabələrinin yazılarında bir dəfə də olsun ermənilərlə bağlı hadisə və ya erməni katolikosunun dedikləri deyil, yalnız Albaniya və onun baş yepiskopları haqqında məlumat verilirdi.
 9. Əgər Alban kilsəsi Ermənistan kilsəsinin və onun etnik- mədəni irsinin bir hissəsi idisə, onda onun ləğv edilməsinin və yeparxiya kimi 1836-cı ildə erməni kilsəsinə tabe edilməsinin məqsədi nə idi? Kilsə divarları üzərindəki hətta erməni dilində olan yazılar nə üçün ermənilərə yox, albanlara aid mövzuları əks etdirirdi? Bundan başqa, bəs niyə Rusiya Qafqazı işğal edəndə qədər Ermənistan kilsəsinin bütün yepiskopluğu Qafqazdan kənarda yerləşirdi və əgər Alban kilsəsi yox, Erməni kilsəsi var idisə, onda 1836-cı ilə qədər “öz” alban yeparxiyalarını idarə etməyə Erməni kilsəsinə nə mane olurdu?

10. Hansı səbəbə görə 1836-cı ildən sonra albanların monastır arxivləri Eç-miədzinə daşınırdı? Əgər onlar “erməni monastır arxivləri” idisə, onda hansı məqsədlə oraya aparılırdı? Nə üçün erməni kilsəsi rus dövlətindən 1909-1910-cu illərdə onun tabeliyində olan yeparxiyaların köhnə arxiv sənədlərinin məhv edilməsi icazəsini almağa nail olmuşdu?..

Hörmətli oxucular! Yorucu suallara görə üzr istəyirik. Qeyd etmək lazımdır ki, onlar ortaya çıxmasına görə bizim tərəfimizdən şərti qəbul edilmiş erməni versiyalarına borcludur. Göründüyü kimi, bu versiya tənqidə dözmür. Albaniyanın etnik-mədəni irsi, maddi abidələri albanlara məxsus idi, onların yaradıcılıq məhsulu idi və bütün bunlar onların tarixi idi.

Biz bu absurdu, hörmətli oxucular, Mark Tvenin müdrik sözləri ilə bitiririk: “Həqiqət uydurmadan qeyri-adidir: uydurma həqiqətə oxşarlığa meyl etməlidir, həqiqətin isə buna ehtiyacı yoxdur”.

§6.

Akademik absurd və etimoloji ekvilibristika

Qafqaz Albaniyasının maddi və qeyri-maddi irsinin mənimsənilməsi ilə bağlı olan mövzunu çeşidli elmi titulları olan erməni müəlliflərinin qələmindən çıxan bir “akademik” sayıqlama ilə bitirmək istərdik. Albaniyanın mədəni irsinin talanması və “erməniləşdirilməsi” ilə əlaqəli elmi “axtarışlar” yüksək akademik səviyyədə siyasi əsərlərə transformasiya olunur. Həm də maraqlıdır ki, əvvəlki erməni uydurmaları növbəti absurdlara yol açır.

Hörmətli oxucular, Qarabağ hadisələrindən sonra Ermənistan EA tərəfindən tələm-tələsik şəkildə nəşr olunmuş “Dağlıq Qarabağ. Tarixi arayış” (Yerevan, 1968) kitabından məqsəd nə yolla olursa-olsun, Qarabağın “qədim erməni torpağı” olmasına hamını inandırmaq idi.

Bu nəşrin iki xüsusiyyəti daha maraqlıdır. Birincisi, o, çox titullaşdırılıb: onun Ermənistan EA-nın akademikləri, müxbir üzvləri, bu və ya digər sahələr üzrə elmlər doktorlarından ibarət 8 müəllifi vardır. Üstəlik, bu nəşrin hazırlanmasında elmi dərəcəli daha doqquz nəfər iştirak edib. Əlbəttə, bu nəşr Ermənistan EA-nın tarix və iqtisadiyyat, fəlsəfə və filologiya şöbələri tərəfindən bəyənilmiş və Rəyasət heyəti tərəfindən onun çap olunmasına zəmanət verilmişdir. İkincisi, titullu müəlliflər qrupu guya yunan-roma mənbələrinə, əslində isə erməni mənbələri kimi üzə çıxan... yazılara istinad etməklə açıq-aydın səhv etmişlər. Hər şeydən əvvəl, müəlliflər “sübut etməyə” çalışırlar ki, Arsax adlanan coğrafi yer Ermənistanın bir hissəsidir. Daha sonra onlar “inandırırlar” ki, bu diyarın sakinləri “ermənidilli” olmuşlar.

Nəticədə, bölgənin erməni epitaftikasına və dini xristian tikililərinə müraciət edilir və erməni mənşəyinin kökü axtarılır.

İddiaları sıralayaq. Sən demə, bu nəşrin müəlliflərinə görə, Strabon və digər yunan müəllifləri kimi antik mənbələr Orxistenanın

adını çəkməklə guya bu zaman “ermənilərin Arsax diyarı”nı nəzərdə tutmuşlar. Hətta “yunan-roma müəllifləri aydın şəkildə göstərmişlər ki, Arsax və Kürün sağ sahilində yerləşən qonşu Utik əyaləti Ermənistanın bir hissəsini təşkil edir. Onun Alban çarlığı ilə sərhəddi Kür çayı boyunca keçirdi.”

İndi isə bir neçə antik mənbədən sitat gətirək. Strabon: “Ermənistanın özündə çoxlu dağlar və yaylalar... orada çoxlu dərələr... və nəhayət, Albaniyanın sərhədinə qədər Araz çayının axdığı Araz düzənliyi vardır... bu düzənliyin o biri tərəfində Albaniya və Kir çayı ilə həmsərhəd olan Sakasena uzanır.” Oxucuların başa düşdüyü kimi, nə Plutarxda, nə Klavdi Ptolemeydə, nə də Böyük Pliniyde “Arsax” və “Utik” haqqında bircə qeyd belə yoxdur.

Şərh olunan fərziyyəni “əsaslandırmaq” məqsədi ilə ermənilər daha bir mənbəyə - Urartu mixi yazılarına istinad edirlər və orada xatırladılan “Urtexe-Urtexene” toponimlərini Orxistene və təbii ki, “erməni Arsax”ı ilə “eyniləşdirmək” istəyirlər. Bununla belə, müəlliflərin dediyinə görə, hələ sonuncu “Savdek”, həm də “Xaçen” kimi adlandırılmışdır. Belə dolaşmaq sitat gətirmə üslubu nəticəsində ortaya nə çıxır? Əgər məşhur antik dövr müəllifi Strabondan gətirilən sitatı çıxarsaq, o, Urtexininin “erməni Arsaxı” ilə eyniləşdirilməsi haqqında bir kəlmə də yazmamışdır. Belə şıxır ki, digər antik dövr müəlliflərindən gətirilən dəlillər də şişirtmə və əfsanədir. Həqiqətdə isə antik müəlliflərin əvəzində Aqafanqel, Vardan və Q.A. Kapansyan kimi erməni müəllifləri çıxış edirlər. Qəsdən, yəni bilə-bilə təhrif etmə sxemi olduqca sadədir: əgər Strabon Orxistena haqqında danışarsa, dərhal hesab olunur ki, burada “erməni Arsaxı nəzərdə tutulur”. Əgər Urarty mixi yazılarında “Urtexini” xatırlanırsa, deməli, bu da “erməni Arsaxıdır, Savdekdir, Xaçendir” və s. Qarabağ (Arsax) adlı coğrafi regionun ermənilərə məxsus olması barədə uydurmalara gəlinə, qeyd etmək lazımdır ki, bu arayışın müəllifləri Orxistenanı bu bölgə ilə eyniləşdirir və onu “Van gölü yaxınlığındakı erməni əyaləti” adlandırırlar. Urartu mixi yazıları üzrə mütəxəssis Q.A.Melikaşvilinin verdiyi rəyə görə isə Urtexini “Sevan gölünün cənub-şərqində” yerləşir.

Oxucularını sitat gətirməklə yormayaraq, akademik saxtakarlığa nəinki antik müəlliflərin, həm də məşhur mütəxəssis Q.A.Melikaşvilinin məruz qaldığını təsdiq edən “tarixi arayış”dan daha bir sitat gətirək: ”Tsovk kəndində saxlanılan II Sardurun (b.e.ə. VII əsr) yazısına əsasən, Urartu Urtexini (Arsax) ölkəsinə qədər gedib çatırdı” (Q. A. Melikaşvili, “Urartiyskie klinopisi i nadpisi”, M., 1960, s. 310, 346).

Görün, Q. A. Melikaşvilinin özü nə yazır: “Xaldi” adlı tanrı öz silahı ilə (?) [yürüşə] çıxır, Arkuki ölkəsinə qalib gəlir. Sarduri deyir: “Mən [yürüşə] çıxdım və Arkuki ölkəsini işğal etdim, gedib Urtexini ölkəsinə çatdım[?]”. Yalanın təsdiq olunması üçün məşhur “uydurmaçı” Movses Xorenskiyə istinad edilir.

İndi isə, erməni alimlərinin dəlillərinə əsasən, görək qədim zamanlardan Qarabağ necə ermənidilli olmuşdur. Əvvəlcə yuxarıdakı tarixi arayışdan erməni akademiklərinin bu fikrini sitat gətiririk: “Antik mənbələr təsdiq edir ki, Artaşes və Zares (b.e.ə. II əsr) adlı erməni çarlarının hakimiyyəti illərində, eləcə də hər ehtimala qarşı Strabonun da dövründə (b.e.ə. I əsrdə) Ermənistan əhalisi birdilli, yəni ermənidilli olmuşdur. Təbii ki, bu, Arsaxa-Orxistenə də aiddir.” Elə həmin dəqiqə bu mövzuya aid Strabondan bir sitat gətirək: “...İndi bütün bu xalqlar bir dildə danışırlar.” Bu iki fikri müqayisə edərək, birinci sitatın ikinci sitatdan doğan bir nəticə kimi başa düşmək üçün formal məntiq prinsiplərinə əməl edəcəyik. Hörmətli oxucular, “bir dildə danışırlar” ifadəsindən heç də nəticə çıxarmaq olmaz ki, o, “ermənidilli əhali”dir. Nəhayət, arayış müəllifi Qarabağın Ermənistanın tərkibində və onun əhalisinin ermənidilli olduğu haqqında öz uydurmalarını “bu ərazidə 1000-dən çox erməni yazılarının və yüzlərlə xristian dini tikililərinin olması” “dəlillər”i ilə “möhkəmləndirir.” Bununla yanaşı, onlar Orta əsrə aid olan bir müsəlman dini abidəsinin olmadığını göstərməyi də unutmurlar. Artıq bunlar haqqında biz danışmırdıq. Qarabağın Azərbaycandan ayrılmasına yönəldilmiş “dəlillər” sistemi bu şəkildədir. Biz absurdun bu hissəsini akademik İ.Petruşevskinin məşhur sözləri ilə bitiririk: ”Qarabağ (Arsax) heç vaxt erməni mədəniyyətinin mərkəzlərinə aid olmamışdır.”

İndi isə, hörmətli oxucular, antik və digər qeyri-erməni mənbələrində mövcud olmayan saxta sitatlarla dolu akademik absurddan etimoloji əllaməçilik üzərində qurulmuş sarsaqmalara keçirik. Burada erməni müəlliflərin xəstə təxəyyülü bərq vurur və onlar qondarma sitatlar gətirməyə, üstəlik onları elmi baxımdan əsaslandırmağa çalışırlar. Ümumiyyətlə, erməni etimoloji məzhəkələri öz imkanlarına görə hüdudsuzdur. Yerli Xelsinki komitəsinin rəhbəri Avetik İşxanyana və Yerevan mətbuat klubunun eksperti Mesrop Arutyuna gedib çıxan və onların “Etimoloji axtarışlar” adlı məqaləsindəki fikirlərə, 2008-ci ilə “Sürpriz” kimi təqdim olunan “... O vaxtlar başqa xalqlar hələ yenicə ağaca dırmaşırdılar” adı altında “Aradot” erməni qəzeti vasitəsi ilə yayılan yazılara aid bir neçə misal göstərək.

Adı çəkilən həmin müəlliflərin fikrincə, erməni saxtakarlıq məşinini o qədər də səmərəli işləmir, çünki “hər şey bizdən [ermənilərdən] başlayır, biz [ermənilər] bunu lazımı qaydada təbliğ etməyi bacarmırıq, həm də bizim yalancı tarixçilərimiz bütün xəritələri səhv salırlar”.

Oxucu soruşa bilər, dünyaya çoxlu sayda cəfəngiyat nümunəsi bəxş edən saxtakarların təbliğat məşininin günahı nədir və yaxud niyə bu günə qədər ermənilərin özlərinin, eləcə də qonşularının tarixini təhrif edən erməni yalanları daha böyük “şərəfli qiymətə” layiq görülür? Sən demə, dünyanı gəzən ikiayaqlı mədəni ermənilər istəməz ağaclarla yaşayan vəhşilərlə, yəni digər xalqların nümayəndələri ilə qarşılaşırdılar. Ancaq ağaclarla yaşayanlar nəyə görə gəlmə intellektual ermənilərin başa düşdüyü bir dildə onlara sual verirlər: “haradansınız?” Bu suala gəlmə mədəni ermənilər təbii ki, ermənicə cavab verirlər: “İ, Van”, tərcümədə: “Biz Vandən gəlmişik”. Yəqin ona görə Van gölü (erməni alimləri belə hesab edirlər) yalnız onların tarixi vətənidir, həm də dünyanın mərkəzidir. “İvan” adı da məhz belə əbədiləşdirilmişdir. Buna görə, hörmətli oxucular, təəccüblənməyin, çünki bütün indiki və keçmiş qeyri-erməni İvanlar öz adlarına görə “Vandən gələn” mədəni ermənilərə borcludurlar.

Tanınmış “tədqiqatçılar”ın digər etimoloji ekzersisi “coğrafi başlanğıc” xarakteri daşıyır və Balkan yarımadasındakı bir sıra xalqların etnomimləri və Belçika ölkəsinin adı ilə əlaqələndirilir.

Sən demə, barbarların növbəti hücumundan sonra mədəni ermənilər Balkan yarımadasında isti sığınacaq tapırlar. Bir halda ki, “rahat” sözü ermənicə [ermənicəmi?] “dinclik” deməkdir, elə buna görə də bu ərazi “Xorvatiya” adını almışdır. Belə ki, dağın o tərəfində yaşayan insanlar mədəni ermənilərə qaymaq gətirirlərmiş. “Qaymaq” ermənicə “ser beroxner” kimi səslənir. İndiki “serblər”, yəni qaymaq gətirənlər də belə yaranmışlar. Erməni müəlliflərinə görə, iki qardaş serb və xorvat xalqları arasında heç bir daxili ədavət olmamalıdır. Axı onlar “xaç suyu”nu bura gələn gəlmə ermənilərin əlindən qəbul etmişlər. Bosniyalılar da ermənilərin diqqətindən kənar qalmamışlar. Erməni “tədqiqatçıları” sübut etmişlər ki, Bosniya Serbiya və Xorvatiyanın qonşuluğundakı dərin çuxurları olan vadilərin birində yerləşmiş. Bura gələn gəlmə erməni turistlər vadinin gözəlliyinə heyran olmuş və ucadan demişlər: “Vay, estes, pos, a” (“Vay, burada su quyusu var”). Buradan da Bosniyanın adı “yaranmışdır”.

Erməni redaktəsində “Belçika” adının etimologiyası da maraqlıdır. Bu krallığın etnoniminin erməni mənşəli olduğunu “əsaslandırmaq” üçün yuxarıda xatırladılan erməni “tədqiqatçıları” öz mifologiyalarına müraciət etmiş və erməni reseptinə son dərəcə uyğun növbəti absurdu yaratmışlar. Məlum olur ki, belçikalılar öz adının mənəbətini xeyir və şər, ermənicə Hayk və babil Bel arasında gedən qarşıdurma barədə erməni mifologiyasında axtarmalıdır: “Ermənilər çox humanistdirlər” və ona görə də Hayk və Bel arasında savaşımda birinci ikincini vurub öldürür! “Sadəcə olaraq, Hayk Bel Avropaya qovur.” Gələcək belçikalıları qorxutmaq vasitəsi kimi işlənən “Ay Bel kğa”, yəni “Bax, Bel qayıdar, ha!” erməni sözlərini oradakı avam insanlar həmişəlik yaddaşında saxlamışlar.

Hörmətli oxucular, nə qədər ki, yeni kəşflər tələb edən erməni axtarışları “özü özünü izah edir”, biz heç nə əlavə etmədən, bizim mədəni qonşularımızın Qara dəniz sahillərindəki “Soçi”, ”Suxumi” və “Odessa” adlarına aid erməni etimoloji oyunlarının şərhini davam etdiririk.

Bəli, hörmətli oxucular, Rusiyanın, Gürcüstanın və Ukraynanın gözəl şəhərləri də öz adlarına görə ermənilərə “borcludurlar.” “Dəniz

erməniləri” ilə bağlı cəfəngiyat haqqında biz ayrıca danışacağıq, ancaq indi isə istəməzdik ki, sizi gözəl Qara dəniz kurortları və əfsanəvi Odessa şəhərinin gəlmə mədəni ermənilərə necə borclu olduğunu öyrənməkdən alacağınız zövqdən məhrum edək. Belə ki, sitat gətirilən erməni müəlliflərinə görə, uzun sürən sərgədan həyatdan sonra Qaradənizyanı torpaqlarda meydana çıxan ermənilər Qara dənizi Van gölü ilə qarışıq salırlar və sevinclə qışqırırlar: “Bizim Van.” Ancaq immiqrantların içərisində bir savadlı adam tapılır. O, ermənicə deyir: “Sa çi, sa çi”, yəni onu tərcümə etdikdə “yox, bu, o yer deyil” mənasını verir. Beləliklə, “Soçi” adı yaranır. Bəli, bu şəhər özü də erməni yalanına borcludur. Öz yollarını Qərbə və Şərqə doğru davam etdirən müstəmləkəçilər Odessa və Suxumi adlarının da “mənasını açmağı” və onları təqdim etməyi “bacarmışdılar.” Beləliklə, adı çəkilən erməni müəlliflərinin fikrinə görə, “erməni köçünün” Şərq qolu çiçəklənən bir diyara gedib çatır və gəlmələr onun zəngin yeməkləri ilə qarınlarını bərkidirlər. Bir sözlə, “yemək və içmək” üçün dayanırlar. Madam ki, bu ermənicə “Sa xumi mex e” kimi səslənir, ona görə də xalqın yaddaşında və coğrafi xəritədə də “Suxumi” kimi qalır. Qərb immiqrantlarının payına isə gözəl havanı duymaq düşür və gəlmə ermənilər bu havanı asanca udurlar və ucadan qışqırırlar: “Od e sa!” (“Bax, buna hava deyərlər”). Bu erməni nidasından da “Odessa” adı yaranmışdır.

Beləliklə, hörmətli oxucular, erməni immiqrantları üçün Avropa darlıq edir, bu və ya digər bölgəyə erməni mənşəli ad vermək “ənənə”sini Amerikada da davam etdirirlər. Ancaq sıra ilə, əlbəttə, yuxarıda xatırladılan erməni “tədqiqatçılarına”na əsaslanaraq şərh edək. Burada hər şey Martirosdan, yəni X.Kolumbun ekspediyasında iştirak edən matrosdan başlayır. Öz doğma evlərinə (onlar harada olmuşdur, dəqiqləşdirməyə qorxuruq, çünki ermənilər o vaxt bütün Avropanı mənimsəmişdilər) qayıdarkən gördüklərini anasına danışmağı lazım bilir. Qoca erməni qadını buna etibar etmir və onda Martiros ermənicə ən əziz bir ifadə işlədir: “A mer ka”, tərcümə etdikdə bu mənəni ifadə edir: “Var, ana var”. Amerikanın adı da buradan yaranmışdır. Şimala doğru uzanan Kanadanın adlandırılması üçün Martiro-

sun Nadya adlı rəfiqəsinə ehtiyac duyulmuşdur. O, yenə gözəl bir ifadə işlətməmişdir: “Ka, Nadya”. Bunu isə tərcümə etdikdə “Var [bütün bunlar], Nadya” mənasını ifadə edir. Bu da sizin üçün “Kanada”. Bundan sonra Avropanın ardınca erməni kəlamları ilə Şimali Amerika da fəth olunur. Adı çəkilən erməni “ixtiraçıları” çox sonralar mənimsədikləri Qərbi Azərbaycan torpaqlarına qayıdırlar. Burada da bizi daha bir “orijinal” erməni kəşfi gözləyir. “Allah” adı bütün dünyaya məlumdur. “Allahverdi” və yaxud burada azərbaycanlılar yaşadığı dövrdən qalan və Ermənistanda yaşayış məntəqəsinin adını ifadə edən “Allah verdi” adı da belə başa düşülür. Əgər bu ermənilərin dəyişdiyi keçmiş 400 türk etimoloji adından biridirsə, onların mənşəyi də erməni versiyası ilə izah olunur. Məlum olur ki, bura gələn italyanlar yerli erməni bəstəkarının musiqisinə qulaq asmaq qərarına gəlirlər. Bu musiqidən həzz alan adamlar ucadan deyirlər: “A lya Verdi”. Bu da “Elə bil Verdidir.” “Allahverdi” adı da buradan yaranmışdır.

Ermənilərin etimoloji sərsəmlilik nümunələrini qurtararaq, biz oxuculardan xahiş edirik ki, onlar nəticə çıxarmaq üçün tələsməsinlər, çünki bu, hələ erməni absurduunun rekord zirvəsi deyil. Romalıları bunu təsadüfən təsdiq etməmişlər: “Mənim niyyətim mənim fəaliyyətimə ad verir”.

§7. Çar-sülalə absurdu və erməni tarixşünaslığı haqqında

Hörmətli oxucular! İndi siz “**Ad absurdo...**” “**...Ab absurdum**” tematik çeşidində erməniçiliyin növbəti absurdu ilə tanış olacaqsınız. “Absurd”un “mənasız söz”, “uydurma”, “yalan” mənası daşmasına baxmayaraq, onu bir-biri ilə o qədər də əlaqəsi olmayan ziyansız və mənasız söz yığını kimi qəbul etməyin. Ənənəyə görə, xatırladıq ki, haqqında danışdığımız absurdlar müəyyən məqsəd güdür. Həmişə erməni cəfəngiyatının bir niyyəti olmuş və yenə də var: Azərbaycan torpaqlarına və onunla birlikdə onun sahiblərinin mədəni və qeyri-mədəni irsinə iddialar irəli sürmək. Erməni rəvayətləri yalan uydurmaldan ibarət olduğuna görə, onları imkan daxilində elə qablaşdırmışlar ki, yalan tam yalan kimi görünməsin və həqiqətə oxşasın. Yalan, saxtakarlıq, riyakarlıq, ikiüzlülük, yalan dəlillər, elmə oxşar sübutlar işə düşür. Hələ çox keçmiş zamanlarda demişlər: “Yazılı şəkildə yalançılıq etmək şifahi şəkildə yalan danışmaqdan asandır.” Bəli, yazılı dəlillər belə toplanır. Belə ki, absurd teatrının hər növbəti obrazçıqasının məqsədi - “olduğu kimi görünməmək, istədiyi kimi təsəvvür olunmaq”dır, pis əməli ört-basdır etmək isə bacardıqca yaxşı bir obrazı korlamaqdır. Bütün bunlara görə, belə absurd müəllifləri qəti şəkildə əmindirlər ki, təcrübəsiz adamların “dərrakəsini mif təyin edir”. Əgər onları aldatmaq üçün yalan danışarlarsa, onda başqaları da aldandıqları üçün yalan danışacaqlar” (Kiçik Seneka). Belə ki, hörmətli oxucular, qeyd etdiyimiz kimi, bir absurd digərini yaradır, yəqin ki, biz “Absurdan...” “...Absurda doğru” səyahətimizi davam etdirəcəyik.

Beləliklə, çar-sülalə absurdu və erməni tarixşünaslığı haqqında

Hörmətli oxucular, dövlətçilik qurulmadan çar sülaləsinin olması mümkün deyil. Sonuncu, yəni dövlətçilik tarixi xronikada hansısa bir

yolla əks olunmalıdır. Biz absurdu şərh etmək üçün erməni tarixi xronikasından başlayırıq.

“İnsan özü və onun işi necədirsə, onun tarixi də elədir”. Erməni tarixinin atası Movses Xorenasi belə demişdir. Bu, tam həqiqətdir. Əvvəllər biz sübut etmişdik ki, M. Xorenasi erməni plagiatının ilk qaranquşudur. Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, M. Xorenasi-nin ən böyük xidməti tarixi faktları saxtalaşdırmasıdır. Məhz onun ilk və davamlı uydurmaları sayəsində erməni xalqının tarixi əzəldən yalan və absurdlarla zəngindir.

Əvvəlcə biz sizi M. Xorenasi haqqında XVIII əsr tarixçilərindən birinin Eduard Qibsonun sözləri ilə tanış etmək istəyirik: “(M. Xorenasi) yaxşı tarixçilərdən tələb olunan keyfiyyətlərdən heç birinə malik deyil”. Qibson bütün tarixçilərə tövsiyə edir: “*ondan (M. Xorenasidən) yalnız yaxşı tarixçilərlə razılaşıdırılan şeyləri götürmək olar*” (kursiv bizimdir). Biz obyektiv olmaq üçün başqa bir görkəmli tarixçi Avqust Kariyerin 1896-cı ildə erməni tarixinin atası haqqında fikrini sitat gətiririk. O, Xorenasini nəzərdə tutaraq yazırdı: “*Erməni alimlərinin məlumatlarına inanmaq avamlıqdır. Ona görə ki, onların çoxu uydurmadır*” (kursiv bizimdir).

Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, uydurma tarix yaradılmasında kiçik paylarına görə M. Xorenasinin iki digər sələfinin, tarixçi Aqafanqel və Yeqişenin öz yerləri vardır.

Şübhəsiz ki, istənilən xalq kimi ermənilərin də öz tarixi vardır. O, necə tarixdir? Bunlar haqqında qısa və müfəssəl məlumat 200 il bundan əvvəl F.Brokqauzun və İ. Yevfronun redaktəsi altında çıxan “Ensiklopedik lüğət”də (F.Brokqauz, İ. Evfron, “Ensiklopediçeskiy slovar”, t.1) şərh olunmuşdur. “*Ermənilər demək olar ki, heç bir zaman və ya yalnız çox qısa bir müddətdə bütöv bir dövlət kimi bir hökmdarın hakimiyyəti altında olmuşlar. Tarixi çərçivədə ermənilər – hind-avropa qəbiləsinin iran qolunun bir budağıdır. Ölkənin qədim tarixi demək olar ki, məlum deyil. Daşqın haqqında Moisey əfsanəsi ilə bağlı qədimdə ölkənin şimal hissəsinə verilən “Ararat” adı mixi yazılarda və Herodotda rast gəlinmir. Qədim farslar bu ölkəni Armin*

adlandırırdılar. İndiki ermənilər tərəfindən düzəldilmiş tarix də qədim erməni milli abidələrinə əsaslanmur. Onlar öz qədim tarixlərini Tövratın hekayələri ilə bağlayırlar, bu da onların çox sonrakı xristian mənşəlilyini sübuta yetirir” (kursiv bizimdir). Ermənilərin rəvayətinə görə onların ölkəsi 4 böyük Fərat, Dəclə, Kür və Araz çayları axan qədim dünyanın mərkəzi imiş və İncil və Assuriya hekayələrinə görə Tufandan sonra o, ikinci dəfə bəşəriyyətin beşiyi olmuşdur. Onlar Bibliyada xatırladılan Toqarmanın oğlu Haykı özlərinin əcdadı sayır və bunun sayəsində özlərini hayk, ölkəsini isə Hayastan adlandırırlar.”

Hörmətli oxucular, gətirdiyimiz sitat bizə bir neçə əhəmiyyətli nəticə çıxarmağa imkan verir. Əvvəla, Ermənistan praktiki olaraq, heç vaxt öz milli müstəqil hakimiyyəti altında olmamışdır, çünki o, vahid dövlətçiliyə malik deyildi. İkincisi, Ermənistan “Tövrat”ın əfsanə və rəvayətlərini “tarixi mənbə” kimi təqdim edir. Bunu unutmaq və elə həmin “Ensiklopedik lüğət”də Ermənistanla bağlı izahatla bir də tanış olaq. Məlum olur ki, (Böyük) Tiqran İsa peyğəmbərin anadan olmasından 63 il əvvəl romalılara məğlub olur, ərazilərini və eyni zamanda Antoni tərəfindən əsir götürülən Artavaz adlı oğlunu itirir. Bunların hamısı 117-ci ildə Trayanın Ermənistanı Roma əyaləti elan etməsi ilə başa çatır. Ən əsası budur. Belə məlum olur ki, (Böyük) Tiqranın hakimiyyəti dağıdıldıqdan sonra Roma və yunan mənbələrinə əsasən, erməni tarixçilərinin qəbul etmədiyi bir çox erməni çarlarına ad verilir. “*...Bu fikir ayrılığı onunla izah olunur ki, erməni tarixçiləri yalnız əvvəlcə Ermənistanın Cənubi Mesopotamiya hissəsində, çox kiçik vilayətdə çarlıq edən, bu və ya digərləri onları rahat qoysun,- deyər romalılara, eləcə də iranlılara vergi ödəyən Arsakilər [Ərsaklar] sülaləsinin davamçılarını tanıyırdılar. O vaxt əsl Ermənistan iranlılar və romalılar arasında nifaqa səbəb olmuşdur və zərbəni erməni tarixçilərinin qəbul etmədiyi gah bu, gah da digər “çarlardan alırdı*” (kursiv bizimdir).

Hörmətli oxucular, buradan da bir nəticə çıxaraq. Məlum olur ki, “erməni çarları” hökmdar yox, təyin olunmuş canişinlər idilər. Yunan-

Roma mənbələrinin əksinə çıxış edən erməni tarixçiləri bununla razılaşmırlar. Bunu yadda saxlayaq və erməni salnaməçilərinə qayıdaq.

Əvvəlcə özünü yunan kimi təqdim edən V əsr erməni tarixçisi Aqafanqel (Aqatanqexos) haqqında danışmaq istərdik. III-IV əsr erməni tarixi hadisələrindən, ilk növbədə ermənilərin xristianlığı qəbul etməsi, Ermənistanda Sasanilərin parfiya Arşakilərinin hakimiyyətini əvəz etməsi, çar Trdatın dinə münasibəti haqqında (əvvəlki paraqraflara bax) danışan Aqafanqel yalandan sübut etməyə çalışır ki, o, təlim almış Roma katibi olarkən, bunların şahidi olmuşdur. Görün, onun haqqında erməni ədəbiyyatı tarixinin bugünkü ataları “Erməni orta əsr ədəbiyyatı” kitabında nə yazırlar: “Ancaq indi inandırıcı şəkildə sübut olunmuşdur ki, bu əsər V əsr erməni müəllifinin qələminə məxsusdur, guman ki, o, real həyatda mövcud olmuş Aqatanqexosun adına çıxılmışdır. “Tarix”in bu günə kimi gəlib çıxan erməni mətni VII-VIII əsrlərin redaktəsidir” (“Armyanskaya srednevekova literatura”, Erevan, 1986). Daha sonra göstərilir ki, müəllif əsl tarixi faktları aqioqrafik materialla (onun özündə olan yazılı mənbələrdən istifadə etməsi istisna deyil), əfsanələrlə, eləcə də xalq rəvayətləri ilə birləşdirərək, tam bitmiş bir əsər yaratmışdır.”

Saxta tarixə aid olan yalan arayışa haqq qazandırmaq lazımdır. Böyük tədqiqatçı R.Tompsona görə, yazılanlar V əsrin ikinci yarısında tərtib olunmuş kompilyasiyadır. Bu kompilyasiya olunmuş opusun tam mətni, onun ən qədim əlyazmasının tarixi XVII əsrlə XVIII əsrin arasındakı dövrə aid edilir və şəxsi kolleksiyada saxlanılır. Buna bənzər “tarixi orijinal”da bütün zəruri aksentləri yerinə qoyan alimin fikrinə diqqət yetirin: “*Əsər yalnız ona görə müəmmal deyil ki, o, yaddaqalan ənənələrdən və uydurma əfsanələrdən ibarət qərribə bir qatışıqdır. O həm də mövcud erməni versiyası ilə düz gəlməyən bir neçə dildə, müxtəlif redaksiyalarda mövcuddur*” (kursiv bizimdir), R.Tompson, “Ermənilərin tarixinə giriş”, 1976

Hörmətli oxucular, əgər sitat gətirilən alimə xas olan nəzakəti bir kənara qoysaq, bu zaman bizim qarşımızda erməni tarixinin daha yeni bir yalan nümunəsi meydana çıxar. Başlanğıc çətin deyil, Yeqi-

şenin “Vardan və erməni müharibəsi haqqında” (“O Vardane i voyne armyanskoy”, AN Arm, 1971) başqa bir tarixi opusuna (o da V əsrə aiddir) baxaq (qədim erməni dilindən tərcümə edən akad. İ.Orbeli, nəşrə hazırlayan K.Yüzbaşyan, müqəddimə və qeydləri yazan K.Yüzbaşyandır, Yer., Erm. EA, 1971).

Hər şeydən əvvəl, bu opusun görünüşünü “Erməni orta əsr ədəbiyyatı”nın (“Armyanskaya srednevekova literatura”) müəlliflərinin baxışları ilə təqdim edək.

“*Yeqişenin əsəri canlı şahid qələmi ilə yaradılmış ilk etibarlı tarixi mənbədir...O, hadisələri məntiq və səbəb mövqeyindən yenidən təsəvvürə gətirir*” (kursiv bizimdir). Doğrudan da, Yeqişenin bu əsərində Sasanilər hakimiyyətinə qarşı V. Mamikonyanın (yadelli Mamiqun) başçılıq etdiyi V əsr erməni üsyanından danışılır. O da Aqafanqeldəki kimi, “erməni gedişi” ilə, yəni müəllifin həmin hadisələri görməsi və şahid olması ilə bağlayır. Doğrudan da, əsər iranlılara, həm də satqın sünikli işxana (albanlara) qarşı nifrət hissi üzərində köklənmişdir.

Bu əsər əlyazması şəklində gəlib çıxmışdır. Onlardan ən qədimi XII əsrə, qalanları isə XIII-XVIII əsrlərə aiddir.

İndi isə görək dəstərilən bu tarixi opus müasir Avropa tarixşünasları tərəfindən necə qiymətləndirilir: “Yeqişe iddia edir ki, o, hekayəsinin əsasını təşkil edən hadisələrin şahididir”, - R.Tompson belə qeyd edir. Sonra: “Yeqişenin iddiası öz-özünə qəbul edilə bilməz. İş ondadır ki, bu hadisələrin şahidi olduğunu təsdiq edən başqa adamlar tərəfindən yazılmış digər erməni tarixləri son zamanların əsərləri kimi tanınmışdır”. Bu opusun tekstoloji təhlilini aparan R.Tompson bu nəticəyə gəlir: “...*Yeqişenin tarixinin VI əsri qabaqlaması o qədər inandırıcı deyil.*” (kursiv bizimdir) (R. Tompson, “Vvedenie v istoriyu Vardana i armyanskuyu voynu”, London, izd. Qarv. Univ., 1982).

Göründüyü kimi, hörmətli oxucular, əgər sitat gətirilən alimin elmi etiketini götürsək, onda onların erməni tarixşünaslığı haqqında dediklərinin mənası təxminən belə görünür: “Bir dəfə deyil, dəfələrlə yalan məlumat verən erməni tarixi opuslarına etibar yoxdur, çünki

onlar sonra da “yalan yayacaqlar.” Bununla bərabər, qeyd etməliyik ki, yalanları həqiqət kimi göstərən tarixi opuslar vasitəsi ilə erməni tarixşünaslığı bu “əsərin” uzun bir davamını işləyib hazırlamışdır. Bu davamlı tarixi serialda gen-bol uydurma və tarixi təhriflərlə yanaşı, xristian ideologemasına geydirilmiş “günahımıza görə cəza çəkəcəyik” kimi bir çox öyüd və nəsihətlər vardır. Erməni tarixi opuslarının sxemi, təxminən belədir: “ermənilərin yaxşı və ləyaqətlə yaşadığı dövr “qızıl əsr” dövrü olmuşdur, düşmən tərəfindən hücumla məruz qaldığı zaman əzabkeşlik və iztirab, inadkarlıq nümayiş etdirdikdə rəqib dəf olunmuş, əks təqdirdə məğlub olmuşlar. Xüsusilə qeyd edirik ki, bu günə kimi erməni narrativləri tərəfindən yalan tarix fonunda gətirilmiş “düşmən obrazı” və “cəfəkeşlik” mövcud erməni ənənəsinin bir hissəsidir və mif yaradıcılığı nümunələrinin qida mənbəyi sayılır. Bununla belə, etnosun “kollektiv yaddaşı” keçmişin süni şəkildə eyni cür quraşdırılmış mənəviyyəsi arasındadır. Əgər siz bugünkü erməni dərslikləri və tarixi monoqrafiyalarla, məsələn, 1998-ci ildə Ermənistanda nəşr olunmuş Sarkisyan, Xudaverdyan və Yüzbaşyanın “Hayın davamçıları” (Sarkisyan, Xudaverdyan, Yüzbaşyan, “Potomki Xaya”, Arm. 1988) tarixi opusu ilə tanış olsanız, buna asanlıqla əmin ola bilərsiniz. Bütün bunlar sovet dövründə də baş verirdi. Keçmiş SSRİ-nin bir çox kinoteatrlarında “**non-stop**”la nümayiş etdirilən “Ermənistan haqqında 7 nəğmə” filmi yada düşür. Bu filmin əsas ideyası uydurulmuş keçmiş, tarixi əfsanələr idi. Bu yerdə Floberin məşhur fikrini xatırlatmaq yerinə düşür: “...keçmiş bizi tutub saxladığına görə, indiki dövr bizdən uzaqlaşır”. Belə bir sual meydana çıxır: hansı səbəbdən? Bu suala Avropa alimi Qerzikin yaxşı bir cavabı var: “Ermənilərin çoxu özlərini vəhşi müsəlman asi-yahıların arealında xristianların - mədəni “avropalılar”ın adası kimi görməyə üstünlük verərək, öz irslərində Yaxın Şərq elementlərinin olduğunu inkar edirdilər (yenə də inkar edirlər). Hər biri (ermənilər) hazırda Ermənistan Respublikasının yerləşdiyi əraziyə Türkiyədə, Gürcüstanda və Azərbaycanda itirilmiş torpaqların bir hissəsi kimi baxır və həmin torpaqların qaytarılması ümidi ilə yaşayır” (Qerzik, “Ermənistan və ermənilər”, Smitin redaktəsi altında çıxan “Postsovet dövlətlərində milli məsələ” məcmuəsi, London, 1996, ingiliscə). De-

məli, hörmətli oxucular, baxmayaraq ki, bu bizim seçimimiz deyil, ancaq yada salırıq ki: “başqalarını aldatdıqca, nəhayət, özün də aldandırsan”.

Beləliklə, hörmətli oxucular, biz bu haşiyədən sonra “erməni Herodot”un – M. Xorenasinin tarixi cəfəngiyat uyduran sələflərinin kifayət qədər olduğunu təsdiq edərək, yenə M. Xorenasiyə qayıdaq.

Məsələ ondan ibarət deyil ki, M. Xorenasi “Ermənilərin tarixi” əsərində tarixi uydurmalar yaratmaqda hamını keçmiş, mifik dövrlərdən başlayaraq, “yalanı... sistemləşdirib” bütöv erməni tarixi yaratmışdır. Birinci növbədə, M.Xorenasiyə bugünkü erməni mütəxəssislərinin gözü ilə baxaq. O nəinki “V əsr erməni ədəbiyyatının böyük xadimi”, nəinki “erməni tarixinin atası”, o həm də “şairlərin və qrammatikanın atası”dır (“Srednevekovaya armyanskaya literatura”, 1986). Sonra: “Xorenasiyə rəşionalizm təfəkkürü və faktların qiymətləndirilməsində tənqidi metod xasdır..., onları müqayisə etmək yolu ilə..., yalnız onlardan doğru saydığını öz əsərinə daxil edir”. Və ya: “*Xorenasinin əsəri- ilk erməni tənqidi tarixidir, özlüyündə milli eimi tarixin tacıdır və dünya tarixşünaslıq ədəbiyyatının görkəmli abidələrindən biridir*” (kursiv bizimidir).

Hörmətli oxucular, belə təriflərdən sonra ən əsas məqsəd izah olunur: “Tarixi həqiqət axtarışında vətəndaşlıq cəsarəti və sağlam elmi fikir göstərərək, müəllif İncilin nüfuzunu belə möhkəm saymır”. Xorenasinin özü belə yazır: “... İlahi Kitablar, öz xalqını ayıraraq, başqa xalqların nifrətəlayiq, ləyaqətsiz və xatırlamağa layiq olmayan tarixini rədd edir.”

Məlum olur ki, Xorenasi İncildən “küsərək”, “tənqidi yanaşdığı”, daha dəqiq şəkildə desək, uydurulmuş və təhrif edilmiş bütpərəstlik dövrünün rəvayət və əfsanələri hesabına tarixi düzəltmək qərarına gəlir. Bəs Xorenasinin xidmətləri nədən ibarətdir? Erməni tarixi “Nuh tufanından tutmuş Hayk mifinə qədər” uydurulmuş, həm də erməni çarlarının, yeri gəlmişkən katolikosların siyahısı “düzəldilmişdir” (“İstoriya Armenii M. Xorenskoqo”, noviy perevod N. Emına, M., 1893).

İndi isə tarix üzrə mütəxəssis R.Tompsonun fikrini gətirmək vaxtı gəlib çatmışdır: "Moisey nəinki erkən erməni tarixini dünya səhnəsinə yerləşdirmək və erməni qəhrəmanları haqqında əfsanə və rəvayətləri əlaqəli sxemə salmağa çalışırdı, o həm də həmin tarixin çoxunu qərəzli şəkildə ona görə dəyişdirmişdir ki, öz havadarlarını məşhurlaşdırsın və onları parlaq nəsillə təmin etsin" (R.Tompson, "M. Xorenasinin "Ermənilərin tarixinə giriş", R.Tompsonun tərcüməsi və şərhləri, London, Harvard Universiteti., 1978).

Bax belə, hörmətli oxucular! Bizə bir şeyi əlavə etmək qalır: Xorenasi iddia edir ki, guya "Ermənistan"ın adının Urartu çarı Aramla bağlılığı vardır, o, "Nuh əyyamında" "düzəlişlər" aparır, lakin "ilk erməni xristianlığı"ndan danışanda bu dini onlara gətirən apostol Faddeyi necə öldürüdüklərindən bəhs etməyi unudur.

O, üçüncü dəfə Ermənistanda xristianlığı yaymağa təşəbbüs göstərən "Qriqori" adını qəbul edən parfiyılı Surenin ermənilər tərəfindən necə unudulduğunu və mağarada öz həyatını kimsəsiz və ac-yalavac başa vurduğu barədə danışmağı yaddan çıxarmışdır.

Bir halda ki, uydurulmuş erməni çarları ilk dəfə M.Xorenasidə peyda olur, gərək qısa da olsa, xronologiya və onun cızma-qarasının məzmunu haqqında da danışaq. Opus soydaşlarına təşəkkür və öz mömin çarlarına ifadə olunan məhəbbətlə başlayır. Sonra isə Adəmdən başlayaraq qədim zamanlar haqqında danışılır və erməni xalqının kökü onlarla əlaqələndirilir. "Birinci kitab"da – "Böyük Ermənistanın nəsil səcərəsi" - mifik Haykdan etibarən I Tiqranın hakimiyyətinin (b.e.ə. VI əsrin ortaları) təsvirinə qədər erməni xalqının mənşəyi haqqında nağıl söyülənir. Elə buradaca M.Xorenasi ermənilərin əfsanəvi mənşəyi haqqında uydurmuşdur ki, guya Mar Abbas adlı birisi Nineviyanın arxivindən bütün deyilənləri təsdiq edən yazılı bir mənbə tapmışdır.

R.Tompsonun fikri: "Moisey bildirirdi ki, o, erməni əfsanələrini Nineviyanın yazılı mənbələrindən götürmüşdür. Bütün bu tarix çox şübhəlidir... Nineviya Parfiya arxivlərini deyil, Assuriya arxivlərini saxlayırdı və bunların içində ermənilərə aid hər hansı əhəmiyyətli bir məlumat yoxdur ... "bu, bədii üslubdan savayı bir şey deyildir"

Sitat gətirdiyimiz alimin elmi nəzakətini bir kənara qoysaq, bu deyilənlər bildirir ki, qarşımızdakı absurd bir iddiadır.

M.Xorenasi "Bizim əcdadımızın orta tarixi" adlı ikinci kitabında Makedoniyalı İskəndərdən başlayaraq, III Trdat, onun Maarifçi Qeorqi tərəfindən xaç suyuna çəkilməsi və Arşakilərin parfiya sülaləsi haqqında məlumat verir.

Tarixi opusun üçüncü hissəsi "artıq nə çarı, nə məsləhətçisi, nə müəllimi olan" Ermənistanın aqlaşmasına həsr olunur. Ermənilərin tənəzzülü və məğlubiyyəti onların öz dinlərinə riayət etməməsi ilə izah olunur.

Hörmətli oxucular, bütün bu şərh olunanlar M.Xorenasinin "Ermənistan tarixi" (M. Xorenski, "İstoriya Armenii", perevod Emina, Moskva, 1893) əsərinin Emin tərəfindən edilmiş tərcüməsinin rus nəşrinə əsaslanır.

İndi isə akademik S. Malxasyansın digər tərcüməsinə uyğun olaraq (Yerevan, Xaypetrat, 1961, erməni dilində) M.Xorenasinin uydurduğu erməni çarlarının siyahısını verək.

Misal üçün, M.Xorenasinin "Bizim çarların geneologiyası və varislik" ("Qeneolojiya naşix tsarey i nasledovaniye") bölməsini götürək. Burada onların mövcud olması haqqında "dəlillər" yerləşdirilmişdir.

M. Xorenasi yazır: "Bizim çarların mövcud olması müqəddəs İyeremiya tərəfindən təsdiq olunur". Guya İyeremiya demişdir ki, o, Ararat çarlarına Babilə qarşı çıxış etməyi əmr etmişdir. Göstərilən 122 – 123-cü səhifələrdə Maras (Midiya) çarları ilə yanaşı, erməni çarları da verilir. Hər ehtimala qarşı əvvəlcədən belə deyirlər ki, Midiya hökmdarı Varpakes (Varpak) Skayurdun oğlu Paruyru erməni çarı təyin etmişdir. Hörmətli oxucular, sizi yormağ fikrimiz yoxdur, ancaq bir şeyi xatırlatmaq istəyirik ki, midiyalı Astiaqın hakimiyyətdə olduğu dövr erməni çarları "Yervand" və "Tiqranla" müqayisə olunur.

Burada bir şeyi əvvəlcədən demək zərurəti ortaya çıxır. M.Xorenasinin b.e. V əsr tarixçisi kimi təqdim olunması və onun əsərinin

həmin dövrə aid edilməsi kimi erməni söylərinə baxmayaraq, müasir Qərb tarixşünaslığı opusun yaranma tarixini qətiyyənlə VIII-IX əsrlərdən əvvəlki dövrə aid etmir. Opusun özü isə XIV əsrə aid olan əlyazmaların ən köhnəsi əsasında bu günə gəlib çatmışdır. Beləliklə, hörmətli oxucular, məlum olur ki, erməni çarlarının adları M.Xorenasi uydurmasının məhsuludur, ancaq onların müəyyən hissəsi Musa Kalankatuklunun “Alban tarixi” kitabından köçürülmüşdür. Alban çarlarının adları belə idi: Skaordi, Kanaki, İyeruanda, Paçuqa, Pavusa, Parnas və s.

Əlbəttə, M.Xorenasiyə görə, erməni çarlarının hamısı - ermənilərin əcdadından başlayaraq, “böyük Tigrana” qədər yüksək qəhrəmanlıq nümunələri göstərən insanlar olmuşlar.

Burada istər-istəməz arximandrit Mavro Orbininin qotları, rusları, türkləri və başqalarını təqdim etdiyi “Slavyan xalqının yayılması haqqında” (Mavro Orbini “O rassirenii naroda slavyanskoqo”, 1601) məşhur əsərinə qayıtmalı olursan. Belə ki, “biri vuruşur, digəri tarix yazır”, biri qələbə çalır, digəri öz məğlubiyyətlərini tarixi xronikanın faydalı rakursunda təqdim edir. “Yeni xronologiya” nəzəriyyəsinin müəllifi akademik Fomenko və onun davamçıları dəfələrlə qeyd etmişlər ki, “Tarix tez-tez siyasi reklam və özünü reklam etmə kimi çıxış edir”. Onlar Rus Ordasının (Türk Rusu) tarixini şərh edərkən göstərirdilər ki, məhz bu reklam və onun doğurduğu ideologiya və diplomatiya vaxtilə Rusiya və Türkiyə ilə mübahisədə Avropaya uğur gətirmişdi, lakin burada hərbi uğur nəzərdə tutulmur.

A. Fomenkonun məktəbi “tarixi- siyasi özünü reklam”ın vətəni orta əsr İtaliyasını (XV –XVII əsrlər) hesab edir.

Bu tədqiqatçılara böyük hörmətimiz olmaqla yanaşı, onların sonuncu fikirləri ilə razılaşmamaq qənaətində qalırıq. Bizim fikrimizə görə, tarixi-siyasi özünüreklamın vətəni Ermənistan sayılır və arzu olunanları həqiqət kimi göstərən erməni tarixçiləri bu məqsədə xidmət edirlər.

İndi isə, hörmətli oxucular, M.Xorenasinin uydurmalarının “inkışafı” haqqında bir neçə qeydə nəzər salaıq. Misal üçün, erməni təd-

qiqatçısı N.Nalbandyan M.Xorenasiyə dəstək vermək üçün Herodotun yaradıcılığına “kiçik” bir düzəliş vermişdir. (öz dövründə M.Xorenasi də “İncil”ə düzəliş vermişdir.)

Sən demə, Herodot təsdiq etmişdir ki, frakiyalılar-ermənilər urartuluları məğlub etmiş, onlarla birləşmiş, dilini və mədəniyyətini onlara vermiş və nəticədə... erməni xalqı meydana gəlmişdir. Buradan da Ermənistan yaranmışdır. Q. Sarkisyanın Şərqsünasların XXV Beynəlxalq konqresində məruzə olunan “Movses Xorenasinin “Ermənistan tarixi”nin xronoloji əsası haqqında” (Şərq ədəbiyyatı nəşriyyatı, M.,1960) əsərini götürək. Burada da elmdən uzaq metodlar vasitəsi ilə yalnız kağız üzərində mövcud olan erməni çarlarının hökmranlığının xronoloji cədvəlini inkişaf etdirmişlər. R. Kuriyanın düşüncəsinə görə, “Ermənistan”- “erməni” türk sözündən əmələ gəlmişdir və o, “yer” və “mən” kimi şərh edilir, demək olar ki, bu da “Yer adamı” mənasını verir. Buradan onun əfsanəvi tarixi başlayır. Əgər belə məntiqə əməl etsək, onda türk sözü vasitəsi ilə yaranan “yer” + “mənim”, yəni ermənilərin qonşulara qarşı irəli sürdükləri əbədi “Mənim yerim” kimi ərazi iddialarını yada salmaq yerinə düşər.

Bunlarla hara qədər getmək olar? Bir absurdun üstünə yenisi gəlir. Ancaq zaman özü göstərdi ki, bəzi erməni “alimləri” gaha yüksəklərə qalxmağa qadirlərmiş. Keçmişdə erməni tarixçiləri “qaz lələkləri ilə “əbədi” fikirlər yazmağa çalışırdılar... bu gün isə onların qardaşları əbədi lələklərlə, sadəcə “qaz” fikirləri yazırlar. Biz, birinci növbədə, S.Ayvazyanı və onun 1997-ci ildə Moskvada nəşr olunan “Rusiyanın tarixi. Erməni izi” adlı iddialı “iş”ini nəzərdə tuturuq.

Bütün digər absurdlardan əlavə, bu müəllif M.Xorenasinin erməni çarları haqqında “işləyib hazırladığı” mövzunu daha da “dərinləşdirmişdir.” Onun fikrincə, XX əsr tarix elminin M.Xorenasinin çar-sülalə saxtakarlığına şər atmaq hüququ yoxdur. Heç kəs müasir alimlərə (erməni alimlərini çıxaraq) o hüququ verməmişdir ki, onlar 66 erməni “hökmdarını” nəzərə almasın, 1958 illik əfsanəvi tarixin üstündən xətt çəksin. Həm də Haykazini sülaləsi uydurma ola bilməzdi. Ayvazyan heç yerdə adı-sorağı olmayan “erməni mixi yazıla-

rının” olduğunu “sübut edir” və məlum olur ki, onu oxumuş və bunun əsasında da M.Xorenasinin erməni çar sülaləri haqqında “qənaətini” təsdiq etmişdir. Ayvazyan hər ehtimala qarşı, “b.e.ə. 860-cı ildən 635-ci ilə qədər mövcud olan “Arartuni çar sülaləsi”nə paralel yeni bir siyahı da “tərtib etmişdir”.

Beləliklə, M.Xorenasinin saxta uydurmalarının inkişafı və onlara məqsədyönlü şəkildə verilən dəstək göstərir ki, onların istiqamətlənmiş vektoru vardır: “Sezarın arvadı şübhədən kənardadır”, yəni M. Xorenasinin çar-sülalə siyahısı doğrudur, baxmayaraq ki, o, yalan tarix üstündə qurulmuşdur.

Nə vaxtsa Fransanın tarixini təhrif etdiyinə görə A. Dümanın təqsirləndirildiyini yada salaq. Səhv etmirəmsə, R.Rollan onu müdafiə etmiş və demişdir ki, biz onun sayəsində parlaq tarixi roman obrazlarına qovuşmuşuq. Tarixin də ermənilər tərəfindən təhrif olunmasının bizə nə verdiyini anlamaq isə çətin deyil...

Hörmətli oxucular! Yəqin ki, siz çar-sülalə sayıqlamalarını bu və ya digər dərəcədə təbliğ edən erməni opuslarından yorulduunuz. Ona görə icazə verin, fikirləri boş və mənasız ideyalardan azad olan alimlərin qənaətlərinə müraciət edək.

Y.Melnikovanın tədqiqatlarına əsasən, (“Drevneskandinavskie qeoqrafiçeskie soçineniya” M., “Nauka”, 1986) orta əsr skandinav xronikası “Ermənistan” (“Armeniya”) termininə yeni izahat verir. Belə ki, Melnikovaya görə Skandinaviya “**ERMLAND**” “Böyük Ermənistan”dır və yaxud “**ARMENİYA**” Almaniyanın, ya da Rusiyanın köhnə adlarından biridir. Bu, Şərqi Pribaltika torpağı adlı varlı Prusiya tayfalarından birinin ərazisi olmuşdur. Y.Melnikova Şanteni de Iya Sosseyin “Dinlərin illüstrasiyalı tarixi”nə (“İllyustrirovannaya istoriya reliqiy”, izdano Spassko-Preobrajenskim monastirem i Rossiyskim fondom mira, 1992) istinad edərək göstərir ki, 1243-cü ildə bu torpaqda **ERMLAND** yepiskopluğu yaradılmışdır. Bu tədqiqatçıya görə, “Piyada Xrolve haqqında saqa” əsəri də **ERMLAND**-ın Rusiyadan asılılığını göstərir.

Y.Melnikova yazır ki, **YERMLAND** adı orta əsr müəllifləri tərəfindən tez-tez **HERMLAND** (sadəcə Almaniya ölkəsi) kimi oxu-

nurmuş. Məsələn, saqdakı “**HERMON** dağı və ya Almaniya dağı Böyük Ermənistanda yerləşir”, - məlumatı kimi.

Bu yanaşmanı inkişaf etdirən Q.V.Nosovski və A.Q.Fomenko “İmperiya” (M., 2003) kitabında sübut edirlər ki, Skandinaviya **ARMENİYA**-sı elə Almaniyanın özüdür və eləcə də Qafqazda olan ikinci bir Armeniyanın- Ermənistanın da izahını verirlər. Qədim “Böyük Ermənistan” (skandinaviya dilində **ERMLAND HINN MİKLA**) adını tədqiq edən müəlliflər iddia edirlər ki, bu **ROMLAND**-dır, yəni Bizans imperiyasıdır, daha son zamanlarda isə **ARMENİA** kimi səslənən Almaniya (Müqəddəs Roma imperiyası) olmuşdur. Skandinaviya xronikasında şərh olunanlar, eləcə də Y.Melnikova və Q.Nosovskinin, həm də A.Fomenkonun gəldikləri ümumi rəy sonuncuya bir sıra nəticələr çıxarmağa imkan verir.

Birincisi, tarixi xronikalarda rast gəlinən “**Armeniya**” adı o mənanı vermir ki, söhbət indiki Ermənistandan gedir, daha doğrusu, Almaniya (o cümlədən Müqəddəs Roma imperiyası Almaniya), ya da Bizans imperiyası nəzərdə tutulur.

İkincisi, ümumiyyətlə, “Böyük Ermənistan” adının indiki Ermənistanla heç bir əlaqəsi olmamışdır. Bu ad əvvəlcə Bizansın, sonra isə Müqəddəs Roma imperiyasının sahəsini və əzəmətini ifadə etmişdir.

Üçüncüsü, indiki Ermənistan tarixi Bizansın keçmiş fem-əyaləti olaraq, həm onun coğrafi adını, həm də qədim Roma-Bizans xronikasını öz yerli tarixinin əsası kimi mənimsəmişdir.

Bununla yanaşı, akademik A. Fomenko məktəbinin nümayəndələri müasir riyazi metodlar və kompyüter texnologiyası əsasında M. Xorenasinin “təqdim etdiyi” erməni katolikoslarının siyahısını tədqiq etmişlər. Bunun nəticəsində guya sayı b.e. əvvəl I əsrdə başlanan erməni katolikosları ilə Almaniyanın Müqəddəs Roma imperiyasının Roma-Alman imperatorları arasında paralellik göstərilmişdir.

“İmperiya” kitabında göstərilir ki, erməni katolikoslarının “siyahısı” bir neçə variantın birləşməsindən alınmışdır. Elə buradaca bir daha izah olunur ki, “Ermənistanın IV əsrdən IX əsrə qədər olan kilsə

tarixi süni şəkildə, kompilyasiya yolu ilə IX əsrdən sonrakı dövrün tarixindən yaradılmışdır.”

Əvvəlki paraqraflarda bu barədə söz açmağımıza baxmayaraq, ancaq bir daha qeyd edirik ki, iki Rusiya müəllifinin söylədiyi fikir əsasında belə nəticə çıxara bilərik ki, Ermənistan Bizansın keçmiş tarixi fem-əyaləti kimi onun adını, bütün tarixini, həm də öz yerli tarixinin əsası kimi köhnə Roma-Bizans xronikasını özlərinə aid etmiş, eləcə də nəyi isə Almaniya Müqəddəs Roma imperiyasının tarixindən götürmüşdür.

Belə çıxır ki, ermənilər bu gün də başqa xalqların tarixi keçmişindən və irsindən planlı şəkildə istifadə edir və süni şəkildə hadisələri uzaq keçmişə aparır, plagiat və erməni səcərəsini saxtalaşdırmaq üzərində işlərini davam etdirirlər.

Bununla yanaşı, qeyd etməliyik ki, hazırda mövcud olan varianta əsasən, “Ermənistan” adı Urartunun “Armi” əyalətinin adı ilə əlaqələndirilir, “Hayastan” isə Urartunun “Hayasa” əyalətinin adı ilə bağlanılır.

Beləliklə, hörmətli oxucular, çar-sülalə cəfəngiyatı bir absurd idi və bu cür də qalmaqdadır. Hörmətli oxucular, görün nə qəribədir?! Mövcud olmayan erməni monarxları ilə bağlı uydurulmuş tarix öz siyasi davamını Ermənistanın işğal etdiyi Qarabağ torpaqlarında tapır. Burada xatırladılan II Tıqranın adı cidd-cəhdlə ermənilərin iddialı olduqları torpaqlara bağlanır. Xüsusən 2007-ci ilin avqust ayında erməni KİV-ləri (“ArmiInfo”) xəbərlərlə bərq vururdu: arxeoloqlar qazıntılar zamanı Qarabağda mifik (Böyük) Tıqran tərəfindən əsası qoyulmuş növbəti Tıqranakerti aşkar etmişlər. Arsax Tıqranakertinin arxeoloji piarının tam müəyyən bir məqsədi var idi: Qarabağı özündə birləşdirən “Böyük Ermənistan”ın mövcud olduğuna dair yeni bir “fikir” yaratmaq. Erməni tarixçiləri iddia edirlər ki, artıq V –VI əsrə aid xristian bazilikası, ibadət xananın bir hissəsi, örtüyünün parçaları, girişlər və qala divarının qalıqları qazılıb üzə çıxarılmışdır. Qazıntılar zamanı tapılan keramika, xaçkar qalıqları – bütün bunların hamısının erkən xristianlıq dövrü ilə əlaqəsi olduğunu göstərir.

Oxucuların başa düşdüyü kimi, söhbət erməni dairələrinin Qafqaz Albaniyasının saxtalaşdırıb “ələ keçirdiyi” maddi-mədəni irsindən gedir. Ancaq bu medalın bir üzüdür. Erməni dövlətçiliyinə məxsus olmayan torpaqlarda qazıntı işlərinin aparılması və Azərbaycanın tarixi-memarlıq irsinin talan olunması onun hüququ tərəfidir. Burada bizim maddi və qeyri- maddi mədəni irsimizin mənimsənilməsinin tarixi torpaqlarımıza olan erməni iddiaları ilə sıx bağlı olduğu yenə də aydın şəkildə özünü biruzə verir.

M. Xorenasinin düzüb-qoşduğu monarxlarla bərabər uydurulmuş sülalələr bəzi erməni xadimlərini hələ də həyəcanlandırır. Xüsusi olaraq, bu kateqoriya üçün M. Xorenasinin yaradıcılığı haqqında erməni və digər xalqların nümayəndələrinin fikirlərindən misal gətiririk. Vaxtilə Movses belə yazmışdır: “İnsan və onun işi necədirsə, onun tarixi də elədir”. Baxmayaraq ki, o, böyük uydurma ustadıdır, ancaq onun bu sözləri tam həqiqətdir. Axı, bu gün erməni xalqının tarixi saxtakarlıq və uydurmalarla doludur.

Qaraqaşyan: “Ermənilərin keçmişə haqqında tarix və ya rəvayət kimi qəbul edilə biləcək heç bir məlumat yoxdur. Onlar xristianlığı qəbul etdikdən sonra Hayk və Nuhla qohumluğu uydurmuşlar. Belə qəbul olunub ki, o, Yafəsin nəvəsi, Nuhun oğlu olan Torqomun nəslindəndir. Çünki əski tarixçilərdən bir neçəsi Yəhudi salnamələrində xatırlanan Torqom adını Ermənistanın bir hissəsi, ailə, nəsil, Torqom milləti kimi göstərmişlər. Bu haqda ilk dəfə Xoren Movses yazmışdır” (“Şərq məsələsinin tarixi”, London, 1905).

Qaraqaşyan (M. Xorenasinin Mar Abbasın əsərlərindən istifadə etdiyi barədə): “Movses Xorenasinin bu əsəri harada yaradılmışdır, kimdən mənimsənilmişdir, orijinal hansı dildə imiş? O, bunun haqqında danışmır. Vaqarşakdan yüz il əvvəl Nineviya şəhəri olmamışdır. Miladdan 450 il əvvəl Herodot Nineviyanın yanından keçmiş, ancaq o vaxt heç bu şəhərin xarabalıqları da yox imiş. Ksenofon əlli ildən sonra da Nineviya haqqında heç bir məlumat vermir, yəni heç nə xatırlatmır. Vaqarşak haradan bilir ki, Nineviyada belə bir kitab var? ...Nineviya arxivindən Mar Abbas tarixinin çıxarılması, bizim

fikrimizə görə, bu onun qədim dövrü və bilavasitə Qeldani və Nineviyanın tarixini bilməməsi üzündəndir. Bu şəhər haqqında bizim indiki məlumatımız bu rəvayəti tamamilə inkar edir” (“Osuditelnaya armyanskaya istoriya”, Tiflis, 1895).

Haykazyan: “İlkin erməni sülaləsi tarixi şəxsiyyətlərdən yox, uydurulmuş nağıllardan götürülən personajlardan ibarətdir. Movses Xorenasinin özü beşinci yüzilliyin tarixçisi deyil, o, yeddinci yüzillikdə yaşayan saxtakar-tarixçidir”. («Армянская история», Париж, 1919).

Qevork Aslan: “Biz qəbul etməliyik ki, Movses Xorenasi öz hekayələrini Suriya nağıllarından götürmüş, yaxud Ermənistanda dolayan Hürüfilərdən eşitmiş və onları ustalıqla öz əsərlərində göstərmişdi. Özü Suriya və İrənin tarixi mənbələrindən istifadə etmişdir. O, Yasenxen yəhudilərinin döyüşlərindən bəhs edən parçaları, Eyzeben kilsəsinin tarixini Malalesdən götürmüş və özünüküləşdirmişdir” (Г.Аслан, «Исторический этюд о населении Армении», Париж, 1909).

Gevorq Aslan: “Movses Xorenski haqqında danışarkən, onun Asuriya mənbələrindən götürdüyü bir-iki addan savayı bir şeyi yoxdur ki, bu hökmdarları təsdiq etsin. Bu tarix Əhdi-ətiq rəvayətləri əsasında və ümumiyyətlə, ermənilərin yaşamadığı Araz və Fərat bölgəsində tərtib edilmişdir”.

Basmacyan: “Ermənistanın və ermənilərin tarixi və yaranışı çox qaranlıqdır. Bu ərazi ta qədim zamanlardan Pamir düzənliyindən gələn, İndiquş emiqrantları tərəfindən tutulmuşdur. Ermənilərin rəmalılar, yunanlar, iranlılar və bütün millətlər kimi mifik qəhrəmanları mövcuddur. Milli tarixçilər təfəsilatı, aşkar mənbələrə malik olmadıqları üçün onların yerini nağıllardakı personajlar tutmuşdur” («Новая история армян», Париж, 1917).

Tomayan: “Roma tarixçiləri Movses Xorenski və digər erməni tarixçilərindən fərqli olaraq, tamamilə başqa yol və ermənilər üçün başqa hökmdarlar seçmişlər. Bu hadisələrin baş verdiyi dövrdə yaşayan, eləcə də iştirakçıları olan Roma tarixçilərinin böyük bir hissəsi

həqiqəti yazdıqlarına şübhə etmirlər. Elə olduqda onların əsərlərini bizim milli tarixçilərin uydurmaları ilə necə müqayisə edək? Elə sualın mahiyyəti də bundan ibarətdir! Əks hadisələr uydurmaq üçün Çamçyan, Qaraqaşyan və başqa tarixçilər xeyli çalışmışlar, ancaq bu cəhdlər də uzunömürlü olmamışdır” (“İstoriya vostoçnoqo voprosa”, London, 1905).

T.Vetter: “Movsesin əsərləri itmiş, onlar tam və orijinal şəkildə gəlib bizim əlimizə çatmamışdır. Haqqında danışılan əsərlərin ona aid olduğu müəyyən edilməmişdir. O, bunu bizə V əsrdə yazılmış tarix kimi təqdim edir. M.Xorenasi öz tarixini bölgədəki nağılları və xalq rəvayətlərini Korhten (indiki Akulis) adı altında toplayaraq yazmışdır. Onun birinci və ikinci kitabı xalq nağılları əsasında yazılmışdır. O, mifik personajları tarixdə mövcud olan hökmdarlar kimi göstərmiş, aldığı məlumatları istədiyi və düşündüyü kimi təhrif etmişdir. İrənlə bağlı “Dəhhaq” və “Ərdəşir” qəhrəmanlıq eposlarını, Yeskani və Sasanilər haqqında məlumatı İrənin tarixçilərindən götürmüşdür” (“Erməni əsərləri”, Vyana, 1895, erməni dilinə tərcümə V.Daşyanındır).

De Morqan: “Biz bu ölkənin [erməni] tarixçilərinin necə işlədiklərinin şahidiyik, dindar şəxslərin hamısı öz millətlərinin köklərini Müqəddəs əhdi-ətiq ənənələri ilə bağlayır və hayk soyunu özlərinə yaxınlaşdırmaq üçün onlar rəvayətləri və mənbələri necə qarışdırırlar”. Bu vəziyyət nəinki tarixi hadisələrə, eləcə də hökmdarların ailələrinə də aiddir («Осудительная армянская история», Тифлис, 1895).

Yetiene Küatremere: “Mar Abbasın Nineviya arxivlərində axtarılması Movses Xorenskinin uydurmalarıdır. Erməni tarixçisinin danışdıqlarının hamısı bir fantaziyanın xarakterini ifadə edir. Movses Xorenasi və bütün buna bənzər erməni tarixçiləri bu hekayələri ona görə qəbul etmişlər ki, onlarda Şərq xalqlarının məğrurluğuna laylay çalınır” (“İstoriya vostoçnoqo voprosa”, London 1905).

Burada Tasitinin çox əhəmiyyətli bir xəbərdarlığını xatırlatmaq istərdim: “Nəyinsə yaddaşdan silinməsi xalqın öz əlində deyil”. O,

uydurulmuş deyil, yaşanılmış hadisələrlə formalaşan yaddaşı nəzərdə tutur. Ona görə sonda biz Oksforddan olan tədqiqatçı D. Louetalın məşhur sözlərini veririk: “ Tam əyləncə üzrsüz kimi görünə bilər, xüsusən, yalançı kollektiv yaddaşın sindromunu təyin edən yalan xətirələrdən, uydurmalarından söhbət gedəndə, ola bilsin, nəyi isə yaddaşda saxlamağı məcbur etmək daha pisdir” (D.Louetal, Oksford, Mejd. İzd., anq.).

Bunların səbəbi isə erməni tarixçisi Qevorq Aslanın “diaqnozunda” göstərilmişdir: *Ermənilərdə dövlətçilik olmamışdır. Onlar vətən hissi və siyasi əlaqələrlə bağlı deyillər. Erməni vətənpərvərliyi yalnız yaşadıkları yerlə bağlıdır* (“Armeniya i armyane”, 1914) (kursiv bizimidir). Yaxud O. Tumanyanın sözlərini xatırlayaq: *”Bizim bədbəxt tayfamız heç vaxt siyasi cəhətdən müstəqil olmamışdır*” (kursiv bizimidir).

§8. Kürəkçay absurdu

Biz “**Ab absurdo ...**” “**...Ad absurdum**” tematik silsiləni davam etdirərkən, absurdun heç də mənasız söz yığını olmadığını xatırlatmaqdan başlayaq. Absurd bəzən müəyyən məramla tabedir və ona görə də o, tam konkret bir məqsəd güdür. Bir halda ki, absurd realıqla üst-üstə düşməyən hansısa iddialardan, daha dəqiq desək, nağıllardan ibarətdir, deməli, onlar saxtakarlıq və uydurmalar üzərində qurulmuşdur. Bir sözlə, yalan və riyakarlıqla qarışdırılmışdır. Məlum olduğu kimi, bir yalan digərini yaradır, bir absurd digər bir absurda yol açır. Absurd təsadüf deyil, qərəz, niyyət yaradır...

Bizim misal çəkdiyimiz absurdlar Azərbaycan xalqının mədəni-tarixi irsinin mənimsənilməsi və “erməniləşdirilməsi” ilə sıx əlaqə dardır və erməniçiliyin torpaqlarımıza olan iddialarından irəli gəlir. Onlar nəinki təcrübəsiz adamları “çaşdırmağı”, həm də şəraitə uyğunlaşmağı bacarırlar.

Yəqin ki, ermənilərin siyasi və digər növlərdən olan mif yaradıcılığının və söylə formalaşdırılan həqiqətdən uzaq obrazları qidalandıran mənbəyi buradadır, yalanlardan quraşdırılmış absurd burada yaranır... və burada da riyakarlıq donuna geyindirilir.

Hələ lap qədimlərdə Publisiy Sir çox düzgün qeyd etmişdir: “Əsas o deyil ki, səni kim hesab edirlər, əsas odur ki, həqiqətdə sən kim-sən”, əks halda “riyakarlıq qüsurun xeyirxahlığa ödədiyi haqq ola-cadır.”

Beləliklə, Kürəkçay absurdu

Məlum olduğu kimi, Kürəkçay müqaviləsi Qarabağ xanlığının Rusiyaya birləşdirilməsini təsbit etdi. 14 may 1805- ci ildə Qarabağ hökmdarı İbrahim Xəlil xan və Qafqazda rus ordusunun komandanı general Sisianov Gəncənin yaxınlığındakı Kürəkçayın ətrafında “And öhdəliyi”ni ifadə edən müqaviləni imzaladılar və həmin bu sə-

nədə əsasən, Rusiya təbəəliyinə könüllü daxil olan Qarabağ xanlığı öz müstəqilliyindən məhrum oldu.

Bu, Gəncə xanlığının Rusiyaya ilhaqının davamı olan tarixi dönüş nöqtəsi idi. Göstərilən hadisələrin Azərbaycan və Rusiyanın sonrakı tarixi ilə əlaqəsi olmuşdur və Kürəkçay müqaviləsi Qarabağın bugünkü həqiqətlərində də özünü göstərmişdir.

Qərribə olsa da, son vaxtlar Kürəkçayla bağlı erməni və bir sıra Rusiya nəşrlərində hələ də uydurmalarla qarşılaşırsan. Bunların bir hissəsi sovet dövründə hazırlanan erməni cəfəngiyatına gedib çıxır.

Absurd uydurmaların mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir.

Birincisi, Qarabağ Rusiyaya erməni əhalisinin yaşadığı hansısa erməni vilayəti kimi birləşdirilmişdir.

İkincisi, Kürəkçay müqaviləsi ermənilərin təşəbbüskarlığı və “səyi” sayəsində təşkil olunmuş və həyata keçirilmişdir.

Hörmətli oxucular, qeyd etmək lazımdır ki, bu hələ o tarixi dövrdə “Erməni məsələsi”nin Qafqaza gətirilməsinin siyasi sövdələşmə olması bizim yazılarımızda qeyd olunmuşdur. Rusiya sonralar burada erməni dövlətçiliyi yaratmaq üçün ermənilərin Türkiyə və İrandan bu torpaqlara köçməsinə imkan yaradır, ermənilər isə öz üzərlərinə onlara sədaqətli müttəfiq, “Rusiya və türk-müsəlman dünyası” arasında müasir terminologiya ilə desək, “bölgədə Rusiyanın forpostu” olmaq öhdəliklərini götürürlər.

Yəqin ki, bu kütləvi erməni düşüncəsinə yeridilmiş siyasi mif yaradıcılığının çox maraqlı əlamətlərindən biri - Rusiyanın agentı kimi ermənilərin siyasi rolu haqqında təsəvvür idi.

Belə düşünmək olar ki, keçmişdə və indi Ermənistan Rusiya ilə münasibətlərində hansı vəzifələri yerinə yetirmiş və yetirir, bu, onun öz işidir, onun başlıca mahiyyəti bu deyil. Vacibi odur ki, ermənilərin Kürəkçay müqaviləsi ilə heç bir əlaqəsi olmamışdır.

Kürəkçaydakı “erməni izi” cəfəngiyatdan ibarətdir və keçmişdə Ermənistanın Rusiya qarşısında götürdüyü öhdəliklərin “müvəffəqiyyət

yətlə yerinə yetirilməsi”nin uydurulmuş sübutudur. Xüsusən də, söhbət Qarabağdan gedəndə.

Bu tezisi müdafiə etmək üçün, hörmətli oxucular, həmişə olduğu kimi qısa tarixi bir ekskurs etməli, həm də müqavilənin mətninə kiçik bir izahat verməli olacağıq.

Hər şeydən əvvəl, Kürəkçay müqaviləsi imzalanana qədər hansı tarixi hadisənin baş verməsi haqqında bir neçə fikirlə tanış olaq.

Səfəvi imperiyasını müvəqqəti dirçəldən Nadir şahın ölümündən sonra onun şahlığı dağılır. XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycan çoxlu müstəqil xanlıqlar və kiçik sultanlıqlar (23-ə yaxın) şəklində qismən asılı feodallıqlardan ibarət olur.

Bunlardan ən güclüsü qısa müddət ərzində ilk dəfə öz xanlığını dağılmış Nadir şahın imperiyasının keçmiş Qarabağ bəylərbəyliyi qərb hissəsində yerləşdirən Cavanşir nəslindən olan Pənah Əli xanın yaratdığı Qarabağ xanlığı olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Nadir şah öz hakimiyyəti illərində Qarabağ bəylərbəyliyinə o qədər də mərhəmət göstərmirdi, çünki o, şahlıq taxtına əyləşəndə qarabağlılar ona tərəfdar olmamışdılar (Qarabağ tayfaları şahlıq taxtında yalnız Səfəvilər sülaləsinin nümayəndələrini görmək istəyirdilər, Nadir şah isə onlardan idi) O, şah elan olunandan sonra Qazax, Borçalı və Şəmsəddin ərazilərini valiləri ilə birlikdə Qarabağ bəylərbəyliyi tabeliyindən çıxardır və onları Kartli çarı Teymurazın tabeliyinə verir. O daha uzaqlara gedir, beş Qarabağ xristian mülkiyyətinə azadlıq verir, onları Qarabağın tabeliyindən çıxardır və müstəsna şəkildə şahı tabe edir. Beləliklə, hələ XV əsrdə Cavanşah Qaraqoyunludan “mülük” titulu, yəni mülüklik alan Həsən Cəlaləli nəslinin 5 feodal qız xətti: Güllüstan, Çilaberd, Xaçın, Varand və Dizaq nisbi müstəqilliyə malik olur.

Qarabağ xanlığının qüdrətli olması üçün Pənah Əli xan öz mərkəzi hakimiyyətinin möhkəmlənməsi istiqamətində bir sıra tədbirlər görür, eyni zamanda onun alban mülükləri tərəfindən tanınmasına nail olur. Pənah Əli xanın ölümündən sonra mülüklərin yenidən Qarabağ xanlığına tabe olması siyasətini onun oğlu İbrahim Xəlil xan davam etdirir və buna nail olur. Şübhəsiz ki, feodal hökmdarlarına çevrilən

alban mülkləri Qarabağ xanlığının tabeliyində qalması arzu eləmir-dilər və öz katolikoslarının məktubları vasitəsi ilə Rusiyadan kömək umurdular, ancaq bu, onların müstəsna olaraq öz hakimiyyətləri, öz müstəqillikləri... üçün “Rusiyadan savayı heç kimdən asılı olmayan Albaniya vilayəti”nin yaradılması uğrunda bir mübarizəsi idi...” İmpe-ratriça II Yekatrinanın dövründə çar rejiminin, qeyd olunduğu kimi, erməni çarlığı deyil, məhz Alban çarlığının yaradılmasına dair gizli planı çoxdan mövcud idi. Bu səbəbdən alban mülklərinə rus meylli “erməni çalarının” verilməsi heç bir tənqiddə sığmır. Görək bu gün saxtakarlıq necə həyata keçirilir və növbəti absurd necə yaranır. “Pravoslav ensiklopediyası”nın “erməni apostol kilsəsi” (“Pravoslav-naya ensiklopediya”, (t.3, 2002), razdel “Armyanskaya apostolskaya serkov”) bölməsində Bozayan və K.Yüzbaşyanın müəllifliyi ilə şərh olunanlar modernləşdirilmiş absurd variantı formalaşdırılır. Mə-lum olur ki, “...*İran ərazisində, hər şeydən əvvəl, mərkəzi Qanzasar-da (Arsax) yerləşən Alban katolikosatı Ermənistanın Rusiyaya birləş-məsinə yönəldilən fəaliyyətini aktivləşdirmişdir. Yerevan, Naxçıvan və Arsax xanlıqlarının erməni din xadimləri İran hakimiyyətindən canlarını qurtarmağa çalışırdılar*” (kursiv bizimdir). Burada hər bir fikir absurddur, siyasi mif üzərində qurulmuşdur və mahiyyət eti-barilə yalandır. Bu ərazidə heç vaxt mövcud olmayan Ermənistan öz din xadimləri və İrəvan, Naxçıvan xanlıqlarında olmayan pastvası ilə, eləcə də mövcud olmayan Arsax xanlığı ilə Rusiyaya necə birləşə bilirdi? Yeri gəlmişkən, nə üçün Alban kilsəsi “Ermənistana işləmə-yə başlayır?” Növbəti absurd qondarmaya aid nümunə: “1828-ci il Türkmənçay müqaviləsi ilə Şərqi Ermənistan Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil olur.” “Şərqi Ermənistan” nə olan şeydir? Bunu, yəqin ki, belə cəfəngiyatların müəllifləri bilirlər.

Mürəkkəb siyasi vəziyyətə baxmayaraq, qısa tarixi zaman kəsi-yində Qarabağ xanlığı müstəqil olur, onun kimdənsə asılı və ya ki-minsə təsiri altında olmadığı aydın görünür. İnanılmaz olsa da, həqiqətdir ki, bu faktın sənədli təsdiqi gec gəlir, daha doğrusu, öz təsdi-qini “Gülüstan” müqaviləsində tapır, burada Rusiyanın təkidi ilə İran Qarabağa və Şimali Azərbaycanın digər xanlıqlarına olan iddiaların-

dan əl çəkir, çünki onlar Gülüstan müqaviləsindən hələ çox əvvəl müstəqil idilər.

1801-ci ildə Şərqi Gürcüstan və ondan asılı olan Qazax və Şəm-səddin sultanlıqları orada yaşayan Azərbaycan əhalisi ilə birlikdə Ru-siyaya birləşir. Rusiya imperiyasının planı Azərbaycan xanlıqlarının Rusiyaya birləşdirilməsini nəzərdə tuturdu. Həmin plan Sisiyanov tərəfindən hazırlanmışdır.

Əvvəlcə Car-Balakənin ərazisi ələ keçirilir, sonra da Cavad xan başda olmaqla əhalinin doqquz aylıq müqavimətinə baxmayaraq, Gəncə xanlığı da süqut edir. Bu hadisə 1803-cü ildə baş verir. Növ-bədə Qarabağ xanlığı idi, ancaq I Rus-İran müharibəsinin başlanması bunun müddətini uzadır. Lakin 1805-ci ilin yazında Gəncə yaxınlı-ğında Kürəkçay yaxınlığında düşərgə salan Sisiyanov yazılı şəkildə Qarabağ xanlığının hökmdarı İbrahim Xəlil xandan tələb edir ki, o, xarici siyasətdə öz yerini müəyyən etsin. Xan cavab verməli idi: o, kiminlədir -Rusiya, yoxsa İranla? Qeyd edək ki, bu sual ermənilər və yaxud Cənubi Qafqazda hansısa mövcud olmayan erməni hökmdarı qarşısında deyil, Qarabağ xanı qarşısında dururdu.

Çıxılmaz vəziyyət və xanlığı saxlamaq arzusu İbrahimxəlil xanı Sisiyanovla görüşməyə vadar edir. O, oğulları və o vaxt Şəki hökm-darı olan kürəkəni ilə Sisiyanovun yanına gəlir. Məhz burada mayın 14-də Kürəkçay çayı üzərində İbrahimxəlil xan öz möhürünü vurur, Sisiyanov isə tarixə Kürəkçay müqaviləsi kimi daxil olan “And öhdə-liyi”nə qol çəkir.

Beləliklə, hörmətli oxucular, Qarabağ xanlığı Rusiyaya birləşir və hansısa mifik erməni vilayətinin məcburən Rusiyaya birləşməsi və onun səbəbləri haqqında heç nə yoxdur.

Bununla belə, Qarabağ hökmdarı “And öhdəliyi”ni heç kəsin, xü-susən, ermənilərin təsiri altında deyil, son dərəcə yaranan çıxılmaz vəziyyət və xanlığı saxlamaq istəyindən imzalamışdır. Şəxsi gücsüzlük və çar Rusiyanın torpaqları müstəmləkələşdirmə niyyəti ilə bağlı güzəştə getməyəcəyini aydın şəkildə dərk etməsindən başqa, heç nə onu çətin vəziyyətə sala bilməzdi. Müstəqil bir hökmdar kimi, o,

özünün “kөнüllü” vassallığının mahiyyətini aydın başa düşür və hakimiyyətinin faktiki olaraq devrilməsinin nəticələrini təsəvvür edirdi.

İndi isə Kürəkçay müqaviləsinin mətninə diqqət yetirək və burada hansısa erməni mənbəyi tapmağa çalışaq. Sənədin mətninin birinci maddəsinə əsasən, Şuşa və Qarabağ xanı İbrahim Xəlil xan öz adından, eləcə də varis və xələflərinin adından yalnız Rusiya hökmdarının vassal asılılığını tanımaqdan başqa, heç bir dövlətin, o cümlədən İranın vassalı olmamaq öhdəliyini götürmüşdür.

İkinci maddə Rusiya imperatorunun xanlığın bütövlüyünü saxlamaq haqqında verdiyi zəmanəti göstərirdi. Üçüncü maddədə İbrahim-xəlil xanın və sonralar onun varisinin anda uyğun olaraq, müəyyən edilmiş formaya əsasən, Rusiya imperatoruna inam təbəəliyini müəyyən edirdi. Dördüncü maddəyə əsasən, xan Gürcüstanın baş komandanının razılığı və icazəsi olmadan qonşu hökmdarlarla əlaqə yaratmaq hüququna malik deyildi. Beşinci maddə Rusiya hökmdarının imperiyanın digər təbəliyində olanlarla eyni münasibətdə olduğu kimi, qarabağlılara da münasibətini nəzərə çarpdırır və xanlığın daxili idarəçiliyi üçün xana zəmanət verirdi. Bununla yanaşı, xanın adamlarını qorumaq üçün 500 döyüşçü, o cümlədən zabit, qərərgah, top ayırır, bir sözlə, Şuşa qalası rus qoşunları tərəfindən işğal olunur. Sonra isə İbrahim xanın rus qoşununu azuqə ilə təmin etmək, düşərgə üçün şərait yaratmaq və onların Şuşa qalasına giriş-çıxışını uyğun şəkllə salmaq kimi öhdəlikləri gəlirdi. Bunların əvəzində isə Rusiya hökmdarı ona üzərində Rusiya imperiyasının gerbi olan bayraq bağışlayır. Bundan başqa, İbrahim-xəlil xan hər il Tiflis xəzinəsinə 8 min qızıl əşrəfi ödəməyə söz verir və əlavə olaraq səmimiyyət nişanəsi kimi nəvəsini də girov verir və s.

Kürəkçay müqaviləsində cəmi 11 maddə var və nəzərinizə çatdırırıq ki, bu mətnə ermənilər haqqında söz açılan bir maddə belə olmamışdır. Alban xristian feodal hökmdarları haqqında da bir kəlmə belə yoxdur.

Səbəb ondan ibarət idi ki, Rusiya imperiyası Qarabağın heç bir hissəsi ilə deyil, onun müstəqil hökmdarı ilə sazişə girmişdi.

Baxmayaraq ki, bir il keçəndən sonra müqavilə pozulmuş və İbrahim-xəlil xan böyük oğlu ilə birlikdə çar qoşunlarının rəhbərliyi tərəfindən edam olunmuşdu. Bütün bunlar ermənilərin deyil, Qarabağın tarixi idi. Tam dəqiqliyi ilə desək, 1806-cı ildə imperator I Aleksandr tərəfindən İbrahim-xəlil xanın digər oğlu Mehdiqulu ağa, xan elan edilərkən, həmin fərmanda da ermənilərlə bağlı heç nə yox idi, yəni heç bir sənəddə erməni izi büsbütün olmamışdır.

Bir neçə ildən sonra müqavilənin pozulması nəticəsində xanlıq sadəcə olaraq ləğv olunur. Bu, Qarabağ xanlığının tarixi və faciəsi idi. Bununla yanaşı, şəhər deməsən, xeyir gəlməz, Qafqazda rus qoşunları baş komandanının göstərişinə əsasən, 1823-cü ildə çar rejimi “Qarabağ əyalətinin siyahıya alınması”nı təşkil edir və məlum olur ki, Qarabağda yaşayan əhalinin 8,4 faizi qeyri-türk əhalisinin payına düşür. Hörmətli oxucular, erməni uydurmalarından fərqli olaraq, bu, ermənilər deyil, alban əhalisi idi. Ermənilər isə 1828-ci ildən, yəni Türkmənçay müqaviləsindən sonra general Paskeviçin göstərişinə əsasən və bilavasitə onun köməkçisi erməni əsilli Lazarevin iştirakı ilə Qarabağa yerləşdirilir. Yəqin elə bu səbəbdən də Qarabağ əyaləti haqqında Rusiyanın verdiyi məlumat ermənilərin saxtılıqları ilə uyğun gəlmir. Sonuncu sənəd müxtəlif bəhanələr altında Rusiya kitabxanalarından götürülmüş və məhv edilmişdir. Bu, başqa cür də ola bilməzdi. Çünki Kürəkçay müqaviləsi bağlanarkən, Qarabağda “erməni” deyilən məfhum olmamışdır.

Hörmətli oxucular, ermənilərin təqdim etdikləri Kürəkçay absurdunun tarixi belə olmuşdur.

§9. Aşiq absurdu

Hörmətli oxucular, sizi erməniçiliyin absurdları ilə tanış etdiyimiz **“Ab absurdo...”** **“...Ad absurdum”** materiallarını davam etdirir və ənənəyə sadıq qalaraq xatırladıyıq ki, “absurd” heç də mənasız söz yığını deyil. Cəfəng iddialar “sayıqlama”ya bərabərdir, onlar həqiqətə uyğun deyil, buna baxmayaraq, onlar mahiyyəti müvafiq məqsədlərlə müəyyən edilən konkret məna daşıyır. Dəfələrlə qeyd olunduğu kimi, erməniçiliyin məqsədi Azərbaycan torpaqlarına olan iddialarla bağlıdır və bu, xalqımızın mədəni-tarixi irsinin mənimsənilməsi və “erməniləşdirilməsi” ilə əlaqəli şəkildə həyata keçirilir. Absurdun məqsədi ətrafdakı adamları erməni yalanlarına və uydurmalarına inandırmaq, bu və ya digər formada öz çirkin əməllərinə “dəstək” və “bərəət” qazandırmaqdır. “Böhtan atın, böhtan atın, heç nə qalmasa da, çapıqlar qalacaq”,- hələ Makedoniyalı İskəndərin dövründən bu ifadəni işlədirlər. Öz məntiqinə əsaslanan erməniçilik həmişə sübut etməyə çalışmışdır ki, ağı qaradır, yaxud ağ deyilsə, deməli, qaradır. Bununla həmişə nəzərdə tutulur ki, “məqsəd vasitələrə haqq qazandırır”. Ona görə absurdun bir vasitə kimi, yalan və riyakarlıq üstündə qurulması əhəmiyyətli deyil. Absurd da yalan kimidir. Bir yalandan digər bir yalan doğduğu kimi, absurdlar da digər cəfəngiyatların meydana gəlməsinə kömək edir. “Erməni gəldi, yeni bəla gətirdi” gürcü ifadəsini dəyişərək, qeyd etmək lazımdır ki, “erməniçiliyin gəlişi” həmişə növbəti absurdun yaranması ilə bağlı olur. Erməniçiliyin “Olduğun kimi görünməmək, istədiyini kimi təsəvvür edilmək” şüarı “istədiyini kimi görünmək yox, istədiyini kimi olmaq” həqiqətinə tamamilə ziddir. Servantesin dediyi kimi, “don həm geyindirir, həm də soyundurur”. Ola bilsin, bu, ermənilərin doğma şairi Yeşiş Çarensin belə xarakterizə etdiyi insanlar üçün mühüm rol oynayır: “Bizdə riyakarlıq hələ ana bətnində olarkən yaranır.”

Beləliklə, aşiq absurdu

Bu absurdun mahiyyəti erməniçiliyin ilkin “aşiq” yaradıcılığına iddialarından ibarətdir, “bizə isə yalnız bu “fenomen”dən törəyən meyvələrdən dadmağa imkan verilir. Çünki aşiq yaradıcılığının mahiyyəti hər bir azərbaycanlıya aydındır, əvvəlki paraqrafda qeyd etdiyimiz kimi, aşiq sənəti həm də dastan, folklor-mahnı köklərinə söykənir və ermənilərin əqli mülkiyyət oğurluqları ilə sıx bağlıdır. Bir halda ki, epik əsərlərimiz erməni mənimsəməsinə məruz qalır, deməli, şifahi xalq yaradıcılığı daşıyıcılarının-ozan-aşıqların “ilk dəfə ermənilərdən çıxmasının” iddia edilməsi də təbiidir.

“Böyük Sovet Ensiklopediyasında” (“Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya”, BSE, III, Vtor. İzd. “BSE”, 1950) “aşiq” sözünün “eşq” (aşq) ərəb sözündən yaranmasının göstərilməsinə, həmin sözün etimologiyasına “Qısa ədəbiyyat ensiklopediyası”nda (“Kratkaya Literaturnaya Ensiklopediya”, t1,1962) oxşar izahat verilməsinə əhəmiyyət verməyərək, ermənilər hətta bu sözün etimologiyasına da iddia edirlər. Üstəlik, “Ensiklopedik musiqi lüğəti”nin (“Ensiklopedičeskij Muzikalniy slovar”, 1959) müəlliflərinin həmin sözün türk mənşəli “aşiq” sözündən əmələ gəldiyi fikri və “azərbaycanlılarda və ermənilərdə, onlarla qonşu olan SSRİ xalqlarında və bəzi Şərqi ölkələrində xalq şairi-ifaçısı və çalğıçısı kimi yozumu da nəzərə alınır. Bu kitabda “aşıqların öz mahnılarını –improviziyalarını simli alətlərin (saz, tar, kamança) müşayiəti ilə ifası” çox dəqiq izah olunur. Eləcə də məşhur ədəbiyyatşünaslar L.Timofeyeva və N.Venqrov “Ədəbiyyatşünaslıq terminlərinin qısa lüğəti”ndə (L. Timofeyeva, N. Venqrov “Kratkiy slovar literaturovedçeskix terminov”, M., Qosuçpedqiz, Min. Pros. RSFSR, 1963) birmənalı şəkildə “aşiq” sözünün türk mənşəli olduğunu bildirirlər. Daha son dövrlərdə, 1985-ci ildə nəşr olunan “Sovet ensiklopediya lüğəti”ndə də bu sözün türk mənşəli olduğu vurğulanır və bu sənət növünün mahiyyəti açıqlanır: “aşıqların repertuarına öz şeirlərindən başqa epik dastanlar, xalq mahnıları daxildir”, “aşiq” sözünün “aşiq” sözündən əmələ gəldiyi, onun türk mənşəli olduğu göstərilir. M.Nalbandyanın (Poln.sobr. soç., t.1) “erməni aşıqlarını yalnız erməni ailələrində doğulduqlarına görə erməni hesab

etmək olar”, “onlar hər zaman Azərbaycan ustalarının yaradıcılığına söykənmişlər” və “onların istifadə etdikləri saz, santur, kaman və ya kamança, bağlama tamamilə türklərə məxsusdur” açıqlamalarına baxmayaraq, ermənilər “aşıq” termininin mənşəyi ilə bağlı sərsəm iddialarına ara vermirlər (“Armyanskie aşuqi”, sobral Y. T. Palyan, 2 t., İzmir, İzd. Mamuryana, 1941, arm.) Məsələn, məşhur Q. Ağayan “aşıq” sözünün erməni “asoq” terminindən əmələ gəldiyini bəyan edir (Q.Ağayan “Armyanskie aşuqi i qusan-aşuqskoe iskusstvo”, Er. “Xaypetrat”, 1959) və onun redaktəsində həmin söz “şeyr, mahnı və yaxud onların ifaçısı” kimi verilir.

Bununla yanaşı, ermənilər “aşıq” termininə “asel” sözü kimi də yanaşmağa səy göstərmişlər, çünki erməni “falçıların” fikrincə, qədim erməni ədəbiyyatında mənaca ona uyğun “ergel”, yəni “oxumaq” sözü vardır. Xüsusən, akademik S. Malxasyans “Erməni dilinin izahlı lüğəti”ndə (St. Malxasyans, “Tolkovıy slovar armyanskoqo yazıka”, t.1, Er. Qos.izdat. Arm. Resp., 1944) “ifa etmə”, “mahnı oxuma”, “şeyr demək” sözlərini daxil etməklə “asel”in mənə çalarlarını 40-a çatdırmışdır.

Bu absurdu “əsaslandırmaq” üçün növbəti addımı yazıçı S. Xanzadyan atmışdır. O, iddia edir ki, “bizim [erməni] xalq öz spesifik yerli dialektlərində “ifaçı”, “improvizator” mənalarını ifadə edən “asox”, “asux” sözlərini saxlamağı bacarmışdır (S. Xanzdyan, “Razvitie narodnoy poezii Armenii, osobennosti sovremennoqo qusanskoqo iskusstva, ix formı i massovo - političeskoe znaçenie”. Doklad na II Vsesoyuz. seminare po narodnoy poezii, oktyabr 1949, Moskva).

Sonrası daha maraqlıdır. S.Xanzaqyan “asox”, “asux” sözlərində “s” və “ş” hərfələrinin yerini dəyişməklə “aşıq” sözü ilə heç bir əlaqəsi olmayan və yalnız onun tələffüz şəklinə uyğun arzu etdiyi “aşox” və yaxud “aşux” sözlərini almışdır. Nəticədə, ərəb “eşq” və türk “aşıq” sözləri yox olur, əvəzində erməni “aşox-aşux” köklərindən ibarət abstrakt sözlər qalır. Bu cəfəngiyat tam aydınlığı ilə göz qabağında olduğu üçün adı artıq çəkilən erməni alimi Malxasyans da onunla razılaşmır və “aşıq” kəlməsinin “xalq şairi, ifaçı, çalğıcı” mənalarına

görə ərəb sözündən yarandığını etiraf etməyə məcbur olur (“Tolkovıy slovar armyanskoqo yazıka”, t.1).

Çünki “eşq” ərəb sözündən əmələ gələn sözün “aşıq” kimi izah olunması ermənilərə heç cür əl verməmiş və ona görə onlar başqa cür yanaşmağa səy göstərmişlər. Xüsusən, ədəbiyyatşünas M.Çanaşyan “vurğun”, “məftun” mənalarını “ifadə edən” “aşıq” və yaxud “aşeq” sözlərinin kökünün fars dilinə aid olduğunu “müəyyən etmişdir” (M.Çanaşyan, “İstoriya sovremennoy armyanskoy literaturı”, t.1, “Venetsiya”, S.Qazar, 1953). Hörmətli oxucular, görün bu fikir necə təqdim olunur: “Vaxtilə aşıq (erməni) yaradıcılığı fars və türk xalqlarının təsirinə məruz qalmışdır. O, insanların təxəllüslərində, yazılmış şeyrlərdə və onların adlarında özünü göstərir. Belə formaların sayı 60-dan çoxdur.” Deyilənlərin mənası aydındır: əgər erməni aşıq yaradıcılığına təsir olmuşsa, o cümlədən türk təsiri, onda o, aktual ola bilməzdi. Belə bir iddianın müəllifinin ilk tədqiqat əsərində “aşıq” termininə fars mənşəyi verməyə səy göstərmiş Q.Levonyana müraciət etməsi pis olmazdı (Q. Levonyan “Armyanskie aşuqi”, Aleksandropol, İzd. Q. Santuryansa, 1892, arm.). Ancaq o da sonralar “aşıq” sözünün etimologiyasının “eşq”- “məhəbbət” sözünə gedib çıxdığını, türklərin sayəsində “aşeq” formasında erməni dilinə gəlib çatdığını və daha sonralar “aşuq” şəklində rusdilli ədəbiyyata keçdiyini etiraf etməyə məcbur olmuşdur (Q. Levonyan, “Aşuqi i ix iskusstvo”). Bu fikrə L. Minasyan da tərəfdar çıxmışdır (L. Minasyan, “Persidskie armyanskıe aşuqi”, Teqeran, arm.).

Ermənilərin təkidi izahat tələb edir. Bir sözlə, “eşq” ərəb sözünün və onun “aşıq” türk formasının izahına olan məhəbbət nədəndir?

Ancaq məsələnin məğzi aydındır. Erməni mütəxəssislərinin fikrincə, erməni aşıqlarına qədər onların sələfləri qusanlar, vipasonlar və s. olmuşdur. 1985-ci ildə nəşr olunmuş “Sovet ensiklopediya lüğəti”ndə belə yazılmışdır: “qusanlar – erməni xalq ifaçıları, rapsodlardır. XVII əsrdə və sonralar onları aşıq adlandırmışlar” (kursiv bizimdir). Bir halda ki, erməni xalq ifaçılarını XVII əsrdən etibarən “qusan” adlandırmağa başlamışlar, onda “aşıq” türk sözünə erməni izahı axtar-

maq nəyə lazımdır? Bu kimi erməni cəhdləri heç də təsadüfi olmamışdır, çünki epik əsərlər, folklor nümunələri “erməniləşdirmə”yə məruz qalmışsa, bu zaman onlarla birlikdə şifahi xalq yaradıcılığının daşıyıcıları - aşıqlar da mənimsənilmişdir. Məhz buradan “aşıq” sözünün etimologiyası ilə bağlı cəfəng yozumlar meydana gəlmişdir.

Hörmətli oxucular, “aşıq” termininin cəfəng erməni etimologiyası ilə izah olunma səylərini aydınlaşdırmağa çalışaq: niyə erməni qusanları öz ifalarını Azərbaycan dilində edirdilər? Erməni müəlliflərinə müraciət etməmişdən əvvəl, həmişəki kimi hamı tərəfindən qəbul edilmiş rəyə əsasən, Azərbaycan aşıqları ozanların (uzanların) davamçısı olmuş, “aşıq” ad-titulu, zənn edildiyi kimi haradasa XV-XVI əsrlərdə, bəzi mülahizələrə görə, XVII əsrdə meydana gəlmişdir.

Elə isə, görək erməni aşıq məktəbi nədən ibarət imiş?

Q.Levonyanın (aşıq Civaninin oğlu, məşhur mütəxəssis) təsnifatına görə, bu məktəbdə üç cərəyan mövcud olmuşdur: fars-erməni, türk-erməni və gürcü-erməni (Q. Levonyan “Aşuqu i ix iskusstvo”, Erevan, 1944). Bundan əlavə, birinci cərəyan XVII əsrə (Yeni Culfa), ikinci XVIII əsrə (İstanbul) və üçüncü XIX əsrə aid edilir. Belə təsnifat düşünülmüş şəkildə “ərazi” xarakteri daşıyırdı, çünki bütün bu üç cərəyanın nümayəndələri iki dildə - Azərbaycan və erməni dillərində “çalışırdılar”. Məsələn, fars-erməni cərəyanına aid edilən Civani əsərlərini erməni, eləcə də Azərbaycan dilində yaratmağa çalışmışdır. Bunun sübutu kimi onun Ermənistan Ədəbiyyat və İncəsənət Muzeyinin Qusan fondunda saxlanılan əsərlərini göstərmək olar. Deməli, o, öz yaradıcılığı ilə yanaşı, həm də Azərbaycan-erməni məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən idi.

Gürcü-erməni cərəyanına aid edilən Sayat Nova yaradıcılığına daxil edilən 209 şeirdən 115-i Azərbaycan, 60-ı erməni, 34-ü isə gürcü dilində yazılmışdır. Deməli, onu tam əsasla Azərbaycan-erməni cərəyanına aid etmək olar. N.Quçak, Mirin, Sayat Nova, Keşişoğlu, M.Burdjyu, Şirin, Sayad kimi məşhur erməni aşıqları iki dildə - Azərbaycan və erməni dillərində yazıb-yaratmışlar. Başlıcası odur ki, onlar Azərbaycan folkloru ilə bağlı olmuş və Azərbaycan aşıqlarına oxşamağa çalışmışlar.

Qeyd etdiyimiz kimi, Q.Levonyan etiraf etmişdi ki, “erməni aşıqlarının qəbul etdikləri adlar (təxəllüslər) kimi, onların şeirlərinin və mahnılarının adları da Azərbaycan dilində idi” (Q. Levonyan “Armyanskie aşuqi”, Aleksandropol, 1892). Erməni ədəbiyyatının klassikləri X.Abovyan və Q.Ağayan dəfələrlə təsdiq etmişlər ki, erməni aşıqları Azərbaycan aşıq məktəbi ilə sıx bağlı olmuş və Azərbaycan xalqının folklor yaradıcılığına söykənmişlər. Biz bunlar haqqında əvvəlki bölmədə söhbət açmışdıq. Bu açıqlama da Q.Ağayana məxsusdur: “Bizim aşıqların şeirlə dastanları yoxdur, onların hamısı türkcədir [azərbaycancadır]” (Q. Ağayan, Proizvedeniya, t.3). Yaxud, hörmətli oxucular, biz sizi Q. Ağayanın aşıq sənətinə yiyələnməsi və Azərbaycan dilini öyrənməsi ilə bağlı əvvəllər göstərdiyimiz etiraflarına istiqamətləndirmək istəyirik. Nəhayət, Q. Ağayanın aşıq sənəti haqqında danışılan əsərlərinə müraciət etməyinizi də mümkün saydıq. Məsələn, Q.Ağayan şeir formaları haqqında danışarkən “Birinci və axırıncı söz türk dilindədir...” Yenə orada, “Aşıqlar və ovçular” adlı xüsusi bölmədə aşıqların deyişməsində deyilən və oxunan sözlərin hamısının Azərbaycan dilində olması göstərilir. Görün Arutyun öz qəhrəmanının dili ilə nə deyir: “...O, qərribə adamdır. Digər aşıqlardan fərqli olaraq o, türk dilində oxumur. Onun mahnıları erməni dilindədir. Ancaq şeirin forması əvvəlki tərzdə türk dilindəki kimidir...” (Q. Ağayan. Proizvedeniya, t.3). Bir sözlə, onu bir şey təəcübləndirirdi: görəsən, erməni aşıqlarından kimsə Azərbaycan dilində deyil, erməni dilində nəse yarada bilərmə?

Beləliklə, hörmətli oxucular, erməni aşıq məktəbi, bir qayda olaraq, ikidilli idi və Azərbaycan dili onun nümayəndələrinin yaradıcılığında, demək olar ki, aparıcı rol oynayırdı.

Tamamilə təbii bir sual meydana çıxır: əgər erməni aşıqları Azərbaycan dilində yazıb-yaradırdılarsa, deməli, onlar ya bizim dastan yaradıcılığımızın təsiri altında olmuşlar, ya da “Ensiklopedik lüğət”də (“Ensiklopedičeskiy slovar”) qeyd edildiyi kimi, onları XVII əsrdən etibarən aşıq adlandırmağa başlamışlarsa, onların xələflərinin yaradıcılığı nədən ibarət olmuşdur?

Azərbaycan aşıqları ozanların (uzanların) yaradıcılıq xəttini davam etdirirlər, bu hamı tərəfindən ümum qəbul edilmişdir. “Ozan – uzan” və ”qusan” terminlərinin kifayət qədər oxşarlığı nə ilə bağlıdır, yoxsa bu, təsadüf nəticəsində əmələ gəlmişdir?

Yenə erməni mənəblərinə müraciət edək və onların “qusan” terminini necə şərh etmələrini araşdıraq. Akademik Açıyanın “Erməni etimoloji lüğəti”nə əsasən, “qusan” sözü bir neçə mənələrdə işlənir. Birinci, “mimos”, yəni satirik, ikinci, “ifaçı” (çalğıcı, müğənni, müşayiətçi) və üçüncü, “tmbuq”-qadın ifaçı kimi verilmişdir.

Bununla yanaşı, belə güman edilir ki, “qusan” sözü “qosan” pəhləvi sözünə yaxındır. M.Ağayan isə erməni xalq ifaçılarını “qusan” adlandırır: “Bizim ermənilərin qədim musiqi alətlərindən biri “qos” adlanmış, ancaq bizim dilçilər ona “mes tmbuq” (böyük tmbuq) adı vermişlər. Baxmayaraq ki, eyni ad altında müxtəlif musiqi alətlərini görürük. Deməli, “qus” sözü çoxmənalı ola bilər və onlardan biri də musiqi alətinin adıdır” (M. Açıyan, “Armyanskie qusanı i qusano – aşuqskoye iskusstvo”, Er. 1959). Xahiş edirik, onun daha geniş, həm də inandırıcı olmayan şərhinə diqqət yetirəsiniz. Təsadüfi deyil ki, məşhur erməni alimi – musiqişünası S. Malxasyans özünün “Erməni dilinin izahlı lüğəti”ndə birmənalı şəkildə izah edir ki, qusan sözünü yalnız pəhləvi “qosan” sözü ilə əlaqələndirmək olar (St. Malxasyans, “Tolkoviy slovar armyanskoqo yazıka” Erevan, 1944). Bax beləcə, deməli, erməni mənşəli deyilsə, bu zaman pəhləvi mənşəlidir, ancaq heç cür türk mənşəli deyil!

“Qusan” sözünə “yerli” erməni mənşəsi tapmaq cəhdlərinə ən erkən erməni mənəblərindən başlanmışdır. Məsələn, M. Emin “Qədim erməni eposu” (“Epos drevney Armenii”, M., 1850) əsərində erməni qusanları və yunan rapsodları arasında bir paralellik – bənzərlik aparmışdır. A.Zaminyan “Erməni ədəbiyyatı tarixi”ndə (A.Zaminyan, “İstoriya armyanskoy literaturı”, 1914) yazırdı ki, qusanlarla yanaşı, hələ vipasonlar da olmuşdur. O. Jamkoçyan və başqaları isə “Erməni xalqının tarixi”ndə (O.Jamkoçyan, “İstoriya armyanskoqo naroda”, Erevan, 1963) qusanları və vipasonları daha uzaqlara – b.e.ə.

IV – I əsrlərə, Haykazyan sülaləsi dövrünə aparırlar. Sadalananlar bununla bitmir, çünki Levonyan qusan yaradıcılığına ellin mədəniyyətində də “yer tapır.”

Sən demə qədim yunan dövründə “mimos” adı erməni dilinə səhv tərcümə edilmiş və “qusan” şəklində səhv təqdim olunmuşdur (Levonyan, “Teatr v drevney Armenii”, Er.,1941). “Qusan” sözünə yerli mənşə tapmaq cəhdləri, onun kökünün qədimləşdirilməsi və nəhayət, onu necə olursa- olsun, “ozan” (“uzan”) sözlərinin Azərbaycan tələffüzü rakursunda izah edilməsindən qorumaq cəhdləri göz qabağındadır və bunun heç bir şərhə ehtiyacı yoxdur. Yalnız onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan terminləri “ozan” və “qopuz” bir kökdən, yəni “uz”-dan törəmişdir. “Uzlaşdıran”, “düzən”, qoşan da məhz uzanlar olmuşlar, yəni sözləri sətirlərə, sətirləri bəndlərə düzən məhz onlar olmuşlar. Bu gün həmin tərənnümçü-şairlərin varisləri aşıqlardır. Məşhur tarixçilərin – M.Artamonovun, Deginanın və başqalarının fikrinə görə, “qos”, “qus”, “us” – bütün bunlar Avropa mənəblərində türkdilli tayfaların adlarıdır. “Oğuzlar” da bu kökdən əmələ gəlmişdir. A. Komninin “Aş-quz” İncil çarlığı, yunan “skuzes”, Assuriya “aşquzay”, babil “işquzay”, yəni skiflər haqqında informasiyalar da buradadır.

Ozan sənətini və irsini həm Azərbaycan aşıqları, həm qazax küyçiləri və cırçıları, həm də türkmən baxşıları və qırğız akınçıları davam etdirirlər.

Sonda biz “uzan” sözünə gedib çatan “ozan” sözünün türk mənşəli olmasını çox aydın şəkildə göstərən məşhur alim, akademik B. A. Qordlevskinin sözlərini veririk: “...zəngin paltarlı ozanlar və kobzarlar tambur (dombre), qopuz çalır, şəhərlərin alınmasına, bahadirlərin igidliyinə aid şeirlər qoşur, köhnə oğuz qəhrəmanlarını xatırlayırdılar” (kursiv bizimdir) (B.A.Qordlevskiy, İzv. Soç., v 2-x tomox, M., 1960, a takje B.A.Qordlevskiy “Proisxojenje osmanskoqo slova “Uzan”, M., 1930).

Beləliklə, hörmətli oxucular, absurd elə buna görə absurddur... Hörmətli oxucular, ozan – aşıq yaradıcılığı hansı xalqa məxsusdur, onu kim kimdən götürmüşdür, “sələflərinin gedib ellin mədəniyyə-

tinə çatmasına” baxmayaraq, erməni aşığı nəyə görə Azərbaycan dilində yazıb– yaratmışlar və bu dildə oxumuşlar, “ozan – uzan” və “qusan” terminlərinin oxşarlığı nədən yaranmışdır və bu və ya buna bənzər digər sualların cavabını özünüz çətinlik çəkmədən tapa bilərsiniz.

§10. Qəbiristanlıq absurdu

Hörmətli oxucular, biz sizi həqiqətə uyğun olmayan erməni iddiaları ilə tanış edir, erməni uydurmaları əks olunan **“Absurdo ...”** **“... Ad absurdum”** tematik silsiləsini davam etdiririk. Ənənəyə sadıq olaraq, xatırladıyıq ki, “absurd” sadəcə mənasız söz yığını deyil, açıq-açıq tam müəyyən bir mənə güdən yalan iddiadır. Absurdun təyinatı əvvəlcədən ermənilərin məqsədi ilə - Azərbaycan torpaqlarına ərəzi iddiaları ilə bağlı olan bizim mədəni-tarixi və əqli irsimizin mənimsənilməsi və “erməniləşdirilməsi” ilə müəyyənləşdirilir.

Təcrübəsiz insanlarda əslində olduğun kimi görünməmək təsəvvürü yaratmaq- ermənilərin uzun əsrlərdən bəri davam edən mif yaradıcılığı və yalançı tarix quraşdırmaları buna xidmət edir və bunlar ermənilərin başqalarının ərəzələrinə olan tamahına və onların özgələrin intellektual nailiyyətlərini mənimsəmək iştahasına “bəraət qazandırmalı”dır. Hər bir absurd erməni simbiozu ideyalarının daxilına növbəti “paydır”, burada gələcək məqsədlər mozaikasında keçmişin “əzəməti”nin yalançı dəlilləri və xüsusi hüquqa iddia bir-birinə sarınmışdır. Özü də üstünlüklərdən imtina etmək, hüququn pozulması kimi qiymətləndirilməlidir.

Absurdlar uydurmanın kvitessensiyası olaraq hər bir uydurma kimi həqiqətə oxşamağa çalışır. Məlum olduğu kimi uydurma qar topasına bənzəyir, nə qədər uzağa diyirlənsə, bir o qədər böyüyür. “Yalanı düşünən həqiqəti söyləməz”,- Henrix Mann belə demişdir. “İftiraçıları qınamayanlar-onları şirnikləndirirlər”, Svetoninin həmin kəlama qədimdən hazır “cavabı” belədir.

Hörmətli oxucular! “...Absurddan...” “...absurda” bölməsi bu nəsihətə əməl edir və bir Şərq kəlamına uyğun olaraq, “Qəzəbə həlimliklə, pisliyə yaxşılıqla, yalançıya həqiqətlə qələbə çalacağıq”.

Beləliklə, “qəbiristanlıq” absurdu

Şərh olunan absurdun mahiyyəti “Qara məni basınca, mən qararı basım”, eləcə də “oğru elə bağırırdı ki, doğrunun bağı çatladı” Azərbaycan atalar sözlərində çox gözəl ifadə olunmuşdur. Bu da dolayısı ilə “günahı başqasının üstünə atmaq” cəhdini ifadə edir. Qarabağı işğal edən ermənilər bu torpaqda Azərbaycanın maddi-mədəniyyət abidələrini məhv edərək, son vaxtlar açıq şəkildə Naxçıvan torpaqlarına iddia edirlər. Saxtakarların erməni qəbiristanlıqlarının dağıdılması haqqında ah-naləsi də buradan qaynaqlanır. Ermənilər tərəfindən düşünülmə “qəbiristanlıq” erməni informasiya müharibəsinin əsas elementi Naxçıvanda “erməni xaçkarlarının”-qəbirüstü başdaşlarının dağıdılmasıdır. Yaradılmış absurd həmişə olduğu kimi ikili vəzifə daşmalı idi. Birincisi, Naxçıvanda “erməni kökü”nün olması fikrini təcrübəsiz insanların beyninə yeritmək və “Böyük Ermənistan” həsrətini oyatmaqla keçmişdə guya buranın ermənilərin yaşayış arealı olduğunu xatırlatmaq idi. İkincisi, qəsdən xristian maddi irsini məhv edən “Azərbaycan barbarları”nın vandalizmi haqqında nağılı ortaya gətirmək idi. Hörmətli oxucular, bilirsiniz ki, belə damğalar yeni deyildir. Yalan və riyakarlıq, “əzabkeşlik” və ikiüzlülük adamın zəhləsini tökən erməni təbliğat məşininin işlənmiş metodlarıdır. Əvvəlki paraqrafların birində qeyd edildiyi kimi, bu cür absurdlar heç də zərərsiz deyil. Onlar kimə qarşı uydurulmuşsa, onların ləyaqət və namusunu tapdalayaraq, intellekt və mədəniyyətinə qəsd edir. Bir sözlə, birini qınayaraq, dolayısı ilə erməniləri tərifləyir və erməniçiliyin çox arzu etdiyi xəyali obrazın yaradılmasına göz yumurlar. Baxmayaraq ki, qədim romalılar xəbərdarlıq edirdilər ki, “birinə zərər yetirmək çoxlarını hədələmək deməkdir”, bununla belə, erməni böhtanı yalançı timsah göz yaşları ilə avropalıların da qapısını döyməkdədir...

Absurd bu dəfə erməni mütəxəssisi Avo Katerçiyanın “Erməni, yaxud təhrif edilmiş Naxçıvan” kitabı ilə mayalanmışdır. Xahiş edirəm, erməni tarixçisinin kitabının hər hansı başqa cür düşüncəni rədd edən adına diqqət yetirin. O, köhnə Culfa (Cuqa) ərazisində qədim erməni qəbiristanlıqlarının olduğunu iddia edərək və onun fikrincə, Naxçıvan torpaqlarının da bir hissəsi olduğu “Böyük Ermənistan”

haqqında təsəvvürləri “inkışaf etdirir” və bu müəllif yaxın keçmişdə Azərbaycan tərəfindən həmin ərazilərdə qədim qəbiristanlıqların planlı şəkildə dağıdılmasını “sübut edir”.

Hörmətli oxucular, xatırladaq ki, köhnə Culfa (Cuqa) coğrafi cəhətdən Culfa və Naxçıvan arasındakı yolda, Arazın kənarında yerləşir. Bura Azərbaycanla İran arasından keçən sərhəddir. Bu diyarda qış sərt, yay isə çox isti keçir, həm də bu yerin relyefi əkin sahələri üçün əlverişli deyil, hazırda burada beş yüz nəfərə qədər insan yaşayır. Culfa qəbiristanlığı isə demək olar ki, yaşayış məntəqəsinin 2-3 kilometrliyində sərhəddə Araz boyunca çəkilən məfillərin yanında yerləşir. Bu, əsas etibarilə müsəlman qəbiristanlığıdır. Ancaq hər hansı qəbiristanlıqda olduğu kimi, yəqin, burada da adsız qəbirlər mövcuddur, xristianlara aid qəbirlərin olması da istisna deyil, çünki bu günə qədər Culfada sovet dövründə olduğu kimi, ayrı-ayrı xristian ailələri yaşamaqda davam edirlər. *Əlbəttə, istər çar Rusiyası, istərsə də Sovet dövründə SSRİ və İran arasındakı sərhədi dəqiqləşdirmək məqsədi ilə aparılan işlər nəticəsində qəbiristanlıq və abidələr dağıdıla və yoxa çıxıb bilərdi (əgər həqiqətən olmuşsa). Bunlar təbii xarakter üzündən də baş verə bilərdi. Ancaq Azərbaycan qədim xaçkarlı qəbirlərin qəsdən dağıdılmasında təqsirləndirilir (kursiv bizimdir).*

Əgər bizə qarşı belə müstəvidə iddia irəli sürülürsə, onda bu torpaqda xaçkarlı qədim qəbirlərin olub-olmadığını, bir daha qeyd edirik, qədim qəbirlərin olub-olmadığını, əgər olmuşdursa, onda onların mənşəcə kimə məxsus olmasını müəyyən etmək lazımdır. Bunun üçünsə, hörmətli oxucular, ənənəyə uyğun olaraq, qısa tarixi bir ekskurs etmək lazım gələcək.

Əgər XVII-XVIII əsrlərdə ayrı-ayrı yerlərə səpələnmiş erməni kolonistlərini istisna etsək, bəlli olduğu kimi, köçkün ermənilər Zəngəzurda olduğu kimi, Naxçıvanda da yaşamamışlar. Erməniçiliyin təməli buraların sərt iqlimini deyil, İrəvan xanlığının geniş torpaqlarına göz tikmişdi. Təsədüfi deyil ki, onlar Qafqaza köçürülmə haqqında çar hökumətinin nümayəndələri ilə sövdələşərək, əsas şərt kimi Rusiya imperiyasının İrəvan xanlığı üzərində tam nəzarət etməsini irəli sürürdülər.

Ona görə bir daha qeyd edirik ki, Türkmənçay müqaviləsinə qədər (1828-ci il) Naxçıvan xanlığında və onunla həmsərhəd olan Zəngəzurda (Sünikdə) demək olar ki, ermənilər yaşamırdılar. Rusiya imperiyası qoşununun Baş qərargahının bilavasitə ermənilərin köçürülməsi ilə məşğul olan polkovnik Lazarevə (milliyətçə erməni) verilən əmrində qeyd olunurdu: *“Ümumiyyətlə, xristianları (erməniləri) Naxçıvana və İrəvan vilayətinə gəlmək üçün razı salın. Burada erməni əhalisinin sayının artırılması təklif olunur”* (kursiv bizimdir.)

Köçürülmə böyük vüsətlə həyata keçirilirdi. Özünüz fikirləşin: yalnız 1828-ci ildən 1830-cu ilə qədər ermənilərin tək-tük rast gəlinməsi Zəngəzurun və İrəvan xanlığının ən yaxşı torpaqlarına 40 min İran və 84 mindən artıq Türkiyə erməniləri köçürülmüşdü. Onların köçürülməsi və xüsusi mülklərin alınması üçün dövlət xəzinəsindən 2 milyondan artıq pul ayrılmışdı. Bununla da bura köçən ermənilərin sayı 200 minə qədər çatmışdı. Başqa bir erməni generalı Ter-Qukasov 1877-1879-cu illərdə 35 min köç arabası Türkiyə ermənisini Sürmələ qəzasına gətirmişdi və 1893-1894-cü illərdə buraya köçən ermənilərin sayı 900 min olmuşdur. N.Şavrovun verdiyi məlumata görə, XX əsrin əvvəlində Zaqafqaziyada yaşayan 1 milyon 300 min erməninin 1 milyondan çoxu buraya çar hökuməti tərəfindən köçürülmüşdür. Bu da, hörmətli oxucular, Naxçıvanı və Zəngəzuru asanlıqla ələ keçirmək üçün erməni diktəsi ilə aparılırdı. Xüsusən tamamilə Azərbaycan əhalisindən ibarət olan Naxçıvan xanlığı İrəvan xanlığının tərkibinə daxil edilmişdi, çünki Eçmiədzin, Aleksandropol və İrəvan qəzalarında artıq köçkün ermənilər yaşayırdı.

Erməni dövlətinin mövcudluğunun Azərbaycan torpaqları hesabına olması tarixi faktıdır, 1918-ci ilin may ayında Tiflisdə müstəqil respublika elan olunanda, Ermənistanın paytaxtı yox idi, onun bütün ərazisi 700 min əhalisi olan İrəvan və Eçmiədzin qəzalarından ibarət idi. Ermənilər İrəvanı öz paytaxt kimi Azərbaycan Demokratik Respublikasından hədiyyə almış, İrəvan quberniyasının digər qəzalarını isə Antantanın sayəsində əldə etmişlər. Bundan əlavə, 1918-ci ildə bu respublikanın əhalisi 1,5 mln. təşkil etdiyi halda, onun heç yarısı da erməni əhalisinin (700 min) payına düşmürdü. Buna baxmayaraq, onların Naxçıvan qəzasına, Zəngəzur torpaqlarına və Qarabağa

olan iddiası-iştahası kəsilmirdi. Xüsusən bolşevik obrazına bürünmüş erməni millətçiliyinin riyakar maskası və daşnak terroru da daha sonralar bu ərazilərin bir hissəsinin alınmasına imkan yaratdı. 1918-ci ildə V. Lenin Naxçıvanın və Zəngəzurun daşnaklara verilməsi haqqında dekret imzaladı. Yalnız N.Nərimanovun sovet hakimiyyətinin ünvanına etdiyi ultimativ tələb və bu torpaqda yaşayan Azərbaycan əhalisinin qəti etirazı, həmçinin Türkiyənin dönməz mövqeyi ona gətirib çıxardı ki, Türkiyə ilə sovet Rusiyası arasındakı 1921-ci il tarixli sazişə əsasən yaradılmış Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın protektoratlığına verilir. Onun əvəzində həmin ildə Zəngəzur qəzası Azərbaycandan alınmış, 1922-ci ildə Dilican və Göyçə (Şərur-Dərələyəz) ərazilərini də Ermənistanın xeyrinə həll etmişlər, üstəlik, 1923-cü ildə Azərbaycan ərazisində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradılmışdır. Məhz bu yolla uydurma “Şərqi Ermənistan” həyata keçirilmiş, məhz belə yolla Azərbaycan torpaqları hesabına torpaqsız Sovet Ermənistanı yaradıldı. Uydurma “Şərqi Ermənistan” isə Ermənistan dövlətçiliyinin yaradıldığı Azərbaycan torpaqlarını nəzərdə tutmuş. Ona görə də erməni tarixi mənbələrində XVI-XIX əsr erməni xalqının tarixi altında Qarabağ, Gəncə, İrəvan, Naxçıvan və Zəngəzur-Azərbaycan vilayətlərinin tarixi şərh olunur. Bu dövr çoxmənalı şəkildə erməni tarixinin “Eçmiədzin dövrü” adlanır (XV əsrdə patriarx taxtı Eçmiədzinə köçürüldəndən sonra o, özünün Kiçik Asiyada qalan yeparxiyaları olmadan fəaliyyət göstərirdi).

Hörmətli oxucular, ermənilər nə erkən, nə orta, nə də son orta əsrlərdə Naxçıvan torpaqlarında olmamışlar. Ona görə burada qədim xaçkarlı erməni qəbirləri də ola bilməzdi. Lakin burada qədim müsəlman qəbirləri ilə yanaşı, xaçdaşlı xristian məzarları da olmuşdur. Bu, alban qəbirləri, alban məzarlığı, eləcə də islamı qəbul edən albanların basdırıldığı yer olmuşdur. Bax buna görə Naxçıvan həmişə Azərbaycana - Albaniyaya aid olan dövlətlərin: Sacidlərin, Salarilərin, Şəddadilərin, Atabəylərin, Qaraqoyunluların, Səfəvilərin tərkibində olmuş, çar müstəmləkəçiliyi ərəfəsində isə Naxçıvan xanlığı olmuşdur.

Bir sözlə, onun Ermənistanına heç bir aidiyyəti olmamışdır. Naxçıvan və Zəngəzur torpaqlarını özündə birləşdirən Sünikdəki Alban

çarlığı isə Səlcuqların işğalına qədər qala bilmişdi. Hələ XIII-XIV əsrlərdə Alban renessansı dövründə Xaçınlı hökmdar Cəlal Sünik hökmdarı Orbəli ilə birlikdə hərəkət edirdi. Alban nəsillərini etnik birlikdən savayı, qohumluq əlaqələri də bağlayırdı: Həsən Cəlalın oğlu Qriqori Kiçik Sünikin sahibi idi, onun arvadı isə Orbəli nəslindən olan Sünik hökmdarının qızı idi.

Buna görə XX əsrə qədər Naxçıvan və Zəngəzur torpaqlarında türklərlə yanaşı, alban əhalisinin qalıqları da yaşamışdır.

Təsədüfi deyil ki, söz açdığımız Arazın o tayında İranda Cuqanın yanında alban kilsəsi olmuşdur və ermənilər İranla qarşılıqlı razılıq əsasında özlərinə uyğun şəkildə restavrasiya edərək onu da ələ keçirmişlər.

Naxçıvan diyarı XVI əsrdən, Azərbaycan Səfəvilər dövlətindən başlayaraq qızılbaşların qollarından biri olan Kəngərli tayfasının irsi mülkü olmuşdur. Kəngərli nəslə öz hərbi igidliyi və yüksək şan-şöhrəti ilə məşhur idi. O, dövrünə bir çox məşhur simalar bağışlamışdı və ən qüdrətli nəsillərdən biri sayılırdı. Qarabağ xanlığı yararkən Zəngəzur Qarabağla birlikdə xanlığın tərkibinə daxil olmuşdu.

İndi isə, qısa tarixi ekskursdan sonra, hörmətli oxucular, alban qəbirləri üzərində qoyulan xaç daşlarına - daş xaçlara qayıdaq. Erməniçilik albanlara məxsus olan digər sahələr kimi, onları da öz mədəni-tarixi irsinə aid edir.

Ancaq bundan əvvəl qısaca “erməni xaçkarı” terminin etimologiyası haqqında danışmaq istərdik. “Xaç” türk dilində olan sözdür, “kar” (fars dilində) isə “daş” mənasını ifadə edir. Təsədüfi deyil ki, “kar-xana” sözü Azərbaycan dilindən tərcümə olunduqda “daş qırılan” mənasını verir.

Xaçkar və xaçdaşları qəbirüstü stellər və menqirlərdən ibarətdir. Əgər belə stelada xaç təsviri varsa, onda ermənilər deyirlər ki, bu, onların əcdadlarının abidələridir. Bu absurd iddialar bilməməzlik üzündən yaranmamışdır. Məhz saxtakarlıq və uydurma elə burada gizlənilir. İş orasındadır ki, alimlərin apardıqları ətraflı araşdırmalar erməni xaçkarları ilə (daş xaçlar) yanaşı, çoxlu alban xaçdaşlarının,

eləcə də daş xaçların və əlbəttə, müsəlman başdaşlarının (baş tərəfdə qoyulan daşlar) olduğunu inandırıcı şəkildə göstərmişdir. Hətta xristianlıqdan əvvəlki dövrə aid buna bənzər başdaşlara da rast gəlinir.

Məlum olduğu kimi, orta əsr Albaniyasında bir çox memarlıq abidələri vertikal xatirə işarə-stel və menqir şəklində düzəldilmiş. Onlarda xaçla yanaşı, dünyanın dərk edilmə simvolikası: “səma səviyyəsi”, “yer sahəsi”, “yeraltı dünya” əks olunmuş. Albanlarda xaç obrazı daha çox dekorativ naxışlarla, bitki ornamentləri ilə bəzədilirdi. İş ondadır ki, alban xaç daşları əvvəlcə iki, sonra isə üç dinin təsiri altında yaranmışdır. Alban xaç daşlarının erməni xaçkarlardan vacib fərqi və spesifikasiyası da elə bundadır. Mütəxəssislərin fikrinə görə, erməni mifik-dini məzmunlu arxaik motivləri sıxışdıran və xaç təsvirinin üstünlük təşkil etdiyi erməni xaçkarları nisbətən stabil vəziyyətdə yaranmışdır. Kompozisiya cəhətdən alban xaç daşları başqa cür görüntüyə malikdir. Onların çox uzadılmış forması var, özü də hündürülmə üstünlük təşkil edir və uzunluğu enindən 2-5 dəfə çoxdur. Nəhayət, alban memorialları onu düzəldənlərin xristian və ya müsəlmançılığa sitayiş etməsindən asılı olmayaraq, xristian ikonografiyasının motivlərini, müsəlman dekorativliyini və büt-pərəstlik simvolikasının birləşməsini əks etdirir. Onların unikalığı və başlıca xüsusiyyəti bundadır. Culfa, Arsax, Gədəbəy, Kəlbəcərdə və s. bu növ yüzlərlə xaç daşı nümunələrini göstərmək olar.

Müsəlman başdaşlarına gəlicə, xaç təbii olaraq, naxışlı tərtibatı üstünlük təşkil edən Quran epiqrafikası ilə sıxışdırılmışdır.

Ancaq maraqlısı odur ki, alimlər xaçların aypara və Quran yazıları ilə birgə verildiyi keçid dövrünün xaçdaşlarını-başdaşlarını da tədqiq etmişlər. Bu, dinin, dini etiqadın dəyişdiyi dövr olmuşdur. Bu deyilənlərin əyani nümunəsi kimi Naxçıvan, Sünik və Basarkeçərdəki xaç daşları və başdaşlarını göstərmək olar. Xüsusən, 1318-ci ildə köhnə Culfada kubar albanın qəbri üstündə qoyulmuş xaçdaşı buna nümunə ola bilər və ya IX əsrdə Sünikdə Martiros kəndi ərazisində alban knyazına aid olan qəbrin xaçdaşı da bu qəbildəndir. Alban

knyazı Qriqor Nerinin qəbri üstündə qoyulmuş daha böyük ölçülü belə bir xaçdaşı Basarkeçər rayonunun Məzrə kəndində tapılmış və tədqiq olunmuşdur. Bunların xarakterik xüsusiyyəti dağın üstündə bitən həyat ağacının - zəngin dekorlu xaçın olmasıdır.

Leninakan ətrafındakı başdaşlarının təsviri çox maraqlıdır. Yuxarı hissəsində altı şüalı ulduz rozetkəsi vardır, onların üstündə isə Quran mətni ilə aypara çəkilmişdir. Bütün bunların altında isə xaç durur. Bu, dinin dəyişilməsi mərhələsini simvolizə edən, Azərbaycan başdaşları ilə əhatə olunmuş Azərbaycan başdaşı kitabələridir.

Maraqlıdır ki, tədqiqatlar müsəlman başdaşlarının və xristian xaçdaşlarının, müxtəlif dini-bədii vasitələrinə baxmayaraq, vahid formada və simvolikada düzəldildiyini göstərmişdir. Onlar iki dinə etiqad edən eyni bir xalqın memorial yaradıcılığının xarakterik əsəridir.

Alban xaçdaşlarının bu xüsusiyyəti ermənilər tərəfindən qəbul edilmir. Bu, aydındır, ona görə ki, əks halda onları, eləcə də Qafqaz albanlarının yaratdıqları hər şeyi əvvəlcədən ermənilərinki kimi elan etmək mümkün olmayacaq.

Hörmətli oxucular! Qısaca olsa da, xaçkarlar, xaçdaşları və başdaşları haqqında məlumat aldınız, indi isə sizə mühüm bir amil-başdaşları üzərindəki epigrafiyanı xatırlatmaq istərdik. Onların heykəltəraşlıq və ya qəbir daşlarının üzərində yonulmuş heyvan təsvirləri ilə müşayiət olunması da qeyd olunmalıdır.

Bildiyiniz kimi, başdaşı üzərindəki yazılar yazılı dəlillərdir. Əgər qədim qəbirlərin yazıları erməni absurdlarına “işləmirsə”, yalan iddialara ziddirsə, onda ermənilər onları hazırlanmış sxemə uyğun olaraq, çıxarır, istədikləri mətnləri yonur, ya da... onları sadəcə məhv edirlər (bunlar haqqında əvvəlki paragraflarda danışmışıq). Məsələn, Misal üçün, hələ 1961-ci ildə elmlər doktoru Məşədi xanım Neymət tərəfindən Zəngəzurdakı Urud qəbiristanlığı tədqiq edilmiş və buradakı başdaşları üzərindəki yazılar oxunmuşdur. Onu qeyd etmək istəyirik ki, bu alimin bütövlükdə Azərbaycana aid olan XII-XIX əsr ərəb-iran-türkdilli yazısı olan, o cümlədən Naxçıvan və Zəngəzur ərazilə-

rindəki abidələr korpusunun yaradılmasında son dərəcə böyük xidməti olmuşdur. Tədqiqatlar zamanı üzərində “qoç” təsviri olan sandıq tipli nadir kitabələr aşkar edilmişdir. Zəngəzurun Urud abidələrinin Naxçıvanda, Laçında, Kəlbəcərdə, Mingəçevirdə, Yardımlıda və Kür-Araz çayları arasındakı digər müsəlman qəbiristanlıqlarında saxlanılan XV–XVII əsrlərə aid “Daş qoç” və “Daş at” heykəlləri ilə tam eyni olduğu müəyyən olunmuşdur. İki Urud başdaşının üstünə yazılmışdı: “Biz alban nəslindənik”. Bu qəbirüstü daşlarda müsəlman adları, eləcə də Qurana aid yazılar olmuşdur.

Xatırlatmaq istəyirik ki, Qafqaz Albaniyası dövründə Urud müəyyən müddət Orbəli alban nəslinə tabe olan Sisakların mülkü olmuşdur. Bu torpaqlarda erməni kökünü deyil, alban kökünü təsdiq edən çoxlu alban toponimləri vardır. Məsələn, Misal üçün, Zəngəzur ərazisindən axan çay “Aqzan” adlanır. Şəkidə və Ordubadda “Aqvanlı” kvartalları, Zəngəzurdakı isə “Aqvanlı” kəndi vardır. Qısası, biz “erməniləşdirilmiş” rəvayətlər haqqında danışarkən, “Səlim karvansarayı” haqqında söz açmışdıq. O, burada, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarından, Zəngəzurdan, Ələyəzdən, Dərələyəzdən... keçən “İpək yolu”nda, Zəngəzurun Səlim aşırımında yerləşir. Ermənilər rəvayəti mənimsəyərək, hər yerdə iddia edirlər ki, bu karvansarayını onlar tikmişlər. Oxucuları məlumatlandırmaq üçün bildiririk ki, Səlim aşırımındakı dəniz səviyyəsindən 2410 m yüksəklikdə inşa edilmiş Böyük karvansaray İlhanidlərin dövründə, 1328-29-cu illərdə Abu Səid tərəfindən inşa olunmuşdur, həmin vaxt ermənilərin burada izi-tozu da yox idi. Karvansarayın giriş qapısının üstündəki yazıda göstərilir: Əbu Səid Bahadır (bütün kainatın padşahı, ərəblərin və ərəb olmayanların (perslərin) hakimi, bütün xalqların çarı Sultanın hökmrənliyi dövründə, Allah onun çarlığını və hökmrənliyini əbədi etsin), iltifat sahibi Çuşkab ibn Lavand ibn ... Şax Nur ibn ... 729-cu ildə (1328-1329-cu illər)”. Saxtakarlığa sadıq qalan erməniçilik sonralar onun şərq tərəfindəki divara 781-ci il (1332) tarixi göstərilməklə erməni yazısı əlavə etmişlər. Sonra erməni X.İ.Kuçuk-İonnasovun oxuduğu mətndən aydın olur ki, quraşdırılmış bu yazıda karvansarayın Orbəli nəslindən olan Çesar tərəfindən tikildiyi göstərilmişdir və s. Bu yalan

az imiş ki ardınca müəllif iddia edir ki, “tatarlar” (azərbaycanlılar) ona (karvansaraya) Səlim adı vermiş və “ərəb-irandilli yazı” əlavə etmişlər. V.Arutunyan məsələyə daha sadə şəkildə yanaşaraq, ərəb-iran-dilli və erməni yazılarının uyğun olduğunu və karvansarayın Ç.Orbeli tərəfindən tikildiyini bəyan edir.

Beləliklə, Azərbaycan memarlıq abidəsi azərbaycanlıların adından götürülür və erməni memarlıq abidəsi kimi təqdim olunur.

Erməni saxtakarlarına təəccüblənmirsən. Əvəzində ona təəccüblənirsən ki, Orbeli tanınmış alban nəslidir, onun ermənilərə heç bir aidiyyəti yoxdur, bütün bunları törədənlərə isə məlum deyildir ki, “Səlim karvansarayı” adlı Azərbaycan əfsanəsi oğurlanmış və “erməniləşdirilmişdir”. Həqiqətən də: “Yalan danışan nə dediyini həmişə xatırlamalıdır”. Bu haşiyədən sonra yenə mövzuya qayıdaq.

Ermənilər işlənmiş məntiqə əməl edərək, bu yerlərdə alban izini tam inkar edir və deyirlər ki, Urudda olan qəbirlər ermənilərindir, Teymurun işğalından sonra onları islam dinini qəbul etməyə məcbur etmişlər (Panazyan). Bir halda ki, bu məsələdə əsassız iddialardan başqa heç nə yoxdur, ermənilər həmin yeri texnika ilə əkmış və bu məşhur nekropolu yerlə-yeksan edərək məhv etmişlər.

Başqa bir misal. Hələ sovet dövründə Naxçıvanın Ordubad rayonunun Der kəndindəki Orta əsr Azərbaycan qəbiristanlığı qədim dövrlərə aid olması səbəbindən erməni qəbiristanlığına çevrilmişdir. Bu məqsədlə qəbirlərin üzərindəki yazılar və başdaşları məhv edilmişdir.

Beləliklə, Naxçıvan və ona yaxın olan Zəngəzurdə xaçkarlı qədim erməni qəbiristanlığı ola bilməzdi, amma alban xaçdaşlı çoxlu sayda qəbirlər və nekropolları mövcud olmuşdur. Ancaq son dövrlərə aid erməni qəbirlərinin olması da inkar edilmir, çünki qeyd edildiyi kimi, 1828-ci ildən sonra ermənilər bu ərazilərə kütləvi şəkildə yerləşdirilmişdir.

Ermənilər öz məntiqlərinə uyğun qaydada, ərəb-iran, türkdilli epiqrafikalı qəbir daşlarını da öz “irsləri” də” əlavə etməyə “müvəf-

fəq olmuşlar”. Hələ 1987-ci ildə A.Xaçatryan “Ermənistanın ərəb yazıları korpusu” (A.Xaçatryan, “Korpus arabskix nadpisey Armenii”, 1978) kitabını nəşr etdirir. Buraya müasir Türkiyənin ərazisində (Axlat, Ani, Ərzincan, Ərzurum) və eləcə də Azərbaycanın müasir və tarixi ərazilərində (Zəngəzur, Çuxur-Saad, Göyçə, Naxçıvan diyarı) Şəddadilər dövrünə aid olan 290 ərəb-iran-türkdilli yazılı abidələri daxil edilmişdir. Hörmətli oxucular, bir şeyə diqqət yetirin ki, Ermənistan ərazisindən 30 yazı, o cümlədən, 22 qəbir yazısı Azərbaycanın keçmiş Zəngəzur bölgəsindən olmuşdur. Bu yazıları oxumaq üçün müəllifin yol verdiyi təhriflər və saxtakarlıqlar üzərində dayanmayaraq deyə bilərik ki, bu miflik “Böyük Ermənistan” həsrəti ilə bağlı xəstəliyin növbəti nümunəsi idi. Müəllif nə az, nə çox “sübut edirdi” ki, ərəb yazılı qəbirlərin olduğu Naxçıvan və Zəngəzur əraziləri, hətta bütün Azərbaycan, Qars, “Anadolu”- bütün bunlar “Böyük Ermənistan”dır. Yaxud başqa bir misal gətirək. Erməni mütəxəssisi Papazyan kitablarının birində göstərir ki, Zəngəzur Naxçıvanın, Naxçıvan isə Azərbaycanın tərkibinə daxildir. Adama elə gəlir ki, burada xüsusi bir şey yoxdur, həqiqətən belədir. Ancaq bu deyilənlər Urudda və Zəngəzurdakı ərəb epitafiyalı qəbirlərin ermənilərə aid olmasını “sübut etməyə” maneçilik törədə bilmir. Elə bu qaydada L.Xaçikyan Matenadarandakı erməni əlyazmaları əsasında belə nəticəyə gəlir ki, XV əsrdən başlayaraq Çuxur-Saad vilayətinin əmirləri Saadlu tayfasının nümayəndələri olmuşlar.

Erməni qəbiristanlıq vandalizminin daha biabırçı nümunələri hələ 1929-cu ildə Naxçıvan dağlarında arxeoloq V.Sisoyev tərəfindən aşkar və təsvir edilmiş “Daş qoç” və “Daş at” qəbirüstü daş heykəllərinin məhv edilməsi və mənimsənilməsi ilə bağlıdır. Azərbaycanda belə fiqurların mövcud olmasını hələ 1834-cü ildə fransız səyyahı Dübya de Monpere də qeyd etmişdir. O, Azərbaycan ərazisində çoxlu sayda heyvan fiqurlarına diqqət yetirərək, yerli əhəlinin bu heykəllərə hörmətlə yanaşmasından yazmışdır. Söhbət həmçinin məşhur “vişapax”lardan - fantastik balıqların, ilanların, əjdahaların daş heykəllərindən gedir. Yeri gəlmişkən, 1985-ci ildə Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən Naxçıvan ərazisində qeydə alınan xalq daş heykəltəraşlığı

abidələrinin siyahısında 97 ədəd “daş qoç” və “daş at” olmuşdur. Lakin onların sayı daha çoxdur. Naxçıvan şəhərindəki açıq muzeydə-parkda yüzə yaxın, Ordubad rayonunda isə 50-dən çox belə abidə qorunur. Möminə-xatun türbəsində belə abidələrin böyük bir qrupu toplanmışdır. Buna bənzər daş fiqurlar tədqiq edilmiş Urud nekropolunda da tapılmışdır. Xüsusən Şahbuz, Ordubad, Culfa və Zəngəzur rayonlarında belə daş heykəllər çoxdur. Onların xeyli hissəsinin üzərində ərəb yazıları vardır. Hesab edilir ki, onlar çox gec, orta əsrlər dövrünə aiddir. “Daş qoç” və “daş at” xalqımızın “oğuz qəbirləri” adlandırdığı abidələrin üstündə qoyulmuş və onlar qədim türk oğuzlarının dəfn adətləri ilə bağlı olmuşdur. Qədim əcdadlarımız qoyunları əhliləşdirmiş və onları özlərinə xidmət etməyə öyrətmişlər. Qədim qəbirlərin üzərində qurulan “daş qoç”a bu dərəcədə xoş münasibət də oradan gəlir. Türkün əvəzedilməz yol yolçusuna-ata olan xüsusi hörmət də yenə buradan qaynaqlanır. Qeyd etdiyimiz kimi daş fiqurlar üzərində dünyasını dəyişmiş insana həsr edilmiş ərəb yazıları ilə yanaşı, ova aid relyef təsvirləri də olurdu. Məsələn, Naxçıvandan gətirilib Azərbaycan Tarix muzeyində saxlanılan “daş qoç” buna sübutdur. Heyvanların qəbirlər üzərində qurulmuş daş heykəllərinin qədim, mümkündür ki, totem köklərinin təsdiqini mifologiyada da tapmaq olar. Belə ki, “Məlik-Məhəmməd” adlı Azərbaycan nağlında qəhrəmanı ağ və yaxud qara dünyaya aparmaq üçün ağ və qara yunlu iki qoç gəlir.

Yaxın keçmişdə erməniçiliyin nəinki ərazilərimizə olan tələbləri və maddi və qeyri-maddi mədəni irs nümunələrimizə qarşı irəli sürdüyü iddiaları arasındakı əlaqəni əyani şəkildə əks etdirən tarixi bir faktı, eləcə də buna nail olmağın riyakarlıq metodlarını xatırlatmaq yerinə düşərdi. Hələ 70-ci illərdə Naxçıvanın Batabat ərazisində tarix elmləri doktoru Əli Vəliyev tərəfindən b.e .ə. I minilliyə aid olan yuxarıda haqqında danışdığımız unikal “vişap” arxeoloji abidəsi və ya “Daş balıq” heykəli tapılmışdır. Bu, bizim əcdadlarımızın suvarılan torpaqlarda malik olduqları əkinçilik mədəniyyətinin parlaq sübutudur, ona görə ki, belə abidələr bolluq rəmzi sayılır. Bütün yalan vasitələrlə erməni nümunələri elan edilən qeyri-maddi irs obyektlərimizdən fərqli olaraq, ermənilər bu abidəni mənimsəmək üçün hər

vasitəyə əl atmışlar, bu dəfə sözün həqiqi mənasında heykəli oğurlamaq lazım gəlmişdir. Beləliklə, “Daş balıq” həqiqətən, itir və yalnız onu kəşf edən alimin uzun sürən axtarışından sonra bu abidənin Yerevanda buraxılmış albomda “erməni mədəniyyətinin dəlili” kimi təqdim edilmiş fotosəklini aşkar edir.

Bu oğurluğun həyata keçirilmə ssenarisi qəbirlər üzərində qoyulmuş “Daş at” və “Daş qoç” kimi qədim abidələrin haqqında danışdığımız oğurluğundan heç nə ilə fərqlənmir. B.M. Sısoyevin açıqlamasına görə “...ermənilər bu heykəlləri ələ keçirir, öz qəbirlərinin üstünə qoyur və onların üzərinə erməni hərfləri ilə başqa yazılar əlavə edirlər...” Bununla yanaşı, xalqımıza məxsus analoji tarixi abidələr qiymətli yük qismində gecələr gizli şəkildə Azərbaycandan Ermənistanə daşınmışdır. Onların oğurlayıb apara bilmədikləri abidələri isə daha dəhşətli təxribat gözləyirdi: ermənilər tərəfindən belə bir şeyə buraxılır ki, heykəllərin boğazlığında qızıl zinət əşyaları olur. Bu isə ulu babalarımızın qədim qəbirlərinin - oğuz qəbirlərinin amansız şəkildə dağıdılmasına səbəb oldu. Oğurluqların məntiqi nəticəsi Ermənistanın direktoru Orbeli olduğu dövrdə Y. Pçelina tərəfindən 1940-cı ildə “Azərbaycandakı erməni abidələri” nəşrinin buraxılması olur. Naxçıvan ərazisindəki əqli oğurluqların və bu torpaqlara erməni ərazi iddiaları ilə sıx bağlı olan qədim qəbirlərin dağıdılmasının tarixi bax belədir.

Elə beləcə də ermənilər tərəfindən işğal olunmuş ərazilərdə bu gün Şuşanın və Kəlbəcərin bir çox dağ memarlıq kompleksləri, həmçinin alban mənşəli abidələr məhv edilmişdir. Daha son dövrlərə aid abidələr-Aşıq Ələsgər, Aşıq Sarı, Aşıq Qurbanın məzarları, Koroğlu, Qaçaq Nəbi və s. xatirə kompleksləri barbarcasına dağıdılmışdır. Qərbi Azərbaycanda Azərbaycan qəbiristanlıqları şumlanmış və Qarabağın işğal olunmuş ərazilərində və digər rayonlarda çoxlu qəbiristanlıqlar dağıdılmışdır.

Xüsusi olaraq, qeyd edək ki, qədim erməni xaçkarlı qəbirlərin qəsdən məhv edilməsi barədə bizim ünvanımıza söylənilən ittihamlar absurddur. Özü də söhbət bizim tariximiz olan alban qəbirlərindən gedir. Bu tarixdir və biz çalışırıq ki, əslində albanlara aid olan, lakin

ermənilər tərəfindən hər cür üsulla mənimsənilən və həmişəki kimi ermənilərin adına çıxarılan hər bir dəlili qoruyub saxlayaq.

Bu gün Xanlar (indiki Göygöl) rayonundakı xaçkarların guya qəsdən məhv edilməsi mövzusu son Orta əsrə aid “uçurulmuş erməni kilsələri” barədə şayiələrə yeni mövzu “ələvə etmişdir”. Məsəl üçün, ermənilər iddia edirlər ki, Daşkəsəndə müqəddəs Boqoroditsa və Müqəddəs Minasın kilsəsi məhv edilmişdir. İnanılmazdır, ancaq hazırda ermənilər nəinki alban abidələrini, həm də vaxtilə bu torpaqlarda yaşamış almanlara məxsus olması şübhə doğurmayan lüteran abidələrini də özününkü kimi qələmə verirlər. Məlum olur ki, abidələr məhv edilmir, əksinə onların qorunması üçün lazımı tədbirlər görülür. Bununla belə, “iş görülmüş” və erməni xəbər agentliyi tərəfindən absurd şayiə buraxılmışdır.

Absurd absurd olaraq qalır. Biz “qəbiristanlıq” absurdunun şərhini məşhur ermənişünas K.Patkanovun “Van yazıları və Ön Asiya üçün onların əhəmiyyəti” kitabından götürülmüş məşhur bir fikirlə tamamlamaq istərdik: “Ermənilər bəşər tarixində heç zaman xüsusi rol oynamamışlar. Bu, siyasi termin yox, ayrı-ayrı erməni məskənlərinin səpələndiyi coğrafi vilayətin adıdır. Ermənilər həmişə yaşadığı torpaqların pis sahibləri olmuşlar, lakin onlar çox məharətlə öz yaxınlarını sataraq güclülərə xidmət göstərmişlər...”

§11. Gəmiqaya absurdu

Hörmətli oxucular! Biz erməni absurduna həsr olunmuş tematik sərlövhəni davam etdiririk. Bir absurdun digər absurdu doğurduğunu nəzərdə tutan bu silsilə təsadüfən “**Ad absurdo...** “**Ab absurdum**” adlanmır. Axı absurdlar açıq-aşkar yalan iddialar kimi daim əsaslandırılır, “dəlillər”ə, yəni dayaq nöqtələrinə söykənməyə ehtiyac duyar. Bunlardan da ilk absurd tezis “əsaslandırılması”nı təsdiq edən “həqiqətəbənzər” “nəticələr” çıxarıla bilər.

Hörmətli oxucuların başa düşdüyü kimi, bu, şəffaf məntiq qanunları ilə bir araya sığmır. Çünki bu qanuna görə, yalnız həqiqətdən doğru fikir yaranır, yalan və əsaslandırılmamış iddiadan isə istənilən nəticə çıxarmaq olar.

Ənənəyə uyğun olaraq, xatırladıyıq ki, absurdlar, uydurmalar, hətta sayıqlamalar belə mənasız sözlər deyil. Onlar mənasız söz yığınınından yaranmış boş sözlərdən fərqli olaraq, adətən tam konkret məzmun əhəmiyyətinə malik olur. Bunların mənası isə məqsədlərdə - torpaqlarımıza, onunla birlikdə Azərbaycan xalqının mədəni-tarixi və əqli mülkiyyətinə olan iddialardadır.

Bu qəbil absurdlar erməniçiliyin “olduğu kimi yox, istədiyi kimi görünmək” cəhdinə istiqamətlənmiş arzu olunan obrazını yaratmağa xidmət edir. Y.Tekkerey çox gözəl demişdir: “Həyat hər kəsə onun öz əksini qaytaran güzgüdür. Ona görə həyat fəaliyyətinin çirkin əməllərinin üstünü zahirən xoş görünən obrazlarla örtmək tələb olunur...” İndi isə görək ermənilərin absurd arqumentlərində maraqlı nə var. Sən demə, onların təbliğatçıları bilavasitə həm “həqiqət”ə, həm də əvvəl göstərilən “doğru” iddialara müraciət edirlər. Birinci halda, misal üçün, “Nuh gəmisinin ermənilər tərəfindən tapılan tiri, yaxud dəmir pulların və qəbirlərin üstündə olan ermənilər tərəfindən əksinə oxunan ərəb yazıları - bütün bunlar ya saxtalaşdırma, ya da uydurmalarıdır. İkinci halda, ermənilər absurd əsaslandırmaq üçün, bir qayda olaraq, M. Xorenasi və onunla həmfikir olan başqa müəllif-

lərin “Nuh peyğəmbərin davamçıları”, “Yafətin dizindən”, “çar sülalələri” kimi həqiqiliyi tam şübhə doğuran fikirlərinə istinad edərək onlardan istifadə edirlər.

Mühakimə forması - onun nümayiş etdirilməsi daha qəribədir. O, bir qayda olaraq, deduksiyanı inkar edərək, analogiyanı özü bildiyi kimi şərh edir. Bir sözlə, belə hallarda deyildiyi kimi, yalan, yaxud ilk, başlanğıc saxta rəy və yanlış mühakimə nəticəsində yaranmış fikrin özü elə absurddur. Onları müzakirə və təkzib etməklə məşğul olmağa dəyməz. Həm də burada A.Qriboyedovun “yalan danış, ancaq ölçüsünü bil” mənalı fikri ilə də kifayətlənmək olmaz. Nəyə görəsinə izah edək.

Qeyd etdiyimiz kimi, absurd zərərli, erməni absurdları isə sözün həqiqi və dolayı mənasında “başqasının hesabı”na yağış tək yağır.

Hörmətli oxucular, aşağıda göstərilən tipik erməni absurdları və gəlinən nəticələrdən çıxış edərək, indi özünüz mühakimə edin, biz isə onların təhlilinə bir az sonra başlayacağıq.

- “Biz (ermənilər) birbaşa Nuh peyğəmbərin nəslinin davamçılarıyıq və o vaxtdan bu yerlərdə yaşayırıq, çünki Nuhun gəmisini Ağrı (Ararat) dağında dayanmışdı”.
- “Biz (ermənilər) birbaşa Nuh peyğəmbərin nəslinin davamçılarıyıq və o zamanlardan bu yerlərdə yaşayırıq, çünki M. Xorenasi və digərlərinin əsərlərində Hayk və Aramin Nuhla “nəsil yaxınlığı” göstərilmişdir.
- “Biz ermənilər Nuh peyğəmbərin adı ilə bağlı hər şeyə iddia edə bilərik, çünki Nuh peyğəmbərin gəmisini bizim Ağrı (Ararat) dağa yan almışdır və onun yeganə maddi yadigarı-Nuh gəmisindən qalan tir bizdə saxlanılır.
- “Gəmiqaya bizə (ermənilərə) məxsusdur, ona görə ki, biz Ağrı (Ararat) dağına yan alan Nuh peyğəmbərin gəmisinin maddi yadigarının sahibiyik və erməni rəvayətinə görə, Ağrı dağında dayanana qədər gəmi Gəmiqaya ilə toqquşmuşdur”.

Hörmətli oxucular, burada göstərilən fikirlərin və iddiaların ya həqiqətə oxşar yalan, ya da yalana oxşar “həqiqət” kimi təqdim olunduğunu yadda saxlayaq. Şərqi müdrikliyinin incisi “Qabusnamə”yə görə: “Həqiqətə oxşar yalan, yalana oxşar həqiqətdən yaxşı deyil”. Buna görə “Absurddan...” “absurda doğru” hekayəsini davam etdiririk.

Beləliklə, Gəmiqaya absurdu

Əvvəlki paraqraflardan birinə kiçik ekskurs edək və A.Qanalanyanın “erməniləşdirdiyi” “Gəmiqaya” əfsanəsini xatırlayaq: “Nuhun gəmisini dağın zirvəsinə toxundu. Dağ peyğəmbərdən soruşdu: Mən ucayam, yoxsa Ağrı dağı? Bundan sonra dağın adı da elə “Gəmiqaya” qalır”. Hörmətli oxucular, onu da qeyd edək ki, “Gəmiqaya” Azərbaycan dilində “gəmi və qaya” mənasındadır. Xatırladaq ki, A. Qanalanyanın “Erməni rəvayətləri”ndə verilən həmin bu rəvayətin mənbəyi hələ 1904-cü ildə hansısa Yervand Lalayanın oğurlayıb erməni rəvayəti kimi Tiflisdə “Etnoqrafik məcmuə”də (“Etnoqraficeskiy sbornik”, Tiflis, 1904) çap etdirdiyi rəvayət olmuşdur.

Hörmətli oxucular, başa düşdüyünüz kimi, yuxarıda misal göstərilən həmin parça məhz ermənilərin mənimsədikləri Azərbaycan rəvayətindədir. Allaha şükür ki, hələ Ağrı dağı haqqında Azərbaycan rəvayətinin oğurlanması barədə bizə heç nə məlum deyil və ona görə onu qısa şəkildə veririk. Belə ki, Nuh peyğəmbər öz düzəlttdiyi gəmiyə yerdəki hər canlı məxluqdan bir cüt götürərək xilas olmaq məqsədi ilə səfərə çıxır. 75 gün keçəndən sonra dağın suyundan qaralan zirvəsinə görünür və gəmini həmin səmtə istiqamətləndirir. Ancaq dağın zirvəsi çox darısqal olur və gəmidə olanların hamısı həmin yerə yerləşə bilmir. Rəvayətdə göstərilir ki, bu dağı Qısırdağ və ya Barsız, yəni sonsuz dağ adlandırırlar. Dağ özünü peyğəmbərin yanında rüsvay edilmiş kimi hiss edir, lazımı qonaqpərvərlik göstərmədiyinə və gəmidəkilərin hamısını qəbul edə bilmədiyinə görə utanır. Peyğəmbər dağın utandığını görünür və ona deyir: “Ey, Qısırdağ, sən sonsuz olmayacaqsan. Sənin uşaqların olacaq”. Əfsanəyə əsasən, dağ hamilə qalır və əzab-əziyyətdən sonra dünyaya oğul gətirir. Doğuş

vaxtı çəkdiyi ağrılara görə “bundan sonra Nuh peyğəmbər ona Ağrı dağ adı verir”, “Dağın oğluna isə Bala Ağrı - uşaq Ağrı adı verirlər...” Onlar gəmidə olanların hamısına yer verir və onlara hörmət, ehtiram göstərirlər. O vaxtdan Ağrı dağla Bala dağın zirvəsi göylərə dirənir”.

Diqqətinizi nəyə yönəltmək istərdik? Hər şeydən əvvəl, onu bilmək lazımdır ki, rəvayət “hadisə haqqında xatirə”ni nəzərdə tutur, əfsanə isə “hadisə haqqında inanc”dır, onlar əsatirlərdən bu xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirlər, xalq yaddaşı Gəmiqayanın Ağrı dağla mübahisə etməyə hazır olduğunu da unutmamışdır. Deməli, bunu da aydınlaşdırmaq lazımdır. İkincisi, əfsanə formasında da olsa, Ağrı dağ Nuhun gəmisində olanların hamısına sığınacaq vermişdir.

Bu hadisələrin mərkəzində Böyük tufan olduğuna görə bir neçə kəlmə də onun haqqında demək istəyirik. Dinindən asılı olmayaraq demək olar ki, bütün xalqların rəvayət və əfsanələrində Nuh peyğəmbər və onun dövründə olan tufan əhvalatı əks olunmuşdur. Onların sayı 500-dən çoxdur. Bu əhvalata ermənilərdə də rast gəlinir, ancaq o, erməni lətifəsinə çevrilmişdir. Ermənilər özlərini sadəcə olaraq, birbaşa Nuh peyğəmbərin nəslinin davamçıları kimi elan etmirlər, həm də onlar onun müqəddəs sayılan “əşya– yadigarlarından” muzey “yaratmışlar”. Ən vacib hesab etdikləri guya Nuhun gəmisindən qopmuş ağac parçası, yaxud tir sayılır. Guya hansısa erməni keşişinin dağın zirvəsindən Nuh peyğəmbərin gəmisinə aid tapdığı əşyaların şübhəliliyi üzərində dayanmayaraq, diqqətimizi daha çox Nuh peyğəmbərin gəmisinin ilk əbədi dayanacaq yeri haqqında olan əfsanəyə yönəldirik. Erməni mifinə əsasən, ermənilərin özünüküləşdirdiyi Ararat dağı (Ağrı dağı) toponimik cəhətdən erməni mənşəli deyil. Ermənilərdə bu, Masis adlanır. Ancaq Nuh peyğəmbərin xəritəsi haqqında xristian rəvayəti oyununu oynayan ermənilərin təşəbbüskarlığına haqq qazandırmaq olmur. Axı İncil “Ararat dağları” nı, Quran-Cudi yüksəkliyini, şumerlər də təpəni, yalnız Nisir adı ilə göstərirlər.

Bununla yanaşı, “Ararat dağları” adı altında, mütəxəssislərin çoxu belə güman edirlər ki, söhbət Azərbaycanın, birinci növbədə,

Naxçıvan diyarının tarixi ilə sıx bağlı olan qədim Aratta səltənətindən gedir. Ancaq bunun haqqında bir az gec söz açacağıq. İndi isə Sasseksdə misirşünaslar cəmiyyətinə rəhbərlik edən məşhur ingilis mütəxəssisi professor Devid Rolun bu sahəyə aid açıqlamasını misal gətirək: “İncildəki Ararat elə Şumer Aratta səltənətinin özüdür... Bu, erkən xristian rəvayətlərində xatırlanan Ararat deyil... Nuh gəmisinin yan aldığı nə Araqas, nə də Ağrı dağı deyil, Mesopotomiya düzənliyi yaxınlığında yerləşən hansısa başqa bir dağdır”.

Giriş hissəsində ermənilərin misal çəkilən iddialarını xatırlayaq və qeyd edək ki, mütəxəssislərin rəyinə görə, Nuh peyğəmbərin gəmisinin Ararat dağındakı “əbədi dayanacağı” şübhəlidir. “Ararat dağları”ndakı Nuh peyğəmbərin gəmisinin yadigar “tapıntıları”, eləcə də burada-“Ararat dağları”nda ermənilərlə əlaqələndirilən nə varsa hamısı şübhə doğurur. Bundan başqa, “Ararat” və ya Ağrı dağ adı erməni toponimi deyil və mütəxəssislərin fikrincə, son milyon il ərzində Cənubi Qafqaz suyun altında qalmamışdır.

İndi isə, erməni redaksiyasında ömürlərini Nuh tufanı ilə bağlı axtarıslara həsr etmiş tədqiqatçıların gəldikləri qənaətlərə müraciət edək.

1922-1934-cü illərdə dünyanın qədim şəhərlərindən birinin-Ur şəhərinin yerində qazıntı aparən məşhur ingilis arxeoloqu L.Vulli “Xaldeylərin Uru” (“Ur xaldeen”, İVL AN, M., 1960) kitabında yazılmışdır: “Nuh peyğəmbərin gəmisini haqqında hamıya məlum olan əfsanə mənşəyinə görə tamamilə qədim yəhudi mifi deyil. Onu yəhudilər Mesopotomiyadan mənimsəmiş və müəyyən işləmələrdən sonra onların müqəddəs kitabına daxil edilmişdir”. Sonra alim göstərir ki, “belə bir əhvalat İbrahim peyğəmbər dünyaya gəlməmişdən əvvəl gil lövhəciklər üzərində yazılmışdır, bununla belə hər iki versiyada nəinki faktlar, həm də çoxlu obrazlar uyğun gəlir”. Söhbət Nineviyada Aşşurbanipalın saray kitabxanasının qazıntıları zamanı tapılmış 394 gil lövhəcikdən gedir. Həmin lövhəciklər şumerlərin epos qəhrəmanı Gilqamış haqqında olmuşdur. Burada dini poema kimi verilən şumer əfsanəsi bütürəstlərin etiqadını əks etdirir”. Belə-

liklə, eposun Qilqamış epizodlarının birində Nuh əyyamında olan tufandan danışılır. Vullinin fikrinə görə, əgər qazıntı zamanı müəyyən dəlillər olmasa idi, Nuh tufanına adı bir mif kimi baxırdı. O qeyd edir ki, əfsanənin əsası vardır. Bu, sonralar Nuh tufanı adlandırdığımız şumer miqyaslı tufan olmuşdur.

Mütəxəssislərin rəyinə görə, şumer çarlarının siyahısında çatışmazlıqlar vardır və onlar da tufanın tarixini üzə çıxarmışlar, çünki çarların siyahısını tərtib edən Şumer müəllifləri tufana onların ölkəsinin tarixində olan hansısa bir fasilə kimi baxırlar və bu tufandan sonra Uranın birinci sülaləsinə qədər onun daha iki sülaləsi olmuşdur.

Vulli belə yazır: “Biz əmin olduq ki, tufan, doğrudan da olmuşdur. Həmin Şumer əfsanəsində çarların siyahısında məhz bu tufan barədə söhbət getdiyini sübut etməyə heç bir ehtiyac yoxdur... lakin bu, o demək deyil ki, əfsanədəki təfsilatlar həqiqətdir. Onun kökündə tarixi bir fakt durur”. Sonra “bu iki sülalə” ilə müvafiq olaraq Uruk və Cəmdət Nəsr mədəniyyətinin iki uyğun arxeoloji dövrünü müqayisə etdikdə..., tufan zamana görə ənənəvi şumer xronologiyası ilə uyğun gəlir.

Beləliklə, bu deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olur ki, söhbət Nuh tufanından deyil, əl-Obeyd dövrünün sonunda Dəclə və Fərat vadisində dağlar və düzənlik arasındakı ərazini su altında qoyan daşqından gedir. Vulli belə yazır ki, “burada yaşayanlara görə vadi onlar üçün bütöv bir dünya idi”. Çox yəqin ki, vadinin sakinlərinin çox hissəsi ölmüşdür...Ona görə burada qərribə heç nə yoxdur, onlar [salamat qalanlar] bunu günah edən nəslin pis əməllərinə görə Allahın cəzası kimi görmüş və onu dini poemada belə təsvir etmişlər. Bununla yanaşı, əgər hansısa ailəyə bu çökəkliyi basan daşqından xilas olmaq müyəssər olmuşsa, təbii ki, həmin ailənin başçısını əfsanəvi qəhrəman kimi tərənnüm etməyə başlamışlar.

Qeyd edək ki, bu haradasa təxminən b.e. 3 min il əvvəl qədim Şumerdə, Mesopotamiyada olmuşdur. Bu, ermənilərin yaranışından 1,5-2 min il, onların Kiçik Asiyada meydana gəlməsindən isə 2,5 min il əvvəl olmuşdur. Bütün bunlara əsasən məlum olur ki, Nuh peyğəm-

bərin “əfsanəvi” davamçıları öz nəsillərini şəcərəsi ilə bağlı çox gecikmişlər.

Bununla bağlı Şumer üzrə məşhur mütəxəssislərin fikirlərini və görkəmli şumerşünas amerikalı S. Kramerin “Tarix Şumerdən başlanır” (S. Kramer “İstoriya naçinaetsya v Şumere”, M., İzd. “Nauka”, 1965) adlı məşhur kitabını qeyd etmək yerinə düşərdi. Bu nəşrdə verilən ən yaxşı hekayələrdən biri məhz Gilqamış haqqındadır, ancaq biz oxucuların diqqətini Şumer epopeyasının başqa bir cəhəti üzərində cəmləşdirmək istərdik. Alimlərin fikrinə görə, Ararat dağının adı Aratta dövlətinə gedib çatır. Əlbəttə, bu dövlət haqqında danışmamaq olmaz.

Hələ yuxarıda istinad etdiyimiz L.Vulli Şumer şəhəri Urunun qazıntıları ilə əlaqədar yazmışdı: “Şumer lövhəciklərinin dili Mesopotamiya ovalığında məskunlaşan digər xalqların dilindən kəskin şəkildə fərqlənmiş və bu günə qədər onun hansı dil qrupuna aid olduğunu təyin etmək mümkün olmamışdır... Şumer mədəniyyəti üç mədəniyyətin elementlərindən yaranmışdır: Əl-Obeyd, Uruk və Cəmdət Nəsr. Yalnız üçünün birləşməsindən sonra o, tamamilə formalaşmışdır”.

Bəzi alimlər öz fikirlərini daha dəqiq şəkildə ifadə etmişlər: Məsəl üçün, məşhur alim D. Reder “Qədim Mesopotamiyanın əsəti və əfsanələri” (D. Reder, “Mifi i leqendı drevneqo Dvureçya”, M., “Nauka”, 1963) əsərində yazırdı: “*Dəclə və Fərat vadisinin bizə məlum olan qədim sakinləri şumerlər olmuşlar... Piktografiyadan yaradılan və sonralar Ön Asiyanın bütün ərazilərinə yayılan mixi yazıların yaradıcıları məhz onlar olmuşlar. Şumerlərin dili ayrıca bir dildir. Onu bizə məlum olan dillər ailəsi ilə bağlamaq cəhdləri hələ möhkəm və mübahisəsiz nəticələr verməmişdir. Yalnız şübhəsizdir ki, o, aqqlyunativ dillər qrupuna aiddir, yəqin ki, o, öz quruluşuna görə türk dilləri ilə müqayisə oluna bilər*” (kursiv bizimdir). Aydınlıq üçün qeyd etmək lazımdır ki, aqqlyunativ dillər qrupuna aiddir, yəqin ki, o, öz quruluşuna görə türk dilləri ilə müqayisə oluna bilər” (kursiv bizimdir). Aydınlıq üçün qeyd etmək lazımdır ki, aqqlyunativ dillər qrupuna aiddir, yəqin ki, o, öz quruluşuna görə türk dilləri ilə müqayisə oluna bilər” (kursiv bizimdir). Aydınlıq üçün qeyd etmək lazımdır ki, aqqlyunativ dillər qrupuna aiddir, yəqin ki, o, öz quruluşuna görə türk dilləri ilə müqayisə oluna bilər” (kursiv bizimdir).

Alman alimi R.Vinqler isə “Qərbi Asiya bəşər tarixinin qədim dövründən bəri” (“R.Vinqler “Zapadnaya Aziya s drevneyşeqo vre-

meni istorii çeloveçestva” t.3, S-Peterburq, 1903) kitabında belə deyir: “Bu günə qədər gəlib çatan ən qədim mənbələr sami dilində yazılmamışdır. Onlar şumer dilində yaradılmışdır. Bu dil əsas əlamətlərinə görə aqlyunativ dildir, türk dillərinə oxşardır və quruluşuna görə sami dillərindən tamamilə fərqlənir”.

Məhz məşhur şumerşünas Amerika alimi S.Kramer “Tarix Şumerdən başlayır” əsərində belə bir sual qoymuşdur: çox qədimlərdə bu qədər yüksək mədəniyyətli şumerlər haradan yaranmışdır? O, bu prinsipial suala belə cavab verir ki, b.e.ə. IV minillikdə şumerlər Mesopotamiya ovalığına Urmiya gölünün sahillərindən gəlmişlər. Bu fikir şumerşünaslığın 150 ildən artıq inkişaf dövrü nəticəsində hamı tərəfindən qəbul edilmiş və bir sıra mütəxəssislər: Opperi Raulinson, Qilbert, Roqozina, Xommel, Reklyu və başqaları tərəfindən təsdiq edilmişdir. Həm də Şumer su, turukku və lululubi türkdilli tayfalarını birləşdirən ilk azərbaycan dövləti Aratta ilə sıx əlaqədə olmuşdur. Aratta Urmiya gölünün cənub və cənub-şərqində yerləşmiş. Bu, Zaqros dağları ilə əhatə olunmuş dağlar ölkəsi idi.

Bu ölkə haqqında ən mühüm məlumatlar şumerlərin bu günə qədər gəlib çıxan epik əsərlərində - dastanlarında saxlanılır. Həmin əsərlər bunlardır: “Yen-Merkar və Aratta hökmdarları”, “Yen-Merkar və Yen-Sukuşsiranna”, “Yen-Merkar və Luqal-banda” və başqaları. Aratta və Şumer arasında sıx mədəni və iqtisadi əlaqələr mövcud olmuşdur, bu ölkələrin hökmdarları liderliyə sahib olmağa və digər ölkələri özünə tabe etməyə çalışmışlar. Bununla yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, akkad tayfalarının hücumunun dəf olunması üçün Uruk (Şumerin) hökmdarı Arattaya müraciət etmiş və onun hökmdarlarına qonaq getmişdir. Bəlkə də, hansısa etnik yaddaş yaşayırmış, S.Kramer və digərləri qeyd etdiyi kimi, şumerlər Mesopotamiyaya Arattanın yerləşdiyi Urmiya ətrafındakı bölgədən gəlmişdilər. Onu da əlavə edək ki, məşhur tarixçilər türk etnosunun Urmiya gölü ətrafında yaşaması haqqında bir çox dəlillər vermişlər. A.Opponqeym, Z.Yampolski və başqaları yazmışlar ki, b.e.ə. II minillikdə Urmiya gölünün ətrafında turu (türk) tayfaları yaşayırmış. Həmçinin M.Boye və başqaları da b.e.ə. IV-II minilliklərdə Urmiya gölünün ətrafında turu

(türk) tayfalarının məskunlaşdığını və eyniadlı vilayətin də burada yerləşdiyini yazırdılar.

Nüfuzlu dünya tarixçilərindən birinin-öz dövründə xett yazılarını və xetlərin sirlərini açıb oxuyan çex alimi B.Qroznının 1940-cı ildə gətirdiyi sübut maraqlıdır: “Bütün bunlara əsasən ... şumerlər uzaq keçmişdə, b.e.ə. IV minillikdə, bəlkə də, daha əvvəl Türkünstanda və ya Qazaxıstanda və daha şərqə doğru ərazilərdə yaşamışlar... Şumer dili bir tərəfdən altay və türk-tatar dillərinin..., digər tərəfdən hind-avropa dillərinin əlamətlərini daşıyır...”. Hazırda 200-ə yaxın şumer sözü türk dilinin vasitəsi ilə izah olunmuşdur.

Hörmətli oxucular, biz yuxarıdakılara yalnız bir məqsədlə-problemi göstərmək üçün toxunduq, yəni Aratta türk etnik elementli dağlıq ölkədir, yaxın Şumerlə əlaqəsi olmuşdur və bu toponim, mütəxəssislərin fikrinə görə, Ararat termininə və İncilin “Ararat dağları”-na... əsas vermişdir”.

Bələliklə, hörmətli oxucular, görürük ki, ermənilər “Əhdi-ətiq”də və “qədim nəsil şəcərəsi”ndə düzəlişlər aparmış, çar sülalələri uydurmuş və tarixi “qədimləşdirmiş” və onu b.e.ə. 2200-cü ilə aparıb çıxarmışlar. Bununla da erməniçilik bir məqsəd güdüdü: əfsanəvi Nuh gəmisini dövrünün tarixinə düşmək və özlərini Nuhun müstəsna davamçıları elan etmək. Hətta yalan tarixi iddialardan savayı, onlar Nuhun gəmisinin “yadigarları”, maddi dəlilləri ilə təchiz olunmağı da unutmamışlar. Bu uydurma tarixi iddia bu kimi dəlillərlə birlikdə haykların Nuh mənşəli olması haqqında absurdun “əsas”ını təşkil etməli idi. Biz bu şərhərdən başqa qeyd etmək istəyirik ki, Qrossetin tədqiqatlarına əsasən, ermənilər Ermənistan adlandırılan yaylada b.e.ə. 675-ci ildə görünmüşlər. Ermənilər haqqında ilk yazılı məlumatın tarixi Herodotun əsərlərində b.e.ə. V əsrə aid edilir və bu yazılı fakt çar Daranın b.e.ə. 515-ci ilə aid olan stelaları ilə təsdiq olunur, burada ermənilər haqqında məlumat verilir. Buna görə tarix elmi bu mövzudakı erməni uydurmalarını rədd edir və ermənilərin Erməni yaylasında məskunlaşmasını b.e. ə. VI-V əsrlərdən əvvələ aid etmir. Nuh peyğəmbərlə bağlı “ermənilərin müstəsna hüquqa malik olması”

və eləcə də ermənilərin uydurduqları Nuh əfsanələri haqqında türk tarixçisi K.Qoryun çox gözəl demişdir: “*Əgər tarixi mənbə kimi “Əhdi-ətiq” və başqa əfsanələr istifadə olunursa, onda həmin mənbələrə əsasən, ümumbəşəri tufandan sonra bütün bəşəriyyət Nuh peyğəmbərdən yaranmışdır. Nəticə etibarilə, türk xalqı da Ararat dağlarının yamaclarında həmin patriarxdan törəmişdir və o, vətəninə başqa xalqlardan və yad iddialardan daha yaxşı müdafiə edər*” (kursiv bizimdir).

Təbii ki, sağlam fikirli erməni tarixçiləri erməni tarixinə aid uydurma yox, real fikirlərlə rızalaşmağa məcbur olurlar. Erməni tarixçisi N.Pastermacyanın açıqlaması budur: “*Erməni salnamələri Haykın və onun xalqının Ermənistanda meydana gəlməsini b.e.ə. 2200-ci ilə aid edir və b.e.ə. 800-cü ilə qədər bir-birini əvəz edən dini rəhbərlərin və çarlarının siyahısını göstərir [əvvəlki paraqrafa bax]. Müasir elm bu uydurmanı təsdiq etmir. Xalqlar fərdlərdən fərqli olaraq, öz yaşlarını artırmağı sevirlər....*” (kursiv bizimdir). Buna nə isə əlavə etmək, əlbəttə, çətindir.

İndi isə gəlin, bilavasitə, Gəmiqayaya keçək, qədim əfsanə əsasında, Gəmiqayanın “Ağrı dağla rəqabətə hazır olması”nın səbəblərini izah etməyə çalışaq.

Ağrı dağdan (Araratdan) fərqli olaraq, Gəmiqayaya (Qarıçığı), baxmayaraq ki, aşağıdadır, bununla belə Kiçik Qafqazın ən uca zirvəsidir, ən əsası, o, qədim qayaüstü yaradıcılığın böyük mədəni-tarixi əhəmiyyət kəsb edən və öz qədim sakinlərinin çox gözəl incəsənətini təsdiq edən çox nadir obyektidir. Burada da əsas səbəb erməniçiliyin hər şeyi əlinə keçirmək arzusudur.

Deməli, Gəmiqayanı da toxunulmaz erməni ərazisi elan etmək istəyirlər, lakin ermənilər heç cür “özlərinin” Nuh gəmisində Ağrı dağına (Türkiyə), yoxsa Gəmiqayaya (Azərbaycan) yan almağı hələ də təyin edə bilmirlər, üstəlik də, onların Nuh peyğəmbərin gəmisi barədə ilk dəfə məlumat aldıkları Suriya mənbələrində də bu barədə dəqiq bir şey yoxdur. Bu da onlar üçün əlverişlidir, çünki ərazi iddiası həm Türkiyəyə, həm də Azərbaycana qarşı irəli sürülür.

Gəmiqayanın qayaüstü təsvirləri Naxçıvanın digər abidələri kimi, ermənilərin tamahının predmetidir və “erməni tədqiqatları”nda onların ermənilərə aid olması hər cür vəchlə qeyd olunur.

Bir neçə “arqumentli” əsasa baxaq: X.Ayvazyan “Nezavisimaya qazeta”nın 17 fevral 2001-ci il tarixli nömrəsində Gəmiqayaya qayaüstü təsvirlərinə iddialarının “əsas” qismində “onlar yalnız ermənilərə aid ola bilər” ifadəsini işlədir. Əvəzində eyni soyadlı A.Ayvazyan daha böyük ixtiraçılıq məharətinə malik imiş, o, 80-ci illərdə, gizli şəkildə Naxçıvanda olur, sonra isə Ermənistan EA “Xəbərlər”ində (“İzvestiya” AN Arm., N 1982) “Novasorun qayaüstü təsvirləri” (“Naskalniye izobrajeniya Navasora”) adlı məqalə çap etdirir. Onun ağına nəinki Gəmiqayanın adını erməni ahənginə uyğun (Navasor, Tapasor) dəyişdirmək gəlmiş, həm də o, azərbaycanlılara qarşı iddia irəli sürmüşdür. O, yazır ki, biz dağın “əsl” erməni adını düşünülmüş şəkildə Gəmiqayaya ilə dəyişmişik.

Bəli, hörmətli oxucular, bu məhz həmin Ayvazyandır ki, B.Mkrtyanla birlikdə XII-XIII əsr Eldənizlər dövrünə aid olan mis pulları b.e.ə. XIX əsrə aid qədim erməni pulları kimi “oxumuşdur”. Bu həmin şəxsdir ki, məşhur şərqşünas B.Piotrovskinin Ermənistan EA-nın “Tarix-filologiya jurnalı”nda (“İstoriko-filoloqiçeskiy jurnal”, 1971, N3) çıxan yazısından aldığı “soyuq duş”dan sonra sınıanmış saxtakarlıq yolunu yenə davam etdirmişdir. O, Azərbaycan EA-na müraciət etmədən, gizli şəkildə Azərbaycana gəlmiş və bu dəfə erkən tarixi dövrlərə aid çoxlu şəkil çəkmiş və erməni dilində növbəti albom - tarixi uydurmalarla dolu kitab buraxmışdır (A.Ayvazyan “Naxçıvan memorial abidələri və relyefləri”, Yerevan, 1987, erməni dilində). Burada “erməniləşdirilmiş” Gəmiqayaya barədə danışan “alim” Naxçıvanın b.e.ə. IV-I minilliyin antik abidələrini, orta əsrlər, o cümlədən, Atabəylər, Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu və Azərbaycanın digər dövlətlərinin dövrlərinə aid abidələri erməni irsinə aid etməyə “müvəffəq olmuşdur”.

Belə bir sual qoyaq: Gəmiqayaya Azərbaycan üçün hansı əhəmiyyət kəsb edir və o, nəyə görə ermənilərə rahatlıq vermir?

Gəmiqaya Naxçıvanın Ordubad rayonunda bugünkü Ermənistanla sərhədin keçdiyi yerdə Nəsirvaz kəndinin yaxınlığında yerləşir. Gəmiqaya bizim əcdadlarımızın yüksək qədim mədəniyyətini və incəsənətini təsdiqləyən qayaüstü təsvirlərin parlaq nümunələri ilə məşhurdur. Əfsanəvi Gəmiqaya adı ağızdan-ağıza, nəsil-dən-nəslə keçir. Əslində isə o, Kiçik Qafqaz silsiləsinin Qapıçıq adlı ən yüksək zirvəsidir (3906 m) və mövcud rəvayətə görə, bəşər tufanı zamanında Nuh peyğəmbərin məşhur gəmiyi öz əbədi dayanacağını burada tapmış və burada daşa dönmüşdür. Qədim zamanların dərinliklərindən bu günə gəlib çatan Gəmiqaya adı da buradandır.

Sözgəlişi desək, Gəmiqaya fenomeninin xüsusi şərh variantı vardır. M.Hacı “Nuh” (2005-ci il) adlı ekspedisiyasının nəticələrinə əsasən, Gəmiqayanı türklərin dini məqsəd üçün istifadə etdikləri məkan, bəşəri tufanı bütpərəstlikdən tanrıçılığa keçid rəmzi kimi verir. Lakin bu, ayrıca bir mövzudur (M.Adji “Dıxanie Armaqeddona”, AST “Xranitel”, M, 2006). Gəmiqayanın cənub yamaclarında, dəniz səviyəsindən təxminən 2800-2900 m yüksəklikdə Qaraquş və Nəbi yurdu deyilən yerlərdə yaylaqda 1000-dən çox qayaüstü təsvir aşkar edilmişdir. Bu gözəl tədqiqatları Azərbaycanın məşhur alim-arxeoloqu Vəli Əliyev aparmışdır. O vaxtkı mərkəz tərəfindən törədilən bütün maneələrə və bizim bu mədəni-tarixi sərvətimizin mənimlənməsi üzrə erməniçilik tərəfindən çoxdan düşünülmüş plana baxmayaraq, bu işlər görülmüş və çox qiymətli abidələr aşkar edilmişdir. Bu, insan, keçi, maral, it, fantastik heyvan, quş, ilan və s. təsvirləri olmuşdur. Bu qayaüstü təsvirlər bazalt daşdan olan qayalar üzərində həkk edilmişdir və tədqiqatlara əsasən, onların tarixi b.e.ə. IV-I minilliyə aid edilmişdir. Yaylaqlar həddən artıq yüksəklikdə yerləşdiyinə görə buralar daimi yaşayış üçün əlverişli olmamışdır. Tunc dövründə oturaq (əkinçilər) həyat təzi keçirən (əkinçilər) və yarımköçəri halında yaşayan (maldarlar) əhali yayın isti aylarında öz mal-qaralarını buraya gətirirlərmiş. Elə həmin insanlar da bu gözəl qayaüstü təsvir nümunələrini yaratmışlar. Bunu göstərilən maddi abidələrin Naxçıvanın Araz çayı boyunca yerləşən tunc dövrünə aid təsvirlərlə əhəmiyyətli dərəcədə oxşarlığı da təsdiq edir. Qədim insanların burada, Gə-

miqayada mövsümi (yay aylarında) yaşayışını o fakt da təsdiq edir ki, Orta əsrlərdə də bu yerlərdən yaylaq kimi istifadə davam etdirilmiş və burada çoxlu sayda qədim düşərgə və qəbirlər aşkar olunmuşdur.

Azərbaycanın qədim mədəniyyətinin və incəsənətinin öyrənilməsində Gəmiqaya abidəsinin rolu müstəsna, çünki bu qayaüstü təsvirlər qədim Naxçıvan sakinlərinin yaşayışı, həyat təzi və təsərrüfatı, dini ideyaları və mənəvi mədəniyyəti haqqında fikir yürütməyə imkan verir. Gəmiqaya qayaüstü təsvirləri kosmoloji baxışların, qədim insanların təbiətin gücünə, əcdadlarımızın ruhuna etiqad etməsini sübut edir, onlar həmin insanların totem təsəvvürlərini, əcdadlarımıza xas olan bir sıra ibtidai etiqad və inancları göstərir.

Bu gün ermənilər məhz bu qədim abidəyə iddia irəli sürürlər! Arxeoloqlarımızın Kəlbəcərdə, eləcə də sovet dövründə Ermənistana verilmiş ərazilərdə-Zəngəzur dağlarında və Göyəmdə (Vardenisdə) zamanına, məzmununa və istifadə üsuluna görə oxşar olan qaya təsvirləri aşkar edilməsinə baxmayaraq, həmin iddialar davam edir. Dəlillərə əsaslanan sübutları olmadığı halda isə riyakarlıq metodları ilə təcrübəsiz adamları inandırmağa çalışırlar ki, onların bu abidələrə hüququ vardır. Hörmətli oxucular, başa düşdüyünüz kimi, bu, absurdur. Təsadüfi deyil ki, biz bu və bundan əvvəlki paraqraflarda ermənilərin bəşəri tufanla, eləcə də “birbaşa Nuhun davamçıları” ilə əlaqəsinin qeyri-mövcudluğu və onların heç vaxt Qafqaz torpaqlarının daimi sakini olmaması və 1918-ci ilə qədər heç vaxt hansısa dövlətçiliyinin olmaması faktları haqqında bəhs etmişdik.

Biz Gəmiqaya absurdunu məşhur Avropa tarixçisi F. Maklerin “Erməni milləti” (Paris, 1924, fransız dilində) kitabından götürülmüş fikri ilə bitiririk: “*Bəllidir ki, Ermənistan, yəni tarixi dövrlərdən bəri bu adı daşıyan coğrafi rayon erməni adlandırılan xalqın daimi yaşayış yeri olmamışdır...*” (kursiv bizimdir). Deməli, ermənilərin qədim dövrlərin Gəmiqaya kimi tarixi abidələrinə iddia etməyin heç bir əsası yoxdur. Hətta, erməni tarixçisi B.İşxanyanın etirafına görə: “Ermənilərin əsl vətəni – “Böyük Ermənistan” elə “Kiçik Asiya”dır” (Б.Ишханян, «Народности Кавказа», 1916).

§12.

Erməni atları barədə absurd

Hörmətli oxucular, əvvəlcədən uydurma iddialardan ibarət erməni absurdundan bəhs edən “**Ab absurdo...**” “**... Ab absurdum**” silsiləsini davam etdiririk. Bu iddialar, daha dəqiq desək, erməni nağılları, əlaqəsiz sözlər yığınınından ibarət olmayan boş sözlərlə təqdim olunur. Absurdun, xüsusən də erməni absurdunun erməniçiliyin məqsədləri ilə müəyyən olunan konkret bir mənası vardır, o da Azərbaycan torpaqlarına və bununla bərabər, onun mədəni-tarixi keçmişinə və xalqımızın əqli mülkiyyətinə iddia irəli sürməkdir. Bununla yanaşı, erməni absurd “olduğu kimi görünməmək, istədiyi kimi təsəvvür olunmaq” prinsipinə uyğun erməni obrazı yaratmağa, təcrübəsiz adamları təsəvvür olunanların həqiqət olduğuna inandırmağa xidmət edir. Hələ Kondilyak vaxtilə xəbərdarlıq etmişdi ki, “yalan yola qədəm qoyan təxəyyül irəliyə daha sürətlə gedir, çünki yalan prinsip kimi törəyib artan heç nə yoxdur”. Deməli, “başqa bir yalan quraşdırmadan, digər bir yalanı təsdiq etmək olmaz” (Lessinq) və bu səbəbdən absurd növbəti absurd yaradır. Berninin: “Uşaqlara nağıldakı hadisələrin həqiqət kimi göstərilməsi necə asandırsa, insanlara da uydurmanın həqiqət kimi təqdim olunması bir o qədər çətindir” kəlamına baxmayaraq, erməni absurdları artmaqda davam edir. Baxaq görək nəyə görə. Yalan absurdların yaşaması üçün yalan və saxtakarlıq, riyakarlıq və hiyləgərlik onların daimi yol yoldaşları olmuşdur. Erməni absurdları, adətən, başqalarının, ilk növbədə, biz azərbaycanlıların marağını tapdalamaq yolu ilə yaradılmış və yaradılmaqdadır. Ona görə də absurdlar diqqətdən kənar qala bilməz, çünki “yalan bir, həqiqət isə iki ayağının üstündə durur”.

Beləliklə, “erməni-çapar” absurd

Növbəti “erməni çaparları” absurdunda sizə son 15-20 ildə Ermənistanın necə “böyük atçılıq ənənəsi” olan və onu inkişaf etdirən, dünyaya “məşhur Qarabağ atlarını” və digər at cinslərini bəxş edən bir ölkəyə “çevrilməsi”ndən və ümumiyyətlə, ermənilərin hamıdan

əvvəl - ilk dəfə, xüsusən də “hərbi” atlar “yetişdirməsindən” danışmaq istərdik. Əlbəttə, başa düşdüyünüz kimi, yaxın keçmişdə eşşək belində olan ənənəvi erməni obrazının kağız üzərində cins at belində olan çaparla əvəz olması ilə bağlı qərribə metamorfoza baş verir.

Bu sahədə erməni araşdırmalarının “sübutu” kimi çoxlu sayda uydurmalar vardır. “At qədim ermənilərə Allah tərəfindən göndərilmişdir, Nairi (Urartu) panteonunun tanrılarında biri – müharibə tanrısı Teyşeb at belində təsvir olunmuşdur, onun Diauxidəki məbədinin dirəklərində at fiqurları yonulmuşdur” kimi yalanlar bu qəbildəndir. Digər bir uydurma “sübut” isə atını çox sevən, onu əlindən verməmək məqsədi ilə İran hökmdarı Şapurı aldadan erməni çarı Tiqran haqqında olan erməni əfsanəsidir. O, İran hökmdarını aldatdığına görə gözləri çıxarılır, kor edilir. Ermənilərin inandırmasına görə, bu əfsanə eyni zamanda, kor oğlunun – “Koroğlu”nun əsasını qoyur və at – Qırat “erməni atı” elan edilir. Yaxud erməni xronikasını götürək. Biz burada erməni atları haqqında uydurmalarla qarşılaşırıq. Məsələn üçün, əvvəlki nəşrlərinə görə tanınan erməni tarixçisi Sebeos yazmışdır ki, Smbat Baqratuni cins erməni atlarının cıdırını təşkil edirmiş.

Hörmətli oxucular, biz yuxarıdakı erməni “dəlilləri”ni gətirməklə sizin vaxtınızı almaq istəmirik, ona görə ki, “absurd teatru” toplusunun əvvəlki paraqraflarının birində demişdik ki, mütəxəssislərin çoxunun rəyinə görə, indiki Ermənistanın Urartu ilə heç bir əlaqəsi olmamışdır. Onlar bununla yanaşı, vaxtı ilə qüdrətli, indi isə mövcud olmayan dövlətin və orada yaşayan əhalinin adından şövqlə istifadə edirlər. Eləcə də “Gəldim, gördüm ... mənimsədim” silsiləsinin birinci fəslinin əvvəlki paraqraflarında “Koroğlu” eposunu erməniləşdirmək cəhdlərindən, guya “Arşak”-korun oğludur” “erməni əfsanəsi”nin ona təsirinin olması barədə danışmışdıq. Biz qəsdən konkret erməni müəlliflərindən sitat gətirməyəcəyik, çünki “erməni atçılığı”nın qədim ənənələrinin xeyrinə olan belə “dəlillər” bir nəşrdən digərinə köç edir, üstəlik, İnternet də onlarla tam doldurulmuşdur. Lakin bu cür erməni-çapar “dəlilləri”nin siyahısını davam etdirəcəyik. Sən demə, “qədim erməni “ayratat” at cinsindən olan atlar o qədər çox imiş ki, “keçmiş zamanlarda atlar erməni ixracatının predmeti olmuşdur”.

Atlar “Qərbə - Ponta, Romaya, Bosfora və Şərqə - İrana, Midiyaya, Misirə, hələ Hindistana və Çinə də aparılırmış”.

Hörmətli oxucular, yəqin ki, erməni dövlətçiliyi mövcud olmayan şəraitdə ixracatın nədən ibarət olduğunun mahiyyəti başa düşüləndir. Ona görə atçılığa dair opuslar üzrə bəzi erməni müəllifləri hər ehtimala qarşı qeyd edirlər ki, Ermənistan satellit kimi vergini atla ödəyirmiş, xüsusən Əhəmənilər dövlətinin hökmdarı Daranın “yalnız Ermənistan vergini atla ödəyirdi” yazısına müraciət edirlər. Oxuculara xatırladaq ki, əvvəlki paraqraflarda qeyd edildiyi kimi, burada söhbət b.e.ə. VI əsrdən, mütəxəssislərin çoxunun ümumi fikrinə görə, ermənilərin Erməni yaylasında meydana gəldiyi vaxtdan gedir. Erməni “ayrarat at cinsi”nin adının bağlandığı Ayrarat vilayəti Əhəmənilər dövründə Fərat sahillərində Əhəmənilər dövlətinin iki satrapiyasının yerləşdiyi Van gölünün ətrafı ilə məhdudlaşdı. Eləcə də xatırladıq ki, Ermənistan haqqında danışarkən, biz məşhur erməni tarixçisi Patkanova əsaslanırıq. O, Ermənistan adını siyasi yox, tam coğrafi məfhum kimi başa düşürdü.

Bundan əlavə, ermənilər Kiçik Asiyanın (tarixi Türkiyənin) avtohton sakinləri deyillər, ermənişünasların ümumi rəyinə görə, onlar buraya Balkandan frikiya tayfalarının tərkibində Kimmerlər hərəkəti dalğasında gəlmişlər. “Erməni xalqının tarixi”nin son nəşrində məlumat verilir ki, Fəratın yuxarısındakı yerlərə xetlərin, xurritlərin və luviylərin ərazilərinə Assuriya mixi yazılarında “muşku” və “urmu”, yunan mənbələrində “arima”, sonralar isə “erməni” adlanan erməni əcdadlarının dəstələri daxil olmuşlar. Bununla belə, təkrar edirik ki, tarix elmi erməni yaylasında erməni tranzitinə dayanacağını b.e.ə. VI-IV əsrlərə aid edir. Belə çıxır ki, ermənilər özləri ilə buraya say-sız-hesabsız at ilxısı gətirmişlər, erməni atçılarının yazdığına görə, at olmasa, əks halda onların Əhəmənilərə xərac ödəməyə imkanı olmazdı. Əlbəttə, belə fikirlər absurddur. Bunun arxasınca yeni bir absurd yaranır: sən demə, Ermənistanda atçılığa “Amatuni knyaz nəsl” cavabdeh imiş, “böyük torpaq əraziləri”, o cümlədən Şərur düzənliyi onlara məxsus imiş. Bu da növbəti bir absurddur, ona görə ki, hörmətli oxuculara bəllidir ki, kolonistlər-ermənilər Qafqazda yalnız

XVII-XVIII əsrlərdə görünmüşlər və onların Qafqaz torpaqlarına kütləvi şəkildə yerləşməsi Türkmənçay müqaviləsindən sonra başlamışdır. Ancaq bu yalan iddia da hələ əldə edilən ən “rekord” yüksəklik deyil. Sən demə, “Ermənistanda atçılıq üzrə ən böyük nailiyyətləri hərbi işdə istifadə olunan atların çoxaldılmasında qazanmışlar”, “erməni süvarisi isə Asiyada ən qüdrətlilərdən sayılırmış”. Təsədüfi deyil ki, bu süvarini “ayrudzi”, yəni demək olar ki, mifoloji kentavrlar kimi “at adam” adlandırmışlar.

Bununla belə, erməni müəlliflərinin etirafına görə, Ermənistanın növbəti dəfə işğal olunmasından və onun bir hökmdarın tabeliyindən digərinə keçməsindən sonra ayrarat at cinsinin genofondunda dəyişikliklər baş verir. Mifik hərbi süvari də kömək etmir. Əvəzində erməni opuslarında belə izah olunur ki, burada fayda “yeni erməni at cinsinin yetişdirilməsi”ndən ibarət olmuşdur. Misal üçün, türk-səlcuqların erməniləri fəth etməsindən sonra “at üçün lazımı ləvazimatları - yəhəri, yüyəni olmayan, sadəcə kəndirlə keçinən türklər” öz “böyük, güclü, dözümlü” və “demək olar ki, vəhşi atları” sayəsində məşhur Qarabağ atlarının törəməsinə böyük təkan vermişlər. Yaxud VIII əsrdə Ermənistan ərəblər tərəfindən işğal olunarkən, ərəb atlarından və erməni ayrarat madyanlarından “Vasputakan və Kappadokiya”da yetişdirilən yeni majak cinsi əmələ gəlmişdir”. Sən demə, bu iti sürətli atlar “Baqratilər çar evinin çaparları” olmuşdur. XIII əsrdə monqol-tatar hücumu isə “hərbi işlərdə istifadə olunan qardıman atları”nın meydana gəlməsi ilə nəticələnir. Onlardan da “qrast” cinsli- ağır çəkili erməni atları yaranmışdır və s. və i.a.

Atçılıq nağılı erməni narrativinə tam uyğun sonluqla, məsələn, oxuculara yaxşı tanış olan M.Xorenasidəki kimi çətin dövrlə və türkdüşmənlərin obrazının yaradılması ilə bitir. Məlum olur ki, erməni atçılığının ağır dövrü Osmanlı türkləri ilə bağlıdır. onların əsarəti altına düşən ermənilərin “kağız üzərindəki” at cinsini təkmilləşdirmək imkanları olmamışdır. Türkiyə qanunları “xristianlara at sahibi olmağa” icazə vermirdi, “Səfəvilərin əsarəti altında olan Şərqi Ermənistana da isə ermənilər yeni at cinslərini təkmilləşdirməyi davam etdirirdilər.” Ən qəribəsi də odur ki, məhz burada—Şərqi Ermənistanda, Səfəvilər

dövlətində Qarabağ atları təkmilləşdirilmiş, son həddə çatdırılmışdır... Belə çıxır ki, ermənilər Azərbaycanın Qarabağ atlarını İranda saxlamış və ərsəyə çatdırmışlar. Türklərin günahı üzündən elit “ayrarat, qardıman və kriakup at cinsləri” yoxa çıxmışdır. Necə deyərlər, cins at yoxdursa, erməni at seleksionerlərindən tələb etməyə bir şey də yoxdur.

Gətirilən erməni absurdlarının bütün ardıcılığını şərh etməyərək, yalnız bir məsələyə, “məşhur və güclü” erməni süvari qoşun məsələsinə toxunacağıq. Bunun üçün baxaq görək 1974-cü ildə çapdan çıxmış “Sovet Hərbi Ensiklopediyası”nda süvari qoşun (kavaleriya) və onun tarixi haqqında nə deyilir. Burada qeyd olunur ki, qədim dünya ölkələrində süvari dəstələr yaranmamışdan əvvəl ikitəkərli döyüş arabalarından istifadə olunurdu. Qeyri-nizami ordunun bir növü kimi süvari qoşun ilk dəfə Assuriya və Urartuda (b.e.ə. IX əsr), sonra isə İranda (b.e.ə. VI əsr) yaranmışdır. Bu məlumatı 1973-cü ildə çapdan çıxan “Böyük Sovet Ensiklopediyası” (“Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya”, 1973) da təsdiq edir, burada qeyd olunur ki, b.e.ə. IX əsrdən başlayaraq, Assuriya ordusu süvari dəstədən fəal şəkildə istifadə edirdi. Sovet ensiklopedik nəşrlərini ermənilərin keçmişdə qazandığı “uğurlara” loyol olmamasında qınamaq olmaz. Bununla belə, nə bu, nə də digər ensiklopediyalarda erməni süvarisi haqqında, üstelik də qədim dövrlərə aid heç nə yoxdur. Çox təbiidir ki, həm bu, həm də digər ensiklopediyalarda Çingizxanın tatar süvarisi haqqında danışılır, məsələn, BSE məlumat verir ki, Asiya feodal dövlətlərinin müharibələrində Çingizxanın və onun varislərinin (XIII-XIV əsrlər) yüngül monqol-tatar süvarisi yüksək təşkilatçılığı və döyüşkənliyi ilə fərqlənirdi, “... yaxşı at sürür, çox mükəmməl şəkildə yay atır, qılınc oynadır və kəmənd atır... müharibə meydanında bacarıqla manevr edir, yalandan geriyyə çəkilir və pusqulardan istifadə edir, son zərbəni vurmaq üçün güclü ehtiyat hissələri saxlayırdılar”.

Bununla belə, erməni mif yaradıcılığı aramsız yeni uydurmalar yaratdığına görə biz artıq sizə tanış olan S.Ayvazyanın “Rusiyanın tarixi. Erməni izi” (S. Ayvazyan, “İstoriya Rossii. Armyanskiy sled”, M., 1988) kitabından onun daha “orjinal” bir neçə absurd mühakiməsini misal gətirəcəyik.

Bu müəllifə görə, sən demə, məşhur erməni süvarisi ilk hərbi sınaqdan hələ b.e.ə XVIII əsrdə qiksosların simasında qədim Misiri fəth edərkən keçmişdir. Bütün bu əfsanələrdən savayı, bacarıqlı qiksos atlıları, daha doğrusu “erməni atlı döyüşçüləri” Misirə öz ayrarat atlarını “gətirmişlər” və bu müəllif “sübut” edir ki, sonralar “*tanınmış ayrarat ayğırlarının sayəsində ərəb, iran, ingilis, biatriy, axaltekin və qalan at cinsləri yaranmışdır*” (kursiv bizimdir). Bax belə! Erməni absurdu daha qabarıq şəkildə təsəvvür etmək üçün qədim qiksosların kim olduğunu xatırlayaq. Qəbul edilmiş tarixi yanaşmaya əsasən, b.e.ə. 1786-cı ildə gəlmə - qiksosların ordusu Misirə soxulur, onu işğal edir və 200 il orada hökmranlıq edir. Misirşünaslara görə, bu, “Misir tarixinin qaranlıq dövrü” idi (Q. Bruqş, “İstoriya faraonov”, per. Q.Vlastova, Spb., 1880). İstinad etdiyimiz alman misirşünası Bruqş qədim mənbəyi, daha dəqiq desək, tarixçi Makefondan sitat gətirərək, həmin gəlmələr haqqında məlumat verir: “onların hamısı Qiksos, yəni – “çar-çoban” adlanırdı. “Çar-çoban” kimi bu son dərəcə qəribə adı hazırda belə izah edirlər ki, misirşünaslar qədim tarixçi Makefonun sözlərini hərfi mənada başa düşmüşlər. Qiksoslar köçəri, süvari olmuşlar və hərbi işi yaxşı bilirlərmiş. Buli tarixi materialın təhlili əsasında bu nəticəyə gəlmişdir ki, bu cəngavər köçəriləri qiksos deyil, “xekaut-xasut” adlandırmışlar ki, bu da “səhra ölkələrinin hökmdarları” mənasını bildirir. Məşhur alim V.Avdiyev də “Qədim Şərqi tarixi” (V. Avdiyev, “İstoriya drevneqo Vostoka”, M., 1953) kitabında bu fikri təsdiqləyir. Onlar sübut etmişlər ki, bu günə gələn etnonim-əsil adın yunan dilində təhrif olunmuş formasıdır. Sonuncu fikir, yəni onların köçəri tayfalar olması digər qədim tarixçi İosif Flaviy tərəfindən də təsdiq olunur. Bruqş qiksosların Qədim Misirə soxulmasını və oranı işğal etməsini belə təsvir edir: “*Makefonun rəvayətinə görə, nə vaxtsa Şərqdən gələn vəhşi və qaba bir xalq aşağı ərəzidəki torpaqlara doluşur, öz şəhərlərində oturan yerli çarlara hücum edir, misirlilərin güclü müqaviməti ilə rastlaşmadan bütün ölkəyə sahib olurlar... Sonra onlar öz aralarından bir çar seçirlər, onun adı “Salatin” və yaxud “Saltis”, ya da “Silitis” olmuşdur... O, Setroit mahalında “Avaris” şəhərini tapır..., onu yenidən bərpa*

edir, onu möhkəm divarlarla əhatəyə alır və oraya 240 min ağır silahlı döyüşçü gətirir (kursiv bizimdir). Bruqşa görə, qıksosların gəldiyi ölkə müxtəlif dillərdə müxtəlif cür səslənirdi, yəni Suriya, Şərqi Rutennusu, Aşer və Menti, ancaq onlardan ən qədimi Şərqi Rutennusu idi (seçmə bizimdir). Bruqşa görə, qıksosların ilk 6 çarının adı bunlardır: “Salatis”, ya “Bnon”, yaxud “Banon”, və ya “Beon”, “Anaxnan”, “Afobis”, “Annas” və “Asef” və yaxud “Aset” (kursiv bizimdir). Güman edilir ki, qıksoslarla bərabər atlar da gəlmişdir. Məsələn, L.Raqozina “Qədim Misir” (L. Raqozina, “Drevniy Eqipet”) kitabında göstərir ki: “Əlbəttə, misirlilər Asiya gəlmələrinə [qıksoslara] nəyə görə təşəkkür etməli idilər. Hər halda onlar Misirə çox qiymətli bir hədiyyə etmişlər: oraya atı onlar gətirmişlər. Onların gəlişinə qədər ev heyvanlarının bu şahı Nil vadisində tanınmırdı...” (kursiv bizimdir). Beləliklə, Misirdə qıksosların hökmranlığının qaranlıq dövrlərə aid olmasını nəzərə alan ermənilər özlərini nəinki Qədim Misiri fəth edən, həm də ona at hədiyyə edən qıksoslar kimi elan etmək qərarına gəlirlər, ona görə ki, “ermənilər Asiyanın ən adlısanlı atçıları olmuşlar”. Üstəlik də, Bruqşun məlumatına görə, qıksos çarlarının adları yazılmış onların öz abidələri (heykəllər, sfinkslər və s.), yaxud qədim Misir çarlarının abidələri üzərindəki adlar silinmiş və onlardakı “qalan izləri oxumaq son dərəcə çətin olmuşdur”. Təbii ki, hörmətli oxucular, biz belə güman edə bilmərik ki, bu, ermənilərin işidir, ancaq bu, alban yazılarının ermənilər tərəfindən məhv edilməsi təcrübəsindən irəli gələn tanış bir üsuldur. Bir sözlə, saxtakarlıq üçün zəmin hazır imiş, ermənilər də bundan istifadə etmişlər, özü də son dərəcə fərasətlə. İş ondadır ki, S.Ayvazyan yolüstü həm də ermənilərin xetlərin nəsillərinin davamçıları olduğunu bəyan etmişdir.

Xett dövləti b.e.ə. XVII-XII əsrlərdə Kiçik Asiyada (Anadoluda) mövcud olmuş qüdrətli bir dövlət idi. Qədim Misirlə rəqabət aparırdı və hələ Misir çarları ilə diplomatik yazışmalarda güclü tərəf kimi öz inamlı tərzini saxlayırdı. Xett mədəniyyəti çox inkişaf etmişdi və onlar dəmir əritməyi bilirdilər, özlərinin əlifbası və təqvimini, həmçinin cəng arabalarından və ağır silahlanmış piyadadan ibarət güclü qoşunu vardı. Xett yazılarını oxuyan çex alimi Qrozniya görə, xett mətnlərin-

də belə məlumat var ki, Misirlə qarşıdurmada xett ordusu 2,5 minə qədər cəng arabası çıxarmışdır. Xett çoxmillətli dövlət olması ilə fərqlənirdi, burada xetlərlə yanaşı, semit dilində danışan Şimali Suriyadan olan gəlmələr də yaşayırdılar. Beləliklə, S.Ayvazyan xett cəng arabaları ilə yanaşı, xett sivilizasiyasının digər nailiyyətlərini də öz əllərinə yığır. Baxmayaq ki, xett mətnlərində təsvir olunmuş Misirlə silahlı qarşıdurma qıksosların buraya hücumundan beş yüz il keçəndən sonra olmuşdur, Ayvazyan üçün vacibdir ki, ermənilər xetlərdir, qıksoslardır, Misiri fəth və onları idarə edən Kiçik Asiyanın mədəni və döyüşkən sakinləridir və onlar vaxtilə əhliləşdirdikləri ayrırat atlarını burada özləri haqqında xatirə qoymuşlar.

İndi isə “erməni-qıksos-xett” absurdu da daxil olmaqla, bu cür iddiaları vaxtı ilə ifşa etmiş misirşünas Bruqşun fikrini misal gətirik: “Hazırda biz manefon rəvayətindəki qıksos adının yuxarıda göstərilən mürəkkəb tərkibli misir sözü - “Qak-şaus”, yəni “ərəblərin çarı”, yaxud “çobanların çarı” ilə tam eyniliyini təkidlə təsdiq edirik”. Özü də qeyd edirik ki, tamamilə bu cür tərtib olunmuş söz Xnumxotepin Bəni-Həssəndəki türbəsində də vardır, bu “Qak-Abişa”-“çar Abişa”-dır. Lakin biz iddia etmək istəmirik ki, “qak-şaus” ifadəsi titullu kimi yadelli işğalçıların özləri tərəfindən qəbul edilmişdir. Ola bilsin və çox güman ki, misirlilər semit soyundan olan işğalçıları qovandan sonra, vaxtilə Misirə hakim olduqları dövrdə özlərini Misirin sahibləri hesab edən həmin çarları bu nifrətədicə ifadə ilə damğalamışlar”.

Hörmətli oxucular! Şübhəsiz ki, qıksoslarla bağlı tarix, həqiqətən, sadə məsələ deyil, elə buna görə də elmi aləmdə, təkrar edirik, erməni cəfəng mənəbəyində yox, elmi aləmdə qıksosların mənşəyi haqqında müxtəlif fikirlər qalmaqda davam edir. Misal üçün, sayiələrdən birinə görə qıksoslar ilk yəhudilər olmuşlar, qıksoslar qovulandan sonra onun Misirdə qalan hissəsi Musa peyğəmbər başda olmaqla onların hamısının buradan çıxıb getdiyi dövrə qədər Misir xalqının nifrətinə məruz qalmışdır. Elə qıksosların qəbul edilməməsi yəhudilərə qarşı sonrakı ədavəti izah edir. Məşhur rus alimi N.Morozovun “İsa” kitabında irəli sürülən versiyaya əsasən, “qıksos çoban-

ları” adı altında “qıksos keşisləri” - təkallahlığın təbliğatçıları başa düşülür. Bu cür izahı davam etdirən akademik A.Fomenko məktəbi özünün “Yeni xronologiya” kitabında belə fərz edir ki, qıksoslar adı altında Türk-Rus, yaxud Rus-Orda nümayəndələrini başa düşmək lazımdır, qıksosların Qədim Misirə hücumu isə “Böyük tatar-monqol hücumu”ndan başqa bir şey deyildir (Q.V.Nosovski, A.T.Fomenko. “İmperiya”, M., 2003, a. takje “Rus i Rim”, M., 2001, kniqa 3). A. Fomenko məktəbi bu fərziyyəni əsaslandırmaq üçün başlanğıc nöqtəsi kimi qıksosların şərqdən gəlməsi barədə misirşünasların vahid rəyini qəbul edir. Q.Bruqşun qıksosların Ruteniyadan çıxması fikri də istifadə olunur. Ruteniya-rus ərazisinin qədim tarixi adıdır. Hörmətli oxucular, bir az yuxarıda qıksos çarlarının adları və qıksos-gəlmələr tərəfindən əsas qoyulan şəhərin-paytaxt Avaris barədə bəhs etmişdik. Belə ki, A.Fomenko və digərlərinin fikirlərinə görə və 1985-ci ildə çapdan çıxan “Ensiklopedik lüğət”ə əsasən, “avarlar” (daha doğrusu “abarlar”) türkdilli tayfalardan biridir. Misal üçün, VI əsrdə Dunay sahillərində türklərin yaratdığı “Avar xaqanlığı”nın adını çəkmək olar. Buna görə A.Fomenko və digərlərinin fikrinə əsasən, yalnız türklər öz tayfalarının birinin adından-“avar” etnonimindən istifadə etməklə öz paytaxtının adını Avaris qoya bilərdilər. Daha sonra Q. Brukşa əsaslaşsaq, məşhur misirşünaslar Ruje, Mariett, Laut “Avarisi Tanislə uyğun sayırdılar”. Tanis, yaxud “Tanais”– Don çayıdır. XVIII əsrə qədər Don kazakları, məlum olduğu kimi, türk dilində danışır-dılar və türk birləşmələrindən çıxmışlar. Keçmiş salnaməçilərin çoxu, məhz əvvəlki paraqraflarda istinad etdiyimiz Mavro Orbini, Falmerayer və başqaları slavyanları türklərlə (hunlar və avarlarla) əlaqələndirirdilər. Misal üçün, M.Orbini “Slavyan xalqının yayılması haqqında” kitabında yazırdı: “kral Aqilulf romalılarına müharibə elan edir... və qoşunu ilə Milyandan (Milandan) çıxanda xaqandan, Avar hökmdarından kömək istəyir. O da ona slavyan qoşununu göndərir”. Yaxud “slavyanlar hunlar və avarlar ilə ittifaq yaradaraq, yunan çarlığının torpaqlarına hücum edirlər”(kursiv bizimdir). Nəhayət, A.Fomenko və onun davamçıları əvvəl göstərdiyimiz çar-qıksosların adlarına belə izah verirlər.

“Salatis” – “Sultan”
 “Bnon”, yaxud “Banon”, və ya “Beon” – “Boyan”
 “Apaxan” – “Ala-xan”
 “Afobis” – “Apofis”
 “Annas”, yaxud “İanas” – “İoan”
 “Asef”, yaxud “Aset” – “Asaf”

Qeyd etmək lazımdır ki, A.Fomenko məktəbinin və bir çox digər alimlərin fikrinə əsasən, misir heroqlif–yazılarının çoxu heç də həmişə düzgün tərcümə edilməmişdir. Misal üçün, “xuni” adını Q.Brukş “kəsən” kimi tərcümə etmişdir, Fomenko isə belə hesab edir ki, həmin sözü “xunn” (hunn) kimi oxumaq lazımdır. Şahzadənin atasının Nubxas adı ona müraciət olunarkən ləqəb kimi verilmişdir, A.Fomenkoya görə, bu, “baba” (“papa”-“ata”) olmalıdır. Ona görə “Sabiri” ölkəsi “Sibir”, “kazn” xalqının adı isə “qaz-quz”, “qus” və yaxud “kazak” və s. olmalıdır. Türk-bolqar tarixinin yeganə mənbəyi olan məşhur “Cəfər tarixi”ndə Misirin istila olunmasının göstərildiyini də qeyd etməmək olmaz. Sitat gətirək: “... Türklərin bir hissəsi Samari ruhu ilə idarə olunan Oquz obrazı ilə Qərbbə tərəf hərəkət edərək, Balkanı, Kiçik Asiyayı, Şimali Misiri, Suriyanı, Livanı, İraqı, Fələstini, Cənubi Qafqazı və Qərbi İranı özünə tabe edir” və burada Samarinin müqəddəs ruhuna xatirə əlaməti kimi, Samar (Şumer) dövlətini yaratdılar və Misir piramidalarını tikdilər.

Y.D.Petuxov, N.İ.Vasilyeva isə öz kitablarında, xüsusən “Skiflərin Avropa imperiyası” (Y.D.Petuxov, N.İ.Vasilyeva, “Evropeyskaya imperiya skifov”, M., 2007) əsərində qıksoslar dedikdə skifləri nəzərdə tuturlar. Onlar yazırlar: “mənbələrə əsasən, b.e.ə. XVII-XVI əsrlərdə Misir və Mesopotomiya at nəqliyyatından yaxşı istifadə etməyi bacaran bir xalqın atlıları (süvariləri) tərəfindən işğal olunmuşdur. Babilə “kassit”, Assuriyada “mitanniyalı”, Misirdə “qıksos” adlanan bu xalqın mənşəyi haqqında mənbələr heç bir məlumat vermir, ancaq bir şey aydındır: onlar Ön Asiyaya kənardan gəlmişlər”. Sonra müəlliflər onların tanrılarının adına istinad edərək, bu işğalçıların skif mənşəli olduğunu göstərirlər. O cümlədən, göstərirlər ki, “Mitaniya dövlətinin (əsas Mesopotomiyanın şimal-qərb ərazisində “atlılar “tə-

rəfindən qoyulmuş) Kiçik Asiyanın Xett dövləti ilə tarixi b.e.ə. XIV əsrə aid edilən müqavilələrində tanrıların adı xatırladılır: Mitra, Varuna, İndra, Nasatya”, yəni Vedlərdə xatırladılan allahların adları, eləcə də “Babili idarə edən kassitlərdə Günəş allahı-Surios olmuşdur və yenə də “Vedlərlə tam uyğunluq”. Müəlliflərə görə, burada skiflərdən söhbət getməsi heç bir şübhə doğurmur. Skiflərin mənşəyinə gəlincə, biz xatırlatmışdıq ki, Z.Həsənov “Çar skiflər” adlı əsərində onları prototürk tayfaları ilə eyniləşdirərək, onların əsil adını yunan dilində “Skuz” və yaxud “quzlar” kimi təqdim etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, skiflərin (sakların) türk əsilli olması nöqtəyi-nəzərinə bir çox alimlər tərəfdardır. Beləliklə, hörmətli oxucular, biz elmi aləmdə qiksoslarla bağlı mövcud olan fikirlərin qısa xülasəsini verdik. Bunu S.Ayvazyanın hətta yalan elmi əsası belə olmayan cəfəng ideyalarını nümayiş etdirmək üçün göstərdik.

Bu deyilənlərə Bakı ilə bağlı bir neçə sətir də əlavə edək. Oxucuların diqqətinə bizim qədim doğma Bakı haqqında məşhur ingilis misirşünası Flinders Petrinin “Ölülər kitabının mənşəyi” (Flinders Petri, “Proisxojenie “Kniqi mertvix”, Obozrenie “Drevniy Eqipet”, iyul 1927, ç. II) əsərində göstərilən və sonralar İ.Meşşaninovun “Misir və Qafqaz” (İ.Meşşaninov, “Eqipet i Kavkaz”) məqaləsində işıqlandırılan təsəvvürləri çatdırmaq istərdik. Məşhur misirşünas sübut edir ki, “Bakı” adı “Ölülərin kitabı” adlanan qədim Misir mifologiyasında xatırladılan “**Bakhau**” adı ilə uyğundur və bu qədim mətnlərin tarixi b.e.ə. III minilliyə aid edilir. Flindersin başlıca fikri ondan ibarətdir ki, Misir mifologiyasının köklərini Qafqazda, Abşeron yarımadasında axtarmaq lazımdır. Flindersə görə, “**Bakhau**” günəşin boylandığı böyük dağ, “baka” isə “səhər şəfəqi”, yəni Böyük Qafqaz silsiləsinin Şərq sahillərində yerləşən Bakıdır. Azərbaycanın Misirlə bağlılığını təsdiq edən qazıntılar zamanı tapılmış maddi sübutlar da vardır, məsələn, tarixi b.e.ə. 2000-ci illərə aid edilən arxeoloji tapıntılar: Misir ilahəsi Bayetin pişik başlı tunc heykəlciyi (Çovdar rayonu), Misir pastasından olan muncuqları (Mingəçevir, Xocalı, Xanlar (indiki Göygöl) göstərmək olar. Həmçinin Misir gözcükləri (Yaloylu təpə, Mingəçevir), skarabeylər- başsız insan heykəlciyi və s. tapılmışdır.

Bir sözlə, Flindersə görə, Misirə ilk insanlar Bakıdan, Abşerondan gəlmişlər... Bunu b.e.ə. 471-446-cı illərə aid qədim Misir papi-rusları ilə də təsdiq edir, burada təsvir olunur ki, Xəzərin qərb sahillərindən Azərbaycandan olan Xəzər tayfalarının nümayəndələri Qədim Misirə gəlmişlər.

Buraya əlavə etmək lazımdır ki, Misir mifologiyasının ən böyük tədqiqatçıları Misir panteonundakı allahların, bəlkə də, ən vacibi sayılan Ozirisi “Asar”, yaxud “Azər”, yəni qədim Misir dilində səsləndiyi şəkildə adlandırmışlar. Misal üçün, Romzari Klark “Qədim Misirin müqəddəs ənənələri” (“Svyaşenniye traditsii Drevneqo Eqipta”, M., 2002) kitabında müqəddəs misir adlarının mənasını açarkən, “Oziris” in ellin redaktəsindən imtina edərək, “Asar” adından istifadə edir. Belə bir fərziyyə də var ki, Xəzər sahillərindən, Bakının ətraflarından “azərilər” gələ bilər və onlar oda sitayiş kimi qədim etiqlərini da gətirə bilərdilər. Buna uyğun olaraq, alov Günəşi yerdə “əvəz etmiş”, səmada isə Günəşi təcəssüm etdirmişdir.

Lakin vacibi odur ki, Qədim Misirin ilk çar-fironu Şərqdən gəlmişdir və öləndən sonra öz oyanışı ilə həyatın canlanmasını, sutkanın uzun günlərinin başlanğıcını təcəssüm etdirir və bununla, əhəmiyyətinə görə allahlar panteonunda olan Günəş allahı Ra səviyyəsinə qalxmışdır.

Hörmətli oxucular! Gördüyünüz kimi, bu və ya başqa formada “ermənilərin atçılıq sahəsində nəzərəcarpacaq ənənələri”ni əsaslandırmaq üçün erməniçiliyin “dəlillər” axtarışı ilə bağlı və yolüstü “olduğun kimi görünməmək” silsiləsindən olan digər məsələləri həll etmək üçün uydurduğu müxtəlif absurdların şahidi olduq. Biz dəfələrlə qeyd etmişik və öncə göstərilən absurd iddiaların məzmunundan çıxan nəticəyə görə, absurdlar fasiləsiz olaraq “hesabına və başqaları hesabı”na qurulur. Belə ki, erməni atı barədə absurdlar zəncirindən olan yekun absurd “erməni atçılıq ənənəsinin tacı”dır. Söhbət bu yaxınlarda ermənilərin atçılıq “ənənələri” ilə bağlı buraxılan poçt markalarından gedəcək. Təbii ki, markanın üzərində at təsviri vardır... Bu, Xasanbəy Usmiyevin həyat yoldaşı görkəmli Azərbaycan şairi,

Qarabağlı Xurşud Banu Natəvan xanımın Əlyetməz adlı Qarabağ cinsindən olan atıdır. Əlyetməz aygırı elə X.Usmiyevin atçılıq zavodundan çıxmışdır. Hörmətli oxucular, siz Əlyetməz aygırının çar dövründə çəkilmiş fotosunu bugünkü erməni markasının üzərindəki təsvirlə müqayisə etsəniz, dediklərimizə tam əmin ola bilərsiniz. O dövrün fotosəkilləri saxlanılır, ona görə ki, 1867-ci ilin Ümumrusiya sərgisində Əlyetməz mükafat almışdı və onun şəklinin altında belə bir yazı vardır: “Xanım Usmiyevanın at zavodundan olan Əlyetməz aygırı”.

Azərbaycan daha öncə, hələ 90-cı illərin əvvəllərində bizim atlara həsr olunmuş markalar buraxmışdır və onların bir neçəsinin şəklini marka çap olunması üçün Beynəlxalq Poçt Təşkilatına göndərmişdir və hazırda onlar buraya daxil olmuşlar. Ermənilərin törətdikləri saxtakarlıqlar Qarabağ atlarının “erməni mənşəli olması” barədə “dəlillər” üzərində qurulmuşdur. Ermənilər heç Qarabağ at cinslərinə həsr olunmuş markaları Azərbaycandan sonra buraxdıqlarını da gizlətmirlər.

Biz yuxarıda erməni mif yaradıcılığına aid misallar gətirdik. Hörmətli oxucular, başa düşdüyünüz kimi, yeni at cinsləri yetişdirməklə, xüsusən də Qarabağ atları ilə ermənilərin heç bir əlaqəsi yoxdur. Buna görə də Qarabağ atları ilə bağlı qısa tarixi ekskursla kifayətlənək. Bununla belə, artıq söhbət açdığımız məsələdən, yəni Azərbaycan ərazisində tapılan, lakin ermənilərin ciddi-cəhdlə bizdən oğurladıqları çoxsaylı “Daş at” heykəllərindən başlayaq. “Daş qoç”la yanaşı, bunlar Azərbaycan xalqının “Oğuz qəbirləri” adlandırdığı qəbirlər üzərində tez-tez rast gəlinən heykəllərdir. Oğuzların qədim qəbirlərinin üzərində at və qoç fiqurlarının qoyulması onların dəfn mərasimi ilə bağlı idi və onların özünəməxsus dini mahiyyət daşıyan at obrazına böyük ehtiramlarının göstəricisidir.

Belə oxşar ayin Türkünstan türklərinə də xasdır. Hələ “İbn Fadlanın Volqaya səyahəti”ndə qeyd olunur ki, ölünün qəbri “üstündə” xüsusi dayaqlar üzərində atın başını, dərisini, ayaqlarını və quyruğunu çəkirdilər və belə güman edirdilər ki, “mərhum cənnətə belə gedəcək”. Azərbaycan ərazilərində tapılmış qəbirüstü abidələrdə tez-tez

əli qılınclı atlı və ya ov səhnəsi təsvir olunmuşdur. Daha erkən dövrlərə, məhz orta və son tunc dövrlərinə aid köhnə qəbiristanlıqlarda at skeletləri, ayrıca basdırılmış atlar və atlara aid çoxsaylı bəzək əşyaları (yəhər-qayış, tunc yüyən ağızlığı) tapılmışdır. Məsələn, Gültəpədə (Naxçıvan) aparılan qazıntının ikinci və üçüncü təbəqələrində at sümükləri aşkar edilmiş, özü də üçüncü təbəqədə tapılan əhliləşdirilmiş atın sümükləri olmuşdur. At skeleti və at qoşqu ləvazimatları Azərbaycanın başqa qəbiristanlıqlarında, xüsusən də Qarabağda, Xanlar yaxınlığında tapılmışdır. Qazıntılar zamanı o vaxtın adəti kimi at totemi Naxçıvanda, Qarabağda, Mingəçevirdə, Gəncədə və s. yerlərdə aşkar edilmişdir. Mutan düzənliyində aparılan qazıntılar zamanı tapılmış qədim dövrlərə aid olması güman edilən at cəsədlərinin qalıqları da təsdiq edir ki, Azərbaycan atları əhliləşdirən regionlardan biri olmuşdur, bizim əcdadlarımız dünya atçılığının əsasını qoyanlar sırasında olmuşlar. Bütün bunlar b.e.ə. II minilliyə aid edilir. Hörmətli oxucular, bu təsadüfi deyildir, atlar o yerdə yetişdirilir ki, onlara qarşı xüsusi münasibət olur və bu, nəinki arxeologiyanın maddi dəlillərində, eləcə də etnik yaddaşda və genlərdə saxlanılır. Qobustanın qayaüstü təsvirləri ilə yanaşı, folklorumuz və yazımız da bunları sübut edir. “Dədə-Qorqud” eposunda at igitin-pəhləvanın birinci sərvətidir, “Koroğlu” dastanında sahibinin hədsiz dərəcədə sevdidi məşhur Qırat obrazını xatırlayın. Digər Azərbaycan dastanlarında at kultu od və dənizlə müqəddəsləşdirilən mifik köklərə gedib çıxır. Buna aid atalar sözləri və məsəlləri vardır: “atı yerisindən, qəhrəmanı duruşundan tanıyarlar”, “igid odur, atdan düşə atlana, igit odur hər zəhmətə qatlana” və s. Azərbaycanlıların etnik əcdadları oğuzlar at belində doğulmuş, ömrü boyu at belində olmuş və at belində də ölmüşlər. Bir sözlə, at Azərbaycanın sərvətlərindən biridir, Azərbaycan məişətinin yaxın keçmişindən ayrılmayan bir anlayışdır.

Azərbaycan atları ərazimizin dövlət quruluşuna müvafiq olaraq nisey, midiya kimi adlanmışlar, sonralar-Orta əsrlərdə Qarabağ atları kimi şöhrət qazanmışlar. Onlar qədim dövrlərdən döyüş şöhrətli olmuşlar. Məşhur alim İ. Dyakonovun yazdığı kimi, atçılıq və yüngül ikitəkərli döyüş arabası Urmiaətrafı rayonlarda III minilliyin axır-

larından gec olmayaraq yayılmağa başlamışdır. Xəzərdən və Urmiya-ətrafı bölgədən qərbə doğru Nisey düzənliyinin Azərbaycanın tarixi ərazisinə birbaşa aidiyyəti vardır. Hər il hökmdarların tövlələrinə 20 mindən az olmayaraq seçmə at göndərilirdi. Məhz bu atlar b.e.ə. VI-V əsrlərdə Midiya qoşununun əsas zərbə qüvvəsini (cəng arabaları və süvarilər) təşkil etmiş, Assuriya hakimiyyətini məhv etməkdə, Urartu və Mannanı özünə tabe etməyə nail olmaqda Midiya çarlığına imkan vermişdir. Midiyadan ayrılmış Atropatendə süvarilər və ikitəkərli cəng arabaları hərbi zərbə qüvvəsi olmuşdur. Qazıntılar zamanı tapılan maddi sübutlar göstərmişdir ki, hərbi qoşqularda 2 və ya 3 döyüşçü olmuş, döyüş arabalarının özü isə 6 dişli təkərdən ibarət olmuşdur.

Katerino Zenonun yazdığına görə, Orta əsrlərdə Azərbaycan hökmdarı Uzun Həsən öz qoşununda 300 min, lazım gəldikdə isə daha çox süvari çıxara bilirmiş. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Səfəvilərinin yerli atların dövlət hüduqlarından kənara çıxarılmasına qadağa qoymuşdular.

Beləliklə, hörmətli oxucular, düz XX əsrə qədər Qafqazın ən gözəl və nəcabətli at cinsi ərəb və axaltəkin qarışığı olan Qarabağ atları sayılırdı. Qarabağ cinsinə burada-vətəninə Köhlən adı vermişdilər. Bu atları bəylər və knyazlar minirdilər, onların qiymətini bütün Cənubi Qafqazda, Kiçik Asiyada və Rusiyada bilirdilər və bu atlar tez-tez İran atı adı altında hədiyyə və hərbi qənimət kimi istifadə olunurdu. Bu cins dünyada ən qədim cinslərdən biridir. Bu cinsdən olan atlar orta boylu, gözəl başlı, qızılı rəngə çalan, sarı-qırmızı rəngli və yaxşı inkişaf etmiş əzələli atlardır. Yüz illər boyunca Qarabağ xanlarının tövlələrinin fəxri olmuş bu at cinsi müstəsna dözümlülüyünə və sahibinə sədaqətinə görə fərqlənmiş, dağ yollarında əvəzolunmaz olmuşdur. Rus çarı I Nikolayın atı da həmin cinsdən idi. 1956-cı ildə sovet hökuməti İngilis kraliçasına “Zaman” ləqəbli atı hədiyyə kimi təqdim etmişdir. “Xan” ləqəbli gözəl qızılı sarı-qırmızı rəngli aygır fransız salonlarını məftun etmiş, hətta Paris moda həvəskarları öz saçlarını onun rənginə uyğun boyamışlar. Bu at 1867-ci ildə Paris Beynəlxalq Sərgisində nümayiş etdirilmiş və gümüş medal qazanmışdır. Bir sözlə, Qarabağ atları yalnız qızılı, sarı - qırmızı rəngli olurdu,

buna görə də onları tez-tez “sarlar” adlandırırdılar. Qızılı qonur rəngli quyruğu və yalı ilə fərqlənən nadir “narınc” rəngli atlar da var idi. M.Y.Lermontov özünün “Demon” əsərində bu gözəl sözləri məhz bu misilsiz qızılı rəngə həsr etmişdir:

İpək naxışlıdır yüngül yəhəri
Qantarğası qalmaz heç ondan geri.
Səmənd baş aparır, cilov gəmirir
Bu at Qarabağın yetirməsidir.
Cins bir döldür, ondan yoxdur bahası,
Köpüklə islanmış yalı, qaşqası.
Fıxırır yoxuşlu yolu keçərkən,
Coşqun dalğalara gəc baxır hərdən.

Xalis qanlı ingilis cinsinin Avropada oynadığı rolu Qarabağ at cinsi bütün Qafqazda oynamışdır. “Qarabağ atları” digər Azərbaycan cinsinə, “dilboz” atlarına başlanğıc vermişlər, onlar Qarabağ atlarının alınmasında istifadə edilirdi, ancaq “Köhlən”in qanı daha çox Don cinsində hiss olunur. Bu cinsin keyfiyyəti haqqında bir faktı xatırlatmaq lazımdır: 1823-cü ildə ingilislər Qarabağ xanı Mehdiqulu xandan 60 madyan almışdılar. 1866, 1869, 1897-ci illərdə Qarabağ atları beynəlxalq sərgilərdə layiqincə təmsil olunmuş, qızıl və gümüş medallara layiq görülmüşdür.

1869-cu il Ümumrusiya sərgisində Qarabağ aygırları yüksək mükafatlar almış, “Meymun” gümüş, “Toxmaq” isə “bürünc” medala layiq görülmüşdür, fotosəklini ermənilərin mənimsədiyi “Əlyetməz” isə nəinki xüsusi tərifnamə ilə mükafatlandırılmış, həm də o, Rusiya at zavodlarının damazlıq atı təyin olunmuşdu. Azərbaycanda atçılığın qədim ənənələri bu gün də inkişaf etdirilir. Burada iki at zavodu və iki atçılıq təsərrüfatı vardır.

Statistikaya görə, hazırda Azərbaycanda 65 min at vardır. Onlardan 20%-i Qarabağ və 15%-ə qədəri dilboz cinsinə aiddir, qalanları isə qarışıq və ya formalaşma mərhələsindədir. Əlbəttə, Qarabağın “Köhlən” atları Azərbaycanın at ilxılarının bəzəyidir. Ermənilərin oğurlayıb, şəklini poçt markalarında yerləşdirdikləri “Əlyetməz” də

belə “köhlən”lərdən idi. Beləliklə, hörmətli oxucular, İranda Qarabağ atları yetişdirən ermənilərin “qədim erməni atçılıq ənənəsi” fonunda Azərbaycan atları haqqında qısa məlumat bundan ibarətdir.

Hörmətli oxucular, biz “erməni çapar absurdu”nu bitiririk. Lakin qeyri-adi bir şəkildə. Atları, xüsusən də Qarabağ cinsini ermənilərin hansı ərazidə və nə vaxt yetişdirdiyi sualına cavabı özünüz müəyyən etmək üçün, hörmətli oxucular, erməni mənbələrindən üç sitat gətirəcəyik.

S.Lexasi, XVII əsrin tanınmış erməni tarixçisi: “...Moldaviyadan Stambula, Romeliyadan Böyük Venesiyaya qədər elə bir şəhər, iri və xırda kənd yoxdur ki, orada erməni olmasın. Biz toz kimi bütün dünya torpağına səpələnmişik” (*С.Лехацци. «Путевые заметки». Восточная литература, Москва, 1965*).

“Qafqaz xalqları” nəşrində B.İşxanyan yazırdı: “Qarabağda yaşayan ermənilərin bir hissəsi qədim albanların nəslə – yerli əhalidir, o biri hissəsi isə Türkiyə və İraqdan olan qaçqınlardır, onlar üçün Azərbaycan torpağı təqib və zülmərdən sığınacaq yeri olmuşdur”. (*Б.Ишханян, «Народности Кавказа», 1916*).

S.Zelensev XIX əsr rus alimi: “*Qarabağın yerli xristian əhalisinin və sonralar buraya köçürülən ermənilərin mədəniyyəti bütün komponentlərinə görə bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir. Yerli xristian əhalisi ermənilərin-köçkünlərin dilini başa düşmür, həm də onlardan geyimi ilə fərqlənir*” (kursiv bizimdir).

§13.

”Dəniz” erməniləri barədə absurd

Hörmətli oxucular! Biz “Absurd teatrı” fəslini davam etdiririk. Burada sizi yalan və deməli, sadəcə uydurma və ya sayıqlamalardan ibarət olan müxtəlif erməni iddiaları ilə tanış edəcəyik. Biz sizə yenə xatırladıyıq ki, absurd mənasız söz yığınınından ibarət olan tamamilə yalan iddialar deyil. Əksinə, absurdun tam konkret təyinatı olur, onun mənası isə naminə “hazırladığı” məqsədlərlə əvvəlcədən müəyyən edilir. Erməni absurd ocağı tam konkret bir məqsəd güdür: ermənilərə məxsus olmayan mədəni-tarixi və əqli mülkiyyətlə birgə qonşulara ərazi iddiası irəli sürmək. Bununla bərabər, erməni absurdu “olduğun kimi görünməmək” konsepsiyasına uyğun hazırlanan erməni obrazını təcrübəsiz adamların təsəvvüründə formalaşdırmaq, həyatda mövcud olana yox, təsəvvür edilənə iddia etməkdir. Yalan absurd heç olmazsa gətirilən dəlillərin zahiri görüntüsünü tələb edir və buna görə də onlar aldatma, saxta, yaxud öncədən şübhəli, tez-tez də yalan mənbələrə istinad etməklə hazırlanır. Elə bu qaydada da erməniçiliyin arzu etdiyi öz obrazını ikiüzlülük və riyakarlığa əl atmadan dəstəkləməsi mümkün deyildir. Axı erməniçilik həmişə öz hərəkətlərinə məqsədləri ilə haqq qazandırmışdır. Baxmayaraq ki, “insanlarda onların malik olduqları yox, iddia etdikləri keyfiyyətlər daha çox gülüş doğurur” (Laroşfuko), absurdlar azalmır. Növbəti yalan doğuran yalan kimi, hər erməni absurdu da yenisini yaradır, erməniçiliyin təbliğ etdiyi iki-lənmə prinsipi isə daxili aləm və arzu-reklam olunan obrazla tam ziddiyyətə girərək daha da dərinləşir. A.Çexovun gözəl ifadəsində olduğu kimi: “...Yalan elə həmin meşədir: nə qədər onun dərinliyinə gət-sən, oradan çıxmaq da o qədər çətin olar”. Helvesiyanın fikri də çox dəqiq ifadə olunmuşdur: “Dərrakə insanların əksinə çıxanda, insanlar da dərrakənin əksinə olurlar”. Ağılsız bir şeyi sübut edərkən isə, bu və ya başqa formada “riyakarlığa-yeganə bağışlanılmayan günaha əl atırlar, ona görə ki, riyakarın tövbəsi öz-özlüyündə riyakarlıqdır”. Beləliklə, “**Ab absurdam...**” “**... Ad absurdo**” rubrikası davam edir.

Beləliklə, “dəniz “ erməniləri ilə bağlı absurd

Haqqında danışılacaq absurdun öz tarixi vardır. Biz ermənilərin təmtəraqla “Dənizkənarı Ermənistan” və hətta “Dəniz Ermənistanı” adlandırdıqları və bunun altında Krım erməniləri adlandırılan əhalinin yaşadığı əraziləri nəzərdə tutmaları barədə danışmağa hazırlaşırıq. Bununla əlaqədar, biz öncə T.Manuçaryanın Krım erməni cəmiyyətinin “Surb-Xaç” jurnalında çap olunmuş məqaləsinə müraciət edək. Bu məqalədə inandırılır ki, “ermənilərin Krımla ilk əlaqələri hələ Böyük Tiqranın və Mitridat Pontiyakinin dövründən bəllidir. Bu, b.e.ə. II-I minillikdə olmuşdur.” Gözlənilmədiyi kimi, birinci ifadə “erməni xalqının tarixi”nin uydurulmuş “mifik Böyük Ermənistanın”ın “Tiqrın dövrünün” epizodlarından irəli gəlir. Uydurulmasına görə, əvvəlkindən heç də geri qalmayan növbəti ifadədə göstərilir ki, “sonralar - b.e. V-VI əsrlərində erməni mənşəli Bizans imperatorları erməni hərbi dəstələrini öz imperiyalarının uzaq ucqarlarında, o cümlədən Krımda yerləşdirdilər”. Tutaq ki, bunu bizans basilevsləri edirdi. Onda nə üçün bunu erməni mənşəli imperatorlar edirdilər, və özü də ermənilər kim idi - İkinci Romanın hökmdarları? Bizans imperatorlarının erməni arvadlarından, yaxud məşuqələrindən doğulmuş uşaqların genetik mənşəyinin müxtəlif səbəblərdən ermənilər tərəfindən ana xətti ilə müəyyən edildiyini nəzərə almağa çalışsaq belə, həmin imperatorların öz qoşunlarını nə üçün məhz burada yerləşdirməsi aydın olmur. Lakin bu hələ başlanğıcdır, ona görə ki, daha sonra iddia olunur ki, “XI əsrdə səlcuq türklərinin Ermənistanı soxulmasından sonra ermənilər daimi yaşamaq üçün Krıma mühacirət edirlər”. Onlar “cənub-şərqi dağlıq Krımda: Kafedə (Feodosiyada), Sudakda, sonralar isə əsasını tatarların qoyduğu Qırım (Köhnə Krımda) yerləşirlər”. Aydın deyil, erməni dövlətçiliyi yox idisə, onda hansı Ermənistandan söhbət gedə bilər, deməli, səlcuqlar Ermənistanın deyil, hansısa başqa bir dövlətin ərazisinə soxulmuş və oranı ələ keçirmişlər.

Hörmətli oxucular, ermənilərin giriş hissədə verilən uydurmalarını, nağıllarını yadda saxlamağı xahiş edirik, çünki sizə onları “er-

məni absurd ocağı”ndan kənarı doğulmuş bu məsələ üzrə tarixi tədqiqatlarla müqayisə etmək imkanı veriləcəkdir! İndi isə digər erməni müəllifləri O. Qabrielyana, T. Sərqşyana və onların “Krım erməniləri” məqaləsinə müraciət edək. Əvvəlki uydurmalara əlavə olaraq biz buradan müəyyən edirik ki, Krımdakı erməni məskənləri guya b.e.ə. I əsrdə Tiqranın VI Yevpator Mitridatla qohumluq münasibətləri ilə təşviq edilmişdir. Bundan başqa müəlliflərə görə, “Ermənistanın ərəb xilafətinin (VII əsr) hökmanlığı altına düşməsi və sıxışdırılma, hədsiz zülm səbəbindən ermənilərin öz ölkəsindən mühacirət etdikləri dövrdə onların bu yarımadada yaşaması haqqında dəqiq məlumat vardır”. Hörmətli oxucular, burada özündən asılı olmayaraq düşünürsən, ərəb xilafətinin istila etdiyi ölkələr arasında “Ermənistan” dövləti olmuşdurmu? Alban katolikosunun məhv edilməsi və bu katolikosluğun erməni kliriklərinin xəlifəyə çatdırdığı yalan şikayətdonosu əsasında erməni katolikosluğunun tabeliyinə verilməsi və bir çox şeylər yada düşür (əvvəlki paraqraflara bax). Burada təəccüblü odur ki, nəinki siyasi, həm də sabit “Ermənistan” coğrafi anlayışı olmadığı üçün, adətən, “Erməni xalqının tarixi” yazırlar. Məsələn üçün, dəfələrlə nəşr olunmuş eyniadlı 1951-ci il tarixli dərslik və ya ali məktəblər üçün 1980-ci ildə çap olunmuş dərs vəsaitini göstərmək olar. Hətta bəzən “Hayın nəsl” (Q.Sərkisyan, K.Xudaverdyan, K.Yüzbaşyan, Yerevan, 1998) formasında tarix yazırlar, ancaq heç cür “Ermənistan tarixi” yazmırlar. Ölkənin tarixinin etnosun tarixi ilə dəyişdirilməsi təkcə keçmişdə dövlətçiliyin olmamasından irəli gəlir. Hörmətli oxucular, bu, ermənilərin tranzit yerdəyişmə ərazilərinin tarixini təsvir etməyə kömək edən metodiki bir üsuldur. Bir sözlə, erməni etnosunun miqrasiya etdiyi və yerləşdiyi coğrafi məkanları bu tarixə daxil etməkdir. Bu, “torpaqsız və bununla birlikdə istənilən torpaqlara iddia edən xalqın tarixidir”, elə buradan da cürbəcür qondarma adlar - “Qərbi Ermənistan”, “Şərqi Ermənistan”, “Dənizkənarı Ermənistan” və s. kimi adlar yaranmışdır. Yalnız alloxtonlar - gəlmə etnosun nəsl tarixi belə yazır, avtoxtonların nəsl – köklü sakinlər isə belə yazmırlar. Çünki onlar qəti şəkildə bilirlər ki, onların tarixi vətəni bu etnosun indi yaşadığı, həmişə ulu babalarının yaşadığı ərazilərdir. Ona görə də, hörmətli oxucular, Cənubi Qafqazın avtoxton

sakinlərinin “Azərbaycan tarixi”, eləcə də “Gürcüstan tarixi” vardır. Lakin bunu sözgəlişi dedik.

Beləliklə, həmişə olduğu kimi, tarixi fantoma üzərində qurulan erməni-kırım epopeyasının epistolaryarı öz tacına tükənməz uydurmaları sayəsində oxuculara tanış olan S.Ayvazyanın “Rusiyanın tarixi. Erməni izi” əsərində çatır. Həmin müəllif yazır: “*Orta əsrlərdə Kırım yarımadası “Dəniz Ermənistanı” adını daşımışdır. XI-XV əsrlərdə Kırım əhalisinin əsas hissəsini ermənilər təşkil etmişdir. Ermənilər burada şəhərlər salmışlar, onlardan biri də Odessadır*” (kursiv bizimdir). Beləliklə, “kəsilmiş”, “qırılmış” türkiyəmdən ümumqəbul edilmiş Kırım (Qırım) sözünün etimologiyası saxta faktlar vasitəsi ilə S. Ayvazyan tərəfindən şübhə altına salınır. Guya məhz ermənilər “burada ilk xristian kilsələrinin əsasını qoymuşlar, onlardan birinin yerində Odessanın cənub hissəsində erməni xristian məbədi tikilmişdir, burada b.e.ə. VII əsrdə Minas Bşkyans erməni hərfləri ilə yazılmış kitab tapmışdır”. Sitat gətirilən tapıntının müəllifinin şərhinə görə, demək olar ki, bu kitab qarət edilmiş Misir piramidasından gətirilmiş və öz qanuni sahibinə - Odessa erməni kilsəsinə çatdırılmışdır. Burada da təəccüblənməmək olmur, bu qədim hərflər Mesrop Maştosun şübhəli əlifbasından təxminən min il əvvəl qeydə alınmışdır. Hətta belə yazının mövcudluğunu güman etsək də, əminik onları da bir çox illər bundan öncə oxunduğu qaydada oxumuşlar, o zaman elə həmin Ayvazyanın ərəb hərfləri ilə yazılmış mətni soldan sağa oxumuş və onun b.e.ə. XVIII əsrə aid erməni mənşəli olduğunu elan etmişdi. Çox guman ki, bu “dəri kitab” əfsanəvi Nuhun gəmisinin “qırıqları”ndan olan tir parçasının “həqiqiliyi”nə bənzəyir.

Bu yerdə bir haşiyə çıxmaq və görkəmli tarixçi və coğrafiyaşünas, etnologiyanın banisi L.Qumilyevun məşhur bir fikrini misal gətirmək istərdik. O yazmışdır: “Belə bir ifadə var: “İndiyə sahib olan keçmişin sahibidir, keçmişə sahib olan - gələcəyin sahibidir”. Dərindən düşündəndə çox dəhşətli kəlamdır, xüsusən onun praktikada tətbiqi daha qorxuncdur. Səbəb və nəticə yerini dəyişir və tarix fahişə qıza, misalların məbləğinə çevrilir - onunla nəyi istəyirsən əsaslandır... , çox halda tarixə mif daxil edirlər, axı mif - uydurmadır, yalan-

dan da pisdir. Bizi faktiki tarixi və faktları deyil, onun mifik şəkildə dərk edilməsini öyrənməyə məcbur edirlər. Tarix ... yalan məlumat verməyə başlayır... Bəzən tarixdən mənəvi fayda almağa cəhd edərək, ondan birbaşa səmərə tələb edirlər. Onda isə maddi iddialar, millətçi ambisiyalar tarixlə əsaslandırılır... Ondan (tarixdən) bütün mifoloji cəfəngiyatı, öncədən məlum olan yanlış fikrə əsaslanmanı və keyfiyyətcə qiymətləndirməni tullamaq lazımdır”.

Hörmətli oxucular, erməniçillik tərəfindən tarixin bugünkü təqdimatına münasibətdə bu sözlər çox aktual səslənir.

İndi isə bu sahədə olan elmi tədqiqatlara müraciət edək. *Tarixdən bəllidir ki, ermənilərin Kırımdakı məskunlaşma yerlərində onların daha çoxsaylı olması XIII-XIV əsrlərə təsadüf edir. Ukrayna tarixçiləri göstərir ki, ermənilərin Kırma köçməsinin birinci dövrü kimi XI-XIII əsrləri qeyd etmək lazımdır. Bu, bizansların Kırım yarımadasında olduğu dövr idi (kursiv bizimdir). Qeyd edək ki, “erməni” dedikdə, erməni-qriqorianlığa etiqad edən köçkünlər başa düşülür. Bunun Kırım Etnoqrafiya Muzeyinin rəsmi sənədi də təsdiq edir, həmin sənədə əsasən, “orta əsrlərdə yaranmış tarixi hadisələr səbəbindən Kırım erməni köçkünlərinin ikinci vətəni olmuşdur. X-XI əsrlərdən başlayaraq, ermənilər böyük dəstələrlə yarımadağa axışır, Kırımın cənub-şərq hissəsində böyük koloniyalar görünməyə başlayır, onların mərkəzi isə Kafa şəhəri olur”. Zənn edildiyi kimi, Kırımın ermənilər tərəfindən hələ b.e.ə. fəth edilməsi olsa-olsa tipik erməni cəfəngiyatıdır. Lakin məsələ bununla bitmir. Mənbələrə əsasən, *birinci köçkünlər özlərini “hay” deyil, “ermənilər”, öz dillərini isə “xıpçaq tili”, “tatarça”, yaxud “bizim til” adlandırmışlar, ancaq məişətdə və hətta kilsə xidmətində müstəsna olaraq yarımadağın qədim yerli sakinlərinin-Kırım türklərinin türk dilindən istifadə etmiş, Kırım tatarlarını, kırımçaqları, karaimləri isə türkcə “kardes” və ya “din ayrı kardes” adlandırmışlar* (kursiv bizimdir). Əlbəttə, hörmətli oxucular, onda ortaya sual çıxır: türk dilində danışan, özlərini bu yerlərin qədim sakinləri - türklərlə eyniləşdirən, ancaq erməni-qriqorianlığa etiqad edən köçkünlər kimlər olmuşdur? Biz burada erməni absurdunun kulminasiya nöqtəsinə yaxınlaşırıq. İş ondadır ki, indi bu köçkünlər haq-*

qında danışarkən, bir şeyi qeyd etmək lazımdır: “erməni-qıpçaqlar” nəinki Krımda yerləşmişlər, həm də Ukrayna, Polşa, Moldova, Rumınyada onların kompakt yaşadığı yerlər mövcud olmuşdur. “Erməni-qıpçaqlar” öz mənbələrində göstərir ki, onların Krımdan bu ölkələrə köçürülməsi haradasa X-XIII əsrlərdə baş vermişdir. Onların mərkəzinin Kafa (indiki Feodosiya) olması da təsadüfi deyildir. “Kafa” türkcə “baş”, “kəllə” deməkdir, “köçkünlərin seçdiyi” yer relyefinə görə, başa oxşadığı üçün oraya həmin ad verilmişdi. Görünür, türklərin erməni-qriqorian məzhəbini necə qəbul etməsini izah etmək lazım gələcək. Hamıya bəllidir ki, türklər Səma allahına-Tanrıya etiqad etmişlər. Buradan da türk-qıpçaqların əvvəlcə etiqad etdikləri tanrıçılıq dini yaranmışdır. Bu din onlara silahdan güclü qüvvə vermişdir. Tanrıçılığın xristianlıqla, xüsusən erkən xristianlıqla əlaqəsi varmı? Hörmətli oxucular, bu gün tanrıçılığı erkən xristianlıqla bağlayan çoxlu araşdırmalar vardır. Əlbəttə, təkallahlılıq onları birləşdirən ümumi başlanğıcdır. Xristianlığa gəlincə, rəsmi doktrinaya əsasən, Avropa xristianlığının beşiyi Romadır. Bunun sübutu kimi katolik konsepsiyası xidmət edir. Buna əsasən, Roma kilsəsinin ilk rəhbəri apostol Pyotr olmuşdur. Katoliklik hesab edir ki, 12 apostol koqortasına məhz apostol Pyotr rəhbərlik etmişdir. Pravoslavlar və protestantlar bununla razılaşmırlar, onlar hesab edirlər ki, apostol Pyotrun başqaları üzərində rəhbərliyini təsdiq edən rəsmi kilsə sənədləri yoxdur.

Bununla yanaşı, məlumdur ki, xristian icmasının rəhbəri 380-ci ildə Romada imperator Feodosiya tərəfindən tanınmışdır. Bizim eranın IV əsridə Bizansda da xristianlığın tanınması baş vermişdir. Bir sözlə, IV əsr xristianlığın “sənədləşdirilməsi” əsri olmuşdur. Beləliklə, xristianlıq ilk icmaların İncilin hələ İsa peyğəmbərin özünün də etiqad etdiyi və onun sağlığında qanuni şəkllə salınmış hissəsinə etiqad etməsindən başladı. İlk xristianlar indi xristianlığın vacib hesab edilən əhəmlərini: İsa peyğəmbərin ilahi gücünü, üç ünsürü inkar edirdilər. Bu da gələcək parçalanmanın başlanğıcı idi. Bir çox tədqiqatçıların fikrinə görə, bu əhəmlərin özü sonralar, xristianlığın təşəkkülü prosesində meydana gəlmişdir. Misal üçün, bizim eranın

433-cü ildə xristianlıqda İsa peyğəmbərin ikili təbiətini-Tanrı və insan olmasını, onların ayrılıqda mövcudluğunu inkar edən monofizitlik ayrıldı. Monofizitlər iddia edirdilər ki, İsada olan hər iki başlanğıc ilahi başlanğıcın insani başlanğıcı udması nəticəsində birləşmişdir. Deməli, İsa peyğəmbər tanrı insan deyil, Tanrıdır. 451-ci ildə İsanın ikili təbiəti haqqında təlimi təsdiq edən Xalkedon yığıncağından sonra monofizitlik küfr kimi mühakimə edildi. Nəticə etibarilə, İsanın ikili başlanğıcını tanıyan və hazırda həm pravoslavların, həm katoliklərin, həm də protestantların əməl etdikləri diofizitçilik üstünlük qazandı. Əlbəttə, prinsipə çox fərqli əhəmlərlə. Məsələn, katoliklər və pravoslavlar həm Tanrı-atanı, həm Tanrı-oğulu, həm də Müqəddəs ruhu qəbul edirlər. Lakin katoliklər Tanrı-oğula (İsa peyğəmbərə) müqəddəs ruh da verirlərsə, pravoslavlar bunu inkar edirlər.

Erməni, Yakovit (Suriyada) və Kopt kilsələri monofizit olaraq qalmışlar.

Biz nəyə görə bunun üzərində dayanırıq? İş ondadır ki, məhz mühafizəkar olan və erkən xristianlığa meyl edən monofizitçilik türklərin Tanrıya, Tanrı-ataya, bütün varlıqların yaradıcısına olan dinlərinə olduqca yaxın olmuşdur. Türklərin allahı vahid olmuşdur və bu, türkləri qonşularından fərqləndirmişdir, bu dinə inanmağa isə türklər, Çin mənbələrinə görə, haradasa b.e.ə. V əsrdən başlamışlar. Yəqin elə buna görə alman tədqiqatçısı Q.Derfer hesab edirdi ki, tanrıçılıq “bəşəriyyətin ilk monoteist dinlərindən biri, bəlkə də ən birincisidir”. Hörmətli oxucular, bəlli olduğu kimi, Qafqazda türk-qıpçaqların izləri lap çoxdur. Onlar Tanrı xanın oğlunun hüququnu İsada tanıyaraq, xristianlığa keçdilər və bu dinin monofizit qoluna etiqad göstərdilər.

Beləliklə, hörmətli oxucular, “qıpçaq -ermənilər” həm Şərqi Avropada, həm Rusiyanın cənub-şərqində, həm də Ukraynada mövcud olmuşlar. Nəticədə qıpçaqlar - Qafqaz, Anadolu və Krım türkləri xristian oldular. Onlar doğma türk dilinin, türk adətliyinin, türk folklorunun daşıyıcıları olsalar da, yalnız kilsə həyatında xristianlığa əməl edirdilər. Türk-xristianlarının izlərini Volqaboyu Qızıl-Orda səhərlərində və Qırğızstanda, İssık-qul ətrafında da tapmaq olar.

Tarixi Azərbaycan ərazisində hələ IX əsrdə Alban apostol kilsəsinin himayəsi altında Xıpçaqvenq qıpçaq monastırı olmuşdur. Sonralar “alban-qriqorianların” zorla erməniləşdirilməsindən, daha doğrusu, Alban kilsəsi ləğv olunandan, sonra o, çar hakimiyyəti tərəfindən Erməni kilsəsinə verilmişdir.

Krımda isə “Qıpçaq -ermənilər”in orta əsrlərdə sıx məskunlaşmış koloniyaları var idi. Qeyd etdiyimiz kimi, xristianlığa etiqad edən türklər bu diyara X-XIII əsrlərdən gəlməyə başlamışlar. Məsələn üçün, Kaqızmanda (Anadolu, Türkiyə) “Naxçıvan” adlı yaşayış məntəqəsində özlərini lap çoxdan “erməni” adlandırmışlar. Burada türklərdən başqa qriqorian məzhəbinə etiqad edən yunanlar və haylar da yaşayırdılar. Onlar hələ XI əsrdə səlcuq türkləri Anadolunu işğal edəndən sonra Krıma sürgün olunmuşdular. Krımda möhkəmlənən qıpçaq-ermənilər XIV-XV əsrlərdə Qafqaz və Türkiyə etnik ermənilərinin kütləvi şəkildə bura köçürülməsinə kömək etmişlər. Səlcuq türklərinin işğal etdiyi torpaqlardan mühacirlərin yeni dalğası qaçırdılar. Onlar ilk dəfə bura köçüb gələn qıpçaq-ermənilər tərəfindən qəbul edilirdilər. Məlumdur ki, XV əsrin ikinci yarısından XVIII əsrin ikinci yarısına qədər Krım Osmanlı imperiyasının bir hissəsi olmuşdur. O zaman burada həm türk, həm də erməni mədəniyyəti çiçəklənmişdir. 1778-ci ildə rus-türk müharibəsi başa çatdıqdan sonra Krımdan qıpçaqların kütləvi şəkildə çıxarılması başlayır, özü də xüsusi qeyd edək ki, buradan nəinki müsəlman türkləri, eləcə də qriqorianlığa etiqad edən türklər də qovulmuşdur. Bütün bunlar feldmarşal Rumyantsevin sərəncamına görə, “onların təhlükəsiz yaşamaları üçün” edilirdi. Lakin iş burasında idi ki, Krım xanlığının türkləri etiqadlarından asılı olmayaraq, osmanlı türklərinə qarşı loyallıq münasibət göstərirdilər. İmperatriçə II Yekatrına Novorossiya torpaqlarının istifadə olunması və məskunlaşması zərurətini əsas götürərək, “Krım xristianlarını Rusiya hüduqlarında məskunlaşmağa dəvət edir”. Məcburi-könlü köçürülmə İsanın dininə etiqad etməyən türklərin zorla erməni-qriqorian xristianlığının qəbul etdirilməsi ilə müşayiət olunurdu. Bütün bunlara Rusiya ermənilərinin eparxiyasının rəhbəri episkop İosif Arqutinski (Ovsəp Arqutyayn) rəhbərlik edirdi. 1779-cu

ildə Don çayının mənsəbində olan kolonistlərin bağışlanma fərmalarına qol çəkildi. Bax, qıpçaq-ermənilər Azovyanı və Rostov-Dona belə gəlib çıxmışlar. Müəyyən müddət sonra Krıma qayıtmağa icazə verildə, vətənə qayıtmaq istəyən qıpçaqların qarşısında qırmızı işıq yandırdılar, əvəzində etnik ermənilərin qayıdışı təşviq edilirdi. Donda qıpçaq-ermənilər tərəfindən indiki ermənilərin hamısını inandırmağa çalışdıqları Araz üzərindəki Naxçıvana yox, Anadoludakı Naxçıvana xatirə əlaməti olaraq Yeni Naxçıvan şəhərinin əsası qoyuldu.

Hörmətli oxucular, qriqorianlığa etiqad göstərən və Krım yarımadasının ilk köçkün sakinləri olan qıpçaq türkləri haqqında qısa tarixi məlumat belədir.

İndi isə təsvir olunan absurdla bilavasitə əlaqəsi olan bir sual qoyaq. Rəsmi Rostov saytına görə, Krımdan qovulan və geriye buraxılmayan 12,5 mindən çox qıpçağı necə adlandırmaq düzgün olar: erməni-qıpçaqlar, yoxsa türk-qriqorianlar? Mahiyyətə bu sualın cavabı Krımın ilk kolonistlərinin Krımın türk etnik və dil mühitində olaraq, türk dilini, adətlərini və mədəniyyətinin bir çox elementlərini qəbul etmiş etnik ermənilər, yaxud bunların erməni-qriqorian dininə etiqad edən, hələ də öz doğma türk dilində danışan, Krımda öz türk mədəniyyətini, adət-ənənəsini, musiqisini inkişaf etdirən türklər olduğunu bildirəcək.

Erməni absurdunun mahiyyəti onu “əsaslandırmaq”dır ki, guya səlcuq türkləri və monqol-tatarlar tərəfindən təqib edilən ermənilər öz doğma dilini itirmiş, türk adətlərini qəbul etmiş, bir sözlə, mədəni şəkildə assimilyasiyaya uğramışlar. Lakin ən başlıcası odur ki, ermənilər öz dinlərini saxlamışlar. Oxucular başa düşdüyü kimi, bu onu göstərir ki, erməni-qriqorian dininə etiqad edənlər mütləq etnik ermənilərdir. Tanış üsuldur, çünki məhz bu yolla “albanların erməni mənşəli olması” “əsaslandırılmış” və Qafqaz Albaniyası və onun bütün maddi və qeyri-maddi mədəniyyəti “erməniləşdirilmişdir”. Həmin tezis var qüvvə ilə müdafiə olunması, qıpçaq-ermənilərin, o cümlədən Qazaxıstanın etnik türk mühitində yaşayanların ilkin etnik ermənilər kimi təbliğ olunması da buradandır. Elə indi də

Krımı, Azovyanı rayonları və Rostov-Donu dolduran etnik ermənilərin qıpçaq- ermənilər, yaxud türk-qriqorianların folklor ədəbiyyatını və musiqisini özünə götürərək, türk mədəni irsinin mənimsənilməsi ənənəsinə öz payını verməsi və verməkdə davam etməsi tamamilə düzdür. Lakin bu hələ hamısı deyil. Türk-qriqorianların (qıpçaq-ermənilərin) etnik erməni mənşəli olması barədə absurd nəinki “Dənizkənarı Ermənistan” və ya “Dəniz Ermənistanı”na bənzər əsassız uydurmalara, eləcə də qıpçaq-ermənilərin bütün maddi və qeyri-maddi irsini erməni maddi və qeyri-maddi mədəni irsi elan və reklam etməklə onlara “yol açır”. Erməniçilik yaxşı anlayır ki, əks halda başqalarının mədəni ənənələrini və əqli mülkiyyətini mənimsəməyə gedən yol bağlı olacaqdır. Türk-qıpçaq-qriqorianların mədəni ənənələri isə hədsiz dərəcədə zəngindir. Bunun nədən ibarət olduğu barədə aşağıda danışmağa çalışacağıq. İndi sizə məşhur fransız tarixçisi Mark Ferronun “Dünyanın müxtəlif ölkələrində uşaqlara tarixi necə danışılır” kitabından gözəl bir deymi veririk: “...Dəfələrlə məğlubiyyətə düşər olmuş Ermənistan çox həvəslə öz tarixini göylərə qaldırır, ona təmiz din yolunda əzabkeş obrazı əlavə edir”.

Yazımızı davam etdirməzdən əvvəl hörmətli oxuculara bir daha xatırladırdıq ki, ermənilərin uydurduqları absurdlarlar erməniçiliyin konkret niyyətlərindən doğan yalan iddialardır: ərazi iddiaları və bununla birlikdə ermənilərə məxsus olmayan mədəni-tarixi və əqli sərvətlərə olan iddialardır. Yalan uydurmalar olan absurdlarlar heç də faydasız deyil. J.J.Russo təsadüfən deməmişdir ki, “öz xeyri üçün yalan danışmaq-saxtalaşdırmaq, başqası üçün yalan danışmaq-aldatmaq, kiməsə ziyan vurmaq üçün yalan danışmaq isə böhtandır”. Bununla yanaşı, bu absurdlar irəlicədən “olduğun kimi görünməmək, istədiyini kimi təsəvvür olunmaq” prinsipi əsasında erməniçiliyin müəyyən obrazının yaradılması üçün düşünülmüşdür. Bu prinsipin həyata keçirilməsi siyasətin müvafiq vasitələrini də nəzərdə tutur: yalan və saxtakarlıq, riyakarlıq və ikiüzlülük.

Yalan təzahürləri Seneka belə qiymətləndirmişdir: “Bir şey danışmış, başqa şey düşünmək biabırçılıqdır, bir şey düşünüb, başqa şey yazmaq isə daha böyük biabırçılıqdır”. Bununla belə, yalan iddialar

həqiqətin əksi kimi müxtəlif sifətlərə malikdir və onların biri digərini yaradır. Yalan danışmaqdan birdəfəlik əl çəkmədən, başqa yalanla ona dəfələrlə dayaq verməli olursan. Buradan da yeni-yeni absurdlar yaranır ki, bunlardan da biri “dəniz erməniləri” ilə bağlı absurddur və aşağıda biz bunun şərhini davam etirəcəyik.

Əvvəl şərh olunanın mahiyyətindən belə çıxırdı ki, ermənilər Krımın qədim yerli sakinləridir və Krımı “Dəniz Ermənistanı” adlandırmaya vaxtıdır. Bu absurd erməniçiliyin var qüvvə ilə müdafiə etdiyi “qıpçaq-ermənilər”in etnik erməni mənşəli olması tezisi üzərində qurulur. Bununla birlikdə, özünü “ermənilər”, öz dilini isə “tatarca”, “bizim til” və ya “qıpçaq tili” adlandıran və mədəniyyətinə görə özünü türk qıpçaqları və Krımın digər etnik türk qrupları ilə eyniləşdirən bu etnik qrup qriqorian variantında xristianlığı qəbul etmiş qıpçaqlardır. Belə çıxır ki, “filin qəfəsinin üstünə kəl yazılmışsa, onda öz gözlərinə inanma”, - deyən Kozma Prutkov haqlı imiş. Ancaq inanmırıq. Ona görə ki, görkəmli alim L.Qimilyev yazmışdır: “*Bədbəxtlik ondadır ki, tarixin öyrənilməsi mövcud olmayan faktlara əsaslanmaqla başlayır. Bizim əsrimizdəki belə mif yaradıcılığı heç də Qesoid dövrünün mif yaradıcılığı deyil. Deyək ki, Qesoid Kosmos haqqında öz mifini danışmışdır-bu, ibrətamiz hekayə, istəsəniz, lap fəlsəfə olmuşdur. Ancaq yunanlar mifə fakta əsaslandıqları kimi əsaslanmırlar...*” (kursiv bizimdir), (L.Qumilev, “Çtobı sveça ne po-qasla”, M., “Ayrıs Press”, 2002).

Ancaq erməniçilik, hörmətli oxucular, buna əsaslanır. Ona görə də yenə L.Qumilyevə əsaslanaraq, “*qabaqcadan məlum olan tərəfkeş fikirlərdən və keçici səhvlərdən baş vermiş saysız-hesabsız bəlaları istisna etmək naminə..., yalan mühakiməni təkzib etmək üçün onun bir çox halda xəstə və sıradan çıxmış köklərinin üstünü açmaq lazımdır*” (kursiv bizimdir).

“Qıpçaq-ermənilər” və ya “türk-qriqorianlar” qıpçaq dilində erməni əlifbasında yazmışlar. Onların bütün maddi və qeyri-maddi mədəni irsi “erməniçiliyin bu qrupun mənşəcə etnik ermənilərdən ibarət olması iddiası əsasında sərbəst şəkildə ermənilər tərəfindən mənimsənilir”.

sənilə bilər və bununla birlikdə Krımda qorunub saxlanmış erməni qrafikasında olmayan qıpçaq mədəniyyəti nümunələri amansızcasına məhv edilir”. Ona görə də Krım yarımadasından türk-qriqorianların peyda olması tarixi və etnik ermənilərin və pravoslavların sonradan bura qayıtması ilə əlaqədar əvvəl söylənilmiş tarixlə yanaşı Krımın ilkin sakinləri olan türklərin izlərinin məhv edilməsi üçün çoxsaylı tədbirlər görülürdü. Abidələr dağıdılır, məscidlər məhv edilir, maddi-mədəniyyət obyektlərinin üzərindəki yazılar pozulurdu. Bir sözlə, alban maddi və qeyri-maddi mədəni irsi ilə baş verənlərin hamısı burada da baş verdi. Ukrayna tarixçisi D.Nikolayenko da məhz bunlar haqqında yazmışdır: *“Ermənilər, bolqarlar, yunanlar qədim Krım abidələrini məhv etməklə məşğuldurlar. Məhz onlar burada keçmişin məlumatlarını məhv etmək üzrə əsas işi yerinə yetirirlər... köhnə Krım talanır, ermənilər istədiklərini edirlər... Krım tatarları yoxdur. Onlar yalnız qədim müsəlman abidələrini, qəbirüstü abidələri qarət edilməkdən qorumaq məqsədi ilə Özbək məscidinə gətirirlər...”* (kursiv bizimdir).

“Dəniz Ermənistanı” absurdunun aydın olması üçün qısaca qıpçaqların burada görünməsinə qədər Krımın etnik tarixinə nəzər yetirək. Krım-bəşər sivilizasiyasının ən qədim ocaqlarından biridir. Roma, Bizans, Osmanlı, son dövrlərdə isə Rusiya kimi böyük imperiyaların çevrəsində yerləşən bu yarımada bütün tarixi dövrlər prosesində mədəni əlaqələr qurulan yerlərdən biri olmuşdur. Məhz buna görə Krımın tarixi bütün elə Aralıq dənizinin əsas tarixi kolliziya-larının mini modelidir. Balkanlar-Qafqaz-Kiçik Asiya geosiyasi məkanı Krım tarixi ilə sıx bağlı olmuşdur. Bu səbəbdən, hörmətli oxucular, Krım nəinki çoxmillətli, həm də çoxdini olmuşdur. Hələ b.e.ə. XV-VII əsrlərdə Krımın cənub-şərq hissəsində kimmerlər yaşamışlar. Kimmerlərin mədəniyyəti Krımın ilk yerli sakinləri kimi guman edilən tavrın mədəniyyəti ilə sıx əlaqədə olmuşdur. Kimmerlərin etnik mənşəyi isə elmi müzakirə predmeti olaraq qalır, ancaq son illər onların qədim protürklərə aid olması barədə daha çox danışıqlar. Bunun təsdiqi kimi çoxsaylı toponimlər, müəyyən tarixi dövrdə kimmerlərin gəldiyi Azərbaycan ərazisində “kəmərli” köklü soyadla-

rına rast gəlinməsi də bunu sübut edir. Belə ehtimal edirlər ki, “kumir”, “qmırı” sözlərinin bu tayfalar aidiyyəti vardır. Skiflər tərəfindən sıxışdırılan kimmerlər b.e.ə. VII əsrə yaxın Cənubi Qafqazda görünürlər. Həmin dövrdə Krıma gələn skiflər burada paytaxtı Skif Neapolu (Simferopol) olan Skif çarlığını (b.e.ə. III-II əsrlər) yaratdılar. Skiflər Don və Dneprin meşə-çöl zonasında yaşayırlarmış. Son araşdırmalar, xüsusən “çar skiflər”inə aid tədqiqatlar onların irandilli yox, türkdilli olduqlarını təsdiq edir. Şərq və semit salnamələrində və Herodotda onları “işkuzlar”, “aşquzlar”, ellinlərdə isə “skuzes” adlandırmışlar. Bir sözlə, bu etnonimin kökü “quz” (“kuz”, “qus” “qos”) olmuş, bu isə Avropa tarixçilərində göstərilirdiyi kimi, bu skif tayfalarının türk mənşəli olmasının parlaq sübutudur. Hətta “Korun oğulları haqqında” məşhur skif əfsanəsi bir çox cəhətdən “Koroğlu” türk-Azərbaycan eposu ilə səsleşir. B.e. III əsrdə Krıma gəlmiş qotlar Skif çarlığını işğal etmiş və Krım yarımadasının cənubunda və cənub-qərbində yaşamışlar. Qotlar haqqında çox yazılmışdır. Onların alman tayfaları olması ehtimal olunur. III əsrdə onlar ostqotlara və vestqotlara bölünmüşlər. Birincilər Dneprdə, vestqotlar isə Dnestr və Dunay arasında məskunlaşmışlar. Qotlar və Roma arasındakı təxmini sərhəd Dunay çayı hesab olunurdu. İndiki Avropanın formalaşmasında qotlar böyük rol oynamış, İtaliyanı işğal etmiş və Roma da onlar tərəfindən çökdürülmüşdü. İndi yazılanlara görə, vestqotların və ostqotların barbar dövlətləri öz varlıqlarını yarım əsr ərzində saxlamış, sonralar iyirmi ildən artıq onlarla vuruşmuş Bizansın səyləri nəticəsində dağılmışdır.

Qeyd edək ki, bir sıra Avropa mənbələrində və ilk növbədə XVI əsrdə Qərbi-Avropa materialları əsasında “Slavyan xalqının genişlənməsi haqqında” əsər yazmış arximandrit Mavro Orbini “Qot-slavyanlar haqqında” xüsusi bölmədə qotları, slavyanları, türkləri və skifləri ayırmır və təsdiq edir ki, onların geniş yayılması bütün Avropa xəritəsini büsbütün dəyişdirmişdir. O, Skifiya adı altında, A. Fomenko məktəbinin dili ilə desək, Türk-Rus dövlətini, böyük istilacı Atillanı isə Türk-Rus dövlətinin sərkərdəsi və hökmdarı kimi təqdim edir. Lakin ənənəvi tarixi konsepsiyaya əsaslansaq, onda görürük ki, Romanı

məğlub etmiş qotlar Atillanın başçılıq etdiyi hunlar tərəfindən dağıdılmışlar. Düzdür, Hun dövlətinin süqutundan sonra ostqotların rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı. Pannoniyada məskunlaşan ostqotlar xristian-arian olurlar. Bu qotlar Krıma da gəlmiş, onların ardınca isə IV əsrdə Krıma Bosforda Alan-hun çarlığını yaratmış türkdilli hunlar soxulmuşlar. Hunlar tanrıçılıq dininə sitayiş etmiş, sonralar isə xristianlığı qəbul etmişlər. Nəhayət, artıq VIII əsrdə Aşağı Volqadan və Şimali Qafqadan xəzərlər buraya gəlmişlər. Qafqaz xalqlarından olan xəzərlərin Aşım tayfasından olan türklərlə birgə yaratdıqları Xəzər xaqanlığı güclü dövlət olmuşdur. Türklərin siyasi hakimiyyəti altında olan və dini dözümlülük nümunəsi kimi tanınan bu dövlət yəhudiləri qəbul etmiş, özünün mövcudluğunun yekun mərhələsində isə tarixdə daha çox iudaizm dövlət dini ilə İudey-Xəzəriyyə kimi məşhur olmuşdur.

Bununla yanaşı, göstərilən dövrdə Krımda xəzərlər kimi türkdilli olan karaimlər də məskən salırlar. L.Qumilyevin fərziyyələrindən birinə görə, karaimilər yəhudi analar-xəzər atalar və türk atalar-xəzər anaların qarışıq nigahından törəmiş nəsildir. Onların ata xəttinə uyğun olaraq türk-xəzərlər və ana xəttinə uyğun olaraq yəhudi-xəzərlər tərəfindən tanınmaması səbəbindən onların nəsilləri Xəzər xaqanlığının ucqarlarına gedir və Krım-Azov çöllərində meydana çıxırlar. İudaizmlə yanaşı, xəzərlər həm islama, onların bir hissəsi isə xristianlığa etiqad göstərirdilər. Krımçaklar da burada məskən salmışdılar. Eyni zamanda xəzərlər tərəfindən darmadağın edilən və qovulan bulqarlar da XIII-XIV əsrlərdə Krıma gəlirlər. Bunlar da vaxtilə nəhəng Volqa-Bulqar çarlığından olan türklər idi. Onların bir hissəsi Krımın dağətəyi vadilərində yurd salmış, digər hissəsi isə Balkanlara gedərək orada slavyanlarla assimilyasiya olunmuş, pravoslav xristianlığını qəbul etmiş və Bolqarıstanın əsasını qoymuşlar. IX-X əsrlərdə peçeneqlər (baçınqlar) və quzlar-oğuzlar (türklərin oğuz ailəsi) Krıma gəlmiş və sonralar Dunayda öz vətənlərini tapdılar. Quzlar tərəfindən darmadağın edilən peçeneqlərin bir hissəsi qıpçaqlarla birgə qismən Krımda, qismən isə Aşağı Podmoskovyeda məskunlaşmış, sonralar isə şərq slavyanları ilə birləşmişlər. Peçeneqlər tanrıçılıq dininə sita-

yiş etmiş, sonralar islamı qəbul etmişlər. X əsrdən başlayaraq, cənubi slavyanlar da Krımda məskən salmışlar. Onu əlavə etmək lazımdır ki, b.e.ə. I minillikdə Krımda yunan şəhərləri-polislər yaranmışdır. Ellin elementlərinin mövcudluğu öz əksini ellin-skiflər, yaxud “tavro-skiflər” kimi mənbələrdə tapmışdır. B.e. I-III əsrlərində isə Krım Roma imperiyasının ən şərq sərhəddi sayılırdı. Krım tarixinə aid çoxsaylı mənbələr belə yazır.

İndi isə, hörmətli oxucular, qıpçaqlar gələn ərəfədə Krımın etnik və konfessional mənzərəsinin necə olduğu üzərində düşünək. Kiçik ekskursdan belə nəticə çıxır ki, bu siyasi və çoxdini qovuşuqda yunan-romalılar, skiflər və hunlar, türklər və qotlar-slavyanlar yaşamışlar. Burada xristianlıq və islam, qismən iudaizm və əlbəttə, ilkin Tanrıçılıq dini olmuşdur. Mədəniyyətlər isə belə qovuşuqda qarşılıqlı olaraq təsir göstərir və zənginləşir. Göründüyü kimi, Krım əhalisinin türk tendensiyası hələ qıpçaqların gəlişinə qədər mövcud olmuşdur.

Beləliklə, qıpçaqların XI əsrdə Krıma gəlməsi ilə Krımın sonuncu çoxəsirlik türk dövrü başlanmışdır. Məhz qıpçaqlar türkləşməni başa çatdırdılar və Krım əhalisinin daha çox monolitliyini yaratdılar. Qeyd etmək istərdik ki, Krımın qısa tarixini şərh edərkən biz mənbələrdən əlavə, Krımın rəsmi saytlarında olan məlumatlardan da istifadə etmişik.

İndi isə, qıpçaqların kim olduğu və Krıma haradan gəlməsi məsələsində dayanaq. Hər şeydən öncə, qeyd edək ki, Rusiyada *poloveslər*, Qərbi Avropada kumanlar kimi tanınan qıpçaqlar İrtış sahillərindən gələn türklər olmuşlar. BSE-na (M., 1975) görə, *poloveslər* XI əsrdə Volqa arxasından Qara dənizyanı çöllərə gələn türkdilli xalq olmuşdur: “*poloveslərin* qoşunu yüngül və ağır süvari dəstələrindən ibarət olmuş və böyük çevikliyi ilə fərqlənmişdir... Dəfələrlə rus torpaqlarına hücum etmiş, Kiyev knyazlarının qoşunlarını ağır məğlubiyyətə düşür etmişdir... Rus xalqının qıpçaqlarla mübarizəsi salnamələrdə və “İqor polku haqqında dastan”da əks olunmuşdur.” Ərəb və İran mənbələrinə gedib çıxan “Qıpçaq torpağı” və ya “Dəşti-Qıpçağı” BSE Sır-Dəryanın və Balxaş gölünün aşağılarından Duna-

yın mənəsinə qədər olan bir ərazidə müəyyən etmişdir. Elə buradaca göstərilmişdir ki, “qıpçaqlar 1030-cu ildə İrtiş sahillərindən gələrək Xarəzmlə qonşu olur, indiki müasir Qazaxıstanın və SSRİ-nin Avropa hissəsinin ərazisini tutdular”. BSE-da qeyd olunur ki, “Dəşti-Qıpçaq” qərbi və şərq qıpçaq ərazilərinə bölünür. Qərbi Qıpçaq “Poloves torpaqları” kimi tanınır. “Qıpçaqlar monqol-tatarlar tərəfindən iki dəvə - Şimali Qafqazda və Rus knyazlarının müttəfiqi kimi Kalka çayı üzərindəki döyüşlərdə darmadağın edilmişlər. Nəticədə... qıpçaqların bir hissəsi Qızıl Ordanın tərkibinə keçmiş, digər hissəsi isə Macarıstana köçmüşdür...”. Bu məlumatlara əlavə olaraq “Sovet tarixi ensiklopediyası”nda (M., 1968) göstərilmişdir ki, qıpçaqlar Qazaxıstanın Şimal-Qərb ərazisini tutaraq, oğuzlar və xəzərlərlə həmsərhəd olmuşlar. “X əsrin ortalarında türk-oğuzların arxasınca Volqanı keçərək, Şimali Qara dənizyanı və Qafqaz çöllərinə axışmışlar”. Daha sonra göstərilmişdir ki, “ [Vladimir Monamaxa] məğlub olaraq qismən Gürcüstana getməyə məcbur oldular... 1223-cü ildə monqol-tatarların yürüşü zamanı müttəfiqləri olan alanları sataraq, əvvəlcə Şimali Qafqazda, sonra isə Kalka çayı üzərində gedən vuruşmada monqol-tatarlar tərəfindən məğlub edilmişlər. Şərqi ... qıpçaqlar buraya gələn kiçik qrup monqolları assimilyasiya edərək və onlara öz dillərini verərək, Qızıl Orda əhalisinin bir hissəsini təşkil etmişlər. Qızıl Orda əhalisinin bu hissəsi hələ XIV əsrdə qıpçaqlar adlanmış və sonradan qıpçaq qrupu dilində danışan tatar, qazax, başqırd, qaraçay, kumik xalqlarının tərkibinə daxil olmuşlar. Poloveslərin qərb qrupu (poloveslərin özü) Batı xanın hücumu zamanı əvvəlcə Macarıstana, sonra Bolqarıstana köçmüş və orada yerli əhali ilə qaynayıb-qarışmışdır”. Sitat gətirilən ensiklopediyada şərh olunan bəzi aydın olmayan məqamları izah etmək üçün daha sonrakı dövrlərdə buraxılmış “Ensiklopediya lüğət”inə (1985) baxaq, burada göstərilir ki, “qıpçaq dili (kuman, *poloves*) poloveslərin və ya kumanların, yaxud da qıpçaqların dilidir. Türk dillərinə (qıpçaq qrupu) aiddir. “**Codex Cumanicus** (XIII əsr, 1828-ci ilin nəşri) Qıpçaq dilinin ən böyük abidəsidir”. “Poloves torpaqları” XI-XIII əsrlərdə Volqa və Dunay arasında qıpçaqların (“Dəşti-qıpçağ”ın qərb hissəsi) yaşadıkları çöllərin qədim rus dilində adıdır.

İndi isə, hörmətli oxucular, izahat üçün Çöllər üzrə ən böyük mütəxəssis görkəmli alim L.Qumilyevə müraciət edək. O, “Qədim Rus və Böyük Çöl” (M., “Mısl”, 1989) kitabında yazır ki, poloveslər (qıpçaqlar) Qara dənizyanı ərazilərdə yalnız XI əsrdə peyda olmuşlar. Deməli, həmin vaxta qədər “qıpçaq-ermənilər” haqqında olan hər hansı iddialar sadəcə yalan-palandır. L.Qumilyev “qeyd edir ki, XI əsrin bütün türk etnosları” etnik cəhətdən “qədimdirlər”. Lakin L.Qumilyevə görə, hətta etnogenezin bütün mərhələlərini keçmələrinə baxmayaraq, onlar məhvə məhkum olmamış, “əksinə baş vermişdir” Ancaq “tərsinə olmuşdur”.

L.Qumilyevin qeyd etdiyi kimi, yəqin elə buna görə İran tarixçisi Rəvandi 1192-1196-cı illərdə Səlcuq sultanı Key-Xosrova yazmışdı: “ərəblərin, farsların, bizansların və rusların torpağında söz sahibi türklərdir, onların qorxusu qonşu xalqların ürəyində möhkəm yaşayır” (K.E.Bosfort “Barbarların hücumu və türklərin müsəlman ələmində görünməsi”, “Musəlman dünyası”, M., 1981). L.Qumilyev qıpçaqların Qara dəniz ətrafına gəlmələrini belə təsvir edir: “... Altay və Xəzər arasındakı çöl üç etnos: [türk] quzlar (torklar), kanqlar (peçeneqlər) və kumanlar (poloveslər) arasında daimi toqquşmalarla dolu olmuşdur. X əsrə qədər qüvvələr bərabər olmuş və bütün rəqiblər öz ərazilərini saxlamışlar. X əsrdə dəhşətli quraqlıq çöl zonasını məhv edərək, Aralyanı quru çöllərdə yaşayan quzlar və kanqlar bol sulu İrtişin sahillərində yaşayan kumanlardan həddən artıq çox ziyan çəkildilər... XI əsrin əvvəllərində yaşıllıq cənuba və cənub-qərbə doğru hərəkət etdikcə quraqlıq nətiəsində haldan düşmüş quzların və peçeneqlərin müqavimətini asanlıqla qıran kumanlar da onun arxasınca getdilər”. “...Qərbdə onlara Dona və Dneprə yol açılmışdı, burada isə onların doğma Barabasında olduğu kimi dənli bitkili zəmilər var idi. 1085-ci ilə doğru yenilməz poloveslər Rusa qədər gedib çatdılar”.

Poloveslər əvvəlcə Kiyev Rusunun knyazı Vsevolod Yaroslaviçlə müqavilə bağladılar, ancaq sonralar onların arası dəydi və poloveslər Kiyev Rusunun qoşununu məhv etdilər. L.Qumilyev yazır ki, “rus tarixşünaslığı... nadir hallar istisna olmaqla, rus-poloves əlaqəsi problemini, mənbələrin özündəki açıq-aydın ziddiyyətlərdən narahat

olmadan, birtərəfli şəkildə həll etmişdir”. Bunun da əsası, müəllifin yazdığı kimi, “kumanofobiya” idi. O sübut edir ki, bunun hamısı fantaziya. “Bizim ulu babalarımız poloves xanları ilə dostluq etmiş, “qırmızıyanaq poloves qızları” ilə evlənmiş, xristianlığı qəbul etmiş polovesləri öz sıralarına qəbul etmişlər, poloveslərin gələcək nəslə isə zaporozhye və sloboda (qəsəbə) kazaklarına çevrildilər...”. Əgər belə olmasaydı, onda niyə Vladimir Monomax yazırdı ki, o, qıpçaqlarla “19 barışıq” bağlamışdır, ...faydanın harada olması ona daha yaxşı görünürdü... nə üçün rus knyazları 1223-cü ildə Kalka üzərində poloveslərin köməyinə gəlmişdilər?”

O qeyd edir ki, “kumanofobiya “İqor polku haqqında dastan”ın müəllifinin subyektivizmə söykənən müləhizələrinə qeyd-şərtsiz inama əsaslanmışdır. L.Qumilyev “XII əsrdə əlaqələr (poloveslər və ruslar arasında) daha sıx dostluq şəraitində olmuşdur” yazan akademik V.Qordlevskiyə istinad edir. L.Qumilyev poloveslərin xristianlığı kütləvi şəkildə qəbul etmələrini xüsusi olaraq göstərmişdir. “*Demək olar ki, hər il bağlanan barışıq və nigah müqavilələri şəraitində poloveslərin çoxu artıq XII əsrdə (tez-tez bütöv nəsiləklə) xristianlığa keçməyə başladılar*” (kursiv bizimdir). Məhz həmin poloveslər sonralar Kırmda məskən salmış və bir neçə yüz il ərzində buradakı etnik cəhətdən qarışıq olan əhalini türkləşdirmişlər.

Sonrakı dövrdə Kırmda Kırım Qızıl Ordasının ulusu olmuş, ardınca XV əsrdə Kırım səlcuq türkləri tərəfindən tutlandıqdan sonra isə yarımadağın əhalisi müsəlmanlaşmışdır. Bununla birlikdə, səlcuqların istilasından sonra tezliklə yaradılan Kırım xanlığında islam dinini qəbul etməyənlər də qaldılar. İvan Qroznı zamanında isə Kırım əhalisini ümumiləşdirilmiş şəkildə “kırım tatarları” kimi (bütün türkləri tatar adlandırırıldı) adlandırmağa başladılar. Müasir kırım-tatar dili türk dillərinin qıpçaq yarımqrupunun qərb qolunu təşkil edir. Bu dil aşağıdakı dialektlərə bölünür:

- türk-oğuz dillərinə (səlcuq) meyl edən cənub (yalıboy şivəsi);
- noqay tərkibli şimal (çöl şivəsi);
- ədəbi dil hesab edilən mərkəzi dialekt (orta oylaq)

Kırımın “Tarixi-etnoqrafik arayışı”nda belə qeyd edilir ki, “qıpçaq-erməni şivəsi” Kırım-tatar dilinin mərkəzi dialekti əsasında inkişaf etmişdir, onun erməni qarışığı, dəyişdirilmiş fonetikasi və oğuz elementləri vardır. Elə bu cür də “kırım-yəhudi şivəsi” (karaim, kırım-çaq) kırım-tatar dilinə qədim yəhudi və aramey dillərinin qarışmasının nəticəsidir. İndi isə biz bir daha xristianlığın qriqorian qoluna sitayiş edən köçkünlərin Kırmda görünməsi məsələsinə qayıdaq. Hörmətli oxucular, onu xatırlatmaqdan başlayaq ki, praktiki olaraq bütün xarici mənbələr Həsən Cəlal sülaləsinin hökmdarlıq etdiyi Ərsak-Xaçen böyük Alban knyazlığını Albaniyaya aid edirlər. Yəni yalnız “tək” bir erməni tarixşünaslığı Həsən Cəlal sülaləsini Mehranilərə deyil, Hayklara aid edir.

Aşağıda göründüyü kimi, biz bu məsələyə qəsdən qayıdırıq. Hər şeydən öncə, bu danışılan məsələyə dair ərəb mənbələrinin və M.Kalankatuklunun sinxron məlumatlarını müqayisə edən A. Kırmskinin onların qəti şəkildə alban mənşəli olduğunu göstərən fikrini xüsusi qeyd etmək lazımdır (A.Kırmskiy, “Stranitsı iz istorii Severnoqo i Kavkazskoqo Azerbaydjana”, (Klassiçeskaya Albaniya, t.1, “Kabala”, Sb. 1, 1934), (A.Kırmskiy, Stranitsı iz istorii Severnoqo i Kavkazskoqo Azerbaydjana”, t.2, “Şeki”, M-L, 1938). Bu görkəmli alim bunlardan əlavə, “erməni-qıpçaqlar” barədə də yazmışdır.

Həsən Cəlal monqol-tatar hücumu dövründə öz dövlətinin nisbi müstəqilliyini saxlamağı bacarmışdı və hətta bəzi vergiləri ödəmək üçün demək olar ki, öz əmlakını da itirmiş, dəfələrlə tatarların düşərgəsində olmuş, onların tərəfində müharibələrdə iştirak etmişdir. O, bir böhtanın qurbanına çevrilərək, tatarlar tərəfindən öldürülmüşdür. O bunları öz mənafeələrini güdən erməni knyazlarından fərqli olaraq, döğmə vətəni üçün edirdi. Məhz alban intibahı illərində Həsən Cəlalın ağı və çevikliyi sayəsində “Kalankatuklunun tarixi” tamamlanır, albanların məşhur şah əsəri Qanzasar kompleksi tikilir və Mxitar Qoşun “Qanunnamə” kitabı yazılır. Bir halda ki, bizi erməniçiliyin “Erməni qanunnaməsi”nə çevirdiyi bu bənzərsiz sənəd maraqlandırır, onda bir daha Şərqdə ilk hüquq normaları toplusu olan bu məşhur əsərin əhəmiyyətini qeyd edək.

Və bir də. Həsən Cəlal Kilikiya hökmdarlarını monqol-tatarlar qarşısında yaxşı simada təqdim etməyi bacarmış və demək olar ki, onları işğalçıların pəncəsindən- məhv edilməkdən qurtarmışdı.

İndi isə bir neçə kəlmə albanlar və Kilikiya çarlığı haqqında. Çətin ki, Sovet və postsovet dövrünün elə bir rəsmi mənbəsi tapılsın ki, orada Kilikiya çarlığı erməni dövləti kimi göstərsin. 1985-ci ilin “Ensiklopedik lüğət”dən tutmuş uşaqlar üçün buraxılan kitablara qədər – hamısında inandırılır ki, “bu, 1080-1375-ci illərdə Kilikiyada mövcud olmuş feodal dövlətidir və onun əsası səlcuqların hücumundan qaçan ermənilər tərəfindən qoyulmuşdur.... Çar sülaləsi-Rubənidlər, mərkəzi isə Sise şəhəri olmuşdur”. Oxuculara xatırladıq ki, Kilikiya qədim dövrlərdən müasir mərkəzi Türkiyənin cənubunda yerləşən “Kiçik Asiyanın bir vilayəti” olmuşdur. İndi isə, hörmətli oxucular, I-XIV əsrlərdə Kilikiyada yaranmış vəziyyəti qısaca şərh edək. Biz bu dövr haqqında ona görə danışacağıq ki, o, sinxronluğuna görə qıpçaq- ermənilərin və ya türk-qriqorianların Krıma köçməsi dövrünə yaxındır.

İş ondadır ki, VIII-X əsrlərdən başlayaraq, albanlar Kiçik Asiyaya, Kilikiyaya və Balkanlara köçmüşlər, çünki onlar həmin illərdə burada meydana çıxan və bu illərdə Albaniyada təqib olunan pavlikiyan sektasının hərəkəti ilə bağlı repressiyalardan qaçırdılar. Elə bu qaçqınlar Bolqarıstanda boqomillərin yayılmasına imkan yaratdılar. Lakin albanların Kilikiyaya gəlməsi bununla məhdudlaşmadı. Səlcuqların işğalı ilə əlaqədar, alban köçkünlərin yeni dalğası Kiçik Asiyada görünməyə başladı. Bu barədə Alban mənşəli orta əsr tarixçiləri - Smbat-Sparapet, Xətum, Qriqor Patmiç, Kirakos Gəncəli, Stepanos Sünikli, Nerses Lambronlu və başqaları məlumat verirlər. Erməni salnaməçisi S.Anıyski də deyilənlər haqqında yazmışdır.

XI əsrin ikinci yarısında səlcuqların təzyiqi altında alban knyazlarının bir hissəsi Albaniyanın hüdudlarını tərk edir və Kilikiyada məskən salır. Onların başında Qanzak mahalındaki Mayreancur nəsil mülkünü qoyub gedən Gəncə hökmdarı Avşin-Oşin dururdu. Onunla birlikdə onun drujinası - Xaçen feodallarının bir qrupu və Sünik feo-

dalı Qox Vasil və başqaları da getdilər. Samuel Anıyski belə məlumat vermişdir. Burada Oşin Lambron qalasını alır. Bu dağlıq vilayətdə hökmdar olan Oşin Bizans tərəfindən dəstəklənirdi. Lambron knyazları Kilikiya knyazlarından asılı deyildilər. Tarixi vətənlərində qalan Xaçen alban hökmdarları isə xilas olma yollarını axtarırdılar.

Bəs erməni əhalisi ilə nə baş verdi?

Səlcuq işğalı ərəfəsində Vaspurakan, Ani və Qarsın kiçik erməni knyazları (çarları) siyasi cəhətdən Bizanslar tərəfindən məhv edildi və İmperator II Vasiliya Bolqaroboyanın imperatorluq etdiyi elə həmin dövrdə Bizans, erməniləri Kiçik Asiyanın Qərb hissəsinə köçürməyə başladı. Burada Kappadokiya və Kilikiyada ermənilər yayılmağa başladılar. Bu barədə Foma Arsruni yazır. Burada, qərbdə erməni feodal zadəganları firavan şəraitdə yaşayırdılar. Yeri gəlmişkən, o illərdə məhz erməni kilsəsinin patriarxı Petros tərəfindən paytaxt Ani böyük mükafat müqabilində bizanslara verilmişdi. Erməni feodal əyanlarının milli maraqların əksinə olaraq, şəxsi maraqlarının daim qayğısına qalması vaxtı ilə M.Xorenasidə “Erməni xalqına görə fəryad” başlığı altında qeyd olunmuşdu. Eçmiədzin sinodunun prokuroru A. Frenkel isə XX əsrin əvvəlində yazırdı: “Erməni xalqının tarixi taleyi təkzibedilməz dəqiqliklə bu xalqın müstəqil dövlət, dövlətçilik orqanizmi qurmaq qabiliyyətinin olmamasını tam şəkildə təsdiq etmişdir”.

Qevorq Aslan da öz kitablarında qeyd edir ki, ermənilərdə milli-etnik birlik hissləri olmamış və onlar öz aralarında siyasi cəhətdən bağlı olmamışlar. Səlcuqlar Vasparakanı, Anini və faktiki olaraq ermənilər yaşayan bütün vilayətləri aldıqdan sonra isə ermənilərin çoxu Kilikiyaya köçmüşlər.

Alban hökmdarı Oşin Lambronu möhkəmləndirdi, onun oğlu knyaz Xətum isə XII əsrin əvvəlində bir neçə qonşu vilayəti işğal edərək, nominal olaraq Bizansa tabe olan müstəqil Xətumilər knyazlığını yaratdı. Nəticədə o illərdə erməni Rubənidlər dağ Kilikiyanı, alban Xətumiləri isə Kilikiya düzənliyini idarə edirdilər. Xətumilər Bizansla müttəfiqliyə arxalanaraq, bir əsrdən artıq erməni Rubənidlər

sülaləsinə qarşı mübarizə aparmışlar. Bu mübarizə bütün XII əsr ərzində davam etmişdi. Yalnız XIII əsrdə gələcək katalikos Nerses Blaqodatının vasitəçiliyi və qohumluq əlaqələri sayəsində Kilikiyanın alban və erməni hökmdarları arasında sülh bərqərar oldu. Oxuculara yaxşı tanış olan Alban tarixçisi Kirakos Gəncəli yazırdı ki, sonralar alban Xətumiləri Kilikiyada hakimiyyəti öz əllərinə aldılar və ölkədə sülhü təmin etdilər. Hətta alban xadimləri xristian kilsəsinin bölünməsinə qarşı çıxaraq, monofizitçiliyin provaslavlıq və katolikliklə yaxınlaşmasını müdafiə etdilər. Məhz alban hakimiyyəti Kilikiyaya çiçəklənmə bəxş etdi. Belə ki, albanlar dövlət aparatını təmizləyib möhkəmləndirdilər, ölkənin müdafiə qabiliyyətini gücləndirdilər, beynəlxalq əlaqələri qaydaya saldılar. Məhz onlar səlcuqlarla sülh müqaviləsi bağladılar və ölkənin dinc şəkildə tərəqqisinə imkan yaratdılar. Maraqlıdır ki, Kilikiyadakı alban nəsli albanların tarixi vətəni - Xaçen alban çarlığının bu cür çiçəklənməsini himayə edirdi. Burada biz, hörmətli oxucular, Kilikiya əhalisi üçün kübar hüquqi normalar toplusu qanunnaməsinin yaradılması ilə bağlı mühüm bir məsələnin üstündən keçə bilmərik. Xahiş edirik bir cəhətə diqqət yetirəsiniz ki, Kilikiya əhalisinin əxlaq normalarının yaradılması üçün nə oxşar siro-romey toplusu və ən başlıcası isə nə də Odznesinin kompilyasiya edilmiş “Kanonaqırk” toplusu qəbul edilmişdir. İndi ermənilərin “Erməni qanunnaməsi” şəklində mənimsədikləri məcəllə yox, məhz M.Qoşun Alban “Qanunnamə”si Kilikiyada hüquqi əsas kimi götürülmüşdür, və bu vəziyyət Smbat Sparapetin daha təkmil qanunnaməsi tərtib olunana qədər davam etmişdi. Smbat Sparapet də Gəncə albanlarının nəslindən idi. Hörmətli oxucular, indi biz çox vacib bir məqama yaxınlaşırıq. Yuxarıda deyilənlər nəinki albanların əksər hissəsinin Kilikiyada yaşadığını təsdiq edən dəlillərdir, həm də onların siyasi üstünlüyünün aşkar simvollarıdır. Smbat Sparapetin qardaşı oğlu tarixçi Xətum Patriçin köhnə fransız dilində yazdığı və 1307-ci ildə latın və digər Avropa dillərinə (XV-XIX əsrlər) və yalnız XIX əsrdə “Xətum-Tatar tarixi” adı altında erməni dilinə tərcümə olunmuş “Vetrograd şəhəri və Şərq ölkələrinin tarixi”nə əsaslanaraq, görərik ki, Kilikiyada həm alban, həm də qədim erməni dilində danışılarmış. Xətumun əsərində aydın şəkildə yazıl-

mışdır ki, onlar XIV əsrdə alban yazısından istifadə etmişlər. Məhz həmin dövrdən etibarən alban müəlliflərinin əsərlərinin qrabarcaya tərcümə olunması və sonradan erməni kilsəsinin siyasətinə uyğun qaydada alban tarixi - ədəbi irsinin tam mənimsənilməsi ənənəsi meydana çıxmışdır. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, həm Mxitar Qoşun, həm də Smbat Sparapetin qanunnamələrinin meydana gəlmə səbəbləri təxminən eynidir: bunlar istər Arranda, istərsə də Kilikiyada alban və bütövlükdə monofizit xristian əhalisinin məhkəmə işlərinin aparılması ehtiyacından irəli gəlmişdir. İş ondadır ki, alban xristianları müsəlman hüququndan - şəriətdən istifadə edə bilməzdilər. Xətumi Kilikiyasında doğma tarixi Albaniyadan çoxlu toponimlər qalmışdır. Bu, ilk növbədə Arran-Kapan (Kafan), Xaçin (Xaçen) toponimlərdir. Alban K.Gəncəlinin Xətumi Kilikiyasına diqqəti tanınmış albanların Kilikiyaya baş çəkməsi kimi anlaşılandır. Kilikiyaya qohumlarının yanına həm Arrandan, həm də Sünikdən gəlirdilər və sülalələr arasında nığahlar formalaşırıdı. Gəncədən M.Qoş və Sünikdən St. Orbeli də buraya gəlirdilər. Monqol-tatar yürüşü illərində hətta özlərinin çətin vəziyyətdə olmasına baxmayaraq, Xaçen alban çarı və onun silahdaşı-Sünik hökmdarı Stepannos Orbelinin kilikiyalılara niyə belə canfəşanlıqla kömək etdiklərinin cavabı da buradadır. Monqol-tatarlar Kilikiyanın sərhədlərinə yaxınlaşanda məhz Alban metropoliyası hökmdarlarının köməyi sayəsində kilikiyalılar monqol-tatarlarla razılığa gəlməyə nail olmuş və bununla da öz torpaqlarının talan olunmaq təhlükəsini aradan qaldırmışdılar. Məhz bu səbəbdən də Q.Gəncəli yazmışdı: “... onlar (monqollar) başqa ölkələrlə belə rəftar etmirdilər, onlar gəldikləri yerə zülm və sıxıntı gətirirdilər”.

Oxucu bütün bunlar haqqında geniş məlumatı F.Məmmədovanın “Qafqaz Albaniyası və albanlar” (Baku, 2005) monoqrafiyasından əldə edə bilər.

Xaçenin, Sünikin, Kilikiyanın alban hökmdarları öz xalqının xilasını naminə monqolların yanına lap Qara-Görümə qədər çox gəlmişlər. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, öz şəxsi maraqlarını üstün tutan erməni rəhbərləri isə belə hərəkət etmirdilər. Beləliklə, hörmətli oxu-

cuların başa düşdüyü kimi, “Albaniya Ermənistanın şərq vilayətidir”, “Kırım-dəniz Ermənistanıdır” kimi iddialar necə yalandırsa, eləcə də “Kilikiya Ermənistanı” uydurmadır. Hörmətli oxucular, bu məsələnin üzərində hər şeydən öncə ona görə dayanırıq ki, Kilikiya dövləti dağılandan sonra ehtimal olunur ki, çoxları Krıma getmişlər. Göründüyü kimi, bu, erməni knyazlığı-çarlığı yox, alban çarlığı olmuşdur və buna görə də məhz albanlar - monofozitlər getmişlər. Onlar Krıma ermənilər kimi deyil, qriqorianlığa sitayiş edən tamamilə başqa etnosun nümayəndələri kimi gəlmişlər.

Hörmətli oxucular, biz “dəniz erməniləri” ilə bağlı absurdun yekun hissəsinə keçirik. Uzunçuluğa görə üzr istəyərək, bir daha qeyd etməyi zəruri sayırıq ki, absurdlar, özü də ermənilərin düzəldikləri, öz-özülüyündə müəyyən konkret məzmun və təyinat verilmiş yalan iddialardan başqa bir şey deyildir. Bu iddialar tam konkret məqsədlərdən - ərazilərə və bununla birlikdə, erməniçiliyə heç bir aidiyyəti olmayan ərazilərdəki maddi və qeyri-maddi obyektlərə olan iddialardan yaranmışdır. Bununla yanaşı, bu absurdlar erməniçiliyin “əslində olduğu kimi görünməmək” prinsipinə uyğun arzu olunan obrazının formalaşdırılması məqsədini güdür. Baxmayaq ki, “Əgər yalan danışdığını bilirsənsə, susmaq heç vaxt gec deyil” (böyük A. Düma), məlumdur ki, “yalan yönəldildiyi şəxsi məhv etməkdən daha əvvəl ondan istifadə edən mənəviyyatını pozur” (R.Rollan), erməni absurdları davam edir. Hörmətli oxucuların başa düşdüyü kimi, bunun səbəbini onda axtarmaq lazımdır ki, “yalançının cəzası o deyil ki, heç kəs ona daha inanmır, əsas odur ki, onun özü artıq heç kəsə inana bilmir” (B.Şou), buna görə də o, yeni yalanlar uydurmaqda davam edir. Bir halda ki, “ən axmaq əməllərdən olan yalanı gizlətmək hər şeydən asan və danışmaq hər şeydən sadədir” (F.Volter), onda onun “köməyi”nə həmişə riyakarlıq və aldatma, ikiüzlülük və saxtaçılıq gəlir. Lakin bəlli olduğu kimi, hörmətli oxucular, külək həmişə şamı söndürmüş, tonqalı yandırmışdır və biz xatırladıyıq ki, erməniçiliyin iddiasına görə, onlar Kırımın ilk qədim sakinləridir və buna görə onlar bu ərazini “Dəniz Ermənistanı” adlandırmaqda haqlıdırlar. Əsil cəfəng iddia “erməni-qıpçaq”ların, daha doğrusu, “qıp-

çaq-qriqorianlar”ın etnik erməni mənşəyi ilə bağlı daha “əhəmiyyətli” başqa bir absurda əsaslanır. Özlərini “ermənilər”, öz dilini “tatarca”, “bizim til”, “kıpçaq tili” adlandıran məhz bu etnik qrup qədim etnik erməni qrupu elan edilir. İrəlidə göstəriləyi kimi, özlərini etnik cəhətdən türk- qıpçaqları və Kırımın digər etnik türk qrupları ilə eyniləşdirən “qıpçaq - qriqorianlar” xristianlığı qriqorian variantında qəbul etmiş qıpçaqlardır. Əvvəl şərh olunanlardan belə çıxır ki, türk-qıpçaqlar həmin etnik qrupdur ki, o, diyarın üstünlük təşkil edən monolit türk əhalisinin yaranması prosesini başa çatdırmış və bu, Kırımın çoxəsrlik türk dövründə türkləşmənin son mərhələsi olmuşdur. Erməniçilik isə iddia edir ki, qıpçaqların qriqorianlığa sitayiş edən hissəsinin etnik erməni kökləri vardır və onlar etnik erməni olmuşlar, deməli, son vaxtlara qədər diyarın üstünlük təşkil edən türk əhalisinin “formalaşması”nda iştirak etmişlər. Əvvəl göstəriləyi kimi, ermənilərə heç bir aidiyyəti olmayan türk-qıpçaqlar ilkin türk miqrasiyası ilə stumullaşan “Xalqların böyük köçü”nün son dalğasında Krıma gəlmişlər. Əvvəl deyildiyi kimi, türk-qıpçaqların bir hissəsi xristianlığı qəbul etmişdilər, üstəlik də Krımda olan köçkünlərin çoxu mənşəcə Kilikiyadan gələn albanlar idilər (onların içərisində türk mənşəli albanlar da var idi). Krıma gələn bu köçkünlər “Kilikiya erməni çarlığı”ndan yox, əvvəllər göstəriləyi kimi, alban Xətumilərinin Kilikiya dövlətindən idilər. Bu absurdu ən səs-küylü erməni mənbəsindən davam etdiririk.

12 fevral 2003-cü ildə Eduard Vartanov “Rəsmi Rostov” qəzetində qeyri-adi məqalə çap etdirmişdir. Məqalə “Ermənilərin köçürülməsi haqqında mif” (“Mif o pereselenii armyan”) adlanırdı və müəllif burada aşağıdakıları açıqlayırdı: “Qara dənizyanı ərazilərin və Rusiyanın cənub hissəsinin ermənilər tərəfindən mənimsənilməsi ilə bağlı dəlillər uydurmadır, bu uydurma tarixin heç bir əsası yoxdur. Ən başlıcası isə *“həqiqi Krım” və “Donetsk” erməniləri erməni-qriqorian xristianlığını qəbul etmiş poloves və qıpçaqlardır*” (kursiv bizimdir). Erməni müəllifi (verdiyi açıqlamaya görə onu erməni hesab etmək də çətindir) E.Vartanov elmə məlum olanı demişdir. Axı onun izah etdiyi, hətta bu gün “qıpçaq-ermənilər”in türk kökləri açıq-aydın görü-

nür. Bu nəinki onların danışdığı türk dilidir, həm də türklərin adət-ənənələri və mərasimləridir. Ən nəhayət, bu, onların geyimləridir. Aşağıda biz “Don erməniləri”ndə ətraflı dayanacağıq, ancaq indi yalnız Vartanovun onlar haqqında dediyi sözləri sitat gətiririk: *“Onlar tarixi Ermənistandan olan erməniləri başa düşümlər. Bu günə qədər aydın hiss olunan soyuqluq da buradandır. “Don erməniləri” kimi adlanan bu əhali xüsusi bir etnos olaraq qalmışdır”* (kursiv bizimdir). Sonralar erməni xalqının nümayəndələri E.Vartanovu necə adlandırməsindən: “millət satqını”, “türklərin əlaltısı” və s. asılı olmayaraq, həqiqətdə E.Vartanov heç 70-ci illərin əvvəllərində Kanadadan olan erməni alimləri C.Aloyan və A. Tatevosun dedikərini də deməmişdir, onlar elan etmişdilər ki, *“Həqiqətdə isə ermənilər-ariləşdirilmiş türklərdir”* (kursiv bizimdir). Sonuncu fikrə indi də rast gəlmək olur, arabir bu fikrə qayıdırlar.

Ancaq türklər ermənilərin türk mənşəli olduqlarını vaxtilə rədd etdikləri kimi, indi də bunu rədd edirlər. Görün Murad Hacı “Armaqəddonun nəfəsi” (M., “Xranitel”, 2006) əsərində nə yazır: *“Ermənilərin bir hissəsində (çox hissəsində!)” bizdə (türklərdə) olan həmin genetik yaddaş, həmin qan mürgüləyir... VII əsrdə bura (Qafqaza) islam (və yaxud əvvəllər zərdüştilik) gəldikdə, onu hamı onu qəbul etmədi, bəzi türklər Altayın mənəvi irsini saxlamış Erməni kilsəsinə keçirlər. Dünya elm aləmi bu məsələyə diqqət yetirmişdir: türk dilli ermənilər haqqında məqalələr və kitablar yazılmışdır* (kursiv bizimdir).

Hörmətli oxucular, başlıca, prinsipial bir məsələdə müəllif tam haqlıdır ki, türklərin müəyyən hissəsi erməni-qriqorianlıq dinini qəbul etmişdir. M.Hacının etdiklərinə olan böyük hörmətimizə baxmayaraq, onun ermənilərin türk tarixinə iddialarının əsası olması barədə fikri ilə razılaşa bilmərik. Öz düşüncələrimizi izah etməzdən öncə, “ermənilərin türk mənşəyini” “qıpçaq-ermənilər” (türk-qriqorianlar) məsələsindən ayırmaq istərdik. Qeyd etmək lazımdır ki, türklərin hansısa bir hissəsinin erməni-qriqorian dinini qəbul edə bilməsi və qəbul etməsinin (biz bu fikrin tərəfdarıyıq) sonradan erməni-qriqorian kilsəsinin yuxarıda göstərilən xüsusiyyətləri üzündən qıpçaq-türklərin erməni mənşəyinin “əsası” (biz bunun əksinə çıxış edirik)

olması iddiasından o çıxmır ki, “ermənilər ariləşdirilmiş türklərdir”. Məntiq qanunlarına əsasən, “türklərin hansısa bir hissəsinin qriqorian dinini qəbul etməsi və hətta erməniçiliyin sonradan onları ermənilərə aid etməsi” tipli fərqi-təsdiq deyimlər heç də ona ümum-təsdiq əsas vermir ki, “bütün ermənilər ariləşdirilmiş türklərdir”. Məntiqdə bunun əksinədir, çünki dialektika fərdini ümumidən çıxarmağı tələb edir. Birincisi, məntiqi tabeliyyətin mahiyyəti də elə bundadır. İkincisi, “ermənilərin bizim tarixə olan iddiaları”na qayıdaraq, qeyd edək ki, bu iddialar “reduksiya edilmiş” ermənilər tərəfindən deyil, etnik ermənilər tərəfindən, özü də nəinki ancaq tarixə, həm də mədəniyyətə, əqli folklor nümunələrinə münasibət də irəli sürülür. Bunlar haqqında isə biz xüsusi olaraq “Gəldim, gördüm, ... mənimsədim” fəslində danışmışdıq.

E. Vartanovun “qıpçaq -ermənilər”in türk mənşəli olması fikrinə gəlincə, onunla tam razılaşmamaq çətindir. Onun erməniçilik tərəfindən sürgünə məruz qalmasının təbii səbəbləri vardır. İş ondadır ki, onun dili ilə nəinki erməni tarixinin və regionun tarixinin saxtalaşdırmasının davamına yol kəsilir, eləcə də türk-qıpçaq mədəniyyətinin və ənənələrinin ermənilər tərəfindən mənimsənilməsində əngəllər yaranır.

Artıq biz irəlidə Krımın tarixi reallıqlarına münasibətdə Ukrayna alimlərinin tədqiqatları barədə danışmışdıq. Ukraynalı akademik A. Krımski hələ yüz il bundan əvvəl Krım ermənilərinin dilinin Krım tatarlarının dili ilə oxşarlığını qeyd etmişdir. Krım erməniləri adı altında ilk növbədə qıpçaq-ermənilər və ya qıpçaq-qriqorianlar nəzərdə tutulurdu. Həmin bu “əsgir” erməni dili **“Codex Cumanicus”**la müqayisə edilmişdi. Bu “Kumanlar Kodeksi” hələ XIV əsrdə latın dilindən Krım türklərinin dilinə tərcümə üçün yaradılmış danışmaq kitabçası idi. Göründüyü kimi, bu, ermənilərin sübut etdikləri kimi türkləşmiş ermənilərin dili yox, məhz erməniləşdirilmiş türklərin, daha dəqiq desək, türk-qriqorianlarının dilidir. Məşhur qazax alimi A. Qarkaves yazmışdır ki, “əgər erməni leksikasının erməni kilsəsi ilə bağlı elementlərini saymasaq, praktiki olaraq, bu, Cənub-Şərqi Avropa və Macarıstan qıpçaqlarının (kumanların, poloveslərin) XI-XIV əsrlərdə danışdıqları həmin dildir”. Üstəlik də, o qeyd edir ki, bu dil *“Qızıl*

Orda və məmluk Misir yazılı mənbələrinin qıpçaq-oğuz dilinə yaxındır” (kursiv bizimdir).

“Qıpçaq-ermənilər”in dilinə düşmüş ukrayna, polyak və latın sözləri qıpçaq ermənilərinin yaşadıkları arealla sıx əlaqədar olmuşdur. Bunu nəinki Kırmda, eləcə də bütün Avropada rast gəlinən qıpçaq dilində erməni əlifbası ilə yazılmış qıpçaq abidələri sübut edir. Onları İtaliyanın, Avstriyanın, Rumıniyanın, Polşanın, Rusiyanın, Ukraynanın muzey arxivlərində tapmaq olar. Onlar Ermənistanda da saxlanılır. Qarkavesin məlumatlarına görə, yalnız Kiyevdə XVI-XVII əsr qıpçaqlarının məhkəmə aktlarına aid 28 kitab saxlanılır. Bütün bunlar səbəbsiz deyildi, ona görə ki, hələ XIV əsrdə erməni-qıpçaqlar öz məhkəmə işlərini aparmaq hüququ almışdılar.

Oxucuların diqqətinə onu da çatdırmaq ki, saxlanılan sənədlərin içerisində erməni-qıpçaqların istifadə etdikləri Mxitar Qoşun “Qanunnamə”si də olmuşdur. O, Polşa kralı Sigizmund tərəfindən təsdiq olunmuşdu.

İndi isə erməniçiliyin erməni-qıpçaqlar adlandırdıkları türk (qıpçaq)-qriqorianların mədəni-tarixi irsi haqqında danışmaq istərdik. Materialın yalnız əlverişli şərh edilməsi məqsədi ilə bir vaxtlar Kırmda yaşayan türk-qriqorianları “Kırım erməniləri”, könüllü-məcburi köçürülmədən sonra hazırda Yeni Naxçıvan və onun ətraf kəndlərində yaşayanları isə “Don erməniləri” adlandıracağıq. “Kırım” ermənilərinin dilindən başlayaq. Mütəxəssislərin etiraflarına görə, bu qıpçaq-ermənilərin dili qıpçaq (poloves, kuman) dilinin birbaşa varisidir və karaim və kırımçaq dillərindən heç nə ilə fərqlənmir. Dilin leksikası ukrayna və rus dillərinin hesabına qismən dəyişmiş, bir sözlə, slavyan dillərinin təsiri altına düşmüşdür. Latinizimlərə də rast gəlinir. Kırım əhalisinin polietnikliyini nəzərə alsaq, bütün bunlar təbii prosesdir”. A. Qarkaves başqa cür yox məhz “Qıpçaq yazılı irsi” adlandırdığı əsərində “əsgü” erməni dualarının mətnini dərc etdirmişdir. Məsələn üçün, “Bizim atamız” duasının adı erməni dilində “Xayrmer” kimi, mətni isə erməni əlifbasında verilir:

“Atamız bizim ku, gekdesen,
Arı bolsun adı senin,
Gelsin xanlığın senin”

Arəbaycanlı və eləcə də istənilən türk üçün duanın tərcümə olunmasına ehtiyac duyulmur, çünki onlar Tanrıya ünvanlanmış müraciətin mətnini tam başa düşürlər. Başqa bir misal göstərək. Kamene-Podolskdakı ilk “erməni” kilsəsi kimi adlandırılan müqəddəs Nikola kilsəsi (qıpçaq-qriqorianlar bu şəhərdə ən böyük icmalardan biri idi) qıpçaq taciri Sinan Qutlubəyin vəsaiti hesabına (1393-cü il) tikilmişdir. İlk dəfə çap nəşri qriqorian kilsəsinin keşişi qıpçaq O. Karmadenes tərəfindən həyata keçirilmişdir. Yuxarıda göstərilən “**Codex Cumanicus**”, qıpçaq dilindən latın dilinə bələdçi-tərcüməçi, qıpçaq-qriqorianlar tərəfindən haradasa 1325-ci ilə yaxın yaradılmışdır. Yeri gəlmişkən, bu çap sənədinin linqvistik təhlili alimlərə əsas verir ki, “erməni-qıpçaq” dili adlandırılan bu dilin türkləşmiş ermənilərin dili (ermənilər bunu təsdiq etməyə çalışırlar) yox, türk-qriqorianların dilidir. Bəli, “erməni-qıpçaq”ların Elbəy, Xasbəy, Kutlubəy və s. adları öz-özlüyündə hər şeyi deyir. Epiqrafik yazıların təhlili tarixçi Q. Alishana nəinki qıpçaqların, eləcə də çoxlu türk-qıpçaqların xristianlığa sitayiş etdiyini göstərməyə imkan vermişdir. Belə türkləri Azərbaycanda “erməni” (monofizitlər), Gürcüstanda isə “gürcü” (pravoslavlar) adlanırmışlar. Yaxud qriqorian kilsə pıxodlarının mövcud olduğu “erməni-qıpçaq”ların yaşayış məskənlərinin adlarını götürmək olar: Kirasubazar, Naxçıvan, Ortalan, Bağçael, Qamışlıq və s. Tamamilə aydındır ki, bu, türk toponimikasıdır.

Azərbaycan türklərinin şifahi xalq yaradıcılığında əvvəlki paraqraflarda “erməniləşdirilməsi” haqqında danışdığımız “Əsli və Kərəm” dastanı xüsusi yer tutur.

Bir çox alimlərin fikrinə görə, Gəncə yeparxiyasının başçısı baş keşiş “Qara keşiş”in ailəsində böyüyən sonradan Əsli adı verilmiş gözəl Məryəm türk-qriqorianların izini əks etdirir. Üstəlik, bir sıra hallarda türk-qriqorianların müəyyən hissəsinin Qafqaz-alban mənşəli olması məsələsi tədqiq olunmuşdur. Qafqaz izi Kırım çağatayla-

rının “Aşiq Qərib məsəli” eposunda da özünü göstərir. Onun dili və süjeti “Aşiq Qərib” dastanının Azərbaycan variantından çox az fərqlənir. Məsələn, “Zaman yılın bir zamanında, Tavrız şəhərində bir ixtiyar Adam var imiş, onun bir karısı, bir kızı, bir oğlu var imiş ...”. Azərbaycanlının bu mətni başa düşməsi üçün tərcüməyə ehtiyac qalmır.

Hörmətli oxucular, Krım erməni cəmiyyətinin “Surb-Xaç” jurnalında verilmiş “Krım” ermənilərinin bayram adlarının, məsələn, “salamlama, arzu, oyanan təbiətə müraciət”i ifadə edən ilk bahar bayramı “Berekendan”ın (“Maslenitsa”) etimologiyasına diqqət yetirin. Bir sözlə, bayram edən insanlar təbiətin oyanışının ilk günündən “bərəkət” gözləyirlər. Yaxud “Terndaraç” (“Sreteniye Qaspodne”) və s. Köhnə Krım şəhərinin ətraflarında olan Surb-Nişan (Müqəddəs Bayraq), Surb-Xaç monastırının və s. etimologiyası üzərində də düşünmək olar.

Biz o fikirdə dayanmışdıq ki, Kilikiya alban hökmdarları özlərinin etiqad göstərdikləri qriqoriançılığı əvvəlcə pravoslav, sonra isə katolikliklə birləşdirməyə çalışırdılar. Lakin Kilikiyanın siyasi cəhətdən ləğv olunması alban Xətumilərinin niyyətlərinin həyata keçməsinə imkan vermədi. Kamenes-Podolskinin “erməni-qıpçaqları” isə 1666-cı ildə siyasi ittifaqı tanıyaraq, katolik ayini üzrə kilsə xidmətinə keçdilər. Qriqorianlığa aid öz dini mənsubiyyətini saxlayan Qıpçaqlar isə Don sahillərinə getdilər. Georqi Baqdikovun “Don ermənilərinin qısa tarixi” kitabında belə yazılmışdır: “Krımın altı şəhərindən (Baxçisaray, Kafa, Karasubazar, Solxata, Gezleva (Yevpatoriya), Ak-meçet (Simferopol) çıxan ermənilər Naxçıvanda (Naxçıvan-Don) məskən salırlar, Tonlu, Melik, Kamışlıq, Sala (Qruşevka), Çürük-Su, Sultan-Sala, Ortalənk (Zemlyaniçnoe), Sarıbuş və Soldayadan (Sudak)dan olan kəndlilər isə...”. Düşünürük ki, sadalanan türk-qıpçaq mənşəli toponomik adları şərh etməyə ehtiyac yoxdur. Elə həmin mənbə faktiki olaraq təsdiq edir ki, Krımda Kilikiyadan çoxlu köçkün olmuşdur.

Qarşımızda daha bir kitab-1965-ci ildə X. Porkşeyanın ön sözü ilə erməni dilində Yerevanda Ermənistan EA tərəfindən nəşr olunmuş “Yeni Naxçıvan ermənilərinin şifahi xalq yaradıcılığı” durur. Bu kitab vacib bir xüsusiyyəti ilə maraqlıdır, bir tərəfdən müqəddimə

müəllifi “Don” ermənilərinin etnik erməni mənşəli olmasını sübut etməyə çalışır, digər tərəfdən isə “Don” ermənilərindən misal gətirilən folklor nümunələri onların qıpçaq köklərini təsdiq edir. Porkşeyan yazır ki, türklər (tatarlar) Krımda yaşayan yunanların dilini kökündən dəyişmişlər, indi onlar kilsələrdə də türk dilində dua edir və yalnız türkcə yazırlar. Mariupolda məskən salmış Krımdan olan yunan qaçqınları bu günə qədər ancaq türkcə danışırlar. “Yalnız ermənilər öz dilini saxlamışlar, ancaq onlar türklərdən çox şey götürmüşlər: onların bütün adətlerini, geyimlərini, mərasimlərini, bayramlarını götürmüşlər... Krım ermənilərini dili hazırki “Don” ermənilərinin dili kimi 30% türk sözlərindən ibarətdir. Şifahi xalq yaradıcılığı da kifayət qədər mənimsənilmişdir. Buna baxmayaraq, Krımdan gətirilmiş şifahi xalq yaradıcılığı və ədəbiyyat nümunələri yüksək bədii dəyərə malikdir”.

İndi isə “Don” ermənilərinin folklorundan bir neçə nümunə göstərək.

Məişət nəğmələrinə aid rübailərdə “çörək”(çerək), “çoban”, “dayı”, “çal at”, “qara su” sözləri vardır, toy mahnısında isə adaxlı qız “al gəlin” adlandırılır. Erməni qusanları burada “şarqçılar” adlanır və “onların içərisində Ağabala fərqlənir”... O, kənd və qəsəbələrdə çox sevilən “Samavarın mahnısı” kimi çoxlu şeirlər qoşmuşdur. O, tez-tez “Koroğlu” və “Aşiq Qərib”dən oxuyardı. Onun ifasına həm Stavropolda, həm də Yekaterinopolda qulaq asardılar.

“Don” ermənilərinin atalar sözləri isə bunlardır:

“Qızım sənə deyim, gəlin sən başa düş”.

“Dünya pəncərədir, gələnin baxar və gedər”.

“Qohumum başıma baxar, düşmənim ayağıma baxar”.

“Ağıl yaşın içində deyil, ağıl başın içindədir”.

“Çox yaşayan, çox şey görər”.

Biz onların Azərbaycan dilində olan analoqlarını, həmçinin “Don” ermənilərinin “qarğışları” daxil olmaqla, digər folklor nümunələrini vermirik, çünki onlar tamamilə bir-birinə uyğundur.

İndi isə “Rostov şəhər”inin rəsmi saytına müraciət edək və oxucuları “Don” ermənilərinin burada göstərilən adətləri ilə tanış edək.

Yeri gəlmişkən, onu da deyək ki, burada onların dilinin xüsusi dialekti, yerli folklorun və adət-ənənələrin spesifikası haqqında danışılır. Toy dövründə gəlinə “cehiz”, girov və zəmanət kimi isə “beh” verirlər. “Beh”dən sonra mütləq “nişani kurabiyə”si – adələmə şirniyyatı paylanır. Gəlinin başına xına qoyulması adəti-“xna gecəsi” olur. Gəlinin toyunda, qeyd etdiyimiz kimi, “Al gəlin” mahnısı oxuyurlar, toydan sonra “ziyafət”- gəlinin növbə ilə qohumların evlərinə dəvət edilməsi başlanır və s. gördüyünüz kimi, hörmətli oxucular, nəinki “Kırım erməniləri”nin, elə “Don” ermənilərinin də folkloru, adət-ənənələri, dilinin leksikası türk-qıpçaqlarındadır.

Beləliklə, hörmətli oxucular, biz artıq “dəniz erməniləri” ilə bağlı absurdu yekunlaşdırmağa yaxınlaşırıq və əsil absurdu bir neçə vacib fikirlərlə tamamlayırıq. Hər şeydən öncə, dahi L. Qumilyevin sözlərini verək: “... Etnik tarix “əvvəli və sonu olmayan” (A. Blok) məlumatların sonsuz yığılı və sadəcə “ötən günlərin lətifələri” (Puşkin) deyil, bu, səbəb-nəticə əlaqəsinin mürəkkəb zənciridir...”. *“Fər-di səviyyədə yalan danışmaq – bu nəinki əxlaqın qeyri-simmetrik stereotipidir, həm də ətraf mühitə, etnik və landşaft mühitə təsir üsulu- dur. Populyasiya səviyyəsində bu, artıq antisistemlərdə sosial və mədəni mühitə təsir edən kütləvi dezinformasiyadır” (kursiv bizimdir).* Bu gözəl sözlər, hər şeydən öncə, o kəslərə ünvanlanmışdır ki, C. və K. Makkartilərin “Türklər və ermənilər”(1996) kitabına əsaslanaraq, kimdə “inkışaf etmiş millətçilik... köhnə dini əməllər üzərində qurulmuşdur. *“Ermənilər, misal üçün, protestantizmi qəbul etmiş erməniləri, həmçinin erməni katolik (unitar) kilsəsinə aid olanları da “erməni” anlayışına daxil edərək onu genişləndirmişlər. Avropada mövcud olan millətçiliyin tiplərindən fərqli olaraq, dil və mədəniyyət “erməniçiliyə” mənsubluğun müəyyənedicisi ola bilməz, ona görə ki, bir çox erməni türklərlə dil və mədəniyyəti bölüşmüşdür” (kursiv bizimdir).*

L.Qumilyevdən gətirilən sözlər məhz o kəslər üçündür ki, kimdə “...xristianlarla onları [erməniləri] birləşdirən amil olmaq əvəzinə, erməni kilsəsi erməni separatizminin amili olmuşdur; açıq-aydın erməni kilsəsi olaraq, ermənilərin mədəni identikliyinə daşıyıcısı oldu (kursiv bizimdir)”.
 323

Yekun əvəzi

Hörmətli oxucular! Sizinlə vidalaşarkən biz qərara aldıq ki, yekun əvəzi olaraq, Kolumbiya Universitetinin professoru N.Q.Qarsoyanın “Ermənistan IV əsrdə” adlı məqaləsini bəzi ixtisar və qısa izahlarla misal göstərək (“Ermənistan” və “Sədaqət” terminlərinin dəqiqləşdirilməsi məsələsinə dair). Bu məqalə 1971-ci ildə Ermənistan EA-nın “Xəbərləri”ndə çap olunandan bir gün sonra anafemaya məruz qalır, mətbuatdan geri yığılır və yandırılır. Mənşə etibarilə erməni olan bu məşhur Amerika professorunun məqaləsinə göstərilən belə münasibətin səbəbi nə idi? Bunun səbəbi onda idi ki, onun baxışları ermənilərin bütün əvvəlki müasir tarixi opuslarını tam şəkildə inkar edir, hətta bir az da artıq, onun fikirləri saxtakar ermənilərin istinad etdikləri “qədim” erməni “salnamələri”nə amansız zərbələr endirirdi. Amerika tarixçisi b.e.ə. IV əsr dövrünü təhlil edir və inandırıcı şəkildə göstərir ki, 1,5 min il ərzində Ermənistanda dövlətçilik olmamışdır, xristianlığın tarixi yalan və uydurmadır. Bütün qədim və sonrakı erməni salnamələri başqa xalqlara qarşı olan həsəd hissindən və digər xalqlar arasında fərqlənmək cəhdlərindən irəli gələn tarixi yalanlar əsasında qurulmuşdur.

İndi isə N.Qarsoyana müraciət edək.

“Hər şeydən öncə, hansı dərəcədəsə ölkənin rəsmi xristianlaşma tarixinə əsaslanan bu dövrün (IV əsr və V əsrin əvvəli) salnaməsinə yenidən baxmaq lazımdır”. Klassik və erməni mənbələrinin məlumatları tez-tez bir-birinə kəskin şəkildə zidd olur və eyni bir fakt müxtəlif cür işıqlandırılır. Nəhayət, erməni mənbələrinin öz üslubu bütün bu dövr ərzində nəzərəcarpacaq dərəcədə dəyişir. Məsələn, erməni mənbələrinin elə erməni (Arşakilər) çarlıq evinə açıq-aşkar “nifrəti” fövqəladə dərəcədə maraqlıdır, xüsusən əgər bunu milli tarix kimi oxusaq, II Arşaka və Papaya olan münasibət tam izah olunmaz faktdır... İstər-istəməz Povstos Buzandın, yaxud Movses Xorenasinin çəkdiyi mənzərə onların şəxsi ideallarını - zərdüşt İranın hədələrinə qarşı duran vahid birləşmiş Ermənistanı əks etdirir. Onlar ayrı-ayrı xəyanətkar naxararlar tərəfindən satılan vahid çarlıq haqqında danışır-

lar... Onlar erməni cəmiyyətinə və institutlarına İranın dərin təsirini rədd edirlər..., erməni Ərsaklarının Sasani qəsbkarlarına qarşı duran sonuncu və parfyan legitizminin ən parlaq nümayəndələri olduğunu unutmağa üstünlük verirlər” (kursiv bizimdir).

Sonra müəllif əhəmiyyətli bir nəticəyə gəlir:

“Bizim üçün vacib yalnız odur ki, o, [tarixi mənzərə] Ermənistanın vahid, birləşmiş və İran aləminə yad olmadığı IV əsr həqiqətlərini təhrif edir” (kursiv bizimdir).

Müəllif izah edir ki, qədim tarixçilər ayrı-ayrı naxarar [knyaz] evləri ilə əlaqəli idilər, onların maraqlarını önə çəkirdilər, ona görə də həmin müəlliflərin əsərlərini “etnikona coğrafi və milli mənə qoyaraq,” Ermənistanın “tarixi” üzrə əsər kimi oxumaq olmaz. Üstəlik də, müəllifin qeyd etdiyi kimi, “orta əsrlərdə nə Şərqdə, nə də Qərbdə indiki mənada millət anlayışı mövcud deyildi”.

Salmələrdə və son tarixi əsərlərdə vahid dövlət birləşməsi kimi təqdim olunan o dövrün Ermənistanı əslində nədən ibarət idi?

Professor N.Qarsoyana müraciət edək: “... IV əsrin əvvəllərində “Ermənistan” şimalda ayrı-ayrı siyasi birləşmələrdən ibarət Arşakidlər çarlığı idi. Onun mərkəzi Artaşatdan Dvinə köçürülmüşdü, cənubda 298-ci il müqaviləsi nəticəsində muxtar satraplıqlar Romanın nüfuz dairəsinə düşmüş və Fəratyanı Armenia Minor əyaləti çoxdan Roma imperiyasına daxil olmuşdu. Daha sonralar, 387-ci il bölgüsündən sonra bu mənzərə yeni müqavilə şərtlərinə görə imperiyanın bir hissəsi olan şimali Fəratarxası qavarlardan ibarət olan **Armeniya Interiorun** ortaya çıxması ilə daha da mürəkkəbləşir” (kursiv bizimdir).

Başqa cür desək, heç bir vahid Ermənistan olmamışdır, onu təşkil edən birləşmələr isə Cənubi Qafqazdan kənarda, müasir Türkiyənin, İranın və İraqın ərazilərində yerləşmiş, özü də qüdrətli Roma və İran imperiyalarının siyasi nüfuz dairəsində olmuşlar. Bu, birincisidir. İkincisi isə “biz Ermənistanı [elmi mənbələrdə] dini və siyasi birlik, şimali Arşakid çarlığı ilə eyniləşdirilən dəyişməz məzmunlu toponim kimi təsvir edirik (kursiv bizimdir).

Üstəlik müəllifin yazdığı kimi, ermənilərin Fərat satraplıqları Arşakid çarlığının satellitləri kimi təqdim olunur. “Onların [satraplıqların] mövcudluğunu heç vaxt tanımayan erməni mənbələrinin variantı belədir, halbuki həm ədəbi, həm də hüquqi klassik mənbələr bunu açıq-aydın göstərir”. Oxucu soruşa bilər ki, nə üçün erməni tarixşünaslığında nisbi şimali erməni Arşakid çarlığı şifirdilir və cənubi erməni satraplıqları rədd edilir. Bəlkə, ona görə ki, birinci çarlıq kimi daha ucadan səslənir, digərləri isə sədəcə satraplıqlar və ya tabelikdə olan birləşmələrdir? Gəlin, bu sualın cavabını prof. N.Qarsoyanın mətninə istinad etməklə tapmağa çalışaq. Məlum olur ki, Roma imperiyasına daxil olan erməni satraplıqları böyük muxtariyyətə malik idilər, vergi və can vergisi ödəmirdilər, irsən satraplıqlar öz hərbi kontingentinə də rəhbərlik edirdilər. Ancaq Arşakid erməni çarlığında hər şey bir az başqa cür idi. “Çar I Trdat öz hakimiyyətini Roma imperatorunun əlindən almışdır... Satraplıqlardan fərqli olaraq, şimali Ermənistanda 185-ci ilə qədər Roma qoşunu dururdu, **magister militum** Trayan və digər imperiya zabıtları isə hətta hələ Papanın [erməni çarı] dövründə erməni çarlarının sarayında dururdular. Nəhayət, *ən vacibi odur ki, iki mənbənin-erməni və klassuk mənbələrin məlumatına əsasən, Erməni çarlığı 358-ci ilə qədər Roma imperiyasına can vergisi ödəməkdə davam etmişdir, halbuki satraplıqlar onlardan yarım əsrdən çox əvvəl tam vergi immuniteti almışdılar. Hər halda Romanın gözlərində onların qeyri-bərabər vəziyyəti tamamilə aydındır*”. Belə çıxır ki, var-yoxdan çıxmış cənubi erməni satraplıqları şimali Arşakid çarlığına nisbətən daha az vassallıq vəziyyətində olmuşdur. Onda nə üçün ermənilərin saxta tarixşünaslığı erməni satraplıqlarının erməni Arşakid çarlığının satellitləri olduğunu göstərməyə çalışır? Birincisi, Ermənistanın dövlət və siyasi birliyi haqqında mif yaratmaq üçün. İkincisi, əgər satraplıqlar Arşakid çarlığından daha çox dərəcədə müstəqilliyə malik idilərsə, “...onda başqa bir sual yaranır: *Erməni onların daha erkən xristianlığa keçməsi (Yevseviy tərəfindən qeydə alınmış) Arşakid çarlığının xristianlaşmaması yox, “Ermənistan” haqqında ilk xristian ölkəsi təsvirü doğurmuşdur?*” (kursiv bizimdir). N. Qarsoyan sualı məhz belə qoyur və bununla da ermənilərin ilk xristianlıqla bağlı mifini dağdır.

Daha sonra: "... satraplıqların mühüm rolunun qəbul olunması daha sonrakı mənbələrdə sadələşdirilmiş IV əsr Ermənistanının mü-rəkkəb siyasi mənzərəsinin də zəruri şəkildə tanınmasına gətirəcək-dir". Sual doğur: *Merujan Arsrininin, eləcə də digər naxararların öz erməni süzerenlərini satanlar kimi təsvir olunması satraplıqların müstəqil siyasətini maskalamaq cəhdi deyilmi?* (kursiv bizimdir).

Başqa sözlə, Romanın nüfuz dairəsinə cəlb edilmiş məhz erməni satraplıqları xristianlığı qəbul etmişlər, ona görə ki, bunu Roma imperatoru Konstantin qəbul etmişdir, həmin vaxt Arşakid çarlığında 301-ci ildə çarlıq öz feodalları və xalqı ilə birlikdə deyil, knyaz III Trdat xristianlığı necə qəbul edə bilirdi? N.Qarsoyana görə, səbəbi onunla izah olunur ki, "erməni Arşakidləri 338-ci ildə Tiqranın çarlığından tutmuş Papanın ölümünə qədər (əgər daha sonra deyilsə) erməni imperiya siyasətinin bütün əyriliklərinə əməl etmişlər", bu da onların Roma imperiyasının patriarxları ilə münaqişəsinə gətirib çıxarmışdır.

Beləliklə, Arşakidlər Bizans və İran, xristianlıq və zərdüştlük arasında manevr edirdilər, müəllifin yazdığı kimi, o dövr üçün "sədaqət" termini mütləq nəinki siyasi, həm də dini səciyyə daşıyırdı". Burada N.Qarsoyanın gəldiyi nəticəni təsdiq etmək lazım gəlir ki, Bizansın himayə etdiyi erməni satraplıqları daha çox asılı vəziyyətdə olan və Siciliya və Xaribdo arasında manevr edən Arşakid çarlığından çox-çox əvvəl xristianlığı qəbul etməli idilər. Bir halda ki, bu xristian satraplıqları Arşakid çarlığının satellitləri ola bilməzdilər, onda erməni tarixçilərinin saxtakarlıqları məhz onların tabelilik istiqamətinə, həmçinin Arşakid çarlığının "vahidliyində" və deməli, onların erkən xristianlığının şimala doğru yerdəyişməsinə yönəldilirdi.

Məhz göstərilən səbəblərdən prof. N.Qarsoyan ümid edirdi ki, "[“Ermənistan” və “Sədaqət”] terminlərinin yeni anlamı IV əsr Ermənistan tarixinin də şərh üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edə bilər” və ola bilər ki, o, keçmiş haqqında formalaşmış təsəvvürü yenidən nəzərdən keçirməyə kömək edər” (kursiv bizimdir). Ancaq necə deyər-lər, belə olmadı, məqalə çıxandan bir gün sonra “Ermənistan EA-nın

Xəbərləri” bütün çapı ilə birlikdə məhv edildi. Bütün bunlar erməni-lərə yaxşılıq naminə, guya Ermənistanın milli maraqları üçün edildi.

Bu yerdə Erazm Rotterdamskinin məşhur sözlərini necə xatırla-mayasan: “Hər hansı nöqsan onu yaxşılıq maskası altında gizlətməyə səy göstərdikcə, daha da dərinləşir”. Biz şübhə etmirik ki, belə xəbər-darlıqlar, xüsusən də “Nöqsanı tərifləyən yaxşılığı pisləyir” (Tomas Mann) kimi fikirlər tarixi saxtalaşdıranların ağına gəlmir. Buna əmin olmaq üçün biz yekun olaraq C. Morqanın 1919-cu ildə nəşr edilmiş “Erməni xalqının tarixi” kitabının nümunəsində tarixşünaslığa dair istinadların formalaşdırılmasının erməni mexanizmini təqdim edirik. Qeyd edək ki, ermənilər adı çəkilən kitabın tarixi toxunulmazlıq postamentinə yüksəldilməsi və onun əvvəl sitat gətirilən Movses Xorenasinin “yaradıcılıq məhsulu” ilə birlikdə klassik əsər sayılması üçün əllərindən gələnlər hər şeyi etmişlər.

1981-ci ildə ermənilər K.Vetroversin müqəddiməsi və E.Kayaçı-yanın məqaləsi ilə birlikdə onu yenidən nəşr etdilər və ... ağızlarından bir faktı qaçırdılar. Əgər Vetrovers müqəddimədə bu kitabın yazılma-sını üç məqsədə: “fransız və dünya ictimaiyyətinin maarifləndirilməsi və onun diqqətinin cəlb edilməsi, erməni xalqının özünüdərkinin oya-dılması və müstəqil erməni dövləti yaratmaq motivinə haqq qazan-dırılması; nəhayət, müqavilələr bağlanarkən danışıqlara başlayan dövlət rəhbərlərinin bu tələbləri yerinə yetirməyə məcbur edilməsi”-nə nail olmaqla əsaslandırırıdusa, E.Kayaçıyan öz məqaləsində “ermə-ni məsələsi” ilə bağlı hansısa Çobanyanın bu nəşrlərdə xüsusi xidmə-tini qeyd etmək qərarına gəldi.

Bu da aldadılmış və ya aldadılmağa hazır olan adlı-sanlı xarici mütəxəssislərin qələmi hesabına yaranan erməni tarixşünaslığının ya-lan dəlillərini hazırlayan mətbəxin “mexanizmləri”dir. Ondan başla-yaq ki, İstanbul sakini, sonralar isə Parisdə antitürk qruplaşmaların-dan birinin rəhbəri olan yazıçı-jurnalist A. Çobanyan yalançı erməni tarixini yazmaq üçün Fransa İnstitutunun üzvü bizansşünas Qustav Şlumberqerin dəstəyinə nail oldu. Sonuncu məlum olmayan səbəblər-dən erməni xalqının tarixini “yaratmağı” mümkün saymadı və A.

Çobanyanı zəmanət məktubu ilə arxeoloq Morqanın yanına göndərdi. Məktubda deyilirdi ki, fransız xalqı erməni tarixinə aid yaxşı bir kitab əldə etməlidir, kitab isə usta əli ilə aydın və parlaq şəkildə yazılmalıdır”. Morqanın cavabı da maraqlıdır: “Düşünürəm ki, mənim adımla yazılan tarix sizin bütün xeyirxahlığınızla hərtərəfli şəkildə sənədləşdirilməli və əsaslandırılmalıdır. *Ancaq mən başa düşdüm ki, vətəndaş Çobanyan və siz başqa şey arzu edirsiniz. Fr. Lenormanın “Böyük Yunanıstan” kitabına bənzər, bibliografyasız, ümumi yerlərə söykənən kitab gözlənilir. Bu işi bir az dəyişdirir*” (kursiv bizimdir).

İş dəyişdi və gözlənilən yarandı, ancaq Morqanın aşağıda verilən ifşaedici açıqlamaları ilə. O yazır: “...məndə heç bir material yoxdur... bu işi dayandırmaq məcburiyyətində qalsam... bunu vətəndaş Çobanyanın özü asanca edə bilər”. Yaxud “erməni tarixini yazmaq üçün hansı ədəbiyyatın lazım olduğunu deyə bilmirəm, ona görə ki, bu mövzuda nəyin nəşr olunduğunu bilmirəm” (kursiv bizimdir).

Beləliklə, hörmətli oxucular, belə çıxır ki, ermənilərin klassik tarix kitabını bu sahədə heç bir materialı olmayan və hansı kitabların nəşr olunduğunu bilməyən bir adam yazmışdır və buna görə də o, kitabın tamamlanmasını sponsorun özünə-Çobanyana etibar etmişdir. Nəhayət, sonuncu, Çobanyan kitabın yazılması üçün Morqana aşağıdakı “mənbələri” təqdim etmişdir:

- “Sissuan, yaxud erməni Kilikiyası”, Vyana, 1889;
- “Alisxan”, Leon Lemanafik. Vyana, 1888;
- “Ümumdünya tarixi”, Etyen Laron, Paris, 1883;
- “Yalançı Sebeos”, Maklerin tərcüməsi.
- “Erməni kilsəsi”, Malaxiya Orlanyan, Paris, 1910;
- M.Makler, “Yepiskop Sebeosa görə Heraklin tarixi”. Paris, 1904.

Hörmətli oxucular, göründüyü kimi, bu qısa siyahının tən yarısı erməni mənbələridir. Erməniçiliyin tarixi üzrə “klassik” kitab çox az sayda mənbələrlərdən istifadə olunmaqla və nəşr olunmasına dəfələrlə pul ödənilməklə belə yaradılmışdır.

Beləliklə, hörmətli oxucular, biz sonda erməniçiliyin tarixinin “nədən və necə yarandığı” barədə özünüzün mühakimə yürütməyinizə imkan verdik. “Absurd teatrı” fəslini və bütövlükdə “Erməni (yad)el(li) nağıllarını” başa çatdıraraq, Sizə iki gözəl kəlamı xatırladıq: “Öz yaxşılıqları ilə öyünən adamlardan ehtiyatlı ol” (Ebner-Eşenbax), həmçinin məhz “Kim xeyirxahlıq edirsə, bəhrəsini görür” (Leonardo da Vinçi).